

Міжнародний гуманітарний університет

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 37

Статті учасників
VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції
студентів, аспірантів та молодих учених

**«Гуманітарний і інноваційний ракурс професійної майстерності:
пошуки молодих вчених»**

18 листопада 2022 року

**Відповідальний редактор випуску – ректор Міжнародного гуманітарного університету,
доктор юрид. наук, професор К.В. Громошенко**

Виданичий дім
«Гельветика»
2022

Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету : [збірник]. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Вип. 37. – 164 с.

Викладено результати досліджень науково-педагогічних працівників у галузях права, медицини та фармації, лінгвістики та перекладу, економіки, менеджменту, філософії, мистецтвознавства, історії, політології, психології, дизайну.

Збірник зібраний та підготовлений до друку відділом аспірантури і науки Міжнародного гуманітарного університету і розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

**Друкується відповідно до рішення
Вченої ради Міжнародного гуманітарного університету
(Протокол № 1 від 19 вересня 2022 року)**

Редакційна рада:

С.В. Ківалов, академік Національної академії правових наук України, д-р юрид. наук, проф. – голова Ради; К.В. Громовенко, д-р. юрид. наук, професор – заступник голови Ради; В.О. Лефтеров – д.психол.н., професор, перший проректор Міжнародного гуманітарного університету, Л.А. Ковалевська – д.мед.н., професор, проректор з науково-медичної роботи Міжнародного гуманітарного університету, Ю.Г. Чумакова, д-р мед. наук, професор, М.І. Зубов, д-р філол. н., професор.

Редакційні колеги за напрямками:

Юридичні науки

Т.С. Ківалова, д-р юрид. наук, проф.; О.О. Подобний, д-р юрид. наук, проф.; Д.Г. Манько, д-р юрид. наук, доцент. Л.В. Діденко, д-р юрид. наук, професор, Я.О. Тицька, канд. юрид. наук, доцент.

Філологічні науки

Н.В. Бардіна, д-р філол. наук, проф.; В.Я. Мізецька, д-р філол. наук, проф.; Н.М. Шкворченко, канд. філол. наук, доц.; Г.М. Ерліхман, канд. філол. наук, доцент.

Економіка і менеджмент

Т.В. Деркач, д-р екон. наук, доцент.; О.В. Дишкантюк, к.е.н, доцент.; Л.М. Потьомкін, д-р екон. наук, професор. К.С. Нестерова к. екон. наук, доцент.

Філософія та соціально-гуманітарні науки

Веліченко Л.К. д.психол.н., професор, Казанжи М.Й. д.психол.н., професор, Т.О. Крижановська, канд. філос. наук; Бедан Т.Б. к.псих.н., Піщемуха, канд. істор. наук, доцент.

Мистецтво і дизайн

Т.І. Уварова, канд. мистецтвознавства, доцент; Т.М. Каплун, канд. мистецтвознавства, доцент; Я.В. Лупій, нар. артист України, проф.; О.В. Токарев, засл. діяч мист. України, професор, Н.В. Кравець – декан факультету мистецтва та дизайну.

Медичні науки

В.Г. Шутурмінський, д-р мед. наук, доц.; Л.Д. Чулак, д-р мед. наук, проф.; Г.П. Пекліна, д-р мед. наук, професор.; В.Н. Кукушкін к. мед.н., доцент, В.А. Малиновский, канд. мед. наук, доцент.

Інформаційні технології

І.В. Стрелковська – д.техн.н., професор, декан факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук Міжнародного гуманітарного університету; Т.І. Григор'єва, к. техн. н., доцент, І. Соловська, к. техн. н., доцент, В.І. Гура, к. техн. наук.

Збірник включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International

**Статті друкуються мовою оригіналу за авторською редакцією
Відповідальність за достовірність матеріалів несуть автори публікацій**

Відповідальний секретар – начальник відділу аспірантури Міжнародного гуманітарного університету
Стеценко-Баранова Ольга Іванівна

Адреса редакції: вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, Україна
e-mail: scientificnotes@mgu.od.ua

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ
КВ № 8958 від 13 липня 2004 року*

ВСТУПНЕ СЛОВО

О. І. Стеценко-Баранова
начальник відділу аспірантури
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ЗДОБУТКИ ТА ДОСЯГНЕННЯ АСПІРАНТУРИ НАПЕРЕДОДНІ 20 РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

***Анотація.** У статті викладена історія відкриття та створення спеціальностей в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету. Розглянуто питання розподілу аспірантів в аспірантурі щодо факультетів, кафедр, наукових керівників. Висвітлено імена талановитих вчених, докторів наук, професорів, кандидатів наук, доцентів, які здійснювали підготовку аспірантів в різні часи. Надані статистичні данні щодо кількості аспірантів та здобувачів з різних спеціальностей та захист ними дисертаційних досліджень у період з 2013 по 2022 роки.*

***Ключові слова:** аспірантура, здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, кафедра, спеціальність, дисертаційне дослідження, захист дисертації, спеціалізована вчена рада, науковий ступінь.*

У 2022 році Міжнародний гуманітарний університет відмічає 20 років від дня заснування, а саме: 20 серпня 2002 року університет виник як недержавний вищий навчальний заклад колективної форми власності. Згідно засновницьких документів та Статуту Міжнародний гуманітарний університет підпорядковується Міністерству освіти і науки України. Університет створено з метою надання освітніх послуг, поширення передових методів викладання навчальних дисциплін; розвитку науки, допомоги організації наукової діяльності професорсько-викладацьким складом університету та поширення інформації про цю діяльність через засоби масової інформації; впровадження правової культури, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, формування громадянської позиції, почуття власної гідності у молоді, створення атмосфери доброзичливості і взаємної поваги на університетському рівні та сприяння цьому в загальносуспільних стосунках.

Перший набір студентів на навчання було здійснено у 2003 році за чотирма спеціальностями, а другий – у 2004 році за вісьмома спеціальностями. З метою реалізації вимог законів України «Про освіту» та «Про вищу освіту» щодо впровадження ступеневої підготовки фахівців та поліпшення якісного складу студентів старших курсів за рішенням зборів засновників університету від 5 березня 2003 року в його складі було створено Економіко-правовий коледж на правах структурного підрозділу. [1].

В 2005 році в Університеті були відкриті факультет Лінгвістики та перекладу, Економіко-правовий коледж та Інститут національного та міжнародного права; в 2006 році – факультет Економіки та менеджменту. В 2007 році був відкритий факультет Комп'ютерних наук та інноваційних технологій. В рамках університету в 2009 році було засновано Медичний інститут, на базі якого в тому ж році було відкрито Медичний коледж.

В 2010 р. університет був акредитований в якості вищого навчального закладу IV рівня акредитації (наказ МОН України від 10.06.2010 р).

Розвиток науки є одним з основних джерел отримання знань членами суспільства, у тому числі підростаючим поколінням. Впровадження наукових досягнень, інновацій є визначальним фактором прогресу суспільства, що відповідає головним завданням вищого навчального закладу, визначеним Законом України «Про вищу освіту». Розуміння значущості зазначених процесів керівництвом університету спрямовує розвиток наукової діяльності в Міжнародному гуманітарному університеті, надає поштовх для створення ґрунтовної наукової бази [2].

За Законом України «Про вищу освіту» факультет – це структурний підрозділ закладу вищої освіти, що об'єднує не менш як три кафедри, які в закладах вищої освіти у сукупності забезпечують підготовку здобувачів вищої освіти, а кафедра – це базовий структурний підрозділ закладу вищої освіти, що провадить освітню, методичну та наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) [3].

Наукова робота за напрямками діяльності Міжнародного гуманітарного університету забезпечується сьогодні 7 факультетами, а саме: Факультет права та економіки (декан к.ю.н., доцент Тицька Я.О.), Факультет менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму (декан к. е. н., доцент Дишкантюк О.В.), Факультет кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних (декан д. техн.н., професор Стрелковська І.В.), Факультет стоматології та фармації (декан д. мед.н., професор Шутурмінський В.Г.), Факультет медицини та громадського здоров'я (декан к. мед.н., доцент Кукушкін В.Н.), Факультет мистецтва і дизайну (декан Кравець Н.В.), Факультет лінгвістики та перекладу (декан Адамова Г.В.). У склад університету входить Чернівецький інститут Міжнародного гуманітарного університету (директор д.ю.н., доцент Сирко Р.Б.)

У Міжнародному гуманітарному університеті завжди велику роль приділяють розвитку науки як одному з головних джерел отримання знань майбутніми науковцями і, перш за все, мова йде про підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та здобувачів вищої освіти ступеня магістр, які по справжньому захоплюються науково-дослідницькою роботою.

Аспірантура для молодих вчених, які навчаються в університеті за різними освітньо-науковими програмами з різних спеціальностей, не просто відкриває можливості для працевлаштування за своєю спеціальністю, а насправді, надає можливість докорінно змінити власний життєвий шлях.

Постійне удосконалення підготовки аспірантів, науково-педагогічних і наукових кадрів за широким діапазоном спеціальностей в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету спрямовано на виконання основного завдання – підготовки висококваліфікованих майбутніх науковців з урахуванням сучасних вимог до освіти та науки.

Враховуючи гостру потребу в науковцях вищої кваліфікації, за ініціативою ректора університету, професора Крижановського А.Ф. була відкрита аспірантура, зокрема: 09 листопада 2010 року було затверджене рішення атестаційної колегії МОНУ про відкриття аспірантури у приватному вищому навчальному закладі – Міжнародному гуманітарному університеті зі спеціальності 12.00.01- Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

На початку відкриття аспірантури у Міжнародному гуманітарному університеті, підготовка науковців здійснювалася лише за двома правовими спеціальностями, а саме: спеціальність 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень та спеціальність 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.

Розподіл аспірантів Міжнародного гуманітарного університету у 2011-12 навчальному році

Назва спеціальності	Кафедра	Кількість аспірантів
		1 курс
<i>Денна / Заочна форми навчання</i>		
12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень	Кафедра теорія та історія держави і права	2/4
12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність	Кафедра кримінального права, процесу та криміналістики	1
Всього		7

Історія відкриття **спеціальностей та спеціалізацій** в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету є такою:

– У 2010 році в університеті була відкрита аспірантура зі спеціальності 12.00.01- Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.

– У 2011 році – аспірантура зі спеціальності 12.00.09 – Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза, оперативна – розшукова діяльність.

– У 2012 році – аспірантура зі спеціальностей: 05.12.02 – Телекомунікаційні системи та мережі та 12.00.03- Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

– У 2013 році – аспірантура зі спеціальностей: 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право; 10.02.17 – Порівняльно – історичне та типологічне мовознавство; 05.12.22 – Управління проектами та програмами.

– У 2014 році – аспірантура зі спеціальності 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності).

– У 2016 році – аспірантура зі спеціальностей: 051-Економіка та управління та 034 – Культурологія.

– У 2017 році – аспірантура зі спеціальності 293 – Міжнародне право.

– У 2018 році – аспірантура зі спеціальності: 221 – Стоматологія.

– У 2022 році аспірантура зі спеціальності: 053 – Психологія.

В законі України «Про вищу освіту» зазначено, що основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок, підготовки фахівців інноваційного типу [3].

З 2016 року аспіранти почали навчатися за новими освітньо-науковими програмами, а тому, зараз в аспірантурі університету з підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії навчання відбувається за 7-ю спеціальностями: 081-Право, 293-Міжнародне право, 073-Менеджмент, 035-Філологія, 034-Культурологія, 221-Стоматологія, 053- Психологія.

Підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в аспірантурі здійснюється за освітньо-науковою програмою та навчальним планом, що затверджуються Вченою радою вищого навчального закладу (наукової установи) для кожної спеціальності.

Протягом строку навчання в аспірантурі аспірант зобов'язаний виконати всі вимоги освітньо-наукової програми, зокрема, здобути теоретичні знання, уміння, навички та інші компетентності, достатні для продукування нових ідей, розв'язання комплексних проблем у галузі професійної або дослідницько-інноваційної діяльності, оволодіти методологією наукової та педагогічної діяльності, а також провести власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне або практичне значення, та захистити дисертацію [4].

Сьогодні підготовку здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії здійснюють науковці 12 кафедр університету та п'яти факультетів.

Розподіл Здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії Міжнародного гуманітарного університету у 2022-2023 навчальному році

Назва спеціальності	Кафедра	Кількість здобувачів			
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс
<i>Денна форма навчання</i>					
081- Право	ДПД	3	-	-	-
	КППК	4	-	-	-
	ЦГПП	8	-	-	-
293- Міжнародне право	МППП	1	-	-	1
073- Менеджмент	Менеджменту	1	1	-	1
035- Філологія	РГФМВІМ	-	-	-	-
	ІМПС	-	-	-	-
	ГСМП	-	-	-	-
221- Стоматологія	З Ст.	1	1	5	2
034- Культурологія	МЗГД	-	-	-	-
053-Психологія	П та П	3	-	-	-
Всього		21	2	5	4
<i>Заочна форма навчання</i>					
081- Право	ДПД	1	3	3	1
	КППК	1	-	1	-
	ЦГПП	1	-	-	-
293- Міжнародне право	МППП	1	1	1	2
073- Менеджмент	Менеджменту	2	2	4	1
035- Філологія	РГФМВІМ	-	2	-	2
	ІМПС	-	5	-	-
	ГСМП	-	-	-	-
221- Стоматологія	З Ст.	-	-	1	1
034- Культурологія	МЗГД	-	-	2	-
053-Психологія	П та П	-	-	-	-
Всього		6	13	12	7
<i>Прикріплена особа</i>					
035- Філологія	РГФМВІМ	-	-	1	-
051- Економіка	МЕВ	-	-	1	-
073- Менеджмент	Менеджменту	-	1	-	-
Всього		-	1	2	-
Разом по аспірантурі		27	16	19	11
		73 здобувача			

Першими здобувачами, прикріпленими до двох кафедр Інституту національного та міжнародного права були: Арабаджи Н.Б., викладач кафедри теорії та історії держави і права (зараз кафедра державно-правових дисциплін) та Меденцев А.М., викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики.

Серед перших семи аспірантів, які були зараховані наказом від 11 жовтня 2011 року були ті, хто й зараз успішно працює в університеті, а саме: декан факультету права та економіки, кандидат юридичних наук, доцент Тицька Я.О.

**Аспіранти, які захистились в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету (з 2014–22 рр.)
Факультет права та економіки / Факультет права, економіки та кібербезпеки. Інститут права,
економіки та міжнародних відносин. Інститут національного та міжнародного права. /**

№	ПІБ аспіранта	Коли і де захищена дисертація	Науковий керівник
<i>Кафедра державно – правових дисциплін / Кафедра теорії та історії держави і права / 12.00.01- Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень.</i>			
1	Тицька Яна Олександрівна	Захист 05.07. 2014 р. Спец. вчена рада НУ «ОЮА»	д.ю.н., професор Крестовська Н.М
2	Коломоєць Ольга Володимирівна	Захист 11.12. 2014 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
3	Шонія Ліана Валеріївна	Достроково захист! 22.01. 2015 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
4	Головченко Микола Феліксович	Захист 30.07. 2015 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крестовська Н.М.
5	Аль-Брайчат Салман Давуд Салман	Захист 31.10. 2015 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
6	Чан Бін Лінь	Достроковий захист! 01.04. 2017 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
7	Абухін Руслан Дмитрович	Достроковий захист! 30.06. 2017 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крестовська Н.М.
8	Бичковський Євген Леонідович	Достроковий захист! 30.03. 2018 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Дудченко В. В.
9	Федорова Тетяна Сергіївна	Захист 21.12. 2018 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
10	Пучков Олександр Олександрович	Достроково захист! 17.05. 2019 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
11	Радзілевич Дмитро Анатолійович	Захист 28.11. 2019 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
12	Борисов Євген Євгенович	Захист 11.07.2020 р. Спец. вчена рада НУ «ОЮА»	д.ю.н., професор Бабін Б.В.
Захист д и с е р т а ц і й на ступінь доктора філософії			
13	Щамбура Денис Володимирович	28.01.2022р Одноразова спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крестовська Н.М.
14	Головач Ганна Олегівна	25.02.2022р Одноразова спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., доцент Манько Д.Г
<i>Кафедра цивільного та господарського права і процесу 12.00.03- Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.</i>			
1	Катренко Анастасія Андріївна	Захист 21.12.2020 р. Спец. вчена рада НУ «ОЮА»	д.ю.н., професор Кізлова О.С.

2	Лавренюк Олег Юрійович	Захист <u>24.12. 2019 р.</u> Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Кізлова О.С.
Кафедра кримінального права, процесу та криміналістики 12.00.09-Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.			
1	Калімбет Ігор Леонідович	Захист <u>13.05. 2017 р.</u> Спец. вчена рада МГУ	к.ю.н, доцент Неледва Н.В.
2	Омельяненко Андрій Сергійович	Достроковий захист! <u>26.01.2016 р</u> Спец. вчена рада НУ «ОЮА»	д.ю.н., професор Берназ В.Д.
3	Пахлеванзаде Альборз	Захист <u>10.11. 2018 р.</u> Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Подобний О.О
5	Бялковський Денис Анатолійович	Захист <u>22.04. 2021 р.</u> Спец. вчена рада МГУ	к.ю.н., доцент Неледва Н.В.
Захист дисертацій на ступінь доктора філософії			
6	Тищенко Юрій Володимирович	Захист <u>24.07.2021 р.</u> Одноразова спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Подобний О.О
12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право			
1	Паламарчук Галина Вікторівна	Захист <u>08.05.2021 р.</u> Спец. вчена рада НУ «ОЮА»	д.ю.н., проф. Орловська Н.М.
Факультет лінгвістики та перекладу Кафедра германських і східних мов та перекладу <i>/ Кафедра германських і східних мов /</i>			
№	ПІБ аспіранта	Коли і де захищена дисертація	Науковий керівник
10.02.17 – Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство			
1	Тодорова Наталія Юрївна	Захист <u>31.01. 2019 р.</u> Спец. вчена рада Львівського національного університету ім. Івана Франка	д.філол.н., професор Образцова О.М.
2	Кабанцева Надія Вікторівна	Захист <u>01.03.2021р.</u> Спеціалізована вчена рада Донецького національного університет ім. Василя Стуса	к.філол.н., доцент Шкворченко Н.М.
Спеціальність 035-Філологія / 10.02.17 – Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство/.			
Захист дисертацій на ступінь доктора філософії			
1	Варецька Ольга Олегівна	<u>25.02.2021р.</u> Спеціалізована вчена рада Донецького національного університет ім. Василя Стуса	д. філол. н., професор Петлюченко Н.В.
2	Громовенко Вікторія Володимирівна	<u>25.02.2021р.</u> Спеціалізована вчена рада Донецького національного університет ім. Василя Стуса	д. філол. н., доцент Славова Л.Л.
Факультет менеджменту, готельно-ресторанної справи та туризму /Інститут права, економіки та міжнародних відносин Факультет економіки та менеджменту./			
№	ПІБ аспіранта	Коли і де захищена дисертація	Науковий керівник
Кафедра менеджменту <i>/ Кафедра бізнес адміністрування і корпоративної безпеки /</i> 08.00.04-Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)			
1	Лазарева Наталія Олегівна	Захист <u>28.09.2017 р.</u> Спец. вчена рада ОНАХТ м. Одеса	д.е.н., професор Гончарук А.Г.
2	Алшарф Ібрахім Ахмад Мохамад	Захист <u>10.10.2020 р.</u> Спец. вчена рада ЧНТУ м. Чернігів	д.е.н., професор Гончарук А.Г.

**Здобувачі, які захистились в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету
(з 2013–18рр.) / Інститут права, економіки та міжнародних відносин.
Інститут національного та міжнародного права /**

№	ПІБ Здобувача	Коли і де захищена дисертація	Науковий керівник
Кафедра теорії та історії держави і права 12.00.01- Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень			
1	Арабаджи Наталія Борисівна	Достроковий захист! 18.04.2013 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крижановський А.Ф
2	Темченко Олена Василівна	Достроковий захист! 29.05. 2013 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крестовська Н.М.
3	Заєць Юлія Юрійівна	Достроковий захист! 22.01. 2015р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Крестовська Н.М.
5	Дронов Владислав Юрійович	Достроковий захист! 28.04.2018р. Спец. вчена рада МГУ	к.ю.н., доцент Манько Д.Г
Кафедра цивільного та господарського права і процесу 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право			
1	Журило Сергій Сергійович	Достроковий захист! 03.07.2015р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Кізлова О.С.
2	Денисяк Наталія Миколаївна	Достроковий захист! 20.10.2017р. Спец. вчена рада Тернопільського НЕУ	к.ю.н., доцент Діденко Л.В.
3	Андрієнко Валентина Володимирівна	Достроково захист! 26.02.18р. Спец. вчена рада Тернопільського НЕУ	д.ю.н., професор Кізлова О.С.
Кафедра кримінального права, процесу та криміналістики 12.00.08 – Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право			
1	Уртаєва Лусіне Гагиківна	Захист 21.12.2021р. Спец. вчена рада Запорізького національного університету	д.ю.н., професор Козаченко О.В.
12.00.09 Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність.			
1	Меденцев Анатолій Миколайович	Достроково захист! 28.01.2016 р. Спец. вчена рада МГУ	д.ю.н., професор Берназ В.Д.
2	Галицька Ольга Костянтинівна	27.09.2021 р. Спец. вчена рада Дніпропетровського ДУ МВД	д.ю.н., професор Берназ В.Д.
Факультет лінгвістики та перекладу <i>Кафедра германських і східних мов</i> 10.02.17 – Порівняльно-історичне та типологічне мовознавство			
№	ПІБ Здобувача	Коли і де захищена дисертація	Науковий керівник
1	Ланіна Ганна Миколаївна	Достроково захист! 30.10.2014 р. Спец. вчена рада МГУ	д.філол.н., доцент Ступак І.В
2	Байлюк Наталія Олександрівна	Достроково захист! 28.09.2015р. Спец. вчена рада М Г У	д.філол.н., професор Ступак І.В
3	Лоскутова Наталія Миколаївна	Достроково захист! 09.12.2016р. Спец. вчена рада М Г У	д.філол.н., професор Ступак І.В
Факультет економіки та менеджменту. <i>Кафедра бізнес адміністрування і корпоративної безпеки</i> 05.13.22 – Управління проектами та програмами			
1	Азарова Ірина Борисівна	Захист 11.05.2016р. Спец. вчена рада Харківського НУМГ ім. О.М. Бекетова	д.техн.н., проф. Рибак А.І.

Ефективна робота різних наукових шкіл та висока майстерність професорсько-викладацького складу у Міжнародному гуманітарному університеті з кожним роком все більше впливає на вдосконалення підготовки аспірантів та якість отриманих ними знань.

Через роки не забудуться імена талановитих вчених, докторів наук, професорів, кандидатів наук, доцентів, тих людей, хто стояв біля джерел заснування наукових шкіл підготовки молодих науковців: Крижановський А.Ф., Берназ В.Д., Подобний О.О., Манько Д.Г., Кізлова О.С., Діденко Л.В., Крестовська Н.М., Андрейченко С.С., Образцова О.М., Зубов М.І., Овчиннікова А.П., Таранець В.Г., Деркач Т.В., Гончарук А.Г., Рибак А.І., Мартинюк О.А., Чулак Л.Д., Чумакова Ю.Г., Шутурмінський В.Г., Терешина Т.П., Громовенко К.В.

В пам'яті наших аспірантів назавжди залишаться спогади про цікаві та змістовні лекції та семінарські заняття ентузіастів-організаторів системи підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії, видатних докторів наук, професорів, кандидатів наук, доцентів: Яворської Г.Х., Шамши І.В., Крижановської Т.О., Шкворченко Н.М., Бардиної Н.В., Чумакової Ю.Г., Уварової Т.І. та інших.

Їх спадщина вічна, на ній ґрунтується сучасна наука, розвиваються і трансформуються нові наукові школи, здійснюється підготовка науково-педагогічних та наукових кадрів через аспірантуру.

У теперішній час, в умовах вступу України у міжнародний освітній простір і виконання зобов'язань із забезпечення міжнародної академічної мобільності учасників освітнього процесу, стимулювання самостійної та продуктивної дослідницької діяльності аспірантів, підтримка фахової активності й прагнення до нових знань набувають все більшого значення. Якісна підготовка здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії в аспірантурі Міжнародного гуманітарного університету стає все більш актуальною і творчою.

ЛІТЕРАТУРА

1. 15 років сталого розвитку. / голов. ред. Ківалов С.В.; Міжнародний Гуманітарний університет. – Одеса: Юридична літера, 2017. – 144 с.
2. Зведений звіт наукової роботи Міжнародного гуманітарного університету, затверджений Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету, протокол № 5 від 29 грудня 2021 року.
3. Про вищу освіту: Закону України від 01.07 2014 № 1556-VII. Дата оновлення 16.01.2020 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/2019>. (дата звернення 21.04.2020).
4. Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 261 від 23 березня 2016 року. // Урядовий кур'єр від 27.04.2016 – № 80.

O. Stetsenko-Baranova. The Graduate School of the International Humanitarian University: The Achievements and Accomplishments of the Graduate School Ahead of the 20 Anniversary of the International Humanitarian University. – Article.

Summary. This article describes the history of the opening and creation of the specialties in the graduate school of the International Humanitarian University. It is examined the matter of distribution of graduate students in the graduate school in relation to the faculties, departments, and scientific supervisors. The names of talented scientists, doctors of sciences, professors, candidates of sciences, associate professors who have been training graduate students at different times are highlighted. The statistical data on the number of graduate students and applicants in various specialties and their defense of dissertations in the period from 2013 to 2022 are provided.

Key words: graduate school, applicant for higher education of the degree of Doctor of Philosophy, department, specialty, dissertation research, dissertation defense, specialized academic council, scientific degree.

Розділ 1

Національне та міжнародне право

А. Ю. Бабій

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри юриспруденції*

Чернівецький інститут

Міжнародного гуманітарного університету

м. Чернівці, Україна

ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ЕКСТРЕМІЗМ ТА ЕКСТРЕМІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ

***Анотація.** У статті проаналізовані основні підходи до розуміння сутності екстремізму та екстремістської діяльності. Запропоновано розмежувати розглядувані питання як частина та ціле. З'ясовано, що екстремістська діяльність є проявом екстремізму і являє собою практику застосування ідеології екстремізму та конкретні форми її реалізації.*

***Ключові слова:** екстремізм, екстремістська діяльність, соціальне явище, ідеологія екстремізму.*

Постановка проблеми. Незважаючи на небезпеку екстремізму, в Україні досі відсутні спеціальний антиекстремістський закон та спеціальні антиекстремістські кримінально-правові норми. Одна з головних проблем протидії екстремізму полягає у відсутності нормативно закріпленого визначення екстремізму та похідних від нього понять таких як екстремістська діяльність у законодавстві України.

Аналіз досліджень. Окремі аспекти проблеми кримінально-правової протидії екстремізму були висвітлені у працях українських вчених, а саме: В.Ф. Антипенка, Ю.В. Безсусідньої, Д.В. Дорохіна, В.П. Ємельянова, Ю.Б. Ірхи, О.О. Кваші, О.М. Костенка, В.Н. Кубальського, Б.Д. Леонова, С.Я. Лихової, О.Г. Семенюка, М.В. Семикіна, І.Р. Серкевич, Є.Д. Скулиша, М.П. Стрельбицького, В.І. Тимошенко.

Метою статті є визначення природи таких злочинних явищ як екстремізм та екстремістська діяльність, а також з'ясування співвідношення цих категорій.

Виклад основного матеріалу. Однією з найгостріших проблем сучасності є екстремізм, який існує в політичній, економічній, соціальній, релігійній та інших сферах суспільного життя. У різних формах прояву екстремісти загрожують безпеці багатьох держав та їх громадян, спричиняють істотні політичні, економічні й моральні втрати, психологічно впливають на великі маси населення, забирають життя невинних людей.

Екстремізм являє собою багатогранне явище, яке здатне проявлятися в різних соціальних сферах і в різних формах. Екстремізм використовує для досягнення своїх цілей методи насильницького характеру, методи інформаційно-пропагандистського та психологічного впливу, а також організаційні методи. Правова природа та сутність феномену екстремізму серед вчених та фахівців чітко не визначені.

Незважаючи на небезпеку екстремізму, в Україні досі відсутні спеціальний антиекстремістський закон та спеціальні антиекстремістські кримінально-правові норми. Одна з головних проблем у контексті протидії екстремізму полягає у відсутності нормативно закріпленого визначення екстремізму та похідних від нього понять у законодавстві України. Виникла нагальна потреба у правовому реагуванні екстремізму та наданні його проявам в Україні належної кримінально-правової оцінки. Дослідники цього явища запевняють, що екстремістськими діями охоплено усе населення Землі. Екстремізм набуває загальнопланетарного характеру та може вважатися новою глобальною проблемою, небезпечною для світового співтовариства. Насильницький екстремізм, який йде врозріз з загальнолюдськими цінностями, за своєю природою носить глобальний характер. Українські дослідники та фахівці визнають серйозність небезпеки екстремізму. В.І. Тимошенко вказує, що на даний момент екстремізм присутній в усіх сферах суспільного життя, він чинить деструктивний вплив на розвиток суспільства, перешкоджає встановленню громадянської злагоди, втіленню в життя конкретної державної політики, у тому числі й проведенню соціально-економічних перетворень [1, с. 24].

Вітчизняний дослідник А.В. Носач розглядає екстремістську діяльність в Україні як головну загрозу суверенітету та територіальній цілісності України. Незважаючи на існування такого явища як екстремізм

в нашій державі, національне законодавство не містить визначення понять «екстремізм» та «екстремістська діяльність». Серед науковців не існує спільної думки щодо співвідношення понять «екстремізм» і «екстремістська діяльність». Проведений аналіз наукової літератури свідчить про те, що поняття «екстремістська діяльність» та «екстремізм» перебувають у співвідношенні частини і цілого. Цілком очевидно, що без встановлення змісту поняття «екстремізм» визначити зміст поняття «екстремістська діяльність» неможливо [2, с. 27].

Поняття «екстремізм» визначається, виходячи з його сутності. Осмислення у вітчизняній юридичній науці явища екстремізму розпочалося порівняно недавно. Неодноразові спроби розкрити сутнісні особливості екстремізму з позиції права як і раніше викликають суперечки серед юристів про можливості правової оцінки цього явища у принципі [3, с. 23-27].

З точки зору І.Д. Ковальова, екстремізм є сукупністю організаційно-політичних структур та їх радикальних політичних установок, які обґрунтовують застосування насильства для досягнення поставлених політичних цілей. А.Ф. Істомін і Д.А. Лопаткін вважають, що екстремізм – це сукупність ознак, які виражаються:

а) у створенні будь-якого руху, спільноти, течії, громадського об'єднання посадових осіб і громадян для боротьби з неугодним ладом, внутрішньою і зовнішньою політикою, національною, релігійною, економічною, соціальною, військовою програмами держави;

б) у діяльності руху, спільноти, течії, громадського об'єднання, посадових осіб і громадян, спрямованій на поширення своїх ідей, доктрин, шкіл, які характеризуються крайніми поглядами і суперечать конституційним засадам суспільства і демократичної держави;

в) у поширенні ідеології, вчень, що супроводжується застосуванням насильства чи інших радикальних способів, які порушують встановлені державою заборони [4, с. 20].

Екстремізм – це не тільки екстремістська діяльність, але і певна ідеологія, яка схвалює дану діяльність. Екстремістська діяльність є проявом екстремізму і являє собою практику застосування ідеології екстремізму та конкретні форми її реалізації [5, с. 22].

С.В. Борисов пропонує наступне законодавче визначення екстремістської діяльності) – це протиправна діяльність, яка здійснюється внаслідок крайнього несприйняття існуючих основ конституційного ладу держави і виражається у кримінально караних діяннях, спрямованих на насильницьку зміну основ конституційного ладу держави, захоплення влади, розпалювання ненависті або ворожнечі в суспільстві за ознаками належності до певної раси, національності або ставлення до релігії [6, с. 426].

На думку Р.В. Кулешова, слід розмежовувати екстремізм як деструктивну ідеологію ненависті та ворожнечі щодо представників тих чи інших громадських формувань, які відрізняються від опонентів політичними, релігійними або іншими переконаннями, національної або расової приналежності, належністю до певної соціальної групи, і екстремістську діяльність, як безпосереднє вираження в суспільстві зазначеної деструктивної ідеології [7, с. 706]. Д.О. Чернявський стверджує, що екстремізм – це ідеологія, а екстремістська діяльність – це зовнішня форма вираження екстремізму, яка являє собою умисні протиправні суспільно небезпечні діяння громадян, посадових осіб, громадських об'єднань, спрямовані на поширення ідеології екстремізму та його реалізацію [8, с. 70].

Є.П. Сергун доводить, що екстремістська діяльність – це мотивована екстремістською ідеологією протиправна поведінка, а так само сукупність всіх форм екстремізму, що тягнуть за собою настання юридичної відповідальності [9, с. 214]. Така діяльність, може здійснюватися:

а) шляхом публічної агітації та пропаганди, включаючи створення і поширення відповідних матеріалів;

б) шляхом створення організованої злочинної групи для підготовки і вчинення декількох злочинів екстремістської спрямованості членами групи; в) шляхом створення екстремістської організації і продовження діяльності організації, її секції, відділення або філії, визнаної екстремістською згідно рішенням суду, яке набуло чинності;

г) у формі членства в такій організації або сприяння її діяльності.

Вітчизняна дослідниця проблем екстремізму В.Д. Гожій зазначає, що протиправні форми екстремізму охоплюються поняттям екстремістська діяльність [10, с. 50].

Окремої уваги заслуговує підхід українського вченого Ю.Б. Ірха, який пропонує під екстремістською діяльністю розуміти цілеспрямовану діяльність осіб, спрямовану на відстоювання їхніх ідеологічних уподобань (переконань) у різних сферах суспільного життя (культурній, економічній, екологічній, політичній, релігійній тощо) за допомогою протиправних діянь, у тому числі неправомірного психологічного та/або фізичного насильства чи обґрунтованих погроз у його здійсненні, або шляхом зловживання

правом стосовно представників соціальних груп, які ці погляди не поділяють або заперечують, з метою зміни цінностей, що існують у суспільстві, демократичних основ громадянського суспільства та/або конституційного ладу в державі [11, с. 96-97].

В теорії виділяють три різновиди екстремістської діяльності (проявів екстремізму), які тісно пов'язані між собою. Найбільш поширеним видом є відкрите збройне та інше насильство проти державної влади, а також політичних партій і організацій, які конкурують між собою, представників певних етнічних і соціальних груп тощо. Така екстремістська діяльність характеризується масовістю учасників, високим рівнем організації, значними людськими та матеріальними втратами, дезорганізацією функціонування суспільно-політичних інститутів.

До другого виду належить цілеспрямоване розпалювання ворожнечі й ненависті з різних мотивів задля спонукання певних екстремістських груп, їх однодумців або співчуваючих до здійснення радикальних дій, у тому числі насильницьких, щодо соціальних груп, політичних організацій, які розглядаються екстремістами як супротивники або ворожі сили, що загрожують їхнім інтересам. Цей різновид екстремістської діяльності охоплює комплекс організаційних і агітаційних дій, як правило, пов'язаних з: провокаціями на етнічному, релігійному чи іншому підґрунті; поширенням ідей, які виправдовують насильство, і закликами до нього; насильницькими акціями щодо представників «ворожої» групи, спрямованими на формування масових ідеологічно та психологічно інспірованих рухів, організацій, екстремістських виступів.

Третім різновидом екстремістської діяльності, є масовий психологічний вплив на об'єкти екстремістської діяльності – певні установи, персонал державних органів, учасників суспільно-політичних організацій і заходів тощо. Для такого прояву екстремізму не є притаманним широке застосування насильства. Він характеризується значним застосуванням різноманітних форм інформаційного й психологічного впливу на органи публічної влади й населення.

Висновки. Поняття «екстремістська діяльність» та «екстремізм» перебувають у співвідношенні частини та цілого. Очевидно, що без встановлення змісту поняття «екстремізм» визначити зміст поняття «екстремістська діяльність» неможливо. Екстремізм – це не тільки екстремістська діяльність, але і певна ідеологія, яка обґрунтовує дану діяльність. Екстремістська діяльність є проявом екстремізму і являє собою практику застосування ідеології екстремізму та конкретні форми її реалізації. Під екстремістською слід розуміти діяльність, яка охоплює: організацію, підготовку та вчинення екстремістських актів; підбурювання, втягнення та публічні заклики до вчинення екстремістських актів; погрози вчинення екстремістських актів; створення та фінансування незаконних збройних формувань, екстремістських груп та організацій з метою вчинення екстремістських актів; вербування, навчання, озброєння та фінансування особи з метою вчинення екстремістського акту; пропаганду і поширення ідеології екстремізму, в тому числі шляхом розповсюдження екстремістських матеріалів. Наведене визначення екстремістської діяльності доцільно передбачити у спеціальному антиекстремістському законі. Отже, екстремізм це в першу чергу ідеологія, а екстремістська діяльність – її зовнішня форма виразу. Екстремізм може існувати самостійно, не маючи жодної реалізації, але екстремістська діяльність з'являється тоді, коли сформовані ідеї, погляди та переконання екстремістського характеру.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимошенко В.І. Політико-правова характеристика екстремізму. ScienceRise: Juridical Science. 2017. № 2 (2). С. 21-25.
2. Бабій А.Ю. Екстремізм і екстремістська діяльність: проблема співвідношення. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах: збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції (6 листопада 2020 р.) / упор. О.В. Авраменко, С.С. Гнатюк, І.І. Сидорук. Львів: ЛьвДУВС, 2020. С. 27-31.
3. Залужний А.Г. Екстремізм: сутність та способи протидії. Сучасне право. 2002. № 12. С. 23-27.
4. Істомін А.Ф. Лопаткір Д.А. До питання про екстремізм. Сучасне право. 2005. № 7. С. 19-24.
5. Нікітін Ю.В. Протидія злочинності в системі забезпечення внутрішньої безпеки українського суспільства: Монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2009. 373 с.
6. Борисов С.В. Злочини екстремістського спрямування: проблеми законодавства та застосування. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08., 2012. 484 с.
7. Петренко Б. М. Правові проблеми попередження політичного екстремізму в Україні. Держава і право. 2010. № 48. С. 705-711.
8. Тодосієнко А.О. До проблеми визначення поняття «екстремізм». Visegrad Journal on Human Rights. 2016. № 4/1. С. 211-215

9. Капінос М.С. Механізми впливу державного управління на екстремізм як соціальну систему. Актуальні проблеми державного управління. 2012. Вип. 4. С. 69-72.
10. Гожій В.Д. Адміністративно-правове забезпечення протидії екстремізму в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07. Кривий Ріг, 2019. 218 с.
11. Ірха Ю.Б. Особливості формування системи протидії екстремістській діяльності в Україні. «Права людини і національна безпека: роль органу конституційної юрисдикції»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27 червня 2019 р.). Київ, 2019. С. 91-101.

A. Babii. The problem of the relationship between the concepts of extremism and extremist activity. – Article.

Summary. The article analyzes the main approaches to understanding the essence of extremism and extremist activity. The elements of the social essence of extremism and the main forms of manifestation of extremist activity are defined. Extremist activity is a manifestation of extremism and represents the practice of applying the ideology of extremism and specific forms of its implementation.

Key words: extremism, extremist acts, social phenomenon, ideology of extremism.

УДК 342.4:351.86

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/02>

А. О. Шевель

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумський національний аграрний університет
м. Суми, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО БЕЛЬГІЇ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню показників міграційних потоків у Європі внаслідок російського вторгнення, зокрема автор аналізує міграційний рух українців до Бельгії. В статті розкривається проблема інтеграції біженців в Бельгії, а також визначено структуру та кількість іммігрантів з огляду на статистичні дані. Розглянуто дії та позиції бельгійської влади щодо міграційної політики та вирішення проблеми масового напливу мігрантів. Розкрито перспективу динаміки міграції як складного і багатоаспектного феномена, спрогнозовано її подальший розвиток як нестабільного соціального явища. У статті проаналізовано основні зміни в характері міграційних переміщень населення за межі своїх держав, визначено тенденції щодо регіонального, поселенського розподілу мігрантів в Бельгії.

Ключові слова: міграція, міграційна політика, Європейський Союз, біженці, мігранти, міграційна криза.

Постановка проблеми.

Війна в Україні з росією вплинула на багато сфер політичного, економічного та соціального життя та спричинила найбільше переміщення європейських громадян з часів Другої світової війни, причому переважно більшість біженців становлять жінки та діти, що кардинально змінило міграційну ситуацію як в самій Україні, так і в багатьох країнах ЄС, включно з Бельгією.

Потреба аналізу переваг та недоліків зазначеного і складає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням усіх аспектів міграційної політики та протидії нелегальній міграції на різних рівнях займаються як іноземні, так і українські дослідники, зокрема, ці ідеї розкривають праці В. О. Івашенка, В. В. Коваленка, В.І. Кривенка, О. В. Кузьменка, В. М. Куц, О. А. Малиновської, В. О. Новік, А.М. Черняк, а також зарубіжних учених: М. Вейнера, Р. Вольвенда, Р. Епплярда, С. Колінсона, С. Спенсера, І. Рів'єра, М. Пуглі, Р. Плендера, Дж. Солта, Р. Хавсмана. Особливу увагу у вивченні цієї проблеми приділяють американські дослідники, де ця тема завжди перебуває у центрі уваги юристів та політиків, зокрема, це є дослідження Д. Мартіна, Р. Босвелла, Д. Вейсбротта. Серед наукових досліджень проблем міграційної

політики та протидії нелегальній міграції, проведених останніми роками, вважаємо за доцільне згадати роботи О. Малиновської, О. Чуприни, К. Соколицької, О. Санчина, Т. Огневої та О. Відлер. Однак відсутні дослідження міграцій українців до Бельгії внаслідок повномасштабного російського вторгнення.

Метою статті є аналіз сучасної хвилі міграції з України в Бельгію та оцінити перспективи розвитку міграційних процесів у цьому напрямку.

Виклад основного матеріалу.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), кордони України вже перетнули близько семи мільйонів людей. В середньому близько 330 000 біженців наразі покидають Україну до сусідніх країн щотижня. За оцінками УВКБ ООН, до кінця року з України могли втекти до 8,3 мільйона біженців, а внаслідок війни до 25 мільйонів людей можуть бути переміщеними та потребувати гуманітарної допомоги [5]. На основі цієї оцінки очікується, що загальна кількість українських біженців продовжуватиме зростати, але це сильно залежить від тривалості та гостроти війни. Хоча загальна кількість українських біженців зростає, значна кількість людей – близько 2,1 мільйона – тимчасово повернулися в Україну. УВКБ ООН зазначає, що такі транскордонні переміщення можуть мати м'ягкий характер і не повинні розглядатися як постійні повернення, тому вони не були враховані із валової цифри [3].

Бельгійське видання *La Libre Belgique* повідомляє, що критична фаза потоку українських біженців до Бельгії завершилася. За останні кілька тижнів прибуття українських біженців до Бельгії стабілізувалося, досягнувши стабільного рівня.

Бельгійська влада продовжує переглядати кількість очікуваних біженців з України. На початку війни уряд готувався до приїзду до 200 тисяч українців. У середині травня цей показник був значно знижений до 78 000 на кінець липня. За останніми підрахунками, на території Бельгії перебувають лише 52 тисячі українців.

Станом на червень українцям у Бельгії видано близько 47 тисяч статусів тимчасового захисту. 46% переміщених осіб, які потребували розміщення, отримали тимчасове житло у Фландрії. Ще 34,6% знайшли шлях до Валлонії, а 3,9% сказали, що в Брюсселі.

Лише близько чверті українських біженців потребували державного житла. Інші, ймовірно, знайшли житло самостійно, поклалися на допомогу друзів чи родини або шукали допомоги через приватні українські організації.

Важко підрахувати, скільки українців повернулося додому. Процес зняття з реєстрації є своєчасним, і деякі просто вирішують піти, не заповнивши всі необхідні документи.

Станом на червень близько 300 осіб офіційно зняли реєстрацію з Бельгії, щоб повернутися додому. Ще 595 зняли реєстрацію у своїх муніципалітетах, сигналізуючи про свій виїзд з країни або переїзд до іншої області [3].

Зазначимо, що Бельгія невелика країна, населення якої становить 11 мільйонів і українці – не єдина категорія біженців, яку вона приймає. Ще до початку війни в Україні міграційна система Бельгії зазнавала серйозної критики через недостатню інфраструктуру, брак соціальних працівників і приміщень для притулків. Біженці з Афганістану, Сирії, Іраку, Ефіопії місяцями намагалися отримати документи і пройти офіційну процедуру реєстрації, вистоюючи довжелезну чергу, нерідко займаючи її з ночі, біля єдиного на всю Бельгію реєстраційного центру, де працювало лише чотири вікна для подачі документів.

І лише коли в Бельгію почали прибувати біженці з України, влада Брюсселя віддала під потреби Агентства з розміщення прохачів притулку та Управління з питань іноземців – двох установ, які відповідають за прийом мігрантів у Бельгії – величезний виставковий павільйон біля підніжжя знакової пам'ятки бельгійської столиці – Атоміуму. Там люди мають змогу чекати на свою чергу у комфортних умовах, а до їхніх послуг 40 віконць для подачі документів. Але чимало бельгійських правозахисних організацій критикують владу за нерівне ставлення до мігрантів, звинувачуючи їх у тому, що вони створюють зручніші умови для отримання офіційного статусу для українців, бо ті мають білу шкіру. Війна, кажуть вони, горе для всіх людей, незалежно від раси [1].

Необхідно зауважити, що при аналізі міграційного законодавства Бельгії Костюк Л. прийшла до висновку, що воно сприятливе для іммігрантів. Це зумовили такі чинники: високий рівень економічного розвитку цієї країни, низькі податки, можливість працевлаштуватися, високі показники оплачуваності праці, можливість отримати освіту. Тому бельгійський уряд розпочав політику регулювання міграції за трьома напрямками: управління міграційними потоками, боротьба проти нелегальної міграції, інтеграція іммігрантів.

Питаннями міграції в країні опікуються такі інстанції: Міністерство внутрішніх справ, Федеральна державна служба з соціальної інтеграції, Служба у справах іноземців, Верховний комісаріат у справах біженців та Постійна Апеляційна комісія у справах біженців. Однією з особливостей міграційного устрою Бельгії є те, що питаннями міграції займаються органи місцевого самоврядування: Регіональні центри інтеграції (у Брюсселі та Валлонії), Центр загального соціального забезпечення (у Фландрії), Центр добровільного повернення і розвитку, Координаційна рада по справах біженців та іноземців, Фламандський центр меншин.

Потрапити до Бельгії можна декількома легальними шляхами, а саме: переселення для одержання роботи (укладання трудового контракту із висококваліфікованими робітниками), возз'єднання сім'ї із неповнолітніми дітьми (шлюб із бельгійцем); бізнес-імміграція – заявник повинен вкласти 20 тис. євро (хоча в Бельгії не існує спеціальних бізнес-програм для мігрантів), навчання із подальшим працевлаштуванням, біженство.

Згідно бельгійського міграційного законодавства, кожен прибулий на територію держави протягом 8 днів обов'язково повинен звернутися до органів місцевого самоврядування (комун) в тій провінції, де він планує перебувати, щоб отримати дозвіл на перебування. Тривалість перебування на території держави визначається згідно візи (запит на одержання візи може розглядатися Посольством Бельгії 3 – 4 місяці) і не може перевищувати три місяці. Після реєстрації іммігрант одержує дозвіл на проживання та посвідчення особи- іноземця, котре щороку потрібно поновлювати. Інші вимоги існують до громадян ЄС, котрі автоматично отримують дозвіл на проживання від трьох до п'яти місяців. Цей дозвіл може бути продовжено на три місяці, якщо особа офіційно влаштувалася на роботу та зареєструвалася в службі Бельгійського соціального страхування. Що характерно – громадяни країн ЄС в Бельгії можуть одержати ідентифікаційний код.

Також Бельгія надає право проживати біженцям згідно міжнародних документів (Женевської конвенції (1951 р.), Шенгенських угод, Дублінської конвенції), а також згідно своїх законів, зокрема Закону про іноземних громадян (1980 р. із змінами від 1987 р., 1991 р., 1993 р., 1995 р., 1996 р.), Циркуляру щодо переорієнтації соціальної допомоги особам, які претендують на політичний захист. Статус біженця (а також пільги, передбачені цим статусом) в Бельгійському королівстві одержують громадяни, котрих переслідують у своїй країні за релігійну приналежність, політичні переконання (проте ці переконання не повинні суперечити загальним правам людини та законодавству країни). Процедура одержання статусу біженця у Бельгії має два етапи: перший – органи влади розглядають заявку, подану прохачем у Бюро в справах іноземців, і претендентів запрошують на співбесіду; другий (після перевірки достовірності фактів переслідування) – ще одна співбесіда, за результатами якої іноземці одержують статус і право на проживання (через п'ять років можуть подавати документи на громадянство). Якщо мігрантові відмовили, він може подати апеляцію до Генеральної комісії для біженців та осіб без громадянства, котра її розглядає протягом 30 днів, якщо вона відмовила, то мігрант повинен виїхати з країни протягом трьох діб. З моменту одержання статусу біженця іноземець отримує: соціальну допомогу, дозвіл на працю, на проживання, на оренду житла. Також біженець повинен вивчити фламандську або французьку мови (курси мігранти оплачують самостійно).

До одержання статусу біженця іноземці проживають у таборах тимчасового перебування (гуртожитки). Тут біженці отримують необхідний комплект санітарного приладдя, повне державне забезпечення (харчування та проживання) та забезпечуються легальною роботою (переважно на території табору або на підприємствах з підтримки діяльності таборів). Біженці, котрі не проживають в таборах тимчасового перебування, отримують невелику соціальну допомогу за місцем проживання або реєстрації центрі Суспільної соціальної допомоги (SPAS) та медичне страхування «Mutuelle».

Отже, міграційне законодавство Бельгійського королівства постійно оновлюється відповідно до вимог часу та спрямоване на регулювання міграційних потоків. Держава постійно контролює та часто змінює правила в'їзду в країну, умови перебування в ній, процедуру отримання громадянства (хоча воно найліберальніше в ЄС). Тому в міграційному законодавстві королівства помітна тенденція до зміщення акцентів з «мігрантів» на «нових громадян» (їхня інтеграція в суспільство, обов'язковою умовою якої стали освіченість, соціальна активність та законопослушність) [4, с. 187].

Для в'їзду в Бельгію потрібен стандартний перелік документів, як і для всіх країн ЄС. При перетині кордону: закордонні паспорти дорослих і дітей; будь-який інший документ, що посвідчує особу.

Бельгія приймає всіх, хто просить про статус біженця чи тимчасовий притулок. Слід звернути увагу на те, *що таке тимчасовий захист*. Це виняткова процедура, визначена європейською директивою: Директива Ради Європи 2001/55/РЄ від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового

захисту у разі масового напливу переміщених осіб та заходів, спрямованих на забезпечення балансу між зусиллями держав-членів щодо прийому цих осіб і наслідками такого прийому. Ця директива була транспонована в бельгійське законодавство.

Впровадження режиму тимчасового захисту вимагає спеціального рішення Ради Європейського Союзу. Своїм рішенням про виконання від 4 березня 2022 року Рада Європейського Союзу відзначила факт масового напливу переміщених осіб до ЄС, які були змушені покинути Україну через збройний конфлікт. У цьому рішенні також вказуються групи осіб, на яких поширюється тимчасовий захист, а саме: вихідці з України та члени їхніх сімей, основне місце проживання яких було в Україні до 24 лютого 2022 року; особи без громадянства та громадяни третіх країн, крім України, які користувалися міжнародним захистом або еквівалентним національним захистом в Україні, та члени їхніх сімей, основне місце проживання яких було в Україні до 24 лютого 2022 року.

Процедура реєстрації тимчасового захисту включає подачу наступних документів: ідентифікаційні дані; біометричні дані (відбитки пальців); копії наявних документів, *які підтверджують, що ви належите до однієї з категорій, згаданих вище; свідоцтво про тимчасовий захист.*

За умови виконання умов для надання тимчасового захисту видається посвідчення. Після цього людина повинна звернутися до муніципальної адміністрації за місцем проживання з цим свідоцтвом. Муніципальна адміністрація видає власнику свідоцтва посвідку на проживання для вихідців з третіх країн, яких визнано або яким дозволено обмежений на більше трьох місяців термін перебування (картка «А. Обмежене перебування»)

Картка А дійсна протягом 1 року з дня впровадження режиму тимчасового захисту (тобто з 04.03.2022 по 04.03.2023). Термін її дії може бути продовжений двічі на 6 місяців, якщо своїм рішенням Рада Європейського Союзу не припиняє режим тимчасового захисту достроково.

Особи, яким дозволено перебування в якості осіб під тимчасовим захистом, мають право працювати за умови наявності у них дозволу на проживання (картка А, зазначена вище або додаток 15 до видачі картки А) [5].

Висновки.

Принагідно зазначити, що українські мігранти в Бельгію стали заручниками війни з росією. Перший іспит на міцність бельгійської влади пройдено, проте сумніви з питань подальшої міграційної політики залишаються.

Як запевняють чимало фахівців, міграційні процеси, так чи інакше, позначаються на динаміці чисельності населення в різних країнах і регіонах. При переселенні, українські мігранти приносять в соціальне життя країни істотні зміни, зокрема:

1. Внаслідок зіткнення культур – мігранти нерідко піддаються дискримінації і смертельній небезпеці, до того ж, загострюються питання інтеграції мігрантів до приймаючого співтовариства;
2. Збільшення навантаження на бюджети держав – членів ЄС, що закономірно веде до зниження життєвого рівня європейців, ескалації напруженості і наростання антиміграційних настроїв;
3. У багатьох країнах, особливо в Східній Європі, уряд, та й самі жителі, виступають проти прийому біженців і мігрантів.

Примітна в цьому плані позиція президента Чехії М. Земана, який сказав: «Ніхто тут біженців не запрошував» і додав, що його країна може прийняти більше українських біженців, тому що вони «можуть краще інтегруватися в суспільство, на відміну від мусульман»;

4. Розміщення і утримання мігрантів породжують економічну, політичну та соціальну кризу, яка проявляється в зростанні невдоволення платників податків, напруженості і національних забобнів в суспільстві. Поки протести носять антиурядовий характер і не ув'язуються, за деяким винятком, з мігрантами. У той же час, дана тенденція вже намітилася і в перспективі може привести до радикалізації громадської думки і сплеску антимігрантських настроїв. Поки вони носять епізодичний характер і проявляються у вигляді напруженості між людьми в зонах масового скупчення мігрантів.

Все це поступово формує конфліктний потенціал, який в будь-який момент може стати джерелом конфліктів більш високого, етноконфесійного рівня. У перспективі ж ескалація внутрішньополітичної напруженості в ряді країн цілком реальна з урахуванням того, що загрозам піддаються і такі фундаментальні цінності європейської спільноти, як безпека, недоторканість особи, захищеність цивільних прав тощо. І вона вже проявляється, причому в криміналізації ситуації, в цілому ряді країн.

Отже, українська міграція «прокладає» у світ нові мости. Незалежно від конкретної мети, вона виконує важливу роль у життєдіяльності бельгійського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власенко В. Тимчасовий захист. Як Бельгія приймає українських біженців. – URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-belgiya-prijmaye-ukrayinskih-bizhenciv/>
2. Dylan Carter. Flow of Ukrainian refugees to Belgium reaches sustainable levels. – URL: <https://www.brusselstimes.com/author/dylan-carter>
3. Kristy Siegfried. The Refugee Brief – 24 June 2022. – URL: <https://www.unhcr.org/refugeebrief/latest-issues>
4. Костюк Л. Міграційна політика Бельгії упродовж другої половини XX – початку XXI століття / Л. Костюк // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2017. – Вип. 20. – С. 187-193. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2017_20_23
5. Ukraine refugee situation. – URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/ukraine>

A. Shevel. Peculiarities of the migration of Ukrainians to Belgium as a result of the russian-Ukrainian war. – Article.

Summary. *The article is devoted to the study of indicators of migration flows in Europe as a result of the Russian invasion, in particular, the author analyzes the migration movement of Ukrainians to Belgium. The article reveals the problem of integration of refugees in Belgium, and also defines the structure and number of immigrants based on statistical data. The actions and positions of the Belgian authorities regarding the migration policy and solving the problem of the mass influx of migrants are considered. The perspective of the dynamics of migration as a complex and multifaceted phenomenon is revealed, its further development as an unstable social phenomenon is predicted. The article analyzes the main changes in the nature of migration movements of the population outside the borders of their states, and identifies trends in the regional and settlement distribution of migrants in Belgium.*

Key words: *migration, migration policy, European Union, refugees, migrants, migration crisis.*

Розділ 2

Менеджмент. Економіка. Готельно-ресторанна справа та туризм

А. Ю. Беженар

*аспірантка кафедри податкового менеджменту та фінансового моніторингу
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
м. Київ, Україна*

ЗНОС ТА АМОРТИЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ

***Анотація.** Співставлено складові методу нарахування зносу та амортизації основних засобів у бюджетній установі. Доведено безпідставність ототожнення поняття амортизації та зносу необоротних активів бюджетних установ. Розглянуто порядок відображення в бухгалтерському обліку операцій з нарахування амортизації суб'єктами державного сектора.*

***Ключові слова:** амортизація, знос, бухгалтерський облік бюджетних установ, основні засоби.*

Постановка проблеми. Серед нагальних проблем бухгалтерського обліку необоротних активів – питання нарахування амортизації та їх зносу. Для суб'єктів державного сектора це питання набуло гострої актуальності після запровадження Національних положень стандартів бухгалтерського обліку в державному секторі.

Аналіз досліджень та публікацій. Сутність амортизації, порядок нарахування та обліку зносу розглянуто у працях вітчизняних вчених та практиків: Касьянкової В.О. [1], Колумбет О.П. [2], Щирської О.В. [3], Черкашина Т.В. [4] та ін. Важливість цього питання підтверджує дослідження проблем теорії і практики обліку амортизації та зносу у дисертаційних роботах багатьох вітчизняних науковців [4; 5]. Суттєвий внесок у теоретичні і практичні аспекти обліку зносу і амортизації, методики нарахування зносу зробили також автори публікацій фахових видань [3; 4].

Мета статті. Мета статті полягає у вивченні порядку нарахування зносу і амортизації у бюджетних установах відповідно до змін, пов'язаних із набуття чинності НП(С)БОДС, узагальненні дискусійні питання, в частині нарахування зносу і амортизації з урахуванням особливостей обліку бюджетних установ.

Виклад основного матеріалу дослідження.

До 2015 року у бюджетних установах знос нарахувався на необоротні активи, які обліковувалися на їх балансі та перебували в експлуатації. Із запровадженням НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» та НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» спрямували на практичні питання нарахування амортизації. Об'єктом нарахування зносу визначалася первісна (відновлювальна) вартість необоротних активів. Нарухування зносу на ці об'єкти не пов'язувалось із формуванням резерву для відновлення необоротних активів. Суми нарахованого зносу відображали зменшення вартості активів та відповідно суми фондів у необоротних активах.

Нарухування зносу на необоротні активи бюджетних установ здійснювалося в останній робочий день грудня за повну кількість місяців експлуатації об'єкта. За економічною сутністю суми нарахованого зносу були показником того, за який час необоротний актив втратить свою вартість і відповідатиме терміну фізичного зношення. Сума нарахованого зносу кожного об'єкта не могла перевищувати 100 % його первісної вартості. Водночас нарахування зносу в розмірі 100 % первісної вартості об'єкта не вважалося підставою для його списання з балансу. Сума нарахованого зносу списувалася з балансу при вибутті основних засобів. Загалом загальна первісна вартість необоротних активів мала дорівнювати сумі фонду в необоротних активах і сумі зносу необоротних активів.

Погляди вчених стосовно сутності поняття амортизації необоротних активів бюджетних установ та зносу ілюструє рис 1.

Логічно визначення амортизації необоротних активів суб'єктів державного сектора сформулювати так: амортизація необоротних активів – це процес цілеспрямованого контролю ефективності введення в експлуатацію, цільового використання та збереження об'єктів через систематичний розподіл первісної вартості з безпосереднім урахуванням терміну корисного використання.

Амортизація – є процесом систематичного розподілу вартості необоротних активів, що амортизується (первісна мінус ліквідаційна вартість) упродовж строку їх корисного використання (експлуатації) [11].

Нарахована амортизація обліковується на регулюючому рахунку «Накопичена амортизація основних засобів» з одночасним збільшенням витрат. При цьому вибір рахунків витрат залежить від обраного варіанту їх обліку:

1) Якщо облік витрат ведеться за елементами, то нарахування амортизації відображається записом:

Дебет рахунку “Витрати на амортизацію”;

Кредит рахунку “Накопичена амортизація основних засобів”.

2) Якщо облік витрат здійснюється за функціональною ознакою, нарахування амортизації відображається записом:

Д-т рахунку “Виробничі накладні витрати”;

Д-т рахунку “Загальні і адміністративні витрати” та ін;

К-т рахунку “Накопичена амортизація основних засобів”.

Нарахування зносу (амортизації) відображається за кредитом рахунку 13 “Знос (амортизація) необоротних активів”, списання (зменшення) суми раніше нарахованої амортизації – за дебетом цього рахунку.

Зменшення суми раніше нарахованої амортизації можливе в результаті [11]:

1) вибуття необоротних активів у зв’язку з їх реалізацією;

2) внеску в статутний капітал інших підприємств;

3) при безкоштовній передачі;

4) при ліквідації необоротних активів;

5) при списанні у зв’язку з нестачею чи псуванням.

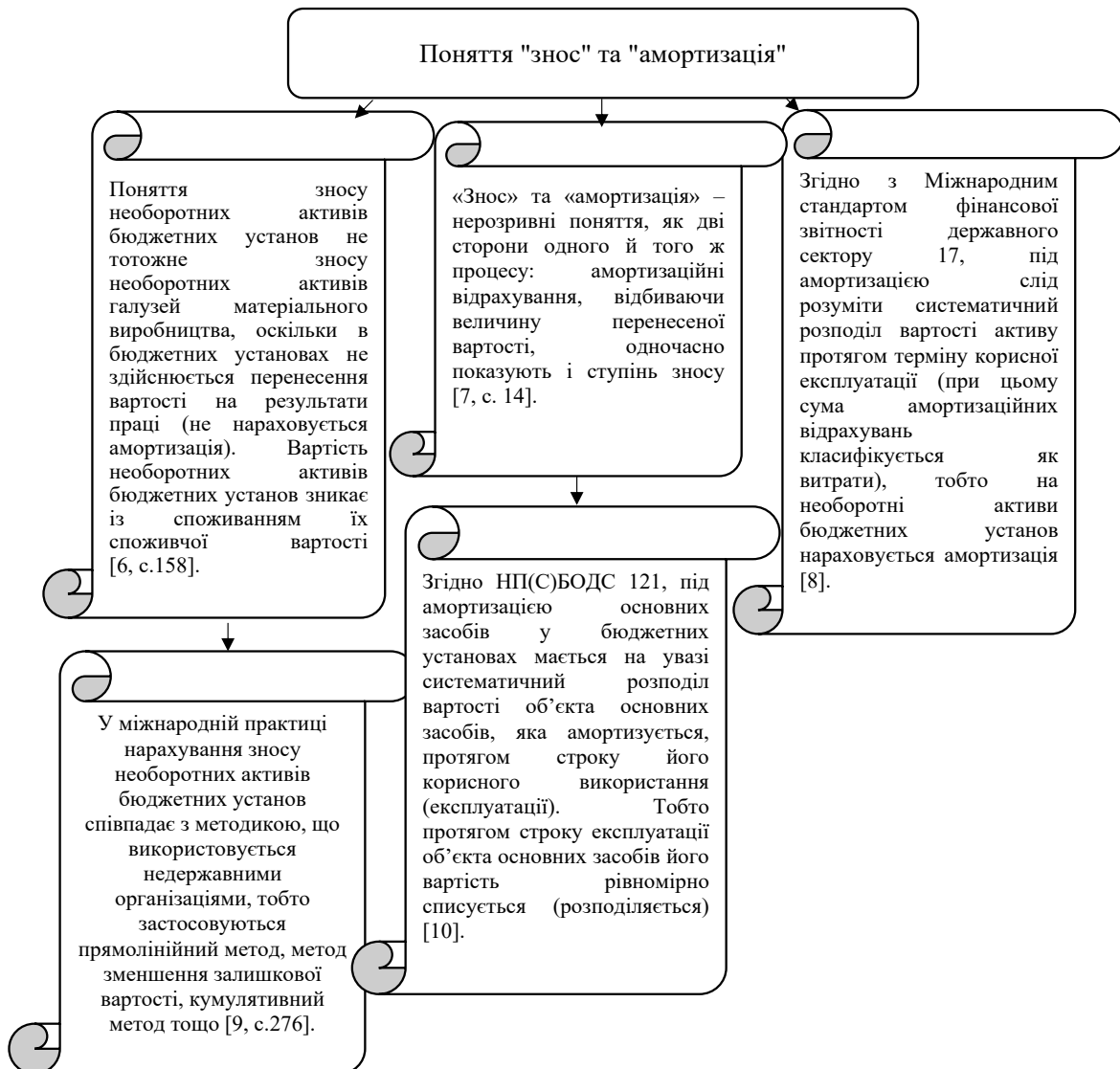

Рис. 1. Сутність поняття амортизації та зносу необоротних активів бюджетних установ

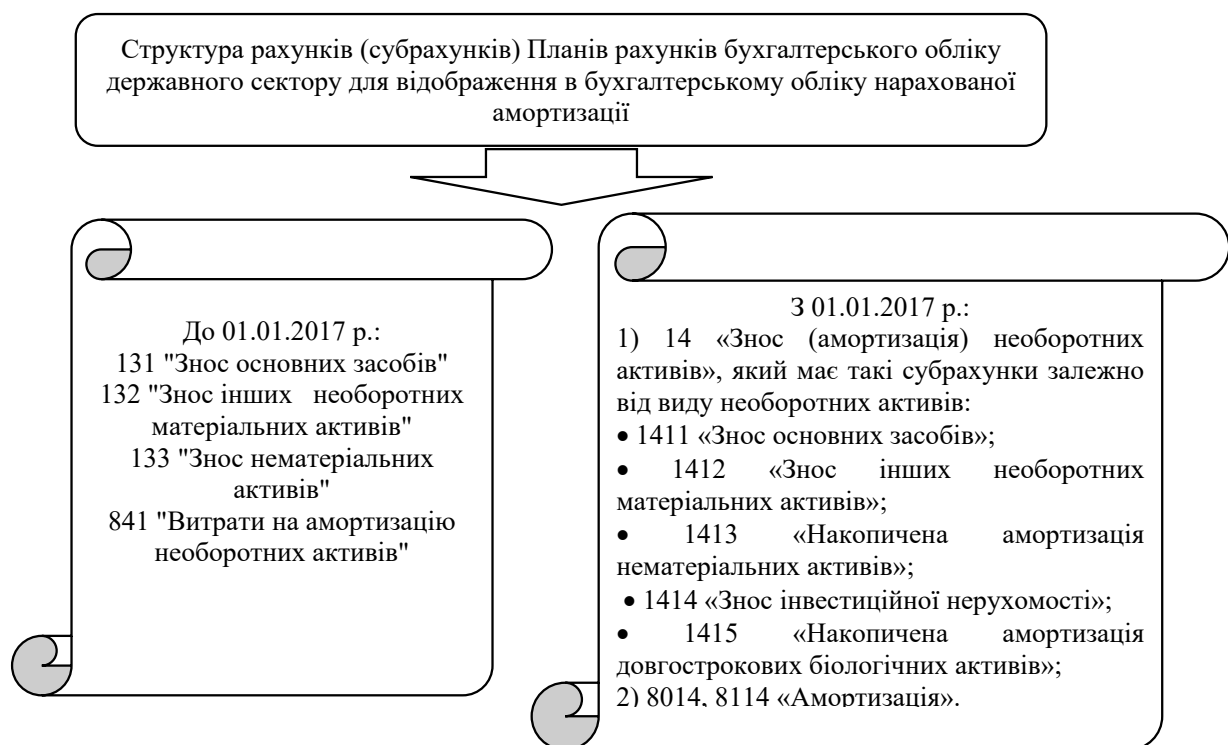
Аналітичний облік зносу необоротних активів ведеться у розрізі видів основних засобів, інших матеріальних необоротних активів і нематеріальних активів.

На основі здійснення бухгалтерських проведень сума зносу (амортизації) включається у витрати виробництва, що одночасно фіксується перехід частини вартості засобів з необоротних до складу оборотних коштів. Сума зносу підлягає списанню одночасно зі списанням вартості, що вибув.

Нарахування амортизації здійснюється протягом терміну корисного використання (експлуатації) об'єкта, який встановлюється підприємством при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс), і припиняється на термін його реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання, консервації.

З набуттям чинності Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 "Основні засоби" виокремилась низка проблемних питань. Основне з них – порядок і облік нарахування амортизації основних засобів. До 01 січня 2015 року, як відомо, в бюджетних установах на основні засоби нараховувався знос, що і було підставою для списання (ліквідації) основних засобів.

Змін зазнав також і порядок відображення в обліку амортизаційного процесу, особливо в частині структури рахунків Плану рахунків бухгалтерського обліку державного сектору (рис. 2).

Рис. 2. Зміни в рахунках для відображення в бухгалтерському обліку нарахованої амортизації суб'єктами державного сектору

Джерело: складено автором на основі [12]

У таблиці 1 наведена типова кореспонденція рахунків з обліку нарахування амортизації (зносу) необоротних активів установ державного сектору.

На даний час, Планом рахунків не передбачено субрахунків для відображення фонду в основних засобах, інших необоротних активів (субрахунки за попереднім Планом рахунків 401 «Фонд необоротних активів за їх видами», 402 «Фонд незавершеному капітальному будівництві»). Натомість для обліку формування капіталу установи державного сектору використовується субрахунок 5111 «Внесений капітал розпорядникам бюджетних коштів» [12].

Одиницею обліку основних засобів (одиниця, група, вид) бюджетної установи виступає безпосередньо об'єкт. Комп'ютерна техніка бюджетної установи має обліковуватися як відокремлена система технічно з'єднаних пристроїв різного призначення, які є предметами одного інвентарного об'єкта – комп'ютерного комплексу. З огляду на це, комп'ютерна мишка, клавіатура, монітор, системний блок вважаються

складовими об'єкта основного засобу, які можуть виконувати свої функції лише у складі цього активу. Втім, бюджетна установа може відображати комп'ютерну мишку, клавіатуру у складі запасних частин або у складі малоцінних необоротних матеріальних активів. Заміна комп'ютерної мишки, клавіатури розглядається як ремонт основного засобу, який проводиться з метою відновлення робочого стану комп'ютера. При цьому вартість комп'ютерного комплексу не збільшується, зростають лише фактичні витрати. Заміна значущого компонента – монітора, системного блоку розглядається як поліпшення основного засобу, адже по-перше зростають економічні вигоди від його використання, по-друге збільшується строк його корисного використання. Вартість заміни значущого компонента збільшує первісну вартість об'єкта основного засобу.

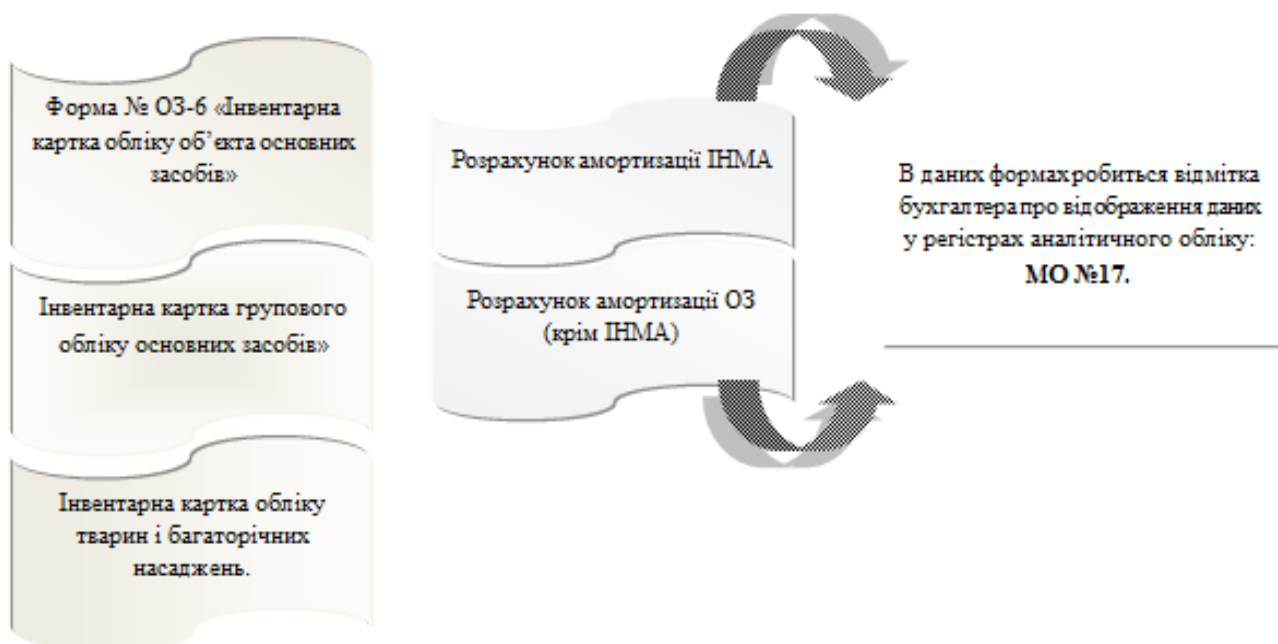
Таблиця 1

Типова кореспонденція рахунків з обліку нарахування амортизації (знос) необоротних активів установ державного сектору

№	Зміст операцій	Кореспонденція субрахунків			
		До 01.01.2017 р.		З 01.01.2017 р.	
		Дебет	Кредит	Дебет	Кредит
1	Нараховано амортизацію (знос) на необоротні активи	841,	131,132,133,	8014, 8114	1411, 1412, 1414
2	Віднесено на фінансовий результат (відображення фонду) звітного періоду нараховану амортизацію	401	841	5511	8014

Джерело: складено автором на основі [12]

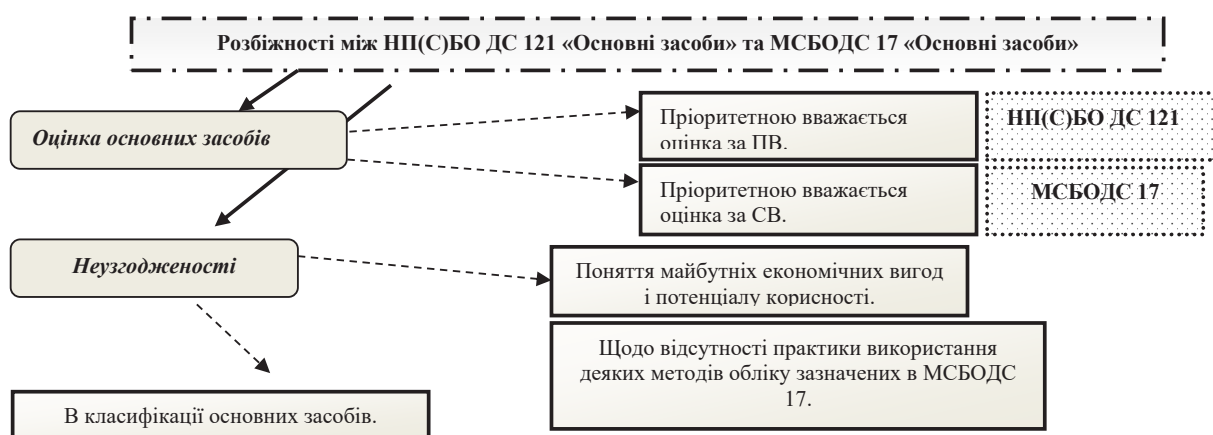
Нарахування амортизації основних засобів бюджетної установи здійснюється на річну дату балансу, тобто не пізніше 31 грудня звітного року, прямолінійним методом протягом терміну використання основного засобу. Для інших необоротних активів використовується метод «50/50». Нарахування амортизації починаючи з другого місяця після місяця в якому цей об'єкт основний засіб почали використовувати в діяльності. Оскільки об'єкти основних засобів обліковують у гривнях з копійками відповідно до наказу Мінфіну від 23.07.2015 р. № 664, сума амортизації також відображається в обліку у гривнях з копійками [13]. Перелік первинних документів, реєстрів аналітичного обліку, призначених для відображення суми амортизації ілюструє рис. 3.

Рис. 3. Типові форми для відображення суми нарахованої амортизації та суми зносу бюджетних установ

Джерело: згруповано за інформацією [14]

Через відсутність єдиної класифікації основних засобів, єдиної методики оцінки основних засобів, практики використання міжнародних методів обліку, однакового тлумачення понять бухгалтерського обліку наявні відмінності у підготовці звітності. Розбіжності між НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» та МСБОДС 17 «Основні засоби» наведено на рис. 4.

Рис. 4. Розбіжності вітчизняного та зарубіжного законодавства

Джерело: згруповано за інформацією [8]

Відсутність єдиної класифікації основних засобів, єдиної пріоритетної оцінки основних засобів, практики використання міжнародних методів обліку, однакових тлумачень понять бухгалтерського обліку призводить до відмінностей у підготовці звітності.

Висновки

Одиницею обліку ОЗ бюджетної установи вважається окремий об'єкт, який позначається власним інвентарним номером. Складові комп'ютерного комплексу (мишка, клавіатура) обліковуються у складі запасних частин або МНМА, але мають спільний з комп'ютером інвентарний номер.

В процесі розгляду типова кореспонденція рахунків з обліку нарахування амортизації (зносу) необоротних активів установ державного сектору, яка діяла до 2015 року та після змін, що відбулися із запровадженням НП(С)БОДС 121 «Основні засоби».

Огляд даного матеріалу вказав на невідповідність розрахунку амортизації основних засобів у вітчизняних стандартах. Відповідно до міжнародного законодавства пріоритетною вважається оцінка за справедливою вартістю, а не за первісною вартістю, яка вважається такою в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянова В.О. Амортизація основних засобів: методи нарахування та організація обліку. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. № 2. С. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ ecvd_2013_2_21.pdf (дата звернення: 09.10.2022).
2. Колумбет О.П. Економічний зміст амортизації необоротних активів та проблеми її нарахування в умовах сталого розвитку. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2012. № 1. С. 82–87
3. Щирська О.В. Економічна сутність і бухгалтерське визначення амортизації. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8. С. 68–74. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ ape_2012_8_11.pdf (дата звернення: 09.10.2022).
4. Черкашина Т.В. Проблеми змін в обліку бюджетних установ в умовах запровадження Міжнародних стандартів у державному секторі: [монографія] / за ред. В.Ф. Максимової. Одеса: ОНЕУ, 2014. 461 с.
5. Хома С.В. Облік і аналіз амортизації основних засобів на підприємствах нафтогазовидобувного комплексу: автореф. дис. ... к. е. н.: 08.00.09. Тернопіль, 2008. 20 с.
6. Джога Р.Т. Бухгалтерський облік у бюджетних установах. *Навчальний посібник*. К.: КНЕУ, 2001. 250 с.
7. Виговська Н.Г. Удосконалення обліку амортизації: стан, проблеми, перспективи: автореф. дис. ... к. е. н.: 08.06.04. Київський нац. екон. ун-т. Київ, 1999. 20 с.
8. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку державного сектору 17 «Основні засоби». URL: https://buhgalter911.com/public/uploads/normativka/Standart_gossektor/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%A1/%D0%9C%D0%A1%D0%91%D0%9E%D0%94%D0%A1_17.pdf (дата звернення: 09.10.2022).
9. Свірко С.В. Необоротні активи бюджетних установ в вітчизняній та міжнародній обліковій практиці: характеристика та порівняльний аналіз / Свірко С.В. // Обліково-аналітичні системи суб'єктів господарської діяльності в Україні. – спецвип. 15/ч.2. – Л. : Інтереко, 2005. – С. 270 – 277.

10. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 121 «Основні засоби» від 12.10.2010 р. № 1202 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text> (дата звернення: 09.10.2022).
11. Амортизація – 2015: нараховуємо за новими правилами. *Дебет-Кредит Інформаційний бухгалтерський портал*. 2015. URL: <http://www.dt-kt.com/amortizatsiya-2015-narahovuyemo-za-novimipravilami>.
12. План рахунків бухгалтерського обліку в державному секторі від 31.12.2013 р. № 1203 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0161-14#Text>. (дата звернення: 09.10.2022).
13. Про затвердження Змін до деяких нормативно-правових актів Міністерства фінансів України з бухгалтерського обліку від 23.07.2015 № 664 / Мінфін України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-15#Text> (дата звернення: 09.10.2022).
14. Про затвердження типових форм з обліку та списання основних засобів суб'єктами державного сектору та порядку їх складання від 13.09.2016 № 818 / : Мінфін України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1336-16#Text> (дата звернення: 09.10.2022).

A. Bezhenar. Depreciation and amortization of fixed assets in budgetary institutions – Article.

Summary. *The components of the method of calculating depreciation and amortization of fixed assets in a budget institution are compared. The groundlessness of equating the concept of amortization and wear and tear of non-current assets of budget institutions has been proven. The procedure for displaying in the accounting of operations for the calculation of depreciation by public sector entities has been considered.*

Key words: *depreciation, depreciation, accounting of budget institutions, fixed assets.*

О. М. Кушніренко

доктор економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник

ДУ «Інститут економіки та прогнозування Національної академії наук України»
м. Київ, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОСИСТЕМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. В статті висвітлюються особливості трансформації інноваційної екосистеми для розвитку високотехнологічної промисловості та обґрунтовуються можливості відновлення української промисловості на інноваційних засадах.

Ключові слова: інноваційна екосистема, високотехнологічна промисловість, технологічне лідерство, обороноздатність, економічне відновлення.

Протидія російському вторгненню та забезпечення обороноздатності України залежить від здатності держави забезпечити безпеку населення та цілісність території, де головну роль відіграє потужний промисловий комплекс. Сьогоднішня війна – це не випадкове явище, а довготривала гібридна війна, обумовлена історичними подіями і тривалою боротьбою нашої країни за незалежність і право на власний розвиток. І знову ми переживаємо історичне випробування: жорстокий напад призводить до величезних втрат – людських страждань і катастрофічних соціально-економічних потрясінь. Війна – це випробування для нації, в процесі подолання якого реалізуються найсміливіші інноваційні проекти, які є відповіддю на спричинені руйнуваннями проблеми. Це підтверджує досвід розвинених країн, які також проходили різні історичні випробування війною та змогли за допомогою ефективної інноваційної діяльності досягти високого рівня соціально-економічного розвитку.

Наразі питання повоєнного відновлення та розвитку країни й пошук інноваційних шляхів для подолання наслідків військових дій знаходяться в центрі наукового та суспільного обговорення. Теоретико-методологічні засади та практичні інструменти інноваційних трансформацій розкрито в працях Лі Йонга, генерального директора ЮНІДО [1], М. Богерса, Дж.Сімса [2], Е. Райнерта [3], Г. Чесбро та ін. [4], В.М. Геєця [5], А.А. Гриценка [6], Амоші О.І., В.П. Вишневського, В.І. Ляшенка [7], І.Ю. Підоричевої [8] та багатьох інших. Незважаючи на прогрес, досягнутий попередніми вченими, нинішнє розуміння концептуальних меж екосистем залишається проблематичним. Зокрема умови надзвичайних подій, таких як військові дії, взагалі ставлять не тільки інноваційну діяльність, а й саме підприємство на межі виживання. Але якраз складні умови і вимагають складних рішень щодо обґрунтування алгоритмів відновлення економічної діяльності в умовах воєнного стану та подальшого повоєнного відновлення, де інновації відіграють важливу роль.

Нині відбувається загострення боротьби за глобальне технологічне лідерство: 90% усіх виданих у світі патентів і приблизно 70% експорту сучасних цифрових виробничих технологій припадає лише на 10 країн світу. Країни технологічної периферії не мають можливості долучитися до інноваційних здобутків технологічних лідерів. На ринку високих технологій панують розвинені країни, при цьому високими технологіями вони дійсно переважно обмінюються між собою. Близько 90% новітніх технологій спрямовуються внутрішніми корпоративними каналами, що надає можливість максимізувати прибуток ТНК, зберігати їх технологічне лідерство [9].

У сучасному світі існує нова карта влади, яка більше не визначається географією, контролем над територією чи океанами, а скоріше контролем над потоками людей, товарів, грошей і даних і використанням зв'язків, які створюють технології. Таким чином, будь-який зв'язок між державами – від енергетичних потоків до ІТ-стандартів – стає інструментом геополітики. Ми спостерігаємо фрагментацію глобалізації, оскільки країни використовують державні субсидії, регулювання, експортний контроль, списки обмежень і локалізацію, щоб самі отримати доступ до критичних технологій, одночасно контролюючи доступ інших. Споживачі стикаються з вищими цінами. І держави, які опинились на технологічному

узбіжжі ризикують піддатися стагнації. Найбільше занепокоєння викликає небезпека ескалації цієї технологічної конкуренції з-під контролю та загрози глобальній безпеці.

Поле битви за геополітичний вплив буде зосереджено для тих, хто володіє технологічними компаніями та якими компаніями вони володіють. Отже, ключове питання сьогодення як отримати доступ до інновацій. Враховуючи, що одним із пріоритетів сучасного промислового розвитку є стимулювання інноваційних галузей економіки з високою доданою вартістю, то саме формування інноваційної екосистеми здатне органічно інтегрувати всіх учасників інноваційного процесу: спеціалізовані органи державного управління, які здійснюють державну підтримку інноваційного розвитку; наукових установ, де формується інноваційна ідея; бізнес-інкубатори, здатні впроваджувати технологічні стартапи; підприємства малого та середнього бізнесу та великі високотехнологічні корпорації. Щоб це уявити необхідно подивитися як відбувається інноваційний процес. Інноваційні процеси найуспішніше здійснюються у сприятливому середовищі – екосистемі, яка забезпечує необхідними ресурсами, встановлює зв'язки між окремими елементами і формується під впливом багатьох чинників.

Термін ««екосистема» використовується для позначення практичного контенту управління інноваціями як набору взаємопов'язаних джерел цінності, які породжують нові інноваційні пропозиції для сучасного суспільства [10], і, у свою чергу, становлять важливе джерело конкурентних переваг для промислових компаній. Оскільки за останні п'ять років концепція екосистем набувала все більше широкого трактування, серед дослідників інноваційного розвитку окреслюється спільна ознака щодо унікальності екосистем як окремого типу багатоаспектного явища. Інноваційні екосистеми складаються з таких елементів (рис. 1):

- суб'єкти, які створюють попит на інновації, зазвичай, це місцеві та іноземні споживачі, уряди та компанії;
- постачальники інновацій – компанії, бізнес або стартапи, урядові організації чи громадські організації;
- сприятливе бізнес–середовище та урядові політики включно з науковою та освітньою системою, які є задіяними у теоретичних і прикладних наукових дослідженнях та розробках (ДіР). До цього елементу також належать посередники: так звані технологічні й інноваційні брокери, які можуть, наприклад, надавати допомогу у комерціалізації результатів ДіР.

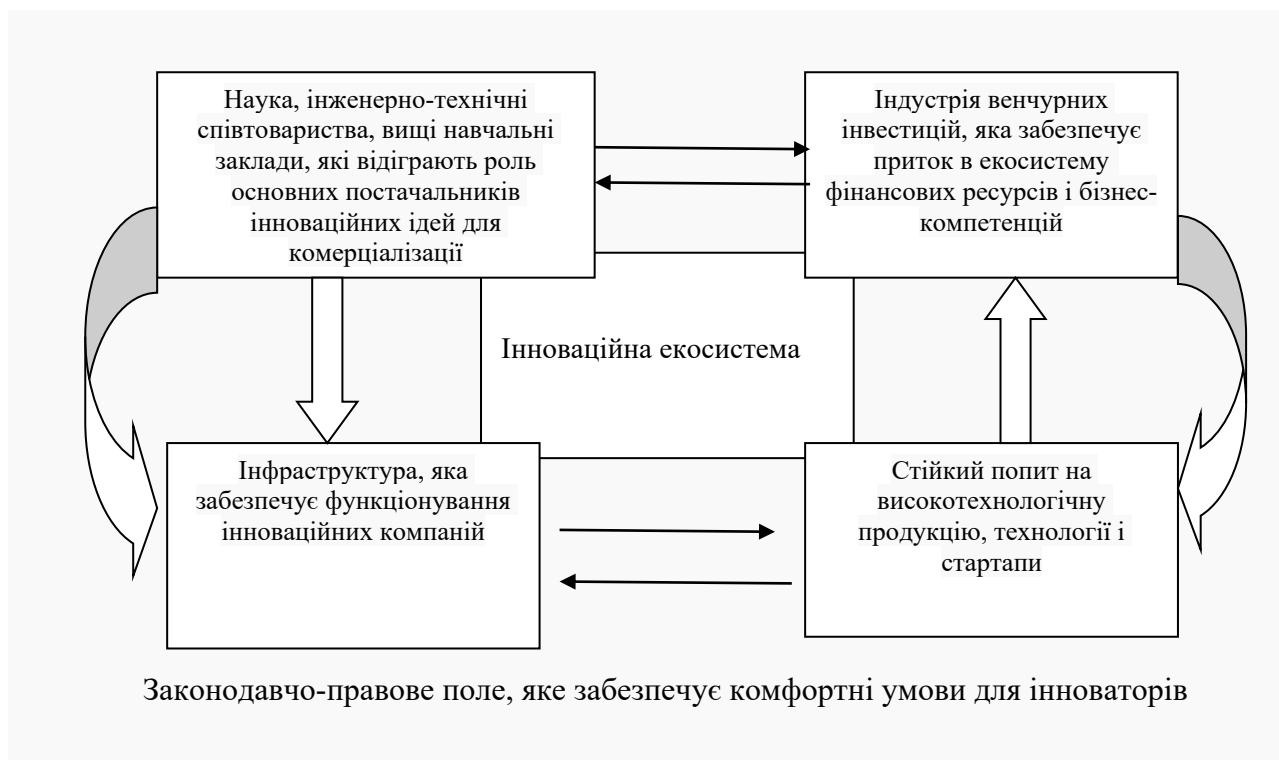

Рис. 1. Елементи інноваційної екосистеми

Розроблено автором на основі [2; 4; 8; 10]

Законодавчо-правове поле у сфері науки, технологій та інновацій, так само як економічна політика загалом й бізнес–середовище у країні (зокрема, готовність компаній користуватися інформаційними технологіями) є критично важливою передумовою інноваційної діяльності та виступає каталізатором створення системи розвитку інновацій. Ключовою передумовою для успішної інноваційної екосистеми є наявність ефективного механізму, який спрощує координацію та співпрацю між її компонентами.

В Україні інноваційна екосистема складається як з державних, так і приватних інституцій. Такі центральні органи виконавчої влади, як Кабінет Міністрів України, Міністерство економіки, Міністерство освіти та науки України, Національна інвестиційна рада та Державна установа «ЕКА», «Офіс із залучення та підтримки інвестицій» (UkraineInvest), відповідають за створення бізнес–середовища, яке стимулює розвиток інновацій включно з просуванням України як бренду з охороною прав інтелектуальної власності та залученням іноземних інвестицій. Хоч війна призвела до деградації інноваційної системи України, адже з неї випали цілі регіони, такі як Харків, Запоріжжя (інноваційні центри, університети, розробники), які вимушені переїхати, але діяльність українських інноваторів має потужні результати як в серії обороноздатності (розробка й виготовлення дронів, засобів оборони, обладнання для військової техніки, платформ для тренування військових тощо), так і в сфері соціально-економічного розвитку країни.

Водночас приватний сектор є найважливішою рушійною силою інновацій в Україні. Такі ініціативи, як коворкінги, освітні й креативні хаби та кластери отримують підтримку у вигляді грантів від іноземних фондів (наприклад, активність АППАУ та ініційованого ними Кластерного Альянсу – мультигалузева загальнонаціональна спілка підприємств, бізнес-об'єднань, кластерів та кластерних організацій України, що прагнуть до підвищення своєї конкурентоспроможності шляхом впровадження засад кластерної кооперації, індустріальних, цифрових та зелених інновацій автоматизації та ефективної взаємодії з державою. Створено платформу метчингу бізнесу й експертів, де учасники можуть знайти відповідних фахівців, ресурси, налагодити контакти для участі у міжнародних проектах [11].

Центральні та місцеві органи влади зазвичай надають допомогу нефінансового характеру (наприклад, надання вільних приміщень, земельних ділянок, грантів на фінансування проектів). Разом з тим, війна надала Україні величезну увагу та підтримку ЄС та міжнародної спільноти. Європейська Комісія запустила амбітну ініціативу розміром 20 млн євро на підтримку української інноваційної спільноти. Завдяки цільовій поправці до робочої програми Європейської інноваційної ради на 2022 рік. Нова ініціатива підтримує щонайменше 200 українських глибокотехнологічних (deep tech) стартапів на суму до 60 000 євро кожен. Крім того, програма пропонує нефінансову підтримку, таку як бізнес-консультації та пошук партнерів. Це підвищить спроможність українських інноваторів взаємодіяти з європейською інноваційною екосистемою, виходити на нові ринки та отримувати переваги від європейських інструментів фінансування. Підтримка в розмірі 20 млн євро буде розподілена через конкурс пропозицій для загальноєвропейської мережі асоціацій стартапів, які підтримують українських суб'єктів у галузі інновацій. Буде забезпечено взаємодію з відповідними ініціативами ЄС, такими як «Enterprise Europe Network». Ця ініціатива може допомогти підготувати українські стартапи до конкуренції за майбутні можливості фінансування на суму до 17,5 мільйонів євро у вигляді грантів та інвестицій в акціонерний капітал, а також може залучати подальші приватні інвестиції до втричі більшої суми, інвестованої державними фондами.

Необхідно відмітити активність американських організацій щодо підтримки України. Зокрема, це програми USAID – Агентства США з міжнародного розвитку, що виділило більше 1 млрд дол. на програми технічної допомоги. До них можна віднести численні грантові програми, які дозволяють українським інноваторам вийти на міжнародні ринки [12]. І таких програм є дуже багато, а участь у програмах міжнародної допомоги дає можливість отримати досвід, знання та кошти для фінансування успішної інноваційної бізнес-моделі, що може стати запорукою відновлення українського бізнесу.

Висновки. Агресія росії проти України сколихнула оборонну та безпекову архітектуру світу, що посилює глобальне значення технологічного лідерства, яка має визначати геополітичну конкуренцію. Зі стратегічної точки зору війна прискорює трансформації, технологічні взаємозалежності змінюються, оскільки держави прагнуть підвищити конкурентоспроможність за допомогою промислової політики та прискорити інноваційні розробки.

Основною компонентою забезпечення розвитку України нині є інноваційна діяльність. Нагальна проблема – забезпечення та впровадження механізму стимулювання інноваційної діяльності. Перетворення інновацій на дієву силу відродження українського бізнесу в умовах військового стану та повосенний

період вимагає формування дієвої інноваційної екосистеми. Саме постійно впроваджувані інновації слугують гарантом забезпечення розвитку країни та формування її іміджу у світовому господарстві, іншими словами, є запорукою конкурентоспроможності на світовому ринку. Україні як державі нині потрібно впровадити дієвий та ефективний механізм стимулювання інноваційної діяльності, який був би не епізодичним та рекомендаційним, а системним, постійним та діючим. Все це потребує удосконалення механізмів управління та системної координації між ключовими стейкхолдерами: державними інституціями, науковими закладами та бізнесом. Ключовою сферою впливу є розвиток кластерів та інноваційної інфраструктури (технопарки, наукові центри, бізнес-інкубатори, науково-технічні підприємства) та їх співпраця з міжнародними компаніями. Інновації є ключовим компонентом економічної конкурентоспроможності, і хоч бізнес самостійно приймає рішення про інноваційну активність, але сприятливе середовище для розвитку інновацій потребує участі державних і приватних інституцій, які повинні взаємодіяти між собою у рамках узгодженої інноваційної екосистеми, координацію якої забезпечують різні державні політики, що полегшують ефективний розвиток та взаємодію між інституціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Yong Li. Industrialization as the driver of sustained prosperity. United Nations Industrial Development Organization. 2020. URL: https://www.unido.org/sites/default/files/files/2020-04/UNIDO_Industrialization_Book_web4.pdf
2. Bogers M., Sims J., West J. What Is an Ecosystem? Incorporating 25 Years of Ecosystem Research. 2019. Academy of Management Proceedings, Vol. 1. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3437014>
3. Райнерт Е.С. Як багаті країни забагатіли і чому бідні країни лишаються бідними ; [пер. з англ. П. Терещука]. К. : Темпора, 2015. 444 с.
3. Chesbrough H., Kim S., Agogino A. Chez Panisse: Building an Open Innovation Ecosystem. California Management Review. 2014. 56 (4), 144–171. URL: <https://doi.org/10.1525/cmr.2014.56.4.144>
5. Інноваційна Україна 2020 : нац. доповідь ; [за заг. ред. В.М. Гейця та ін.] / НАН України. К., 2015. 336 с.
6. Гриценко А.А. Цифровий розвиток: структура, капіталізація та соціалізація // Економічна теорія. 2018. № 4. С. 5–20.
7. Амоша О.І., Вишневецький В.П., Ляшенко В.І., Харазішвілі Ю.М. та ін. Індустрія 4.0: напрямки залучення інвестицій з урахуванням інтересів вітчизняних виробників. Економічний вісник Донбасу. 2019. № 3 (57). С. 189–216.
8. Підоричева І.Ю. Інноваційні екосистеми України: концептуальні засади розвитку в умовах глобалізації та євроінтеграції. Економіка промисловості. 2021. № 2 (94). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/170465/3-Pidorycheva.pdf?sequence=1>
9. Kastner A. 7 views on how technology will shape geopolitics. 07 Apr 2021. World Economic Forum. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2021/04/seven-business-leaders-on-how-technology-will-shape-geopolitics/>
10. Gu Yanzhang, Hu Longying, Zhang, Hongjin, Hou Chenxuan. Innovation Ecosystem Research: Emerging Trends and Future Research. Sustainability. URL: 13. 2021. 11458. 10.3390/su132011458.
11. Український кластерний альянс – запуск. 2022. INDUSTRY4UKRAINE. Асоціація Підприємств Промислової Автоматизації України. URL: <https://www.industry4ukraine.net/publications/ukrayinskyj-klasternyj-alyans-zapusk/>
12. Проект агентства США USAID з підтримки реформ в Україні https://www.usaid.gov/sites/default/files/documents/2022-09-16_USG_Ukraine_Complex_Emergency_Fact_Sheet_28.pdf

O. Kushnirenko. Ukrainian innovation ecosystem transformation in the conditions of wartime and post war recovery. – Article.

Summary. This article investigates the the features of transformations in the innovation ecosystem for the development of high-tech industry and substantiates the possibility of Ukrainian innovation-based industry recovering.

Key words: innovative ecosystem, high-tech industry, technological leadership, defense capability, economic recovery.

M. O. Pyrkh

*Postgraduate Student at the Department of International Economy, Natural Resources and Economics of International Tourism
Zaporizhzhya National University*

Scientific supervisor: O. V. Hamova

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Department of International Economy, Natural Resources and Economics of International Tourism
Zaporizhzhya National University
Zaporizhzhya, Ukraine*

FRAUD PREVENTION TECHNIQUES FOR E-COMMERCE MERCHANTS, USING PAYMENT TRANSACTION RISK SCORES

Summary. *The purpose of this article is to go over various types of fraudulent actions that can be dangerous for merchants who sell their products and services online. The article describes efficient and common ways to avoid suspicious transactions, and identify fraudulent ones as well as ways to avoid certain most common fraud attempts.*

Key words: *fraud, SaaS, Risk management, fraud prevention, e-commerce, risk score, TC-40, SAFE, Payment Service Providers, friendly fraud.*

Context. Recent development of the technology has significantly reduced the distance in both geography and time between economic actors and increased efficiency of resource sharing. The share of e-commerce in total U.S. retail sales in the second quarter of 2022 was 14.5 percent, up from the previous quarter. Retail e-commerce sales in the United States reached nearly 258 billion US dollars from April to June 2022, the highest quarterly revenue in history. [1] The downside of economic growth is that we are seeing a significant increase in fraudulent activity. Furthermore, the increase in online sales and purchases as a result of the COVID-19 crisis opened up a new window of opportunity for fraudsters. The pandemic has had a negative impact on e-commerce fraud, according to a 2021 survey, with three-quarters of online merchants worldwide reporting a net increase in fraud attempts since the outbreak began. The industry suffered 20 billion US dollars in losses due to online payment fraud that year as a result of security breaches. As a result, the market for e-commerce fraud detection and prevention is expected to more than double between 2021 and 2025, reaching 70 billion US dollars. [2]

The term fraud is viewed by Cambridge dictionary as the crime of getting money by deceiving people, e.g. credit-card fraud. Anti-fraud professionals and researchers frequently rely on a concept known as the «fraud triangle» to predict the conditions that lead to a high risk of fraud. Steve Albrecht coined the term to model conditions that lead to a higher risk of fraud, based on criminological research by Edwin Sutherland and Donald R. Cressey.

The fraud triangle states that individuals are motivated to commit fraud when three elements come together:

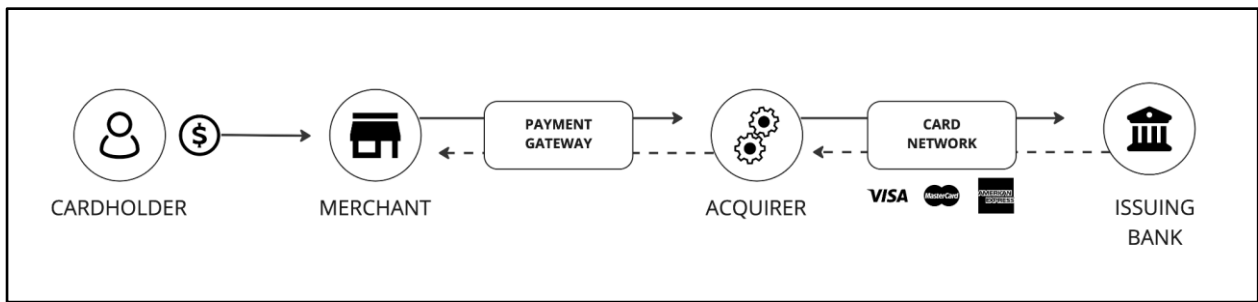
1. Opportunity, e.g., internal control system flaws.
2. Motivation, e.g., financial difficulty.
3. Rationalization, e.g., increased economic insecurity. [3]

However, in the case of the topic of this article, it makes more sense to review specific fraud type: e-commerce fraud. The term «e-commerce fraud» may seem obvious, but in reality, it covers the tactics used by fraudsters to target e-commerce sellers.

But before going into fraud, let's see how online payments work: how money goes from a client to the business and how banks support these payments.

Each online transaction involves multiple significant players:

1. **Cardholder:** the individual who makes use of a credit or debit card.
2. **Merchant:** the owner of a business that takes credit cards.

Graph 1. The key players in online payments

3. Acquirer: the financial institution that accepts card payments on behalf of the merchant and sends them to the issuing bank via the card networks. Acquirers may also collaborate with a third party to assist with payment processing.

4. Card Networks: Visa, Mastercard, and other card networks serve as the link between all of these players. They exchange transaction data, transfer transaction funds, and calculate the underlying costs of card transactions.

5. Issuing bank: the financial institution that offers banking or transaction service and, on behalf of the card networks, issues payment cards (such as credit, debit, or prepaid cards) to consumers or companies.

When the buyer does not approve the charge, the payment is **labeled fraudulent**. For example, if a fraudster makes a purchase on the merchant’s website with a stolen card number that hasn’t been reported, the payment may be successful. **The cardholder** would then file a chargeback with their bank if they discovered the unauthorized use of the card. While merchant can challenge the chargeback by providing evidence that the payment was legal, if it was a fraudulent transaction, the cardholder will win. If the merchant loses a dispute, they may be required to pay more than the original transaction amount. Fraud frequently results in **chargeback fees** (the cost of the bank reversing the card payment), higher network expenses due to disputes, higher operating costs due to examining charges or contesting disputes. [12]

Types of eCommerce Fraud.

The nature of e-commerce offers scammers many opportunities to target e-commerce suppliers and merchants. Let’s review few most common types of e-commerce fraud.

1. Return fraud. Return fraud is the practice of bringing goods to a retailer that are not eligible for a return, thereby robbing the retailer. While some instances of return fraud turn out to be the result of a customer’s honest error, the overall number of cases of return fraud involving malevolent intent is on the rise. [4]Because of the flood of returns merchants face after any major holiday in the US, this is a top priority for online retailers this. Unfortunately, 10.6% of those returns are fraudulent, a figure that is rising faster than e-commerce sales. [5]

2. Card Testing Fraud. Card testing fraud occurs when a fraudster obtains one or more credit card numbers illegally. Typically, fraudsters obtain these numbers by directly stealing them or purchasing them from specific parts of the internet. Small transactions are made to verify each card number’s validity before larger purchases are made. This way, the fraudster may do it covertly and find out which cards are legitimate. Determining credit card limitations also involves smaller transactions. Fraudsters can begin making larger purchases after initial testing. By the time many merchants realize they’ve been a victim of card testing fraud, the fraudster has most likely made several large purchases.

3. Interception fraud. The fraudster uses a stolen credit card to purchase goods from your eCommerce website but avoids certain checks by providing legitimate, matching shipping and billing addresses. The goal after placing the order is to intercept the package before it reaches the address provided.

Fraudsters can use one of three methods to accomplish this:

- Contact the shipping company directly to reroute the package to a destination of their choosing.
- They can simply steal the package from the drop off location if they know the victim and live nearby.
- Contact merchant’s company’s customer service representative to change the shipping address before the item is ready to ship.

4. Chargeback Fraud. Chargeback fraud occurs when a customer purchases a product or service without first contacting their credit card company to cancel the transaction, resulting in a “chargeback.” Chargeback fraud is a fascinating case because it can occur when a legitimate purchase is not recognized by the customer. This type of case is commonly referred to as “**friendly fraud**.” However, friendly fraud is no less damaging to eCommerce merchants. It can still be detrimental to both the business and the customer relationship.

Fraudsters commit chargeback fraud to obtain free items with the knowledge that the purchase will be refunded to their credit card. Chargebacks lead to variety of losses: chargeback fees, lost items, shipping costs, penalties and administrative expenses, and bank penalties.

5. Phishing / Account takeover fraud (ATO)

Fraudsters can gain access to customer accounts through a variety of means. Purchasing stolen passwords and security codes, obtaining customer information from the internet, and implementing phishing schemes are just a few of the tactics available to a scammer. Once the account has been hijacked, fraudsters can do whatever they want, including:

- Changing Account Information
- Buying things
- Withdrawal of funds (if this functionality is present)
- Accessing the user's other accounts.

Account takeover is an Identity theft kind of fraud. Customers who have experienced account takeover fraud may never trust the provider again, and any customer relationship will be tarnished, if not destroyed. As a result, account takeover fraud is one of the most damaging types of eCommerce fraud. [5] Cybercriminals who commit account takeover get access to another person's internet account by using their login information. Cybercrime, including as account takeovers, has greatly expanded since the COVID-19 outbreak. [7]

Here's some statistical data about phishing: 23.6 percent of global phishing attempts targeted financial institutions in the first quarter of 2022. Furthermore, web-based software services and webmail accounted for 20.5 percent of all attacks, making these two industries the most targeted for phishing during the quarter under investigation. [10]

6. Refund fraud

Refund fraud occurs when a fraudster purchases a product or service with a stolen credit card and then has the purchase refunded to their credit card. One of the most common strategies is to inform the merchant that the refund must be processed on a new credit card because the old one has been closed.

Dealing with refund fraud is stressful for eCommerce merchants. It can be difficult to distinguish between legitimate and fraudulent claims, putting your relationship with your customers at risk. [5]

Fraud prevention techniques.

As we can see from various ways of fraud types protection against e-commerce fraud is critical for firms moving ahead. Here are several tactics and best practices for preventing e-commerce fraud.

1. E-commerce merchants should do regular, consistent site checks.

Conducting site checks might assist merchant in identifying security flaws before scammers can. Online retailers should go through the checklist below and take the following precautions:

- Maintain a valid SSL certificate and run malware scans on a regular basis.
- Backup your online store frequently.
- Create strong passwords for all password-protected accounts.
- Encrypt all communications between the store and its customers. [8]

2. PCI compliance is required for merchants who run an online store with credit card payments enabled.

PCI is an abbreviation for Payment Card Industry. The PCI Security Standards Council develops and manages PCI compliance standards to protect the security of credit card transactions in the payments sector. PCI compliance implies that an online store and business procedures adhere to the PCI requirements. This compliance is often provided by SaaS-based ecommerce shops, such as Shopify, Bigcommerce and others.

3. Merchants should monitor payment activity on their online shops.

To capture shoplifters, brick-and-mortar shops use fraud prevention personnel. Merchants can safeguard an online business from fraudulent purchases by keeping an eye out for unusual activities. It is also recommended checking payment accounts and transactions for red flags such as contradictory billing and shipping information, as well as clients' actual location. Merchants need to track their client's IP addresses to get notified about any addresses from known fraudster hotspots. [9]

4. Card Verification Value Number must be activated for each website purchase.

Card Verification Value, or CVV for short, is a three-digit code found on the back of all Visa, MasterCard, and Discover credit cards. This code might be useful for retailers looking to crack down on fraudsters using stolen cards to purchase products or services. Because the code is on the back of the card, needing this number for all purchases implies that the user will need to have the physical card on hand.

5. Address Verification Services (AVS) should be used by merchants.

Many credit card providers provide an Address Verification Service to assist in comparing the address provided to the merchant with the bank's address on file. After the bank has completed this verification, an AVS code is provided to the merchant. These codes might indicate a variety of differences between the address given and the one on file. Merchants may better understand whether to accept, reject, or flag a transaction for suspected fraud by carefully studying these transactions and assessing the inconsistencies.

Naturally, internet fraud prevention has become more sophisticated. While rules engines formerly dominated the industry, machine learning now supplements most systems by adding speed and brilliance at recognizing patterns to a fraud system's efforts. This has allowed for more decisions to be automated and made more swiftly. Diverse providers of data enrichment for various types of data have emerged, although considering that a number of them have been purchased by larger firms in recent years, it will be fascinating to observe how this industry evolves. [10]

Comparison of Payment Gateways on risk scores, revealed to their clients.

Obviously it's hard for regular small and medium business owners to keep up with the technology and deep dive into machine learning. Therefore it's recommended to use payment service providers that have built-in services that provide a wide range of capabilities to track and manage fraud attempts, mark-false positive cases and monitor the payment activity on the website.

Let's review risk scores of several popular payment providers, available for usage in the United States, for online credit/debit card processing.

Risk score is a machine learning metric, that allows to rate the transaction and make appropriate steps to protect the business against fraud

№	Risk Score	Stripe [13]	Square[14]	Adyen [15], [16]
1	Billing address does not match cardholder address	Yes	Yes	Yes
2	Card/bank account holder name contains a non-alphabetic character	Yes	Yes	Yes
3	Liability shift status	Yes	Yes	Yes
4	Authorized transaction amount	Yes	Yes	Yes
5	Shopper IP	Yes	Yes	Yes
6	Shopper address	Yes	Yes	Yes
7	Early fraud notifications	Yes	N/A	Yes

1. Billing address does not match cardholder address – the Address Verification System (AVS) is a safety mechanism that checks the billing address supplied by the shopper to the cardholder address on file with the issuer.

2. Card/bank account holder name contains a non-alphabetic character – in the cardholder name box, fraudsters will occasionally enter strange characters. This rule is not activated by alphabetical characters in Roman, Hebrew, Cyrillic, or Chinese.

3. Liability shift status – when the obligation for chargebacks shifts from the merchant to the issuing bank, this is referred to as a liability shift. This occurs after the transaction has been validated by 3D Secure. The rule can be configured to activate exclusively for 3D Secure transactions or for all e-commerce credit card transactions.

4. Authorized transaction amount – fraudsters often are trying to purchase expensive items from e-commerce websites, in order to gain maximum value. This feature allows to indicate and to notify the merchant, when such an occasion happens, to avoid future issues.

5. Shopper IP – the billing address distance represents the risk associated with the distance between the billing address and the transaction's IP geolocation. A higher risk score for billing address distance implies that the transaction's IP geolocation is far from the billing address given by the client. If merchants see a higher billing address distance, they should investigate whether the client is using an anonymizer or another type of proxy that conceals their true location from IP geolocation. Merchants should also assess whether the consumer looks to be traveling, and whether it is usual for the merchant's company to have purchases made from areas that aren't very close to the billing address.

6. Shopper Address – a higher shipping address risk score might suggest that the provider has detected suspicious behavior linked with this shipping address throughout its machine learning network, or that the

address does not appear to be real for other reasons. If a retailer notices a higher delivery address risk score, they may want to investigate if the consumer misspelled their address or made an evident blunder. The merchant can also use a mapping program to verify the location, check the customer's order history, or determine if there is a history of fraudulent transactions with this address.

7. Early fraud notifications – card networks such as Visa TC40 and Mastercard SAFE (System to Avoid Fraud Effectively) have specific reports to inform payment providers of fraud activities. Providers are not obligated legally to pass this information to merchants, however it can give benefits for merchants to know about such events. Merchants suggested for the following actions:

- Actively evaluate such kind of notifications and offer refunds if needed (to avoid a chargeback).
- Cancel the order.

Adyen passes information about TC-40 and SAFE to their merchants, and call it notification of fraud. [16] Stripe does it as well, and calls this notification – early fraud warning. [17] Square does not expose publicly if TC-40 and SAFE protocols are used to notify their customers.

Pricing is the same for all 3 providers in the United States, and cost 2.9% + \$0.3 per transaction. However for Square Risk Manager tool, merchant should pay additional \$0.60 per transaction. [14]

Unfortunately, both brick-and-mortar retailers and e-commerce firms will face fraud in the future. People will always try to benefit from fraudulent transactions, whether they use stolen credit cards or any other form of illicit activities. This makes it more critical than ever to have best practices in place to combat fraudsters. Following listed above fraud prevention tactics, and use SaaS platforms that allow integration with payment providers with risk prevention tools, merchant can protect their businesses from fraudulent attempts and losses.

BIBLIOGRAPHY

1. Daniela Coppola, “Quarterly e-commerce share in total U.S. retail sales 2010-2022”, Sep 16, 2022 URL: <https://www.statista.com/statistics/187439/share-of-e-commerce-sales-in-total-us-retail-sales-in-2010/#:~:text=Quarterly%20e%2Dcommerce%20share%20in%20total%20U.S.%20retail%20sales%202010%2D2022&text=In%20the%20second%20quarter%20of,up%20from%20the%20previous%20quarter>. (дата звернення: 13.10.2022)
2. Stephanie Chevalier, “E-commerce fraud – statistics & facts”, Apr 1, 2022 URL: <https://www.statista.com/topics/9240/e-commerce-fraud/#dossierKeyfigures>, (дата звернення: 13.10.2022)
3. Albrecht, W. S., Romney, M. B., Cherrington, D. J. Payne, I. R., Roe, A. V. “How to Detect and Prevent Business Fraud”, Prentice Hall, New Jersey, 1982.
4. Forter team, “What is return fraud”, June 26, 2021 URL: <https://www.forter.com/blog/what-is-return-fraud/>, (дата звернення: 13.10.2022)
5. Steve Kaufman, “Return fraud: How to manage retail’s most miserable holiday tradition”, Jan 27, 2022 URL: <https://www.signifyd.com/blog/return-fraud-bleak-holiday-task/>, (дата звернення: 13.10.2022)
6. Forter team, “5 Types of eCommerce Fraud You Need to Know About”, June 26, 2021 URL: <https://www.forter.com/blog/5-types-of-e-commerce-fraud-you-need-to-know-about/>, (дата звернення: 13.10.2022)
7. Security.org Team, “Account Takeover 2021 Annual Report: Prevalence, Awareness and Prevention”, Feb 18, 2021 URL: <https://www.security.org/digital-safety/account-takeover-annual-report/>, (дата звернення: 13.10.2022)
8. Forter team, “Ecommerce Fraud Prevention Strategies”, Sep 21, 2021 URL: <https://www.forter.com/blog/ecommerce-fraud-prevention-strategies/>, (дата звернення: 13.10.2022)
9. Rafael Lourenco, “Ecommerce Fraud Protection for Online Merchants: The Ultimate Guide”, URL: <https://www.bigcommerce.com/blog/ecommerce-fraud/#six-types-of-ecommerce-fraud> (дата звернення: 13.10.2022)
10. Gilit Saporta, “Practical Fraud Prevention” 1st Edition, Kindle Edition, ISBN-13: 978-14920933292022, Pages 10-11
11. Gilit Saporta, “Practical Fraud Prevention” 1st Edition, Kindle Edition, ISBN-13: 978-14920933292022, Pages 10-11
12. “Managing fraudulent transactions”, URL: <https://stripe.com/pt-br-us/guides/managing-fraudulent-transactions>, (дата звернення: 13.10.2022)
13. Adyen.com: “Standard Risk Rules”, URL: <https://docs.adyen.com/risk-management/configure-manual-risk/standard-risk-rules>, (дата звернення: 13.10.2022)
14. squareapp.com: “Protect yourself from scams and fraud”, URL: <https://squareup.com/help/us/en/article/6159-protect-yourself-from-scams-and-fraud>, (дата звернення: 13.10.2022)
15. Adyen.com: “Standard risk rules”, URL: <https://docs.adyen.com/risk-management/configure-manual-risk/standard-risk-rules>, (дата звернення: 13.10.2022)
16. Adyen.com: “Dispute flow and process”, URL: <https://docs.adyen.com/risk-management/understanding-disputes/dispute-process-and-flow>, (дата звернення: 13.10.2022)
17. Stripe.com: “Getting started with Stripe: fraud and disputes”, Video file, URL: <https://support.stripe.com/questions/getting-started-with-stripe-fraud-and-disputes#:~:text=Early%20fraud%20warnings%20are%20notices,occurs%20before%20an%20official%20chargeback>, (дата звернення: 13.10.2022)

М. Пирх. Методи запобігання шахрайству для мерчантів онлайн комерції, з використанням показників ризику транзакцій. – Стаття.

Анотація. У статті аналізується типи шахрайства в онлайн комерції та методи їх запобігання шляхом використання показників ризику, що надані платіжними провайдерами.

Ключові слова: шахрайство, SaaS, управління ризиками, запобігання шахрайству, електронна комерція, оцінка ризику, TC-40, SAFE, постачальники платіжних послуг, дружнє шахрайство.

УДК 339.138

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/06>

К. Г. Прокопенко

аспірант

Сумський національний аграрний університет

м. Суми, Україна

ПОСИЛЕННЯ БРЕНДУ АГРОКОМПАНІЙ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

Анотація. Метою статті є аналіз сучасного стану управління інтернет-маркетингом серед аграрних підприємств. У статті проаналізований рівень використання інтернет сторінок провідних агрокомпаній України, визначені ефективні приклади використання даного інструменту та проведено аналіз впливу використання інтернет-маркетингу на рівень фінансових показників. Зроблено висновки та поєднаний аналіз рентабельності підприємства у порівнянні з рівнем ефективного застосування інтернет-маркетингу. Визначено, що для успішного просування на зовнішніх ринках з метою підвищення обсягів експорту бажано викладати інформацію стосовно агропродукції шляхом побудови різних вебресурсів з присвоєнням українського та закордонного доменів.

Ключові слова: брендинг, інтернет-маркетинг, агропідприємства, маркетинг, рентабельність, прибутковість.

Через складну соціально-політичну ситуацію, яка склалася в країні, агропідприємства зіткнулися з неймовірними економічними проблемами. Руйнування ринкових зв'язків та іноді відсутність можливості проводити налагоджену збутову політику вимагає від підприємств посилення сучасних методів впливу на ринок. З часів пандемії значний відсоток торговельних відносин перейшло до інтернет-простору, збільшилась довіра до онлайн-закупівель, що в свою чергу формує гарні умови для розвитку інтернет-маркетингу. Також, важливим буде зауважити, що підприємства які займаються посиленням свого бренду отримують безліч переваг, у порівнянні з підприємствами, які не займаються питанням бренду. Головними перевагами можна зазначити збільшення лояльності клієнтів та посилення довіри серед споживачів.

За даними журналу МінФін [4, ст 1] станом на 2020 рік понад 50% компаній не змогли оцінити свої ROMI. Під ROMI розуміють повернення від маркетингових вкладень. Іншими словами, кожна друга компанія не представляє, яка ціна клієнта, який прийшов з різних рекламних джерел. Це дуже важливий показник, адже саме він може відобразити чи можливо масштабувати діяльність підприємства. На сьогодні середній відсоток, що витрачається на маркетинг серед аграріїв коливається від 8% до 19%.

За даними засновника агенції «Ремаркетинг Україна» Юрія Островського статистика по аграрному секторі показує 450 тис. запитів на місяць, що на 29% більше, ніж у 2019 році. При цьому частка запитів, що надсилається з мобільних пристроїв, зросла до 38%. Середня вартість «кліка», тобто співвідношення затрат на банерну рекламу до кількості переходів через даний банер на сайт, становить 2 грн, а середня вартість контакту з клієнтом за контакт приймався перегляд користувачем сторінки «Контакти» на сайті приблизно 50 грн.

Комплексне використання інтернет-маркетингу повинно в першу чергу фокусувати увагу на просуванні інтернет сайту. Інтернет сторінки виконують одну із найважливіших функцій – розповсюдження інформації про компанію.

На сьогоднішній день донесення інформації до споживача займає пріоритетне місце серед ланок маркетингу.

Зазначимо головні переваги, які отримує аграрне підприємство при застосуванні інтернет-маркетингу:

- покращення інтенсивності просування бренду аграрного підприємства та збільшення долі ринку;
- визначення реальної вартості ROI;
- спрощення розрахунку декомпозиції маркетингу;
- мобільність у прийнятті рішень;
- вихід на нові ринки збуту (нові країни експорту);
- збільшення обсягів збуту;
- можливість кооперації з новими партнерами, створення партнерських коаліцій з метою кобрендингу.

Далі розглянемо на практичному прикладі аналіз використання інтернет-маркетингу серед найбільших агропідприємств України (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз використання інтернет-маркетингу найбільшими агропідприємствами України

Показники аналізу інтернет маркетингу	Аналіз використання площадки сайту				Трафік з соціальних мереж		Траст (ссылочні зв'язки)
	Кількість відвідувачів за місяць (грудень 2021)	Тривалість відвідувань	Показник відмов	Середня кількість посилань на сайт	Facebook	Youtube	
Кернел Kernel.ua	86,433	6:44	56,49	600	71.41	23.71	25
Kernel.com (англомовна версія)	24,404	3:25	59.05	300	1.19	13.87	25
UkrLandFarming Ulf.com.ua	< 5,000	2:03	-	250	+	+	17
МХП Mhp.com.ua	33,572	2:22	28.93	260	20.07	69.50	61
Agroprosperis Agroprosperis.com	2700	-	-	286	+	+	4
Астарта-Київ Astartaholding.com	< 5,000	00:48	-	180	–	+	17
Континентал Фармерз груп Cfg.com.ua	< 5,000	1:04	-	63	+	+	20
Епіцентр Агро Epicentr-agro.com	-	-	-	72	+	-	14
Harveast Harveast.com	4500	00:38	-	177	+	-	16
ІМК Imcagro.com.ua	< 5,000	2:23	-	96	+	-	14
Укрпромінвест Агро Upi-agro.com.ua	<3000	00:34	-	52	+	-	11

Джерело: зібрано автором за даними [6-8]

Згідно даних наведених у таблиці зазначимо, що кваліфікованим застосуванням інтернет-маркетингу займаються два підприємства – Кернел та МХП, саме вони є найбільш поширеним в інтернеті. Середня кількість переглядів на сторінці агрохолдингу Кернел в день є найбільшою серед інших агрокомпаній. Підприємство вдало просуває сторінки які окремо сфокусовані та внутрішній та зовнішні ринки.

Кожний агрохолдинг має на меті завоювання не лише національного ринку а також вихід на експорт. Найвдаліший приклад відображає компанія Кернел. «Кернел» експортував 8 млн тон зернових культур за підсумками 2019/20 маркетингового року. Це новий історичний максимум для компанії та України – жоден аграрний експортер не досягав цього рівня. Значне нарощування експорту стало можливим завдяки низці факторів. Зокрема за рахунок збільшення власних портових потужностей [2, 1 ст].

Слід зауважити що до вказаних результатів призвели не лише масштаб виробничих потужностей, а і вдале застосування інтернет-маркетингу. Вдала стратегія та орієнтованість на експорт, що ми бачимо і в інтернет просуванні. “Кернел” єдина компанія яка використовує два сайти з різними каналами просування. Більшість компаній використовують перелік декілька мов у відображенні сайту, що в свою чергу

допомагає іноземним клієнтам ознайомитися з інформацією, але не знайти цю інформацію. Важливим моментом є саме шлях клієнта до отримання маркетингової інформації підприємства.

Створення різної стратегії просування залежно від ринку (внутрішнього та зовнішнього) та дає агропідприємствам можливість більш якісно інформувати своїх клієнтів та проробляти всі питання та заперечення і як наслідок, створювати більш тісний зв'язок.

Отже, провівши аналіз застосування інтернет маркетингу серед агропідприємств можемо зробити висновки, що далеко не всі аграрії використовують вдало даний інструмент. Реалії сьогодення формують нові умови для покращення фінансового стану підприємства, які пов'язані із створення нових ринкових відносин. Необхідність доносити клієнту інформацію в онлайнформаті прямо впливає на рентабельність підприємства та можливості подальшого розвитку, а також можливість виходу на нові ринку збуту. Якщо підприємство ставить на меті збільшення обсягів експорту або вихід на нові ринки збуту – необхідно вводити окремий канал інтернет-маркетингу. Серед наведених у таблиці підприємств – розрізняє канали просування лише одна агрофірма – Кернел. Важливим є не лише створення сторінок зі створенням можливості вибору іноземної мови, а створення окремих інтернет-сторінок з використанням іноземних доменів, та впровадження окремого просування безпосередньо на цьому ринку. Агрокомпанія МХП також заслуговує на увагу та має непоганий показник відвідувань на своїй сторінки та має найкращий показник трасту (довіри ссилочних звязків). Слід також відмітити що МХП проводить значну роботу серед соціальних мереж, маючи найбільший потік запитів через Youtube та Facebook. Влучним буде зауважити що серед зазначеного списку агропідприємств існують такі, які зовсім не використовують наведені інструменти. Такі підприємства як Harveast, ІМК, Укрпромінвест Агро взагалі не використовують площадки Youtube для просування свого бренду та розповсюдження інформації для своїх споживачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квятко Т. М. Агромакетинг як складова підвищення ефективності діяльності вітчизняних сільгоспідприємств / Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С. З. Гжицького / Том 16 № 1 (58) Частина 1, 2014
2. «Кернел» першим в історії України експортував 8 млн тонн зернових культур. Agravery: веб-сайт. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/kernel-persim-v-istorii-ukraini-eksportuvav-8-mln-tonn-zernovih-kultur> (дата звернення 5.7.2022)
3. Литовченко І. Л. Інтернет-маркетинг: навчальний посібник / І. Л. Литовченко. – К.: ЦУЛ, 2011. – 332 с.
4. Маркетингові тренди та тенденції 2020 року, актуальні у 2021 в Україні. Мінфін: веб-сайт. URL:<https://minfin.com.ua/ua/2020/12/09/56243706> (дата звернення 15.12.2021)
5. Соловійов І.О. Агромакетинг: системна методологія, реалізація концепції : монографія. Херсон, 2008. 344 с
6. Similarweb аналіз трафіку веб-сайт. <https://similarweb.com> (дата звернення 15.12.2021)
7. Маркетингові дані отримувати легше з Funnel веб-сайт. <https://page.funnel.io/> (дата звернення 15.12.2021)
8. Прискорь розвиток пошукового маркетингу за допомогою Serpstat веб-сайт. <https://serpstat.com> (дата звернення 15.12.2021)

K. Prokopenko. Strengthening the brand image of agricultural companies through the providing of Internet marketing. – Article.

Summary. The purpose of the article is to analyse the current state of Internet marketing management among agricultural enterprises. The article analyses the level of use of Internet pages of leading agricultural companies in Ukraine, identifies successful and ineffective examples of the use of this tool, and analyses the impact of using Internet marketing on the level of financial indicators. Attention was paid to the positioning parameters of the sites of the leading agricultural companies of Ukraine. It has been studied that separate internet-marketing on the agriculture market on foreign platforms makes it possible to better convey information to different various customers, and as a result, to create a more trusting relationship with agricultural companies. Conclusions were made and the level of profitability of the enterprise was combined with the level of effective use of Internet marketing.

In article was determined that for successful promotion on foreign markets with the aim of increasing export volumes, it is desirable to publish information about agricultural products by building various web resources with the assignment of Ukrainian and foreign domains.

Among the 10 largest agricultural holdings, whose activities we analyzed, those that invest large-scale efforts in marketing activities turned out to be the most profitable. We have analyzed internet pages and their promotion format related to internet marketing. “Kernel” and “МНР” companies have the most successful promotion of their Internet pages, the largest number of visitors per day and the highest degree of their trust. Which in turn contributes to greater awareness among customers and an increase in their degree of trust and as a result demand. Successful Internet marketing aimed at foreign markets is a direct factor in increasing the level of exports in the shopping basket.

Key words: branding, internet marketing, agribusiness, marketing, profitability.

Н. М. Проскуріна

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри обліку та оподаткування
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

Н. Ю. Марко

студентка
Запорізький національний університет
м. Запоріжжя, Україна

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ. ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ

Анотація. У статті розглянуто сутність поняття основні засоби та перелік нормативно-правового регулювання обліку основних засобів на підприємствах з концептуальною основою МСФЗ або П(С)БО.

Ключові слова: основні засоби, облік, класифікація, призначення, експлуатація, нормативні вимоги.

Постановка проблеми. Типовою групою матеріальних необоротних активів підприємств, які забезпечують виробництво товарів та умови для його здійснення, є основні засоби (далі – ОЗ). Від ефективного використання основних засобів залежить, як фінансовий, і майновий стан підприємства. Це зумовлює потреба у підвищенні якості облікової інформації, оперативності її отримання та повноти наданих відомостей для всіх рівнів користувачів.

Як економічна категорія «ОЗ – це засоби праці, які мають вартість і функціонують на підприємстві тривалий час у своїй незмінній споживній формі, а їхня вартість переноситься конкретною працею на вартість продукції та платні послуги частинами в міру спрацювання» [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових дослідженнях вітчизняних вчених існує багато точок зору до трактування поняття «ОЗ», найтипівіші з яких наведено у таблиці 1. «Науковці, що досліджували це питання сформулювали власні визначення, спираючись на схожі ознаки ОЗ, критерії їх визначення» [1].

Отже, вітчизняні науковці найбільшу увагу приділяють таким критеріям ОЗ, як строк використання та знос разом з амортизацією. Їх можна поділити на тих, хто розглядає основні фонди як засоби праці та тих, хто визначає їх матеріальними активами підприємства. Деякі з науковців також згадують у своїх визначеннях про матеріальність, перенесення вартості на виготовлений продукт та незмінну речову форму, що, безумовно, є характерними для всіх ОЗ. Визначення «ОЗ» вітчизняних науковців та зарубіжних більшою мірою співпадають по своїй суті, проте мають різну форму подання.

Так, вчені Варрен К. С., Рив Д. М. та Дукас Д. І. надають у своєму підручнику наступне визначення: «ОЗ – це довгострокові або відносно постійні активи, такі як обладнання, машини, будівлі та земля» [8].

Стівен Браг наголошує, що «ОЗ – це елемент, термін корисного використання якого охоплює декілька звітних періодів і вартість якого перевищує певний мінімальний ліміт (так званий ліміт капіталізації)» [8].

Вчений Пітерсон Р. Х. у своїй книзі «Бухгалтерський облік ОЗ» перераховує три основні характеристики активу:

– він включає в себе ймовірну майбутню вигоду, яка передбачає здатність, окремо або в поєднанні з іншими активами, об'єднувати безпосередньо чи опосередковано з майбутніми чистими грошовими потоками;

– конкретний суб'єкт господарювання може отримати користь і контролювати доступ інших до нього;

– угода або інша подія, що породжує право суб'єкта господарювання або контроль над ним, вже відбулося [8].

Визначення терміну «ОЗ» окремими науковцями

№	Науковець	Визначення ОЗ
1.	Бутинець Ф.Ф.	«матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року» [1].
2.	Пиріжок С.Є.	«матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх в процесі виробництва чи поставки товарів надання послуг, здачі в оренду іншим особам чи для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року» [2].
3.	Борисов А.Б.	«засоби праці виробничого та невиробничого призначення, характерною особливістю яких є участь в процесі виробництва тривалий час, у перебігу багатьох циклів, при збереженні основних властивостей і первинної форми, при цьому відбувається поступове зношування і їх вартість переноситься на продукцію, що виготовляється» [3].
4.	Ковальов Д.	«матеріальні активи, які підприємство формує з метою використання їх у процесі виробництва чи постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних та соціально-культурних функцій і очікуваний термін корисного застосування яких перевищує рік» [4].
5.	Неміш Ю.В.	«вартісно виражені ресурси, які утримуються суб'єктом господарювання з метою використання в процесі виробництва, постачання товарів і послуг та іншої діяльності, очікуваний строк експлуатації яких становить не менше одного року, чи визначається межами операційного циклу понад один рік, вартість яких зменшується в процесі використання» [5].
6.	Загородній А.Г.	«матеріальні активи, які підприємство формує з метою використання їх у процесі виробництва чи постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій і очікуваний термін корисного застосування яких перевищує рік» [6].
7.	Бойко В.М.	«сукупність засобів праці, які функціонують у сфері матеріального виробництва в незмінній натуральній формі протягом тривалого часу та переносять свою вартість на заново створений продукт частинами в міру їх зношення» [7].

Джерело: узагальнено автором на основі джерел [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7]

Отже, зарубіжні вчені перш за все в своїх працях вказують на матеріальність та строк використання ОЗ, як найголовніших характеристиках, тоді як деякі з них згадують і про вартісну межу, і про незмінну речову форму, а також отримання майбутніх вигід. Проте суттєва різниця між ними та вітчизняними науковцями в тому, що перші важливу увагу приділяють контрольованості ОЗ та моменту, коли цей контроль переходить до власника.

Метою статті є розкриття економічної сутності основних засобів та розбір нормативно-законодавчих вимог обліку основних засобів на підприємствах.

Виклад основного матеріалу. Вітчизняні підприємства у веденні бізнесу спираються на нормативні акти, що діють на території України та у всьому світі. У таблиці 2 наведено, як поняття «ОЗ» розкривається у вищезазначених документах. Вартісна межа віднесення матеріального активу підприємства до складу ОЗ: до 2020 р. ця межа була на рівні 6 000 грн., а з 23 травня 2020 р. до складу ОЗ потрапляють необоротні активи вартістю більше 20 000 грн.

В якості удосконалення теорії обліку ОЗ можна сформулювати комплексне визначення даного терміну, яке б охоплювало всі істотні ознаки ОЗ. Таким чином, ОЗ – це матеріальні активи контрольовані підприємством з метою отримання майбутніх економічних вигід, які мають вартість, що поступово переноситься на вартість виготовленої продукції у міру зносу, а також речову форму, яка не змінюється при використанні у діяльності підприємства, строк використання яких більше одного року.

Критерії визнання ОЗ аналогічні критеріям визнання, які застосовуються для всіх активів, та доповнюються спеціальними, характерними лише для даного виду активів підприємства. Такі критерії наведені на рисунку 1. Відповідно до діючої типової класифікації ОЗ «групуються за їх функціональним призначенням, галузями, речовим натуральним характером і видами, за використанням і належністю. За функціональним призначенням розрізняють виробничі ОЗ, що безпосередньо беруть участь у виробничому процесі або сприяють його здійсненню. За галузями народного господарства ОЗ розподіляються на: промисловість, будівництво, сільське господарство, транспорт, зв'язок тощо. У зв'язку з цим у бухгалтерському обліку ОЗ промислових підприємств розподіляються на промислово-виробничі, виробничі ОЗ інших галузей народного господарства і невиробничі» [1].

Визначення терміну «ОЗ» у нормативно-правових актах

№	Джерело	Визначення ОЗ
1.	П(С)БО 7 («Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 27.04.2000 р. № 92»[9])	«матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення інших функцій, очікуваний строк корисного використання яких більше одного року» [9].
2.	Податковий кодекс України	«матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр, що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20 000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік)» [10].
3.	МСБО 16 («Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби», виданий Радою з Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку від 1 січня 2012 року»[11])	«матеріальні об'єкти, що їх: – утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб суб'єкта бухгалтерського обліку в державному секторі або здавання в оренду іншим особам і використовуються, за очікуванням, більше одного періоду» [11].
4.	Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі»[12]	«матеріальні активи, які утримуються для використання їх у виробництві (діяльності) або при постачанні товарів, виконанні робіт і наданні послуг для досягнення поставленої мети та/або задоволення потреб суб'єкта бухгалтерського обліку в державному секторі або здавання в оренду іншим особам і використовуються, за очікуванням, більше одного року» [12].

Джерело: узагальнено автором на основі джерел [10, 11, 12, 13]

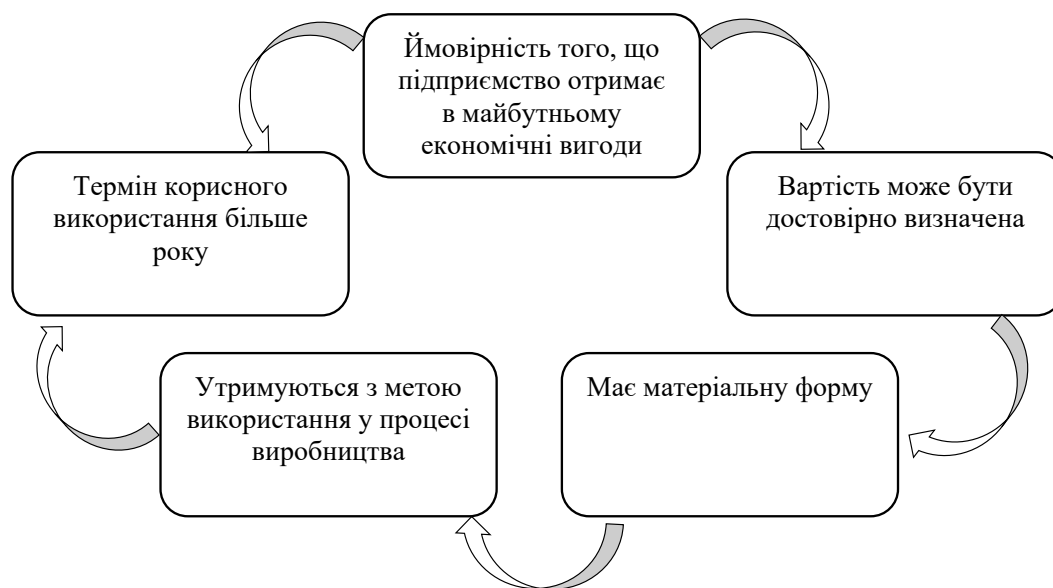

Рис. 1. Критерії визнання основних засобів

«До виробничих ОЗ належать: будови, споруди, передавальні пристрої, машини і устаткування, робочі машини і обладнання, вимірвальні й регулюючі прилади, лабораторне устаткування, обчислювальна техніка, інші машини і обладнання, транспортні засоби, інструмент, виробничий інвентар і приладдя, господарський інвентар, робочі і продуктивні тварини, багаторічні насадження, меліорація земель і водойми та інші ОЗ» [4].

«Невиробничі ОЗ безпосередньо не беруть участі у процесі виробництва. До невиробничих ОЗ належать: будови і споруди житлово-комунального та культурно-побутового призначення, транспортні засоби, обладнання, інструменти та інші ОЗ невиробничого призначення для обслуговування житлових, комунальних та культурно-побутових потреб населення» [4].

«За використанням ОЗ поділяються на діючі (всі ОЗ, що використовуються у господарстві), недіючі (ті, що використовуються у даний період часу у зв'язку з тимчасовою консервацією підприємств або окремих цехів), запасні (різне устаткування, що знаходиться в резерві і призначене для заміни об'єктів ОЗ). Істотне значення в обліку ОЗ має розподіл їх за ознакою належності на власні й орендовані» [9].

«Власні засоби можуть складатися із статутного (пайового, акціонерного) капіталу, допоміжного фінансування з відповідних джерел на розширення роботи підприємства, власних прибутків, коштів амортизаційного фонду, спеціальних фондів» [9].

«Залежно від характеру, стану ОЗ, часу оцінки розрізняють такі види вартості за П(С)БО 7: первісна вартість, переоцінена вартість, залишкова вартість, справедлива вартість, вартість, яка амортизується, та ліквідаційна вартість» [9].

«Первісна вартість – історична (фактична) собівартість необоротних активів у сумі грошових коштів або справедливої вартості інших активів, сплачених (переданих), витрачених для придбання (створення) необоротних активів.

Переоцінена вартість – вартість необоротних активів після їх переоцінки. Як переоцінена вартість (вартість їх відтворення в сучасних умовах і цінах) може виступати експертна оцінка ОЗ, здійснена незалежними експертами.

Залишкова вартість – різниця між первісною (переоціненою) вартістю та сумою зносу ОЗ» [11].

Справедлива вартість – «ринкова вартість, визначена шляхом експертної оцінки, яку, як правило, визначають професійні оцінювачі. Під справедливою вартістю ОЗ розуміється вартість ОЗ, котру може бути отримано в операціях обміну між проінформованими, зацікавленими і незалежними сторонами. Згідно з додатком до П(С)БО 19 (Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 19 «Об'єднання підприємств», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163) справедлива оцінка ОЗ визначається таким чином» [11]:

- «земля і будівлі – ринкова вартість;
- машини і обладнання – ринкова вартість або переоцінена вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням зносу на дату оцінки;
- інші ОЗ – переоцінена вартість (сучасна собівартість придбання) за вирахуванням суми зносу на дату оцінки» [11].

«Як ринкова вартість, можуть бути використані дані про біржову вартість, дані прайс-листів тощо. Таке твердження ґрунтується на принципі обачливості, згідно з яким методи оцінки, застосовувані в бухгалтерському обліку, мають запобігати завищенню оцінок активів» [1].

Вартість, яка амортизується, – «первісна або переоцінена вартість необоротних активів за вирахуванням їх ліквідаційної вартості» [2].

Ліквідаційна вартість – «сума коштів або вартість інших активів, яку підприємство очікує отримати від реалізації (ліквідації) необоротних активів після закінчення строку їх використання (експлуатації), за вирахуванням витрат, пов'язаних з продажем (ліквідацією)» [1].

Балансова вартість – це «сума, за якою актив включається до Балансу після вирахування будь-якої суми нарахованого зносу (амортизації)» [1]. Відповідно до П(С)БО 7 у визначенні ОЗ присутнє поняття «використовуються для здійснення соціально-культурних функцій, що дозволяє говорити про те, що ОЗ не виробничого призначення належать до ОЗ для цілей фінансової звітності» [1].

Проте при організації бухгалтерського обліку підприємство спирається на класифікацію, представлену П(С)БО 7, яка покладена в основу поділу ОЗ у Плані рахунків бухгалтерського обліку. Ця класифікація наведена у таблиці 3.

Інформація про ОЗ знаходить відображення в різних формах звітності. Так у першому розділі Звіту про фінансовий стан «Необоротні активи» за статтею «ОЗ» (рядок 1010) відображається вартість власних і отриманих на умовах фінансового лізингу об'єктів і орендованих цілісних майнових комплексів, що включені до складу ОЗ відповідно до П(С)БО 7, вартість ОЗ, отриманих у довірче управління, на праві господарського відання або праві оперативного управління, а також вартість інших необоротних матеріальних активів. До підсумку Балансу ОЗ включаються за залишковою вартістю, яка визначається як різниця між первісною вартістю (відображається дебетове сальдо субрахунків 101-109 та рахунку 11) і сумою зносу (кредитове сальдо субрахунків 131 та 132) [7].

За статтею «Інвестиційна нерухомість» (рядок 1015) відображають вартість об'єктів, що віднесені до інвестиційної нерухомості відповідно до П(С)БО 32 (дебетове сальдо субрахунку 100). В цій статті наводиться вартість власних або орендованих на умовах фінансової оренди земельних ділянок, будівель,

споруд, розташованих на землі, які утримуються з метою отримання орендних платежів та/або збільшення власного капіталу.

Таблиця 3

Класифікація ОЗ у бухгалтерському обліку

Номер субрахунку	Назва субрахунку	Призначення субрахунку
100	Інвестиційна нерухомість	облік наявності та руху об'єктів інвестиційної нерухомості
101	Земельні ділянки	облік земельних ділянок. «Земельні ділянки не є об'єктом для нарахування амортизації, оскільки їх вартість з часом не змінюється. Якщо земельна ділянка отримується одночасно з об'єктом нерухомості, то слід окремо обліковувати нерухомість і земельну ділянку» [9]
102	Капітальні витрати на поліпшення земель	облік капітальних вкладень на поліпшення земель. «До таких поліпшень можуть бути віднесені витрати на меліорацію, іригацію, осушення, збагачення й інші види поліпшень природних властивостей ґрунту земельної ділянки» [9]
103	Будинки та споруди	облік руху та наявності будівель, споруд, їх структурних компонентів та передавальних пристроїв, включаючи частини будівель» [9]
104	Машини та обладнання	«облік руху та наявності автомобілів включаючи вузли і запасні частини, якими вони комплектуються, меблів, побутових електронних, оптичних, електромеханічних приладів та інструментів, електронно-обчислювальних та інших машин для автоматичної обробки інформації, інформаційних систем, телефонів, рацій, іншого конторського обладнання, устаткування та приладдя до них» [9]
105	Транспортні засоби	
106	Інструменти, прилади та інвентар	
107	Тварини	«облік довгострокових біологічних активів, які не пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, наприклад, службові собаки, коні тощо» [9]
108	Багаторічні насадження	обліковуються довгострокові біологічні активи, які не пов'язані із сільськогосподарською діяльністю. «Зокрема, тут обліковують озеленювальні та декоративні насадження, що потрапляють за вартісним критерієм до складу ОЗ» [9]
109	Інші ОЗ	облік руху і наявності інших ОЗ, що не відображені на субрахунках № 101-108

Джерело: узагальнено автором на основі джерела [9]

У Звіті про власний капітал по статті «Дооцінка (уцінка) необоротних активів» (рядок 4111) наводяться дані, які відображають суму зміни власного капіталу за рахунок дооцінки (уцінки) ОЗ і нематеріальних активів, переоцінених відповідно до П(С)БО 7 і П(С)БО 8.

«Окремим елементом річної фінансової звітності є Примітки, в яких розкривається облікова політика підприємства та інформація щодо окремих елементів фінансових звітів. Вимоги до розкриття інформації про ОЗ в Примітках до фінансової звітності визначені у П(С)БО 7» [1].

«Інформація про ОЗ підприємства розкривається у другому розділі Приміток до річної звітності, який має відповідну назву. У ньому рядки відповідають субрахункам рахунку 10 «ОЗ» і 11 «Інші необоротні матеріальні активи». «У табличній формі розшифровують інформацію про первісну вартість і амортизацію ОЗ, інвестиційної нерухомості та інших необоротних матеріальних активів на початок року, зміну їх вартості протягом року, а також розраховують їх вартість і знос на кінець року» [9]. Тобто в цьому розділі розкривають інформацію, наведену в рядках 1010-1017 Звіту про фінансовий стан.

Окремо у Примітках до річної фінансової звітності наводяться дані щодо капітальних інвестицій підприємства у третьому розділі форми. «У цьому розділі розкривають інформацію про суми капітальних інвестицій, тобто витрат на придбання або створення матеріальних і нематеріальних необоротних активів, здійснених за рік (графа 3), із зазначенням балансової вартості таких інвестицій на кінець року (графа 4). Рядки цього розділу відповідають субрахункам рахунку 15 «Капітальні інвестиції» і слугують для розшифровки показника рядка 1005 «Незавершені капітальні інвестиції» Звіту про фінансовий стан» [1].

При організації обліку ОЗ керуються наступними законодавчими та нормативними документами:

– Закон України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» від № 996-XIV 16.07.1999 р.;

- Методичні рекомендації з бухгалтерському обліку ОЗ, затвержені наказом Міністерства фінансів України № 561 від 30.09.2003 р.;
- Наказ Міністерства статистики України «Про затвердження типових форм первинного обліку» № 352 від 29.12.1995 р.;
- П(С)БО 7, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 92 від 27.02.2000 р.;
- МСБО 16 «Основні засоби» від 01.01.2012 р.;
- П(С)БО 14, затверджене наказом Міністерства фінансів України № 181 від 28.07.2000 р.;
- План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств та організацій № 291 від 30.11.1999 р.;
- Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Досягнення розуміння сутності поняття основних засобів є першим важливим завданням бухгалтерів в процесі діяльності кожного підприємства. На цю тему проведено велику кількість досліджень як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Проте процес бухгалтерського обліку основних засобів вимагає чіткого дотримання нормативно-правових вимог, задля досягнення дійсних фінансових результатів та ефективного прийняття управлінських рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бутинець. Ф. Ф. Бухгалтерський фінансовий облік : підручник / Національна академія статистики, обліку та аудиту. Житомир, 2013. 672 с.
2. Пиріжок С. Є. Нормативно-правове регулювання обліку експлуатації та вибуття основних засобів / Економічні науки. Київ, 2012. № 1(59) С. 160-162.
3. Борисов А. Б. Великий економічний словник : підручник / Книжковий світ. Київ, 2005. 894 с
4. Ковальов Д. Як амортизуються основні фонди в податковому обліку / Все про бухгалтерський облік. Київ, 2006. № 31. С. 27-29.
5. Неміш Ю. В. Поняття «основні засоби» у сучасних наукових дослідженнях / Аграрна економіка. Київ, 2012р. № 3-4. С. 181-187
6. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / Київ : Знання, 2007. 1072 с.
7. Бойко В. М. Бізнес: словник-довідник / Київ : Україна, 2008. 565 с.
8. Raymond H. Peterson. Accounting for Fixed Assets : textbook. New York : John Wiley & Sons, Inc., 2002. 219 p.
9. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку : Наказ N 92 від 27.04.2000 р. МФУ : П(С)БО 7 «Основні засоби». (дата оновлення : 27.05.2022) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (дата звернення : 25.09.2022).
10. Податковий кодекс України (ПКУ) № 2755-VI від 2.12.2010 року. Відомості Верховної Ради України. (дата оновлення : 03.09.2022) URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення : 25.09.2022).
11. Про бухгалтерський облік : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 (МСБО 16) «Основні засоби» від 01.01.2012 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_014?find=1&text=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B0#n33. (дата звернення : 25.09.2022 р.).
12. Наказ Міністерства фінансів України «Про затвердження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі» № 568 від 18.05.2012 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0901-12#Text> (дата звернення : 25.09.2022).

N. Proskurina, N. Marko, Economic essence of fixed assets. Research of scientists and regulatory acts. – Article. Summary. The essence of the concept of fixed assets and the list of legal regulation of fixed assets accounting at enterprises with the conceptual basis of IFRS or P(S)BO. Comparison of the requirements of Accounting Regulations (standards) and International Financial Reporting Standards.

Key words: *fixed assets, accounting, classification, purpose, operation, regulatory requirements.*

Розділ 3

Філологія

Г. А. Бенькевич

викладач кафедри іноземних мов та перекладознавства
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
м. Львів, Україна

КАТЕГОРІЯ ДОБРА В ЛАТИНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Анотація. У статті проаналізована категорія добра у латинській фразеології, її змістове наповнення. Розглянуто тлумачення категорії «добро» у античності, Середньовіччі, Новому часі та у Біблії. Виділено фразеосемантичні групи, які відображають категорію добра: добрі вчинки, добрі наміри, добра воля, добрі справи, добрі обставини та добрі поради.

Ключові слова: добро, фразеологізми, концепт, людина, етика, добрі вчинки, добрі наміри, добра воля, добрі справи, добрі обставини, добрі поради.

В процесі суспільного розвитку особистість набуває ті соціальні характеристики, які допомагають їй бачити своє місце у світі комунікації, оцінювати світ і активно співдіяти. Основним мотиватором до розвитку для людини є цінності, відомі з античності. Вони доступні через мовно-фразеологічну спадщину Стародавніх Греції та Риму і транслують людству культуру та менталітет того часу, а водночас містять незмінні постулати буття.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. у світогляді переважає антропоцентричний принцип, а основним об'єктом дослідження вчених стає мовна картина світу та її складові – концепти. «Концепт» – «глобальна одиниця смислової діяльності», «квант структурованого знання», «одиниця семантичного простору мови» [7, с. 7], «уявлення про фрагмент світу», «національний образ з ознаками індивідуального уявлення» [7, с. 14].

У мовленні людини фразеологізми допомагають удосконалити мислення і збільшують словниковий запас. Вони є мірилом культури та інтелекту особистості мовця.

Приймаючи рішення, встановлюючи життєві орієнтири, люди змінюють власні традиційні уявлення, правила моральної поведінки. Поступово створюючи свою сутність, людина орієнтується на світ людської культури, зокрема на ідею добра.

На різних етапах суспільного розвитку уявлення про добро містили у собі ідею корисності, цінності, у тому числі, і матеріальних благ, майна тощо. З розвитком духовної культури й моралі, як її складової, добром є все те, що забезпечує розвиток у суспільстві і людині. Це гуманність, свобода, єднання людей, духовна злагода. Це доброзичливість і взаємодопомога, взаєморозуміння і співпраця, милосердя і повага, співчуття і співпереживання, все те, що забезпечує не стільки етикетну, скільки моральну культуру спілкування. За визначенням «Великого тлумачного словника сучасної української мови» «добро» означає: 1. Усе позитивне в житті людей, що відповідає їх інтересам, бажанням, мріям; благо; // Добра, корисна справа, вчинок і т. ін.; 2. у знач. присудк. сл., розм. Про задоволення, яке хтось відчуває від певного становища, певних обставин і т. ін.; 3. Сукупність належних комусь речей, предметів, цінностей і т. ін.; майно [8, с. 232].

Добро у етиці транслує позитивну поведінку, явище чи подію. Воно ототожнюється з духовним началом. Добра людина приємно комунікує. Її друзі такі ж добрі, гармонійні, емоційні люди, альтруїсти, які вміють співпереживати, порадити, і завжди поруч. Бувають випадки, коли до добрих людей притягуються погані. Це сигнал для доброї людини відшукати у собі той негатив, що притягнув таких людей.

Платон ототожнював добро з освіченою душею. Таку душу ще називають давньою. Вона зуміла пройти всі життєві випробування і зараз її найбільше хвилює духовне, те, що ототожнюється з Творцем. Душа має божественне начало та уособлюється з нематеріальними явищами, такими як ідеї, істини, а тіло прагне до пристрастей. Зрілій душі важливо бути у гармонії з тілом і розуміти марність багатьох життєвих бажань.

Антична етика вбачала перевагу душі над тілом у її здатності до пізнання. Наслідком цього стало ототожнення добра зі знанням, а зла – з незнанням, хибністю, неуцтвом. Сократ розумів добро і зло як результат діяльності людини.

Добром в етичному розумінні вважають вільні дії (вчинки) людини та цінності, котрі задовільняють потреби людини (зокрема практично-утилітарні) та абсолютні вселюдські цінності. Різновиди, вияви добра мають окремі назви. Наприклад, позитивні моральні якості людини, які виявляються в її здатності й готовності робити добро, називають доброточесностями, або чеснотами.

На думку софістів і скептиків, загальне добро для кожного є своє. Іншими словами, люди по-різному розуміють добро. Та основним є те, що для кожної людини воно є добром. «Добро для людини – це активне використання здатностей душі поряд з високою гідністю або доброточесністю» (Арістотель).

Основним завданням добра в історії людства, на думку Арістотеля, є подолання недосконалостей людської душі. Добро, на його думку, є у вчинках, думках, завдяки добрим людям. В основі добра є безкорисливість і готовність допомогти, не думаючи про винагороду. Це можливо лише при наявності в людини не менш досконалої душі, гідності, чеснот та ін [1].

Арістотель вбачав сенс життя у служінні та чиненні добра іншим. Він говорив, що людині властиве добро. Лише самопізнання і відвертість, дотримання гуманних принципів дає поштовх до розвитку чеснот.

Августин доводив, що все створене Богом, має схильність до доброти. У міру цього в природі, в людях, в суспільстві закладена ідея добра.

Б. Спіноза вважає, що добро є засобом наближення до встановленого людиною взірця людської природи. Сутністю добра, на його думку, є те, що сприяє наближенню до досконалої людяності, або, до «взірця людської природи». Добро в його сутнісному вимірі – це є усе те, що утверджує розумність і моральність людини.

В Біблії говориться, що при творенні життя «проростив Господь Бог із землі кожне дерево, принадне на вигляд і на їжу смачну, і дерево життя посеред раю, і дерево Пізнання добра і зла» (Бут. II, 9).

Платон говорить про світ ідей як світ вічної краси і добра. Апелюючи до людини, філософія спрямовує її на свідоме прагнення до вчинення добра. Сократ проголошує: «Пізнай суть добра – і будеш порядним». Арістотель наголошує, що доброта є «всезагальна властивість усіх доброточесних людей у їх ставленні до інших» [1, с 185].

Для християнської традиції характерним є утвердження добра як абсолютної цінності світу, спричиненої актом божественного творення. Добро тлумачиться як сутнісна сила.

Ляйбніц бачить добро наслідком розуму людської природи – здатності пізнання світу, самопізнання та розумного вибору вчинків.

В етиці І. Канта воля до добра є умовою розв'язання питання про свободу і безсмертя душі. Людина, на його думку, сповнена прагненням до добра. Розум допомагає волі віднайти всередині людини поняття доброго і злого. Він спонукає волю творити добро. І. Кант говорив про категоричний імператив – вияв абсолютної волі до добра [6].

Добро не дано людині апріорі, адже в її світі існує ідея добра сама собою.

Г. Гегель вважає добро «абсолютною метою світу і обов'язком для суб'єкта, який повинен мати розуміння добра, зробити його своїм наміром і здійснювати в своїй діяльності» [4, с 336].

Він розкриває методологію моральної діяльності, що постає добром. Це, осмислення сутності поняття «добро», спрямування волі на добро як мету діяльності та практична реалізація наміру. Добро у ньому є наслідком діалектичної суперечності всезагальності волі та вільної волі суб'єкта. Їх суперечність зумовлює багатство видів добра. Добро розглядається і як всезагальна мета світу, і як мета суб'єкта, що знає себе як суб'єкт розумного вибору.

У діяльності всезагальне і особливе в змісті добра реалізують себе як єдність протилежного. Утверджуючись в творенні добра, суб'єкт, по-перше, знищує в собі зло – перемагає над ним. Творча сила добра виявляється в здатності організувати духовні структури особистості. Дійсність добра, по-друге, визначається не лише задоволенням моральним сумлінням суб'єкта. Вона і в тому, що добро в суб'єкті стає дійсним для інших, для світу і тим самим утверджує його в світі інших як справді цінне. Благо почуватися людиною і відповідно розгорнутися в спілкуванні, тобто нести добро як вище благо життя – такий сенс морального добра. Воно дає людині відчуття повноти і незнищенності життя, а отже, і робить щасливою.

Для класичної традиції характерним є підхід до розуміння добра як універсальної цінності. Онтологічне добро має свої витoki в ідеї гармонійного космосу античності, в середньовічній ідеї світу як божественної еманациї, що є опредметненим добром.

Культура Нового часу зробила величезний крок в емансипації людської свідомості, звільнивши особу від страху кари за неочікувані наслідки особистого вибору. Замість очікувань трансцендентного добра людина стає суб'єктом життєвого вибору і суб'єктом відповідальності за вибір.

Суб'єктивно визначене добро знаходить свій предмет не у сфері духовного (сутнісного), а в ближньому і чуттєво даному предметно-матеріальному світі – в матеріальному багатстві та чуттєвих задоволеннях. Тобто знаходить «добро» там, де культура завжди бачила зло. Правда, в народному розумінні поняття «добро» означає, в першу чергу, матеріально-речову предметність. У цьому сенсі говориться: «він нажив собі добра», або навпаки, «не нажив собі добра». Тому слід вирізняти емпіричний та теоретичний рівні уявлень про добро. Однак слід мати на увазі, що народне уявлення про добро як добробут не містить у собі нічого злого чи аморального. В ньому відображені уявлення про гідні умови життя людини. Такі уявлення мають морально-цінний зміст. У них матеріальне добро бачиться наслідком чесних зусиль людини – її копіткої праці за умови щасливої долі. В цьому сенсі народна традиція розуміння добра утримує родову його цінність: добро є те, що об'єктивно необхідне для виживання роду, збереження та розвитку народу.

Діалектичний підхід до поняття «добро» містить в собі емпіричне добро (матеріальну умову життя) і метафізичне добро (духовну умову життя). Їх протиставлення є виявом постійно наявного в культурі «суперництва» двох типів досвіду. Один репрезентований більшістю народу, що є носієм досвіду творення матеріальних умов виживання; другий – тою меншістю, що, акумулюючи емпіричний досвід, підводить його під поняття всезагального: відповідності емпіричних явищ поняттю вселюдського. Очевидно, що вони за об'єктивною підставою не мають характеру суперництва, а є діалектичним цілим.

Необхідність діалектичного зв'язку двох типів досвіду на ґрунті поняття «добро» особливо актуальна для культури Нового часу. Суб'єктивація досвіду стосунків спричиняє суб'єктивацію поняття «добро». Під добром суб'єкт розуміє не те, що добре для роду (народу, спільноти), а те, що йому особисто вигідне. Отже, і шляхи до власного добробуту він вибирає, ігноруючи інтереси інших, а часто – перетворюючи їх на засіб для досягнення власної мети. При цьому руйнується іманентне добро, наявне в понятті «добробут» (спільними зусиллями людей нажите добро, тобто призначене для загального добробуту). Тому важливо розрізнити добро як потенціал людини, налаштованої на діяльність, та об'єктивні наслідки її вольових зусиль – реальну міру добра, посланого нею в світ.

Ніцше говорить про безсилля добра, що не здатне відстояти себе в стихійній змагальності воль.

Підсумовуючи загальні тлумачення добра у різних філософів і вчених, робимо висновок, що це поняття від часу античності доповнюється новими соціальними установками не так часто. Найбільш детально це поняття досліджували філософи доби Нового часу.

З розглянутих прикладів тлумачення добра виокремимо такі фразеосемантичні групи (ФСГ):

Добрі вчинки: *Ubi cumque homo est, ibi beneficii locus est* – всюди, де є людина, є місце для хорошого вчинку.

Добрі наміри: *Pia desideria* – добрі наміри; *Bona mente* – з добрим наміром; з добрим вчинкам; *Bene cogitata si excidunt, non occidunt* – добрі наміри, якщо [навіть] згаснуть [в пам'яті], не пропадуть.

Добра воля: *Bona fide* – з доброї волі; *Bene placito* – з доброї волі (добровільно); *Res bona concititur, libitum quis quando sequetur* – те здається комусь добрим, що відбувається згідно з його бажанням; *Invito beneficium non datur* – проти волі благодіяння не чинять.

Добрі справи: *Beneficia non obtruduntur* – добрих справ не нав'язують; *Cum res bonae sunt brevis narratio sufficit* – для добрих справ досить кількох слів; *Res bona est non extirpare sceleratos, sed scelera* – добра справа – викорчувувати злочини; *Benefacta in luce se collocari volunt* – про добрі справи варто говорити вголос (Ціцерон); *Beneficia non abstruduntur* – добрі справи не приховують.

Добрі обставини: *Bonis avibus* (букв. «з добрими птахами») – при хороших обставинах; в добрий час).

Добрі поради: *Semper consilium tunc deest, cum opus maxime est* – завжди не вистачає доброї поради тоді, коли вона найбільш потрібна.

Отже, у фразеосемантичній системі добра є такі поняття: добрі вчинки, добрі наміри, добра воля, добрі справи, добрі обставини та добрі поради. Вони є ціннісними життєвими орієнтирами людини, що задовольняють конкретні людські потреби та відповідають інтересам, цілям і прагненням людей. Добрі вчинки свідчать про те, що людина, яка дотримується приписів моралі, у суспільстві вважається доброю, порядною. Добрі наміри є передумовою добрих вчинків. Добра воля є обов'язковою умовою добра, адже добро чинять тільки з власної волі. Добрі справи є вчинками, які несуть добро і радість докільню. Добрі справи виникають з добрих намірів і вчинків. На розвиток добрих вчинків, справ та намірів впливають добрі обставини. Доброзичливе ставлення до інших призводить до добрих порад.

Сучасний світ інтенсивно масштабується. Особливого статусу набувають ті зміни, основою яких є міжкультурна комунікація, адже потреба народів у культурному порозумінні, прагнення пізнати

духовний світ одне одного, динаміка і суперечливість соціального розвитку призводять до посиленого застосування комунікативних процесів, що набувають постійного, системного характеру. У взаємодії позитивна особистість встановлює добрі відносини, а отже проявляє добро до ближнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель Никомахова етика. *Аристотель*. Соч.: В 4 т. Москва: Мысль, 1983. 830 с.
2. Вербицкий В. Г. Примат теоретичного знання над практикою: Лейбниц, Кант и современность. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Теорія культури і філософія науки / М-во освіти і науки України, Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна ; [редкол.: І. З. Цехмістро та ін.]. Харків, 2009. № 860, вип. 37. С. 202-212. – Библиогр.: с. 211-212.*
3. Гегель Г.В.Ф. «Наука логики» / СПб.: «Наука», 1997.
4. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
5. Кант И. Основы метафизики нравственности. / И. Кант. (Сочинения в 6 т.) Т. 4. ч.1. Москва, 1965. 320 с.
6. Кант И. Критика практического разума [текст] / Имануель Кант; [пер. з нім., примітки, післямова Ігор Бурковський]. Київ: Юніверс, 2004. 239 с. (Філософська думка).
7. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. Воронеж: Изд-во ВГУ, 1999. 30 с.
8. Словник української мови: в 11 томах. Т. 2, 1971.

H. Benkevych. The Category of Good in Latin Phraseology. – Article.

Summary. *The article analyzes the category “Good” in Latin phraseology, its content. The category “good” interpretation in Ancient history, the Middle Ages, modern times, and the Bible is considered. Phraseological groups that reflect the category “good” are highlighted: good deeds, good intentions, goodwill, good actions, good circumstances and good advice.*

Key words: *good, phraseology, concept, person, ethics, good deeds, good intentions, goodwill, good actions, good circumstances, good advice.*

УДК 82–14 (821.134.2 + 801.677.6)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/09>

М. П. Величко

*доцент кафедри мов і літератур Близького та Середнього Сходу
Навчально-науковий інститут філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

О. М. Братель

*доцент кафедри романської філології
Навчально-науковий інститут філології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ВЗАЄМОДІЯ АРАБСЬКОЇ ТА РОМАНО-ІСПАНСЬКОЇ ПОЕТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В КАСИДАХ ІБН КУЗМАНА

Анотація. *У статті простежується еволюція нових поетичних форм андалузської середньовічної літератури, образної системи, тематичного розмаїття, мотивів, усіх змістових і формальних елементів поезії через призму творчої спадщини Ібн Кузмана, що сприяла становленню і розвитку строфічних форм поезії в арабо-іспанській ліриці.*

Ключові слова: *строфічна поезія, білінгвізм, культурна традиція, сюжетне різноманіття, Андалузія.*

Ібн Кузман став законодавцем канонів нової строфічної форми – заджала, збагативши народну пісню кращими рисами арабської класичної поезії. У його дивані нараховується 149 заджалей, більшість з яких складається з двох або трьох частин, кожен з елементів якої нагадує класичну касиду. Щоправда, такий поділ досить умовний. Також у збірці зустрічаються одночастинні твори, любовної або гедоністичної тематики, рідше вихваляння (мадх). Ці заджалі призначалися для публічного виконання під музичний акомпанемент. А. Кримський у своїй праці називав Ібн Кузмана «*истым трубадуром*» [7, с. 501]. В Європі творчість Кузмана досліджували: Х. Рібера-і-Тараго, А. Р. Нікль, О. Тууліо; особливо слід відзначити розвідки другої половини ХХ ст. Е. Гомеса, Т. Гордона та Ф. Коріенте, що особливу увагу звернули на зв'язок заджалою із народною романською поезією. Серед українських сходознавців проблему поетичної форми Ібн Кузмана досліджувала Л. Петрова [2], а щодо початку ХХІст., то останньою фундаментальною літературознавчою працею, присвяченою Ібн Кузману є монографія Дж. Монро [2].

З перелічених учених А. Р. Нікль, О. Тууліо, Е. Гомес, Ф. Коріенте та Дж. Монро включали у свої праці підрядні, а подекуди й метричні переклади поезії Ібн Кузмана французькою, іспанською та англійською мовою, при цьому пізніші праці є точнішими, розпоряджаючись більшою кількістю матеріалу, особливо при роботі з лексикою.

Попри те, що до постаті Ібн Кузмана спрямований значний науковий інтерес, а сам він вважається видатним та знаковим поетом своєї доби, в широкій свідомості його доробок є недооціненим як порівняно із його сучасниками (зокрема гебрійськими поетами Андалусії), так і в контексті арабської та — ширше — мусульманської культури. Літературний поетичний переклад поезії Ібн Кузмана може й повинен спиратися на наявні ґрунтовні наукові дослідження, таким чином, стаючи предметом наукового дослідження тією ж мірою що й літературної та перекладацької творчості.

Ці відомості окреслюють актуальну наукову проблему — недостатня ознайомленість і відсутність цілісного уявлення про особливості контекстів андалуської літератури, уявлення про постать та особливості творчої спадщини Ібн Кузмана у вимірі цієї літератури а також вимірах арабської літератури, літератур(и) ісламського світу та європейської літератури. Об'єктом нашого дослідження є заджалі Ібн Кузмана, стиль, топос, образи, літературно-змістове наповнення автора.

Білінгвізм в Андалузії став рушійною силою для утворення змішаної поетичної системи. Класична поетична традиція, створювана винятково літературною мовою, вважалася єдиною можливою у вищих колах суспільства. Разом з тим народний напрям поезії, що відчув на собі вплив східних і європейських тенденцій, продовжив розвиток серед широкий верств населення. І. Крачковський так описував цей процес: «Часом вона [народна тенденція в арабо-іспанській літературі. – М. В.] намагалася втриматися в межах тієї ж таки літературної мови, але розвиваючи монотонну систему єдиної рими і користуючись розмаїттям строфічної будови; іноді допускала в літературну мову лише окремі елементи діалекту, а іноді цілком переходила на розмовне мовлення, насичену романськими елементами» [6, с. 501]. Вихідці з народу, які не мали спеціальної літературної освіти, досягли неабияких вершин у народних формах лірики, і саме їх творчість викликає інтерес для історії світової поезії.

Отже, відштовхуючись від літературних традицій, які через свою замкненість і незмінність, поступово вичерпували себе, арабо-іспанська строфіка, перебуваючи в тісному зв'язку з живою народною поетичною тенденцією, зайняла гідне місце не лише в межах однієї національної літератури, але й знайшла своє продовження в художніх системах на теренах інших арабських країн.

Саме в арабській частині Іспанії виникли раніше не характерні для арабської класичної літературної традиції неокласичні форми строфічної поезії. Разом зі зміною внутрішнього змісту – традиційної тематики, прийомів і образів, суттєво змінюється і форма, яка раніше була канонічною. Водночас розширюється жанрова система поезії. Значного розвитку та поширення зазнали нові (по відношенню до традиційних) жанри, як наприклад, пейзажна лірика, описи світського життя тощо. Не дивно, що ця тематика стала популярною саме в Андалузії. Араби захопили Іспанію, а вона підкорила чужинців райською красою природи. Завойовники прагнули створити рай на Землі (земним Едемом поети почнуть називати Іспанію невдовзі після завоювання територій Андалузії) [4, с. 68].

Тематика строфічної поезії, зразки якої збереглися до наших днів, зумовлена тогочасним суспільним життям. Більшість критиків і дослідників визначили чинники, які, ймовірно, вплинули на появу строфічної поезії. Щодо мовного аспекту, то строфічні вірші можуть вирізнятися чистотою, правильністю мови, чітким дотриманням її норм і навіть їх порушенням. Також допускається використання діалектів та іншомовних виразів, що найчастіше зустрічається у заключній частині вірша – харджі. У багатьох випадках строфічна поезія відрізняється пишномовністю стилю. Досить часто до цього додається також

обмеженість у використанні тієї чи тієї манери, а також словесних виразів, що ускладнює сприйняття форми і розуміння змісту художнього твору [8, с. 257].

Частина дивана Ібн Кузмана, яка збереглася до наших днів у рукописному вигляді, інформує про життєвий і творчий шлях самого поета, відображає тогочасну картину життя андалузького суспільства, складні суспільно-політичні колізії тієї епохи. Ібн Кузман народився приблизно у 1080 р., з п'ятнадцяти років мандрував Іспанією, але повертався на малу батьківщину, у Кордову, де на нього чекали приятелі. Саме про них Ібн Кузман згадує у вступі до своїх творів, називаючи людьми вельмишановними, високоосвіченими, поціновувачами високої поезії, хоча відомо, що поет проводив час в сумнівних компаніях. Живучи весело і безтурботно, Ібн Кузман не оминув проблем пошуків засобів для існування, що було характерним для богемного стилю життя. У його віршах часто зустрічаються скарги на голод, холод, нестачу грошей і одягу, а також вихвалання меценатів, які підтримали поета фінансово. Ібн Кузман потрапив до в'язниці за легковажне ставлення до релігії. Щоправда, на схилі літ поет покаювся і навіть став імамом у мечеті. Так писав сам Ібн Кузман про останні роки свого життя. Він виконував свої панегирики і заджали на площах і базарах андалузьких міст.

Тематика творів Ібн Кузмана досить різноманітна, але найбільш поширеними сюжетами його творів були любов і вино. Це і зрозуміло – люди цікавились лише такими темами, оскільки їм важко було сприйняти філософські ідеї; їх не дуже цікавили героїчні перемоги далеких предків. Газелі Ібн Кузмана сумні, якщо порівняти їх з віршами про кохання інших андалузьких поетів, які мають життєрадісний характер навіть тоді, коли поет побивається за коханою, яка далеко від нього.

Ібн Кузман, як відомо із історичних джерел, з незмінним успіхом виступав зі своїми піснями (заджалами) в містах Андалузії. Щоб бути зрозумілим і іспанцям, і арабам, поет пише свої твори відповідно до складного сплаву романо-іспанських традицій. Більша частина заджалей – панегирики, але в них мало чого залишилося від класичної касиди з її бедуїнськими мотивами. У структурі й тематиці, образах і мові відчувається вплив нового середовища. Панегирики Ібн Кузмана складаються із двох частин: любовного вступу з яскраво вираженим еротичним елементом і суто панегирична частина з її обов'язковим проханням винагороди.

У творах поета змішуються дві культурно-поетичні традиції. Це відчувається в лексико-граматичних особливостях жанру заджалей: в одних і тих же рядках пісні можна зустріти слова і конструкції арабського й іспанського походження:

يقتل الزوج و لا يدر طيب القبل
لس يريح القبل و التعنيق غير العشيق
[10]

Чоловік цілує жінку, та не відчуває насолоди від того, що її кохає.

Лиш коханець розуміє, палко обіймає, та цілунків тих палких силу добре знає.

Зміст цього поетичного уривку андалузького автора можна розцінювати двояко: і як відверте насміхання над суспільними підвалинами інституту шлюбу та пропаганду вільного кохання, і як розкриття взаємовідносин між подружжям через призму проблеми поступового переходу кохання в звичку, зменшення сили колись сильних почуттів.

Інший поетичний твір Ібн Кузмана вражає проникливістю й вишуканістю образів:

هجرن حبيبي هجر و أنا لس لي بعد صبر
لس حبيبي إلا وُدود قطع قميص من صدور
و خاط بنقض العهو ر و حبب إلي السهر
كان الكسبان من شجون و إلاير من سهام الجفون
و كان المعص المنون و الحيط القضا و القدر
[10]

Залишила мене кохана, мого терпіння вже нема.

Я знав її таку жадану та зараз вже вона не та.

Сорочку зшила ти для мене – від черствості в ній гину я,

Й від того, що нитки брала з небажання держати слова ти свого.

Мене кидало це в безсоння, о скільки тих недоспаних ночей,

Немов із туги зроблений наперсток, а голки – ніби стріли тих очей.

Це один з найпоетичніших творів Ібн Кузмана, що передає весь спектр відчуттів закоханого, який переживає розлуку і збайдужіння до нього коханої жінки. Вірш демонструє, що, попри усталену думку про Ібн Кузмана як автора фривольних, і навіть вульгарних творів про кохання, андалузький майстер

створював надзвичайно проникливі, змістовні і вишукані зразки арабо-іспанської любовної лірики. Вірш насичений метафорами і порівняннями («сорочка з черствості» قميص من صُدور , «голки мов стріли очей» (و إلاثر من سهام الجفون »), які допомагають передати переживання ліричного героя якомога експресивніше і натхненніше.

Що стосується рими, то варто зазначити, що постійно експериментуючи, Ібн Кузман розроблював у кожному конкретному заджалі схеми римування, яка б давала змогу вийти за межі традиційної поетологічної системи, при цьому завжди дотримуючись єдиного розміру протягом усього твору, як це робили майстри класичної арабської літератури. Куплет складається з двох або трьох байтів, які об'єднані між собою спільною, відмінною від рими наступних. Останній піввірш у кожному куплеті римується лише з аналогічним за послідовністю та піввіршем наступного куплету.

Ібн Кузман, як поет різносторонній, звертався до всіх без винятку жанрів лірики:

و الثمار تنشر حليته
و الرياض تليس غلايا
و البهار مع البنفج
يا جمال ابيض فأزرق

[10]

*Фрукти на деревах одягнені в шати самоцвітів
І поля убрані в урожай, рослини схожі на смарагди.
Фіалки та гвоздики – це поєднання білості й блакиті.*

Ця поезія – приклад вдалого відображення пейзажної лірики у творчості Ібн Кузмана. Як і майже всі поетичні твори з доробку андалузького майстра, цей вірш написано діалектом арабської мови, оскільки тут є кілька специфічних лексем: لش=لماذا; أت= أنت; بحل=مثل أو تشبه.

У дивані Ібн Кузмана, зібраному самим автором, лише вступ написаний літературною мовою, усі вірші написано винятково розмовним діалектом, з суттєвим відхиленням від літературних норм у лексичній, граматичній побудові речень. Велика кількість романських, берберських запозичень, а також елементів, походження яких встановити неможливо. Лише іноді Ібн Кузман звертається до літературних форм, цього вимагали закони метрики. Для заджалей андалузького поета як необхідна умова строфіки характерне поєднання двох тем у основній частині твору після приспіву, а сам приспів покликаний привернути увагу, зацікавити слухача до подальшого змісту.

Перша тема основної частини дещо нагадує неокласичний насиб. Неокласичний саме тому, що ми не знайдемо в ньому староарабських, традиційних мотивів, таких як подорож пустелею, описи верблюдів та стійбищ, залишених племенами, посилянь на історію, кочовий стиль життя бедуїнів. Тема ісламу, якщо й висвітлюється, то досить неоднозначно: легковажні зауваження чи висміювання святош, тих, хто дотримується посту, вихваляння п'яниць та порушників заповідей. Лише інколи можна зустріти дійсно серйозне ставлення до мусульманської релігії у контексті розпалювання ворожнечі проти християн Півночі. Зазвичай, характер першої теми веселий, бадьорий, насичений описом вакхічних і любовних сцен, з відтінком гострої соціальної сатири.

Друга тема – возвеличування особи, на честь якої написано заджал. Нерідко поет за традицією класичної касиди вихваляє самого себе, своє поетичне мистецтво. Прославляння мецената, його щедрості, як правило, закінчується проханням про милостиню чи пожертвування.

Любовний сюжет досить рідко простежуються у другій темі, це швидше висміювання узритського кохання, поетів, які оспівують його у своїй творчості. Сюжет про нічну сторожу, побачення у світлі місяця, розлуку з появою перших променів сонця притаманний для теми альби, хоча добре відомо, що перша провансальська альба з подібним мотивом зустрічається на п'ятдесят років пізніше у середньовічних джерелах. В андалузькій літературі ця тематика була не новою, судячи з пародійних елементів у творах Ібн Кузмана. Образ вина самостійним елементом виступає у кількох заджалах, зокрема в одній із п'єс Ібн Кузман заповідає поховати його біля коріння виноградної лози.

Середньовічний історик Ібн Са'ід, мандруючи країнами Сходу був вражений масштабом слави Ібн Кузмана, яка перетнула кордони Андалузії і поширилася далеко за її межами: «Я бачив, що у Багдаді його заджали розспівують ще частіше, ніж у столицях Магриба» [цит.за 75, с. 498]. Крім того, твори андалузького поета мають неабияке значення для історії світової літератури. Як наслідок дослідження дивану Кузмана, сформувався «арабську гіпотеза» Х. Рібери, надалі цю тему продовжував А. Нікл. Дослідники вбачали у збірці зразки андалузької лірики, яка за допомогою своєї оригінальної живої ритміки і мелодики вплинула на ранньопровансальську, а отже, і на всю європейську поезію загалом у системі рим, кількості і побудові строф [3, с. 278].

Творчість Ібн Кузмана утвердила іспано-арабську строфічну форму в літературі Арабського халіфату. Ймовірно, строфічна поезія існувала в значно більшому обсязі, ніж збереглася до наших днів. Підтвердженням цьому є маввали – строфічні народні пісні, які існують до нині в арабських країнах і розвиваються завдяки демократичності і доступності форми для масового сприймання. Арабська класика поступається своїм місцем вільному віршу, який не пов'язаний із літературною традицією.

Прототипи строфічних форм, які ґрунтувалися на принципі внутрішньої рими, в історії арабської поезії досліджував Г. Гомес, припускаючи, що арабська поезія, в силу більш раннього процесу становлення, могла вплинути на європейську: «Походить європейська поезія від арабської чи вони обидві – два незалежних одне від одного явища?» [1, с. 75]. Пісенні традиції Піренейського півострова стали поштовхом для розвитку принципу внутрішньої рими, про який свідчать романські харджі в середньовічній арабській і єврейській літературній традиціях, тому поява в іспано-арабській поезії строфічних форм цілком закономірна і виправдана синтезом двох поетичних систем. Підбиваючи підсумки взаємодії, дослідники стверджують, що «пісенні традиції, які існували на Піренейському півострові знайшли точки дотику з розвинутою поетичною системою, сформованою ще в VI ст. н.е.» [5, с. 51], розуміючи під цим процесом літературний синтез романського фольклору і арабської класичної поетологічної традиції.

Отже, у творах Ібн Кузмана змішуються дві культурно-поетичні традиції. Це відчувається в лексико-граматичних особливостях жанру заджалей: в одних і тих же рядках пісні можна зустріти слова і конструкції арабського й іспанського походження. Поет протиставляв земне, чуттєве кохання ідеалам узритського платонічного кохання. Проголошення прав земного кохання на протигагу релігійному аскетизму зближує заджал з творчістю провансальських трубадурів, мистецтво яких також тісно пов'язане з музикою. Білінгвізм в Андалузії був стимулом для утворення змішаної поетичної системи. Класична поетична традиція літературною мовою вважалася єдиною можливою у вищих колах суспільства, і була замкненою літературною системою, у той час, коли народний напрям відчув на собі вплив східних і європейських тенденцій, отримав свій розвиток серед широких верств населення. У пошуках нових поетичних форм андалузські поети вдавалися до експериментів з римою та віршованими розмірами, поєднували в одному творі різні жанри, віднаходили нові образи для передачі традиційних тем і мотивів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gómez E. Las jarchas romances de la serie árabe en su marco. Madrid : Alianza editorial, 1990. 467 p.
2. Monroe J. T. The Mischievous Muse: Extant Poetry and Prose by Ibn Quzmān of Córdoba (d. AH 555/AD 1160). Leiden : Brill, 2016. 353 p.
3. Nykl A. Hispano-Arabic poetry and its Relations with the Old Provençal Troubadours. Baltimor, 2011. 448 p.
4. Величко М. П. Строфічні форми поезії в арабо-іспанській середньовічній ліриці. *Вісник КНУ ім.Т. Шевченка. Східні мови та літератури*. 2021. № 18. С. 51–55.
5. Величко М. П. Андалузська поезія VIII-XIV ст. в оцінці А. Кримського. *Літературознавчі студії*. 2012. № 33. С. 68–73.
6. Крачковский И. Ю. Арабская поэзия в Испании. *Избранные сочинения*. Москва-Ленинград, 1958. Т. 2. С. 470–532.
7. Крымский А. Е. История арабов и арабской литературы, светской и духовной. *Вибрані сходознавчі праці*. Київ : Стилюс, 2007. Т. 1 : Арабістика. 432 с.
8. Куделин А. Б. Арабо-испанская строфика как «смешанная поэтическая система» (гипотеза Х. Риберы в свете последних открытий). *Арабская литература: поэтика, стилистика, типология, взаимосвязи*. Москва, 2003. С. 255–292.
9. Петрова Л. А. История арабской литературы (VI–XVIII вв.). Конспекты лекций. Київ : КНЛУ, 2011. 232 с.
10. 1976 لأدب العربي في الأندلس عبد العزيز عتيق بيروت

M. Velychko, O. Bratel. The interaction of arabic and romano-spanish poetic traditions in Ibn Kuzman's qasidas. – Article.

Summary. The article traces the evolution of new poetic forms of Andalusian medieval literature, the figurative system, thematic variety, motifs, all substantive and formal elements of poetry through the prism of Ibn Kuzman's creative heritage, that contributed to the formation and development of strophic forms of poetry in Arabic-Spanish lyrics.

Key words: strophic poetry, bilingualism, cultural tradition, plot diversity, Andalusia.

A. G. Gudmanian

*Doctor of Philology, Professor,
Acting Head of the Department of English for Engineering I,
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Kyiv, Ukraine*

N. I. Tsubera

*Student at the Faculty of Linguistics
National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Kyiv, Ukraine*

FILMONYMS OF MODERN AMERICAN COMEDIES AND THEIR UKRAINIAN TRANSLATION STRATEGIES

Summary. *The article is focused on strategies for translating the filmonyms of American comedy films. The paper implements the method of synchronous typological comparison, which enables the correlation of peculiarities, similarities, and differences between filmonyms and translations into Ukrainian. More than 450 filmonyms became the object of the study. The relevance of the research topic lies in the need for a comprehensive study of modern American filmonyms and a description of their characteristic features as a special type of onyms. The results of the study demonstrate trends in modern filmonyms translation.*

Key words: *film, comedy, filmonyms, film titles, translation strategies.*

Modern linguistics deals with the study of complex issues, among which the problems of translation occupy an important place. The problem of translating movies and, first of all, their titles is a rather important branch of creative and commercial translation today. Cinematography is a relatively new art form. Its history is very short compared to the thousand-year history of music, painting, and theatre. But this does not influence the fact that films are the most popular form of art for several decades. Even though Ukrainian cinematography has reached a high level in recent years, the number of foreign films on cinema screens, TV channels, and electronic media is huge. Most comedies, at least Hollywood comedies, are necessarily translated into Ukrainian.

The film industry is very important for both adults and children. A person perceives half of the information from the outside world visually, and it helps to form the attitude to all surroundings and effects on the future. The relevance of this work is recognized by the fact that every year more and more new English-language films, especially comedies, are released, dubbed, and translated. The topic of this work will never lose its relevance due to the endless process of renewal and replenishment of the film industry. And thanks to the correct translation, people will be able to immerse themselves more in the movie, form and supplement their impression of this or that country and wonder if what they heard or saw fully corresponds to reality.

Due to the narrow focus of the problems considered in our study, there is a very limited amount of literature on this topic. At the same time, this issue is being discussed very actively and for quite a long time by many movie lovers and researchers. The work examines the adequacy and inadequacy of the translated titles of film products, as well as the difficulties faced by the translator. Unfortunately, few Ukrainian or foreign authors seriously study this topic and deal with the translation of the names of comedies, so this problem has not yet been sufficiently studied. But more and more researchers are turning to the problem of translating filmonyms each time, and it is considered in numerous articles. Among the most important works on these issues should be included the works of *Ivanytska N., Knysh E., Panova K., Hromova. Z., Limon. D.*, etc.

The purpose of the study is to analyse the complex system of theoretical and practical knowledge necessary for the translator when translating the titles of film products, as well as to formulate the problems of translating the titles of American comedies into Ukrainian.

The purpose of the study determines the solution to the following tasks:

1. Study the literature on the researched topic.

2. Point out the functions of filmonyms.
3. To analyse and describe the main strategies for translating filmonyms.
4. Define the most popular titles of English-language films with Ukrainian translation.

The film is an influential medium for conveying values, ideas, and information. It is an important art form: films entertain, teach, educate and inspire the audience. The first thing a person encounters when getting acquainted with a movie product is the title. In this connection, the director of the film chooses the form that would correspond to the magmatic goals of the title. In the article, we will use the term unit ‘filmonym’, which was proposed by the researcher E. Knysh [4]. She emphasizes that ‘a filmonym is an expression that represents the situation simulated by the film, its verbal coded way’ [4, p. 8].

The translation of the filmonym can be called a separate translation problem, the solution of which depends on the popularity of the film, therefore the problems that arise during the translation of film titles are important and relevant. The title of the film performs several very important functions that would be impossible to realize without it, namely [1,2]:

1) film identification – it would be impossible to talk about cinema without this function, the work of the entire film industry would be very complicated at all stages of film production, from the top line in the script to the title of a review in a magazine or on the Internet;

2) advertising – without the title of the film, no advertising, and distribution around the world is possible;

3) titles help to understand the innumerable stream of reviews, trailers, articles, and news, and also structure the work of information about cinematography and everything related to it;

4) filmonym is a means of directing the audience’s perception of the film in one direction or another. By highlighting specific thoughts in the title, and placing accents in a certain way, the authors of the film convey the main idea of the film to the viewer.

When creating a filmonym, we need to consider these features of a movie title, as well as three main characteristics:

- 1) brevity;
- 2) informativeness (informative function);
- 3) creating intrigue (advertising function) [8].

Movie titles can set the tone, and mood, and carry a certain emotional charge that attracts a potential viewer. The title distinguishes a certain point of view, adjusts to a certain perception and interpretation of the text, and gives a summary of the film [5].

When translating, it is not enough just preserving the length of the title and convey the general meaning of the film and the meaning of its title. It is necessary to intrigue the viewers, and capture their attention. From this, we understand that the advertising function comes first, which can lead to a radical change of filmonyms, even to the creation of a new one. Therefore, the translation reproduces the pragmatic potential of the original, i.e. ‘the ability of the text to exert a communicative effect on the recipient, to cause him a certain pragmatic relationship to the one who informs, to exert a pragmatic influence on the recipient of information...’ [6, p. 209].

The pragmatics of the original title of the film determines the use of various adaptation strategies that help the viewer derive an adequate meaning of the film’s content. We present our analysis of a sample of English-Ukrainian movie titles for American comedies (450 filmonyms were analysed).

The main strategy (31%) that is used for translating American comedies is a *literal translation*, also called equivalent translation. It is used if there are no sociocultural realities in the title of the film that cannot be translated, or differences in form and content [5]. An unambiguous equivalent is used only with names that are toponyms and terms [3, p. 244].

“Australia” – «Австралія»;

“The Other Woman” – «Інша жінка»;

“Night at the Museum” – «Ніч у музеї».

It’s worth noting that if the title of the comedy is based on the name of the main character, name of the place, etc., then the translators often use transcription or transliteration. Among the analysed filmonyms we discovered 15% of titles that were translated with the help of these strategies. For example:

“Greenberg” – «Грінберг»;

“Ashby” – «Ешбі»;

“Alex & Emma” – «Алекс і Ема»;

“The Sex Trip” – «Секс-Тріп».

Other strategies for translation of the filmonyms are determined by various factors: lexical, stylistic,

pragmatic, and functional. These are some peculiarities of comedy titles. Among many existing transformations, the translator should choose only the one that brings the filmonym translation closer to the original in terms of such criteria as structure, expressiveness, and informativeness. According to statistics, one of the most common transformations during translation is a modification (18%), which provides certain freedom and space for a creative approach [6]. Sometimes it is impossible to translate the filmonyms correctly because of the pragmatic meaning of the original text. 'The greatest difficulty during translation is caused by idioms, a play on words and intentionally changed expressions, the meaning of which is transparent only to those who know the culture of English-speaking countries well' [7].

The filmonyms can be modified partially or fully. For instance, the usage of allusion in the following title makes it unclear to the Ukrainian audience: "*What Happens in Vegas*" – «*Пригоди у Вегасі*». The expression "*What happens in Vegas, stays in Vegas*" is well-known in American society, but unfamiliar to Ukrainians. As you can see, the translator used a partial modification to make the filmonym more understandable. It's often used for conveying some cultural or stylistic features that can be lost if translated with the help of literal translation.

"*The Pleasure of Your Company*" – «*Одружусь з першою ліпшою*»;

"*Fist Fight*" – «*Махач вчителів*»;

"*The House*" – «*Операція «Казино»*»;

"*Ready or Not*" – «*Гра в хованки*».

The filmonyms of many comedies are translated by replacing or adding lexical elements, and using the keywords of the film compensates for the semantic or genre deficiency of the literal translation in the title. Among them is *an addition* that is characterized by the fact that the number of words increases in the translated text (used in 12% of analysed filmonyms).

"*How I Became a Gangster*" – «*Як стати гангстером. Справжня Історія*»;

"*Paddington*" – «*Пригоди Паддінгтона*»;

"*Zombieland*" – «*Вітаємо у Зомбіленді*»;

"*Paul*" – «*Прибулець Павло*».

Along with addition, the technique of *omission* can be used. The omission of words presented in the original is the exact opposite phenomenon of addition. Omissions are subject to translation and most often semasiologically redundant words, that is, they express meanings that can be extracted from the text without their help (9%).

"*Neighbors 2: Sorority Rising*" – «*Сусіди 2*»;

"*Legally Blonde 2: Red, White & Blonde*" – «*Білявка в законі 2*»;

"*My Big Fat Greek Wedding 2*" – «*Моє велике грецьке весілля 2*».

An example of using the strategy of compensation (7%) we can see in the translation of the title of a comedy "*Monster-in-Law*" – «*Якщо свекруха – монстр*». The use of this transformation helps to compensate for the possible loss of meaning for the Ukrainian audience. Another example is the filmonym "*The Five-Year Engagement*" – «*5 років майже одружені*» that provides additional intrigue by compensating for a new word.

Generalization is not frequently used for the translation of filmonyms (5%). A rare example of this strategy we can see in the filmonym "*Grindhouse: Planet Terror*" – «*Грайндхаус: Планета страху*». That is, a word with a wider meaning is used because the main equivalent of the word "terror" is «терор».

Concretization (3%) usually helps to express using concepts with narrower meanings or when preserving the original concepts with broader meanings would result in an awkward translation. An example of concretization can be considered in the translation of the filmonym "*Office Christmas Party*" – «*Новорічний корпоратив*».

To summarize our research, it is worth highlighting the main strategies used when translating filmonyms of American comedies: equivalent translation, transcription, transliteration, and modification. Less used strategies are concretization, generalization, omission, addition, and compensation. The choice of strategy depends on many factors: cultural, commercial, and aesthetic. Furthermore, the most important thing for filmonym translation is the realization of the pragmatic potential of the original title.

Since the translation of movie titles affects many aspects of translation and linguistics, a further perspective of scientific research in the chosen direction may be useful for defining a single criterion for the harmony of the translation of the filmonyms.

BIBLIOGRAPHY

1. Громова З. В. Основні помилки при перекладі назв кінофільмів. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Філологічні науки. 2013. № 9(1). С. 28–33.
2. Іваницька Н. Б. Correlation between Translation and Linguistic Studies: Current Approaches. Наукові записки

Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : збірник наук. праць / наук. ред. Н.Л. Іваницька. 2015. Вип. 21. С. 348–353.

3. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова Книга, 2004. 576 с.
4. Кныш Е. В. Лингвистический анализ наименований кинофильмов в русском языке. Одесса, 1992. 191 с.
5. Лук'янова Т. Стратегії адаптації при перекладі назв англійськомовних фільмів українською мовою. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2011. Вип. 15. С. 310–313.
6. Некряч Т.С. Через терни до зірок: труднощі перекладу художніх творів. Для студентів перекладацьких факультетів вищих навчальних закладів: Навчальний посібник. Вінниця: Нова книга, 2008. 200 с.
7. Панова К. О., Бондаренко Е.В. Факторы, осложняющие перевод названий фильмов. Интеллектуальный потенциал XXI века: ступени познания. 2013. № 16. С. 73–78.
8. Limon D. Film titles and cultural transfer. Cultus: The Intercultural Journal of Mediation and Communication. 2012. № 5. P. 189–208.
9. Американські комедії 1999-2022 років з перекладом на українську. URL: <https://uaserials.pro/films/f/year=1999;2022/imdb=0;10/cat=30/country=%D0%A1%D0%A8%D0%90> (дата звернення 28.09.2022)

А. Гудманян, Н. Цубера. Фільмоніми сучасних американських комедій та стратегії їх перекладу українською мовою. – Стаття.

Анотація. Стаття присвячена стратегіям перекладу фільмонімів американських комедійних фільмів. У статті реалізовано метод синхронного типологічного порівняння, що дає змогу співвіднести особливості, подібності та відмінності між фільмонімами та перекладами українською мовою. Об'єктом дослідження стали понад 450 фільмонімів. Актуальність теми дослідження полягає в необхідності комплексного вивчення сучасних американських фільмонімів та опису їх характерних особливостей як особливого типу онімів. Результати дослідження демонструють тенденції розвитку сучасного перекладу фільмонімів.

Ключові слова: фільм, комедія, фільмоніми, назви фільмів, стратегії перекладу.

УДК 811.111'272.42'373

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/11>

А. В. Заслонкіна

*доцент кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

В. В. Жураковська

*магістрантка кафедри комунікативної лінгвістики та перекладу
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
м. Чернівці, Україна*

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ НОВОТВОРІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ФОРМАНТИМ КРИТЕРІЄМ

Анотація. Еволюція лексичного складу мови зумовлює функціональні зміни на якісно новому рівні: тож звернення до системного розгляду морфолого-словотвірних особливостей у царині англійської неології є актуальним і своєчасним. Особливо це стосується інтенсивно збагачуваних пластів лексичного інноваційного фонду, де чільне місце займає неологічна лексика сучасної публіцистики. З'ясовано, що домінуючою словотвірною тенденцією, яка детермінує вербальну репрезентацію нового знання, є економія ресурсів мислення на основі смислових трансформацій загального лексикону.

Ключові слова: аббревіація, афіксація, запозичення, конверсія, неологізм, семантична деривація, скорочення, словоскладання, публіцистика.

Істотною особливістю словникового складу є його безпосередня спрямованість на явища дійсності, тому саме в лексиці відображаються всі зміни, які відбуваються у суспільному житті, а це неминує спричинює появу нових найменувань. На тлі посилення глобалізаційних процесів та розвитку інформаційно комунікаційних технологій протягом останніх років лексичний склад сучасної англійської мови зазнав стрімкого поповнення новими словами та мовними нововведеннями. За наявності фахових публікацій, питання структурного ранжування новотворів, дібраних із публіцистичних текстів останніх місяців, не повною мірою відображене в лінгвістичній науці, що і засвідчує актуальність цього дослідження. Отож, доцільним є створення всебічної кількісно-якісної характеристики неологізмів, уживаних у публіцистичних текстах.

Розвідки, присвячені появі нових слів у системі мови, принципам їх творення, класифікації, функціонування, відзначаються динамікою у мовознавчій площині. Проблеми дослідження неологізмів свої лінгвістичні праці присвячували Ю. А. Зацний [6] та В. І. Карабан [7]. Серед сучасних дослідників варто виокремити О. І. Дзюбіну [4], яка досліджувала скорочення та аббревіацію як способи утворення неологізмів на матеріалі англійських інтернет-видань, а також зарубіжних – J. Coleman [22], P. Newmark [26], S. Livingstone [23], праці яких присвячені типологічним принципам класифікації неологізмів сучасної англійської мови. Способи творення неологізмів також характеризували В. І. Заботкіна [5], Н. З. Котелова [9], О. М. Бондаренко [1]. Практичними лексикографічними проблемами неологізмів займалися також англійські й американські лінгвісти: R. Baayen [19], G. Cannon [21], J. Simpson [16].

Матеріалом дослідження слугували неологізми сучасної англійської мови, дібрані із публіцистичних текстів підрозділу новин мовної мережі Американської телерадіомовної компанії „ABC News” (липень – вересень 2022 р.) та платформи новин „BBC News” (липень – вересень 2022 р.). Їхня загальна кількість становить 298 лексичних одиниць, виписаних з 60 статей. Окрім цього, для укладання корпусу лексичних одиниць, зареєстрованих у системі англійської мови як новотвори, використано лексикографічні джерела: Longman Dictionary of Contemporary English [24], Macmillan Dictionary [25], The International Dictionary of Neologisms [28], Word Spy [29].

Мета цього дослідження полягає у встановленні морфолого-словотвірної типології лексичних одиниць, які реалізувалися у мовному контексті, позначивши нові об’єктивні реалії, та були використані для актуалізації аксіологічних та прагматичних параметрів публіцистичних текстів сучасної англійської мови.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) уточнити семантичний об’єм терміна „неологізм” із позицій сучасної лінгвістичної науки; 2) описати основні способи творення нових слів сучасної англійської мови та розглянути особливості їхнього компонентного складу; 3) з’ясувати доцільність та ефективність різних способів творення неологізмів публіцистичного стилю.

Об’єктом дослідження є неологізми публіцистичного стилю сучасної англійської мови, а предметом – способи творення неологізмів сучасної англійської мови, які актуалізуються у сучасній публіцистиці.

У ході цієї розвідки використано такі лінгвістичні методи дослідження: метод суцільної вибірки, що застосовувався для відбору неологізмів публіцистичного стилю сучасної англійської мови та сприяв достовірності результатів дослідження; метод кількісних підрахунків – для встановлення кількісних співвідношень отриманих результатів, уточнення якісних характеристик нових слів та для визначення загальної тенденції творення неологізмів; зіставний метод – для порівняння частотності вживання способів утворення неологізмів; метод аналізу словникових дефініцій – для виявлення закріплених в англійськомовному узусі новотворень, запозичень та входжень в мову.

Питання дефініції неологізму досі залишається відкритим. Заслуговує на увагу бачення Є. Я. Городоцької [3, с. 53], згідно якого неологізми – це слова, які існують у мові „пізніше якогось періоду, прийнятого за вихідний”. Утім, на наш погляд, найбільш повне та об’ємне визначення неологічної лексики пропонує О. О. Селіванова: „Неологізм – слово чи сполука, використані мовою в певний період на позначення нового або вже наявного поняття в новому значенні й усвідомлюються як такі носіями мови” [12, с. 716].

У ВЕСМ („Великий енциклопедичний словник. Мовознавство”) знаходимо дещо інше визначення, а саме: „слова, значення слів або поєднання слів, які в певний період в якій-небудь мові або використані один раз ... в будь-якому тексті або акті мовлення” [11, с. 685]. О. С. Ахманова трактує лексичні інновації наступним чином: „слово або зворот, створені ... для позначення нового ... предмета або для вираження нового поняття”, а також „нове слово або вираз, яке не отримало прав громадянства в загальнонародній мові” [13].

Вищенаведені визначення стали підґрунтям для авторської розробки всебічної комплексної моделі-інтерпретації неологізму: неологізм – це новостворені терміни, слова чи стійкі сполучення слів, які сформувалися в лексиці тієї чи іншої мови упродовж певного історичного періоду для найменування нових предметів та понять, відповідають усім нормам сучасної літературної мови і можуть увійти до її активного слововжитку.

У ході дослідження напрацьовано класифікацію способів творення нових слів сучасної англійської мови відповідно до структурно-семантичного компонента. Серед вищеназваних способів творення переважає скорочення, за допомогою якого було утворено 20% усіх проаналізованих новотворів. Скорочення відносять до нерегулярних способів творення неологізмів, проте кількість нових слів, утворених цим способом, постійно зростає. Це пояснюється тим, що скорочення прагнуть до раціоналізації мови та економії мовних зусиль. С. С. Хідкель [15, с. 156] поділяє скорочення на три структурні типи: усічені слова, абрєвіатури та телескопні слова.

Згідно до наших підрахунків, 27% скорочень становлять абрєвіатури та акроніми. Як правило, сфера їхнього вжитку досить вузька та залежить виключно від денотативного значення слів, що складають абрєвіатуру. Наприклад:

SWAT (*special weapons and tactics*) – юриспруденція (*SWAT weapons are often fitted with tactical accessories such as flash lights, laser pointers, foregrips and various optics* (ABC News, ABC News Live: Hurricane Fiona gaining strength near Turks & Caicos, 03.09. 2022)). **UNEP** (*United Nations Environmental Program*) – сфера охорони довкілля (*UNEP can confirm that Ms. Niloufar Bayani, one of the conservationists sentenced, worked as a consultant to UNEP between 2012 and 2017* (BBC News, Can we still avoid climate catastrophe?, 07.09. 2022)).

Наступним вельми поширеним способом творення неологізмів є запозичення, приклади використання якого зафіксовані 54 рази, що становить 18% від загального корпусу проаналізованого матеріалу. Запозичення є результатом взаємодії різних народів на економічному, політичному, науковому та культурному рівнях. Наводимо приклади запозичень неологізмів публіцистичного стилю з французької мови: *contretemps* – *непередбачене ускладнення* (*Leon was more than a little surprised at this, since it didn't concur with his memory of the little contretemps* (ABC News, Buffalo store worker who hid customers during massacre speaks out, 02.09. 2022)). *Dementia* – *набуте слабоумство, божевілля* (*In the wider context, dementia services need to be considered* (BBC News, Iran protests: Mahsa Amini's death puts morality police under spotlight, 09.09. 2022)).

До латинських запозичень цього стилю можна віднести слово *Chronicle* (лат. *Chronica*) – *лімонус* (*The interview lasted about a hundred seconds longer, but I do not feel called upon to chronicle the last details* (BBC News, Amol Rajan Interviews Novak Djokovic, 19.07. 2022)).

Не менш поширеним способом творення неологізмів, згідно наших досліджень, є афіксація. Цікаво, що найбільш поширеними є суфікси, що утворюють іменники на основі інших частин мови (30% досліджуваних одиниць). Наприклад, приєднання до основи суфікса *-er* на позначення людини у ставленні до її діяльності (*Brexiter, Facebooker*), таке ж значення надає слову суфікс *-ist* (*hacktivist*) і суфікс *-ie* (*backie, rashie*). Другу сходинку за частотністю (20%) посідають неологізми, які утворені за допомогою суфікса *-aholic*. Також, як переконали дослідження, найменш поширеними були неологізми, які утворені за допомогою дієслівних суфіксів та суфіксів *-y, -ista, -razzi* та *-gate*.

Статті з інформаційних порталів „BBC news” та „ABC news” характеризуються вживанням неологізмів, утворених за допомогою суфікса *-aholic*, що виділилися зі слова „*alcoholic*” – людина, яка багато пиячить і має значення неможливості зупинитися щось їсти, пити, робити, позначає залежність від когось, чогось. За допомогою суфікса *-aholic* було утворено 10 проаналізованих неологізмів, тобто 20%. Наприклад:

Clothesaholic (*clothes+ -aholic*: людина, що фанатично ставиться до одягу): *With a million fortune, Miss Church will have little difficulty maintaining her fashion requirements. She already has two stylists advising her on outfits (one in the UK and one in America), and describes herself as a clothesaholic* (ABC News, Men, Women and Clothes, 22.07. 2022). **Blogaholic** (*blog + -aholic*: людина, яка одержима веденням блогу): *My name is Benji and I'm a travel blogaholic. I am a sucker for hot tips and insider info... today's news rather than last year's guidebook. Which is lucky, because there are more than enough blogs out there to fuel my fix. And half the fun is finding them* (ABC News, Making Money With a Blog, 11.08. 2022).

Доволі рідко зустрічаються неологізми, утворені за допомогою таких суфіксів як *-y, -ista, -razzi* та *-gate*; такі лексичні інновації становлять 8% від загальної кількості неологізмів, утворених способом афіксації, наприклад:

Cheffy (cheff + -y: поведінка шефа, якому характерні зарозумілість і Я – Бог менталітет) – *He demanded a public introduction at the wine dinner; then showed up an hour late; he's so cheffy!* (BBC News, *Michelin Stars – The Madness of Perfection*, 03.08. 2022). *Fashionista* (fashion + -ista: той, хто дуже захоплений модною індустрією) – *Not only is North a budding designer, the young fashionista is also a talented athlete.* (ABC News, *Breaking Fashion*, 13.08. 2022). *Stalkerazzi* (stalker + -razzi журналіст таблоїда, який наполегливо переслідує зірок день і ніч) – *they didn't know she was taking the picture! it is SUCH a stalkerazzi shot!!* (ABC News, *DiCaprio fears death by paparazzi*, 13.08. 2022).

Четверту позицію за частотністю серед способів творення неологізмів в англійській мові є словоскладання, яке і нині не втрачає своєї продуктивності. О. Д. Мішков [14, с. 245] зазначає, що серед словоскладання в цілому переважають двокомпонентні одиниці та вважає основними моделями наступні: $N + N = N$; $A + N = N$, де N – це іменник, A – прикметник. Ця класифікація неологізмів знайшла підтвердження і у пропонованій розвідці:

а) складні слова, утворені з простих основ, наприклад, *affinity card*, *asset management*, *bailout loan*, *Cadbury Code*, *blue-hot*. Проілюструємо вживання одного з них у контексті: *blue-hot* – „те, що має відношення до обурення активістів про результати президентських виборів” (*The recall is a blue-hot issue; Dean is the blue-hot candidate* (BBC News, *Chile: Vote on new constitution but divisions persist*, 18.07. 2022)).

б) складнопохідні слова: *active system*, *ambient house*, *black economy*, *conductive education*, *electronic democracy*, *imperial-overstretch*. Розглянемо контекстуальну реалізацію однієї з вищепредставлених моделей: *neighbor spoofing* – „поява помилкового ідентифікатора абонента, що використовується шахраями при здійсненні дзвінка, в локальній зоні абонента” (*Neighbor spoofing is when scammers use reliable-looking phone numbers to disguise their identities* (BBC News, *How to reduce the environmental impact of your devices*, 13.07. 2022)).

в) складноскорочені слова: *piconet* (об'єднання префікса *pico-* „дуже маленький” з іменником *network*). Ось як ця інновація впроваджується у публіцистичному тексті: *Two to eight Bluetooth units sharing the same channel form a piconet with one unit acting as the master* (ABC News, *Twitter tests new edit function*, 04.07.2022).

Словоскладання, як спосіб творення неологізмів сучасної англійської мови, було використане 48 разів, що становить 16% від досліджуваного корпусу матеріалу; водночас, останнім часом зростає дослідницький інтерес до способів словотворення шляхом аббревіації (див. праці О. М. Головка [2], Ю. В. Михайличенко [10]). У проекції цього напрямку Я. О. Конопацька [8, с. 174] відзначає, що аббревіація – це максимально-штучний спосіб творення нових слів у мові, адже, по суті, створюється абсолютно нова лексема, сенс якої не має нічого спільного з іншими словами. Розглянемо детальніше неологізми, утворені шляхом аббревіації, з нашої репрезентативної вибірки; принагідно зауважимо, що дефініції цих новотворів були узяті з онлайн словника Cambridge Dictionary [20].

NFT (*non-fungible token*) – запис у цифровій базі даних, який показує, кому належить відео, ілюстрація, пісня тощо в Інтернеті, напр., *Surrealism exhibition next door to the NFT* (BBC News, *Great Exhibition of the North*, 18.08. 2022). **НІПА** (*high-intensity incidental physical activity*) – фізична активність, яка виконується як частина звичайного повсякденного життя, а не як частина вправ або фітнес-програми, напр., *Illness of the student or dependents as evidence by a medical certification presented in compliance to НІПА* (ABC News, *Science of Sport*, 24.07.2022).

Також варто звернути увагу на конверсію, як спосіб творення неологізмів сучасної англійської мови: її зафіксовано 30 разів (10%). Активності конверсії сприяють неологізми, які стають „сировиною” для цього процесу. Найбільш продуктивною моделлю конверсії є модель $N \rightarrow V$, причому сьогодні слова з інформаційного сегмента сфери екології людини є особливо високопродуктивними: *greenwash n. \rightarrow greenwash v.*, *compost n. \rightarrow compost v.*, *addict n. \rightarrow addict v.*, *recycle v. \rightarrow recycle n.*

Продуктивність семантичної деривації як способу творення неологізмів є невисокою (6%). У наступних прикладах спостерігаємо розширення значення неологізму, втрату дефінітивної функції: *And people talk about term limits and, you know, no budget, no pay, and all that kind of stuff* (BBC News, *Sherlock: Dr. John Watson's Blog*, 20.07.2022). Бачимо, що неологізм *budget* деспеціалізується, і відбувається спрощення його семного складу за метонімічною моделлю „грошове вираження доходів і витратків” – „кількість грошей у розпорядженні” („an estimation of revenue and expenses over a specified future period of time and is usually compiled and re-evaluated on a periodic basis” – „the amount of money you have available to spend”).

Квантитативні параметри словотвірної організації неологізмів сучасної англійської мови презентуємо нижче:

**Кількісні показники мовленнєвих засобів номінації нового мовного знання
у сучасній англомовній публіцистиці**

<i>Спосіб творення неологізмів сучасної англійської мови</i>	<i>Абсолютні цифри</i>	<i>Відносні цифри</i>
Афіксація	50	17%
Словоскладання	48	16%
Скорочення	60	20%
Абревіація	39	13%
Конверсія	30	10%
Семантична деривація	19	6%
Запозичення	54	18%

Резюмуючи усе вищесказане, необхідно зазначити, що серед способів творення неологізмів сучасної англійської мови скорочення зустрічається у більшості випадків – 60 разів, що становить 20%; виражаючи комбінаторну структуру слова або виразу, скорочення прагнуть до раціоналізації мови та економії мовних зусиль. За допомогою запозичення було утворено 18% досліджених одиниць, афіксації – 17%, словоскладання – 16%, абревіації – 13%, конверсії – 10%. Найменш поширеним способом утворення неологізмів є семантична деривація (6%).

Підсумовуючи вищесказане, наголошуємо, що неологізми розуміємо як слова, словосполучення, окремі їхні значення, що виникли на певному етапі розвитку мови для позначення нових понять, актуалізація яких зумовлена соціальними і територіальними чинниками функціонування літературної мови; неологізмами вважаємо також індивідуально-авторські новації, використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції чи в конкретному тексті. Важливу роль у збагаченні сучасної англійської мови неологізмами публіцистичного стилю, судячи з нашого дослідження, відіграють наступні способи творення: скорочення (20%), запозичення (18%), афіксація (17%), словоскладання (16%), абревіація (13%) та конверсія (10%). Малопродуктивним способом творення неологізмів є семантична деривація, випадки актуалізації якої зафіксовано 19 разів, що становить 6%. Превалювання скорочення, таким чином, відображає тенденцію до раціоналізації мови, до економії мовленнєвих зусиль при передачі мовного знання, до оптимального вибору „вкладання” знання у структуру новотвору. Запозичення, афіксація та словоскладання також є потужними засобами передачі нового мовного знання. Запозичення репрезентують іншомовне знання, що зберегло своє значення у сучасній англійській мові. Афіксальний спосіб творення неологізмів окреслює семантичний простір новотвору та маніфестує його додаткові смисли. Словоскладання характеризується різними патернами утворення на семасіологічному рівні, оскільки фіксуються нові словникові значення неологізму. Абревіація та конверсія є унікальними механізмами словотворчих процесів, хоч і середньодуктивними.

Перспективним видається семантико-когнітивний вектор дослідження лексичних інновацій для визначення ролі неологізмів публіцистичного стилю у концептуалізації мовної картини світу, оскільки, як уже показало наше дослідження, неологізми сучасної англійської мови кодують знання про окремі сегменти навколишнього світу та містять певний обсяг знань про цей сегмент.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко О. М. Англійські неологізми: нове у використанні способів утворення. Вісник Запорізького національного університету. 2017. Вип. 21. С. 127–131.
2. Головка О. М. Типологічна характеристика англомовних неологізмів. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. Вип. 6. С. 235–238.
3. Городецкая Е. Я. К вопросу о путях образования неологизмов в английском языке (на материале анализа неологизмов в терминосистеме компьютерных технологий). Владивосток, 2001. Вип. 128. С. 52–61.
4. Дзюбіна О.І. Співвідношення внутрішньої та зовнішньої прагматики неологізмів сфери інтернет-комунікації. *Науковий вісник ЧНУ ім. Ю. Федьковича. Сер.: германська філологія*. 2015. Вип. 740–741. С. 46–49.
5. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка. М.: Высшая школа, 1990. 124 с.
6. Зацний Ю. А. Неологізми англ. мови 80-90х років ХХ століття. Запоріжжя : РА «Тандем-У», 1997. 396 с.
7. Карабан В. І. Переклад англійської ділової літератури. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця : Нова книга, 2007. 104 с.
8. Конопацька Я. О. Особливості інтеграції нових лексичних одиниць у систему мови. Вісник Львівського університету. 2017. Вип. 19. С. 174–179.

9. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов : Новые слова и словари новых слов. Львів: Наука, ЛО, 1978. С. 5–26.
10. Михайліченко Ю. В. Проблемна лінгвістика. Київ, 2018. Вип. 3. С. 110.
11. Мовознавство. Великий енциклопедичний словник. Редактори Дак, Гамкрелідзе, Дияконів, Виноградів, Степанов та інші. М Велика Російська енциклопедія. 1998р. 685 с.
12. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
13. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. М.: Советская энциклопедия, 1966 (2-е изд. – 1968; 3-е изд. – 2004).
14. Словообразование современного английского языка [Текст] / О. Д. Мешков ; АН СССР, Кафедра иностр. яз. – Москва : Наука, 1976. – 245 с.; 21 см.
15. Хидкель С.С., Шастун В.С. Некоторые случаи идиоматизации сложных слов (на материале сложных существительных структурного типа N+N) // Словообразовательные и словосочетательные гнезда и типы. – Владивосток: ДВО АН. – 1988. – С. 156.
16. (2012) Nash, D. & J. Simpson. 'Toponymy: recording and analyzing placenames in a language area.' In Nicholas Thieberger (ed.), *The Oxford Handbook of Linguistic Fieldwork*, pp. 392–404. Oxford: Oxford University Press.
17. *A Concise Grammar of Contemporary English: Exercises in Contemporary English*. Harcourt, Brace, Jovanovich. 1973.
18. ABC News – Breaking News, Latest News, Headlines & Videos. URL: <https://abcnews.go.com/>
19. *Analyzing Linguistic Data: A Practical Introduction to Statistics 2008 English edition* by R. H. Baayen (Autor)
20. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/> (дата звернення: 12.08.2022).
21. Cannon G. (1989). *Abbreviations and Acronyms in English Word-Formation*. New York. [in English]
22. Coleman J. *The Life of Slang*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 368 p.
23. Livingstone S. Risky Social Networking Practices Among – Underage/ Users: Lessons for Evidence-Based Policy Communication / S. Livingstone, K. Ólafsson, E. Staksrud. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 2013. Vol. 18 (3) P. 303–320.
24. Longman Dictionary of Contemporary English. URL: <http://www.ldoceonline.com/>. (дата звернення: 24.07.2022).
25. Macmillan Dictionary. URL: <http://www.macmillandictionary.com/>. (дата звернення: 28.08.2022).
26. Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
27. Public service broadcaster The BBC. URL: <https://www.bbc.com/>
28. The International Dictionary of Neologisms. URL: <http://www.neologisms.us/>. (дата звернення: 16.08.2022).
29. Word Spy. URL: <http://www.wordspy.com/>. (дата звернення: 03.09.2022).

A. Zasloukina, V. Zhurakovska. Typologisation of modern English neologisms according to the formant criterion. – Article.

Summary. *The evolution of lexical composition of language brings about functional changes on a significantly new level. Therefore, a systematic study of morphological and word-building characteristics of the English neologisms is quite timely and topical. This type of research is especially up-to-date considering the peculiarities of neologisms which appear in mass-media texts. In the course of our investigation it has been revealed that the predominant neologisms-building tendency is mental resources economy which is based on connotative transformations of the general lexicon.*

Key words: *abbreviation, affixation, borrowing, conversion, neologism, semantic derivation, shortening, word-building, publicistic texts.*

О. М. Копильна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови
Київський національний університет імені Траса Шевченка
м. Київ, Україна

ВІДТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ІНТЕРМЕДІАЛЬНИХ АЛЮЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ

Анотація. У статті розглядається проблема перекладу індивідуально-авторських інтермедіальних алюзій. Різні стратегії відтворення таких алюзій у перекладі аналізуються з позиції їх ефективності для збереження асоціативного фону та розкриття авторського задуму.

Ключові слова: інтермедіальна алюзія, алюзивна власна назва, трансформація алюзій, перекладацька стратегія.

Трансформація інтермедіальних алюзій, які відсилають читача до картин, скульптур, театральних постановок, музичних творів і кінофільмів, – доволі поширене явище в художніх творах.

Під трансформацією алюзії розуміється оказіональна зміна вихідного вислову або власної назви зі збереженням базових елементів, що обумовлюють їхню впізнаваність. Трансформація інтермедіальних алюзій може набувати різних форм залежно від авторської інтенції. Вони можуть трансформуватися на фонетичному, графічному, лексичному чи синтаксичному рівнях для створення певного стилістичного ефекту. Під час утворення таких алюзій за основу беруться головні риси іншого поняття чи ситуації, які лежать за межами художнього твору і на які натякає автор. Основні риси певної ситуації „вбудовуються” в семантику оказіоналізму. Цей прийом – вдалий, яскравий спосіб вираження певного змісту. Основою створення додаткового змісту є нова інформація, небуденний погляд на дійсність, який забезпечується за рахунок незвичної комбінаторики компонентів і спеціальних дериваційних процесів. Для усвідомлення суті трансформованих утворень, розуміння того, яка ознака і чому висувається на перший план та повного розкриття метасеміотичного змісту алюзії потрібне залучення екстралінгвальної ситуації, на яку робиться натяк. Такі алюзії виконують важливу художньо-естетичну функцію, є важливим елементом структури тексту оригіналу, вираженням творчої індивідуальності автора чи є одним із засобів характеристики героя, тому вилучення їх у перекладі значно знижує виразні можливості вихідного тексту. Здійснюючи переклад важливо зберегти своєрідність оригіналу, адекватно передати прагматику, до якої відносяться передусім саме значення новизни, індивідуальності, образності слова, а для цього потрібне оптимальне використання потенційних ресурсів мови-рецептора.

Таке оказіональне використання інтермедіальних алюзій ускладнює і без того складне завдання, що завжди виникає під час перекладу таких одиниць. Англomовні читачі зрозуміють і оцінять прийом, оскільки можуть відновити вихідну повну форму алюзії, а для українського читача нерідко він залишається незрозумілим. Перекладачеві потрібно використовувати такі стратегії, які б допомогли відновити бажані асоціації. Спосіб відтворення таких алюзій у перекладі залежатиме від форми і звучання вихідної назви або вислову.

Інтермедіальні власні імена нерідко трансформуються на графіко-фонетичному рівні у такий спосіб, що відбувається розчленування (дроблення) одного слова, при цьому частини перетворюються в самостійні слова. Наприклад, у новелах О. Генрі недолугі герої сприймають імена відомих особистостей на сучасний їм американський лад. Так, одна з героїнь новели „З виру богеми врятована” сприйняла ім'я грецького скульптора Праксителя (Praxiteles) як *Prax Italys* [432, с. 640].

A 36-25-42 young lady was saying to an eminent sculptor: “Fudge for your Prax Italys! Bring one of your Venus Anno Dominus down to Cohen's and see how quickly she'd be turned down for a cloak model. Back to the quarries with your Greeks and Dagos!” [14, с. 640].

Якась молода леді років 36-25-42 говорила вілоному скульпторові:

– Ламаного шияга не вартий ваш Пракс Італіс! Принесіть його Венеру Анно Доміні до Когана і ви побачите, що її там обернуть на манекен. Хай ваші греки та італійці забираються назад у свої каменярні [1, с. 14].

У перекладі М. Рябова транслітерує ім'я і пояснює його у посиланні – ¹Леді, очевидно, хоче сказати «Пракситель», хоча доречно було б додати, що це грецький скульптор.

Якщо ім'я маловідоме цільовій аудиторії, то лише транскодування не зробить алюзію зрозумілою. Тому перекладачу доводиться вводити внутрішньотекстові або позатекстові пояснення. Відтворити комічний ефект можна і за допомогою описового перекладу, коли при цьому не порушуються змістова і стилістична цілісність тексту.

Інтермедіальні власні імена можуть трансформуватися за допомогою заміни одного з компонентів прізвищ відомих людей, авторського перейменування, нерідко утворюючи каламбур.

У романі Дж. Фаулза „Вежа з чорного дерева” художник Генрі Бреслі зневажливо називає американського художника-абстракціоніста *Джексона Поллока* [4, с. 53] (*Pollock*) – *Jackson Bollock* [9, с. 50]. Джексон Поллок – один із головних представників напряму „живопису дії”, за яким сам процес творчого акту важливіший, ніж результат роботи, він дає свободу підсвідомим імпульсам. Оскільки це ім'я мало відоме українському читачеві, і тому йому важко відновити його вихідну форму, перекладач В. Ружицький транскодує це ім'я і подає пояснення в примітках.

Герой роману Дж. Фаулза Генрі Бреслі дає прізвисько і художнику Пабло Пікассо – *Old Pickbum* [9, с. 80], яке будується на фонетичній співзвучності. Воно має два елементи: *Pick* – *нідбурати* і *bum* – *сідниця*. Англомовним читачам зрозуміло, що мається на увазі: *Pic-ass-o*, тобто перший склад є омофоном до дієслова *to pick*, а *ass* – грубою синонімічною формою до *bum*. Зрозуміло, що відтворити цю мовну гру в перекладі практично неможливо. Тому перекладач вдався до більш експліцитних засобів, залишивши повністю ім'я Пікассо, але додавши малопрстойний епітет – *ota gena* [4, с. 88].

Збереження форми трансформації можливе під час передачі відомих алюзивних імен. Для відтворення трансформованих алюзивних імен обмеженої відомості або зовсім невідомих читачеві доводиться вдаватися до компенсаційних прийомів: адекватних заміни і пояснювального перекладу.

Оказіональні інтермедіальні алюзії створюються і за рахунок словотвірних процесів (відономастичного словоутворення), які повинен враховувати перекладач. Вони можуть передаватися різними частинами мови, тобто актуалізуватися на рівні морфологічного контексту. У цьому разі зміст алюзії обумовлено не тільки словотворчою формою, а й самим джерелом. Деривативи є складнішими за структурою і семантикою, яка доповнюється й ускладнюється додатковими конотативними компонентами – відбувається поєднання конотативних значень основи і форманта. Словотворення цих імен найчастіше відбувається за допомогою афіксації (за продуктивними моделями). Переклад таких okazіональних алюзій залежить від словотвірних можливостей мови перекладу. Кожний випадок вимагає окремого перекладацького рішення. Відомі прикметники мають здебільшого відповідники у мові перекладу, що ще й обумовлюється широкою відомістю алюзивного імені. Їхній зміст пов'язаний з інформативним значенням основи, при цьому експлікується сема порівняння:

Something in his tone had made me suspect that he knew my father might be the Lord Vader-ish presence breathing audibly (audibly to me – whether audibly to him I don't know) on the other line [17, с. 293–294].

Щось у його тоні змусило мене занідозрити, що він знає про дартвейдерівську присутність мого батька на лінії нашої розмови (я чув його дихання, а чи чув він, не знаю) [7, с. 350].

Для відтворення прикметника від прізвища відомого персонажа кіноепопеї, перекладач слушно додав ім'я для більшої впізнаваності його читачем, при цьому можна було б не давати коментар (Дарт Вейдер – один із головних персонажів кіноепопеї «Зоряні війни»), оскільки цей персонаж є досить відомим.

Nor did there seem anything Pre-Raphaelite about her now; she was simply a rather attractive bit of 'seventies bird... [9, с. 37].

Та їй не було в ній тепер нічого прерафаелітського – просто досить приваблива дівчина, типова для сімдесятих років [4, с. 37].

Прерафаеліти – група англійських поетів і художників, які об'єдналися 1848 р. у „Прерафаелітське братство”, ідеалом якого була безпосередність почуттів і близькість до природи мистецтва.

Можливо відтворити на тому ж морфологічному рівні і такі інтермедіальні алюзії:

...the Rembrandtesque effect of his great head, with its white hair, against the cushion of his high-backed seat, was spoiled by the moustache ... [10, с. 46] – *... рембрандтівський ефект його великої сиволосої голови, що спочивала на подушці високого крісла, псували вуса ...* [2, с. 40];

Мова йде про прийом, характерний для манери письма прославленого голландського художника Рембрандта – про ефекти контрастної світлотіні: на загальному темному тлі освітлені тільки головні частини картини, наприклад, обличчя й руки на портреті.

...it [face] had been made first on the heroic scale with strong structure and marking, as if the features and vividness of brow and coloring, everything we associate with temperament and character had been molded with a Rodinesque intention ... [8, с. 46].

...воно [обличчя] було задумане в героїчному ключі, з рисами вольовими й чіткими; і лінія чола, і світлотіні, і всі ознаки, що пов'язуються із сильною й темпераментною вдачею, були виконані з роденівським натхненням ... [5, с. 146].

Огюст Роден – французький скульптор, один з основоположників імпресіонізму в скульптурі, його творчість відрізняється особливим нервовим напруженням, енергійним моделюванням об'ємів.

Проте не завжди можливо і потрібно відтворювати похідні алюзивні імена на тому ж морфологічному рівні, що і в оригіналі, тому використовуються інші прийоми, нерідко й експлікація змісту алюзивної власної назви: *a remarkable Gauguinesque landscape by Filiger...* [9, с. 33] – чудовий пейзаж Філіже у стилі Гогена... [4, с. 32]; ... *that portrait, Hogarthian, Manetesque in its directness* [12, с. 69] –... цей портрет, який нагадав своєю прямою Гогарта і Мане ... [2, с. 674]. Тут згадуються французький художник Шарль Філіжер, сподвижник Гогена, творець живописної системи синтетизму, що характеризується спрощеністю форм і ліній, емоційною насиченістю кольору, англійський художник В. Гогарт і французький художник Е. Мане, один із засновників імпресіонізму в живописі.

Інтермедіальні алюзії, утворені з напівсуфіксом *-like* можна передати порівняльним зворотом, сполученням слів з *подібний, схожий, у стилі: a Tara-like mansion – маєток, у стилі “Тару”* [О. К.] (з твору М. Мітчелл “Віднесені вітром).

Within is a Tara-like mansion that looks only Spanish moss dripping from cypress trees. [16, с. 170].

Згадані перекладацькі стратегії забезпечують відтворення усіх асоціацій за умови, що читачеві знайомі не тільки імена відомих митців, а й їхні твори, певна сфера мистецтва. Скульптури, архітектурні споруди, кінофільми є також інформативними символами, за якими закріпленій певний обсяг культурної інформації. Тому читач, незнайомий із мистецькими явищами, не зможе повністю декодувати інтермедіальні алюзії, принаймні він пов'яже їх із певною сферою мистецтва, але не матиме повного уявлення про характер, зовнішність, емоційний стан персонажів, певні події, пейзаж тощо. Інтерпретація інтермедіальних алюзій залежить від певного рівня сприйняття, необхідної обізнаності в певній сфері мистецтва, асоціативної уяви. Пояснення у коментарях, примітках компенсують повну втрату асоціацій, проте навіть докладний коментар не може відтворити весь асоціативний фон. Однак без пояснень такі алюзії можуть залишитися зовсім незрозумілими для цільової аудиторії.

Проблема під час перекладу виникає, коли в мові оригіналу існує компактніша, ніж у мові перекладу форма вираження того ж самого поняття, особливо у разі складних і складно-похідних слів, що часто оформлені через дефіс і виступають в атрибутивній функції, тому важко відтворити форму таких алюзій.

«Do you know anything about art? ... “Titian,” Catherine said. “Titian-haired,” I said [13, с. 245].

– *Ти щось тямшиш у мистецтві? ... – Тиціан, – сказала Катерін. – Тиціанівське волосся – сказав я* [6, с. 233].

Ім'я Тиціана для обізнаного читача не просто ім'я певного художника, а й певне візуальне уявлення його творів. Оскільки більшість читачів має бути знайома з його картинами, то ця алюзія є зрозумілою українському читачеві, тобто що це волосся кольору, який використовував Тиціан у своїх картинах, тому переклад без уточнень і пояснень відтворює потрібні асоціації.

... on a wall, not yet *Morris-papered*, was a print... [11, с. 202].

Мається на увазі те, що кімната була обклеєна шпалерами за малюнками художників-прерафаелітів. Уільям Морріс – англійський письменник, громадський діяч, художник, один із представників об'єднання прерафаелітів. В українському перекладі цей елемент не відтворюється. Проте у перекладі можна було б компенсувати цю втрату за допомогою синтаксичної перебудови речення і уточнювальним додаванням.

Алюзивні вислови можуть оформлюватися у вигляді речень, синтаксичних комплексів, що виступають у функції означення. Такі оказіональні утворення є потужним засобом компресії інформації, забезпечують певний стилістичний ефект завдяки своїй новизні, неочікуваності.

The twilights out there were florid and melodramatic, great sweeps of orange and crimson and Lawrence-in-the-desert vermilion, then night dropping dark and hard like a slammed door [17, с. 205].

Сутінки тут були квітчасті й мелодраматичні, великі сплохи оранжевого, малинового та ясного червоного світла, у стилі кінофільму «Лоуренс Аравійський», а потім відразу западала ніч, наче з виляском зачинялися двері [7, с. 242].

Томас Едвард Лоуренс – герой Першої світової війни, офіцер англійської армії та дипломат, відомий як Лоуренс Аравійський, у 1962 році вийшов присвячений йому фільм. Перекладач слушно застосував

уточнення – посилання на цей фільм. За потреби читач може самостійно знайти додаткову інформацію для розуміння алюзії. Зберегти зовнішню форму алюзії не вдається, оскільки немає подібного утворення у мові перекладу. Відтворювати такі вислови доводиться шляхом розгорнутого описового перекладу чи за рахунок різних трансформацій на рівні всього речення. У перекладі цей комплекс розгортається, внаслідок чого втрачається ємкість висловлювання.

In fact, a ghastly little after-you-Alphonse relationship grew out of the discovery [15, с. 124].

Алюзія є навряд чи відомою українському читачеві. Це натяк на персонажів серії малюнків Ф. Опера, американського художника-карикатуриста, Альфонса і Гастона, які вимовляли таку фразу, що вказувала на перебільшену поштивість людей одне до одного. Для збереження алюзії у перекладі (*відносини “Тільки після вас, Альфонсе”*) довелося б додавати пояснення. Оскільки алюзія не є домінантною, у перекладі її можна відтворити описово: *Після цього відкриття між нами виникли нестерпно фальшиві, приторно-ввічливі відносини* [О. К.].

Хоча така перекладацька стратегія є досить вдалою стратегією під час відтворення імен обмеженої відомості або локальних, проте залишається різниця в емоційно-експресивних конотаціях, певна втрата стилістичного ефекту і комунікативних інтенцій автора, тобто спостерігається втрата семантико-стилістичної своєрідності оригіналу.

Компенсаційні прийоми, зокрема пояснювальний переклад, експлікація, допомагають певною мірою відновити асоціативний фон інтермедіальних алюзій обмеженої відомості. Однак такі функціонально-прагматичні трансформації спрямовано на модифікацію тексту перекладу. Вони переводять екстралінгвальний контекст або його частину у вербальний. Тому у цьому випадку не завжди можливо відтворити в перекладі прагматику оригіналу.

Отже, велике експресивне і смислове навантаження, що несуть інтермедіальні авторські алюзії, зобов'язує перекладача зважувати вибір засобів передачі в кожному конкретному випадку. Перекладацькі стратегії повинні забезпечувати їхню впізнаваність реципієнтом перекладу, необхідні асоціації і максимально відтворювати задум автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Генрі О. Вибрані оповідання: пер. з англ. М. Рябової. Харків-Одеса: Одесполіграф, 1930. 128 с.
2. Голсуорсі Дж. Сага про Форсайтів: Власник; В зашморгу; Здаємо в аренду: пер. з англ. О. Тереха. Київ: Дніпро, 1988. 847 с.
3. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті: пер. з англ. О. Логвиненка, О. Тереха, О. Сенюк, Ю. Покальчука. Київ: Молодь, 1984. 272 с.
4. Фаулз Дж. Вежа з чорного дерева: повість / пер. з англ. В. Ружицького, Д. Стельмаха. Київ: Дніпро, 1986. 276 с.
5. Фіцджеральд Ф. С. Великий Гетсбі. Ніч лагідна: романи / пер. з англ. М. Пінчевського. Харків: Фоліо, 2003. 397 с.
6. Хемінгуей Е. Прощай, зброє. Старий і море / пер. з англ. В. Митрофанова. Київ: Дніпро, 1974. 574 с.
7. Тартт Д. Щиголь: роман / пер. з англ. В. Шовкуна. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 816 с.
8. Fitzgerald F. S. Tender is night. M.: Raduga Publishers, 1983. 400 p.
9. Fowles J. The Ebony Tower. London, Toronto, Sydney, New York: Granada Publishing, 1981. 304 p.
10. Galsworthy J. The Forsyte Saga. Property man. Book 1. M.: Progress publishers, 1975. 304 p.
11. Galsworthy J. The Forsyte Saga. In Chancery Book 2. M.: Progress Publishers, 1975. 304 p.
12. Galsworthy J. The Forsyte Saga. To Let. Book 3. M.: Progress Publisher, 1975. 256 p.
13. Hemingway E. A Farewell to Arms. M.: Progress Publishers, 1976. 320 p.
14. O. Henry. Collected stories. New York: Avenel Books, 1979. 843 p.
15. Salinger J. D. Nine stories. Franny and Zooey. Raise high the roof beam, carpenters. M.: Progress Publishers, 1982. 438 p.
16. Sanders L. McNally's Caper. New York: Berkley Books, 1995. 337 p.
17. Tartt D. The Goldfinch. New York: Little, Brown and Company, 2013. 784 p.

O. Kopylna. Reproducing authorial intermedial allusions in translation. – Article.

Summary. The article deals with the problem of reproducing authorial intermedial allusions in translation. Various strategies of translation of transformed allusions are analyzed from the angle of their effectiveness in preserving their associative background and revealing the authorial conceptual purposes.

Key words: intermedial allusion, allusive proper name, transformation of allusions, translation strategy.

М. О. Кравець

старший викладач кафедри порівняльної філології

східних та англомовних країн

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

м. Дніпро, Україна

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗНОСТІ ОПОВІДАННЯ МОТОДЖІРО КАДЖІІ «ПІД ДЕРЕВАМИ САКУРИ» У ПОСТ-ФУКУШІМСЬКИХ ЕСЕ РЮ МУРАКАМІ Й МІЕКО КАВАКАМІ

Анотація. У порівнянні з художньою пост-фукушімською літературою Японії есеїстика досліджується менш активно. У цій статті розглянуто окремі есе, поєдані відсилками до класичного оповідання японського автора першої половини ХХ століття Мотоджіро Каджіі «Під деревами сакури». Виокремлено спільні риси запозичених образів, а також проаналізовано причини цитування згаданого оповідання в масиві літератури, присвяченої наслідкам ядерної катастрофи.

Ключові слова: *пост-фукушімська література, японська література, есе, Рю Муракамі, Міеко Кавакамі, Мотоджіро Каджіі, сакура, образність.*

Потрійна катастрофа, що спіткала Японію у березні 2011 року, стала поштовхом для створення цілого масиву художніх та публіцистичних творів, у основу сюжету яких лягли трагічні події тих днів. Дослідженнями цього літературного феномену займалися Лі Т. К., Гебхарт Л., Масамі Ю., Тамакі М.Ю., Ді Нітто Р. та інші, проте слід зазначити, що серед науковців досить не існує єдності щодо терміну на позначення японської літератури, присвяченої землетрусу, цунамі та радіаційному вибуху, що відбулися більш, як десятиліття тому на північному-сході Японії.

Серед японських науковців більш поширений варіант 3・11文学 – буквально «література 11 березня» – у той час, як західні дослідники оперують термінами post-Fukushima literature або Fukushima fiction – «пост-фукушімська література» або «фукушімська література».

Р. ДіНітто пише про різноманітність жанрів та тематик, які можна зустріти в творах цієї групи, що пояснює в першу чергу неоднорідністю самої катастрофи – якісь описують наслідки землетрусу й цунамі, якісь реперезентують нову реальність, з якою японці зіткнулися після аварії на АЕС Фукушіма-1, якісь же спрямовані на створення терапевтичного ефекту й роботу з травмою. [1, с. 8]

У Л. Гебхарт знаходимо розвідку на тему зцілення в пост-фукушімській літературі. Так дослідниця цитує японську письменницю Б. Йошімото, яка відмовилася залучати до своїх творів політичну складову подій, соціальну критику, тощо, зазначаючи, що вона як митець хоче зробити власний внесок у відновлення життя людей, несучи їм світло життя через книги, які вони читатимуть. [2, с. 6]

Цікавим і важливим є спостереження Р. ДіНітто щодо пошуку авторами підходящих для ситуації наративів, у яких цифри статистики не переважали б над словами, які в свою чергу не були б плоскими, не здатними передати людське горе повною мірою. [1, с. 8] Можливо, саме цей дефіцит художнього слова й призвів до появи такої кількості літературних рімейків, цитувань та відсилок до текстів, написаних раніше. Так Хіромі Кавакамі переписує власне дебютне оповідання «Бог» (神様), створюючи «Бог 2011» (神様2011), перенісши головних героїв у нові реалії японського сьогодення. Хідео Фурукава ж переосмислює свій більш ранній роман «Святе сімейство» й пише «Коні, в незаплямованому світлі» (馬たちよ、それでも光は無垢), міфологізуючи рідний регіон Тохоку та його жителів й акцентуючи таким чином на неосяжності масштабів катастрофи. [1, с. 9]

Особливий інтерес викликають цитування художніх творів у есеїстиці, присвяченій темі 3/11. Так в есе Рю Муракамі та Міеко Кавакамі вже на рівні заголовків віднаходимо відсилки до класичного оповідання японського письменника першої половини Мотоджіро Каджіі «Під деревами сакури» (桜の樹の下には). У оригінальному творі протагоніст висловлює думку, що єдиний спосіб для нього усвідомити красу квітучих сакур та примиритися з нею – уявити, що під ними поховані мертві тіла. Тільки маючи

в уяві подібні натуралістичні образи, оповідач може зі спокійною душею випити sake під сакурами разом з іншими людьми.

Л. Моррісон визначає жанр, у якому писав Каджіі, як поезію в прозі (散文詩) й відзначає певну двоїстість образів, притаманну його авторському стилю: від традиційної японської споглядальності він переходить до наукової точності, від властивих японській культурі й дещо стереотипних образів прекрасного – до потворних, сповнених тіней та темряви. Таким контрастним поєднанням образів у оповіданні «Під деревами сакури» стають квітучі дерева й поховані під ними тіла померлих людей та тварин, які, розкладаючись, підживлюють квіткове буяння. [3, с. 186]

К. Ранкінен пише про контраверсійність образу сакури в японській культурі. У залежності від контексту це квітуче дерево може виступати як у якості символу життя й переродження, так і символізувати смерть; викликати як почуття радості, так і суму, репрезентувати як щастя, так і трагедію. Згідно дослідження Ранкінен, японці часто бачать себе й плін свого життєвого циклу, споглядаючи щовесни цвітіння сакури. Звертає дослідниця увагу і на оповідання Каджіі «Під деревами сакури», яке в Японії набуло популярності, наближеної до міської легенди. [4, с. 76] Згідно її припущень, саме завдяки цьому оповіданню у Японії набуло певної популярності явище поховань під сакурами (桜葬), коли замість надгробного каменю на могилі висаджують дерево. Але й на звичних кладовищах розповсюдженою є практика висадки сакур, оскільки вважається, що вони є своєрідним порталом між світами живих та мертвих. [4, с. 75] Тому використання такого промовистого образу, помноженого на пізнаваність класичного оповідання, здається цілком закономірним як для художньої літератури, так і для публіцистики.

Рю Муракамі є автором кількох гучних висловлювань з приводу потрібної катастрофи 2011 року, більшість із яких критики називають помірковано оптимістичними. Так у своїй статті для The New-York Times разом із потужною критикою японського суспільства споживання письменник все ж приходиться до висновку, що єдине, що здобула Японія попри всі втрати – це надія. [2, с. 10]

Дещо відмінний посил знаходимо в його есе «Під деревами сакури поховані уламки» (櫻の樹の下には瓦礫が埋まっている), також написаному через рік після катастрофи. Уже на рівні заголовка бачимо відсилку до оповідання Каджіі Мотоджіро – сучасний автор перефразовує перше речення класичного твору «Під деревами сакури поховані трупи!» (桜の樹の下には屍体が埋まっている!). Проте за рахунок перефразування змінюється ключовий образ есе – ним стає не сакура, а уламки, поховані під нею.

Рю Муракамі називає підхід, яким користується Каджіі Мотоджіро негативною силою уяви (負の想像力), за рахунок якого образ сакури може співіснувати з похованими трупами, а лимон асоціюватися з бомбою. [7, с. 133] Із самого початку він відмітає образ сакури як ключовий, пишучи, що ці квіти викликають в нього почуття тривоги, яке в свою чергу природне для часів кризи та небезпеки. Після великого землетрусу з'являється термін «пута» (絆). [7, с. 134] Муракамі деконструє і цей термін, вказуючи на те, що питомо це слово означає ярмо, яке накидували на тварин, після катастрофи ж воно означає не тільки зв'язок з рідними людьми, але й бажання допомогти іншим через почуття провини.

Пише Рю Муракамі й про те, що якщо щось і поховане під квітучими сакурами, то це тонни уламків та будівельного сміття, що утворилося внаслідок потрібної катастрофи на північно-східному узбережжі Японії. За його словами, це уламки не тільки потрощених будинків, але й зруйнованих життів багатьох людей. На противагу оригінальному тексту, де квітвання сакури хоч і викликає неспокій ліричного героя, та все ж постає в якості позитивного явища, якому протиставляються поховані тіла, Муракамі одразу відмітає сакуру як символ прекрасного. Він акцентує увагу читачів на образі того, що поховано, і в нього це – уламки як наслідки землетрусу й цунамі. [7, с. 135] Такий підхід в досліджуваному есе тільки підкріплює його позицію стосовно японського суспільства, критику на адресу якого він послідовно висловлює у багатьох своїх інтерв'ю.

Тут дихотомія образної системи Каджіі Мотоджіро виступає іще і як основа для протиставлення на рівні «явне-приховане». Муракамі переосмислює зміст «прихованого», створюючи образ уламків та руїни, яка приховується за деревами сакури як видимим благополуччям та порядком. Пишучи про мільйони людей, змушених емігрувати не тільки з місць, безпосередньо вражених землетрусом та цунамі, але й зі столиці, він зазначає: «Величезна кількість людей пережила ці дні, тамуючи неспокій. Вони якимось чином протрималися рік, живучі в страху перед неугавною тривогою, подібною до тієї, про яку йдеться в «Під деревами сакури». Я постараюся про це не забувати» (非常に多くの人が、不安に耐えて、日々を生きていた。「櫻の樹の下には」というような、普遍的で強烈な不安に怯えながら、それでも、何とか毎日を過ごし、この1年を乗り切ってきた。わたしは、そのことを忘れないようにしようと思う。) [7, с. 138] Тривога, яку читач сприймає через оптику Муракамі, також пов'язана із сакурами,

проте поховане під ними не приносить полегшення, а навпаки – підштовхує до роздумів, не дає забути про трагічні події.

По-іншому реалізує образ квітучих сакур молода японська письменниця Мієко Кавакамі в своєму есе «Під кожним окремим деревом сакури» (それぞれ桜の木の下で). Як бачимо із заголовку, у якому вона нічого не змінювала, а тільки змістила акценти, ключовим образом в її есе все ж залишаються квіти сакури. Есе входить до збірки «Те, що залишиться після всього» (ぜんぶの後に残るもの), присвяченій темі 3/11, яка має структуру щоденника. У досліджуваному творі авторка пише про те, що, хоч і минуло вже три тижні з дня катастрофи, та тривога її не вщухає, й попри те, що старається не писати про березневі події, все одно пише. [6, с. 21] Письменниця згадує губернатора Ішіхара Шінтаро, який закликав японців проявити солідарність до постраждалих й утриматися від традиційних святкувань, пов'язаних зі спогляданням квітучих дерев. Кавакамі висловлює своє здивування й пише, що сакура сама по собі – символ невпинності та відновлюваності життя, тому, споглядаючи її квітання, люди як ніколи можуть відчути полегшення, розуміючи, що життя циклічне. Вона також зазначає, що люди часто переживають горе по-різному, й, цілком можливо, що комусь просто необхідно розслабитися, випивши sake під сакурою, що врешті не заборонено, якщо не перетинати межі дозволеного. [6, с. 22]

Письменниця відмовляється від двоїстості образної системи Каджіі Мотоджіро, зосереджуючи увагу на традиційному для японців сприйнятті сакури. У її есе споглядання квітучих дерев – те, що приносить полегшення через можливість відчути себе живим: «Люди, які зараз живі, зібравшись разом під сакурами, на межі скінченного й нескінченного, насолоджуватимуться бенкетом. І кожен сам для себе, без слів, у глибині душі щось та й відчує з приводу того, чи може він, чи не може, і чи не дивно це – і цього року милуватися квітанням дерев» (儚い存在だけれどしかしいま生きている人間たちが集まって、桜の下で有限と無限のあわいに身をおいて、つかの間の酒宴を味わうこと。しみじみと、しっかりと、今年もこうして花見ができることとできないことの意味について、不思議について、言葉じゃないところで、それぞれにきっと何かを感じている。) [6, с. 22] Безсумнівним є акцент на неоднозначному образі сакури, присутньому в японській традиції. Бачимо тут і протиставлення двох світів – «скінченного та нескінченного» – проте в даному випадку письменниця скоріше протиставляє живим тих, хто загинув під час катастрофи, ніж напівміфічних померлих, нібито похованих під сакурами.

Підводячи підсумки, можна відзначити тенденцію до переосмислень та запозичень існуючих текстів у творах пост-фукушімської літератури, яка прослідковується не тільки в художніх текстах, але й в есеїстиці. Своєрідний образ квітучої сакури, під якою поховані померлі тіла, створений Мотоджіро Каджіі, в контексті фукушімської катастрофи був запозичений Рю Муракамі та Мієко Кавакамі й реалізований по-різному: через деконструкцію образу сакури та використання його традиційної репрезентації відповідно. Схильність до переспівів знайомих сюжетів вбачаємо не тільки у відсутності відповідної риторики й патернів реагування на нову реальність, але й у намаганні звернутися до чогось звичного й зрозумілого в контексті проговорювання нових викликів, з якими стикається суспільство.

ЛІТЕРАТУРА

1. DiNitto R. Fukushima Fiction. The Literary Landscape of Japan's Triple Disaster. Honolulu: University of Hawaii Press, 2021. 240 p.
2. Gebhardt L. A year after Fukushima: Reactions of Japanese writers to the triple catastrophe. English version of «Ein Jahr nach Fukushima: Reaktionen der japanischen Literaturszene auf die Dreifachkatastrophe» (2012; original text on «Textinitiative Fukushima»), Lisette Gebhardt (2017) URL: https://www.academia.edu/33979107/_2017_A_year_after_Fukushima_Reactions_of_Japanese_writers_to_the_triple_catastrophe_original_text_2012_Textinitiative_Fukushima (дата звернення: 14.10.2022)
3. Morrison L. Kajii Motojiro, Poet of Darkness : Four Translations and a Commentary : «Blue Sky,» «The Story of the Bamboo Water Pipe,» «Underneath the Cherry Trees,» and «A Picture Scroll of Darkness». 掲載誌 ICU比較文化 = ICU comparative culture / 国際基督教大学比較文化研究会 編 (46):2014.3 p.185-203 URL: http://subsites.icu.ac.jp/org/sscc/pdf/morrison_46.pdf (дата звернення: 14.10.2022)
4. Rankinen K. Under the Cherry Trees. The Symbolism of Cherry Blossoms during Hanami in Japan. URL: <http://jultika.oulu.fi/files/nbnfioulu-201806142565.pdf> (дата звернення: 14.10.2022)
5. 梶井 基次郎. 桜の樹の下には. URL: https://www.aozora.gr.jp/cards/000074/files/427_19793.html (дата звернення: 14.10.2022)
6. 川上 美恵子. ぜんぶの後に残るもの. 東京:新潮社, 2011. 190 ページ.
7. 村上 龍. 桜の樹の下には瓦礫が埋まっている. 東京:幻冬舎文庫, 2014. 147 ページ.

M. Kravets. Imagery system reconception of Motojiro Kajii's short story «Beneath the Cherry Trees» in post-Fukushima essays by Ryu Murakami and Mieko Kawakami. – Article.

Summary. Compared to the fiction of post-Fukushima Japan, essay writing is less actively researched. This article examines individual essays combined with references to the classic short story «Beneath the Cherry Trees» by Motojiro Kajii, a Japanese author of the first half of the 20th century. The common features of the borrowed images are singled out, and the reasons for citing the mentioned story in the context of literature devoted to the consequences of the nuclear disaster are also analyzed.

Key words: post-Fukushima literature, Japanese literature, essay, Ryu Murakami, Mieko Kawakami, Motojiro Kajii, sakura, imagery system.

УДК 881.111

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/14>

М. І. Поліщук

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії

4 курсу заочної форми навчання спеціальності 035 – Філологія

кафедри германських і східних мов та перекладу факультету лінгвістики та перекладу

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМА ЯК ТИП РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. В статті представлені результати дослідження Інтернет – дискурсу. Визначається, що Інтернет – реклама є особливим видом дискурсу, який функціонує у певному середовищі та характеризується певними рисами. Інтернет – середовище надає унікальні можливості для функціонування рекламного дискурсу, забезпечуючи реципієнта широким асортиментом засобів для сприйняття та усвідомлення інформації.

Ключові слова: Інтернет реклама, мовні засоби впливу.

Відносно новим типом рекламного дискурсу слід вважати інтернет-рекламу. Рекламний дискурс, є інституційним видом дискурсу, тобто таким, в якому спілкування відбувається в заданих рамках статусно-рольових відносин, має місце «мовленнєва взаємодія представників соціальних груп або інститутів, з людьми, що реалізують свої статусно-рольові можливості у рамках складених суспільних інститутів, число яких визначається потребами суспільства на конкретному етапі його розвитку [1, с. 280].

Актуальність дослідження зумовлена неабияким інтересом науковців до рекламного дискурсу, механізмом його впливу на адресата. Рекламним текстам досі бракує системних досліджень мовних характеристик реклами. Важливість досліджень зумовлена необхідністю подальшого аналізу засобів впливу на адресата в рекламі, адже сьогодні реклама вважається потужним інструментом впливу на масову свідомість та формування стереотипного мислення.

Об'єктом дослідження є сучасна реклама як тип тексту та дискурсу.

Реклама є ефективною в тому випадку, якщо їй вдається реалізувати так звану модель AIDA, запропоновану американським рекламистом Елмером Левісом. AIDA – аббревіатура, що розшифровується як attention (увага) – interest (інтерес) – desire (бажання) – action (дія) [7]; таким чином, рекламний дискурс спрямований на обслуговування і задоволення потреб людини і соціуму, в зв'язку з чим його комунікаційні канали повинні бути збудовані так, щоб зуміти ефективно апелювати до описаних параметрів.

Останнім часом все більше зростає інтерес до вивчення текстів масової комунікації, зокрема, рекламних текстів. Цьому питанню приділяють увагу такі зарубіжні і вітчизняні вчені як: О.В. Медведєва, Г.Г. Почепцов, Ю.Б. Корнєва, Ю.В. Сильвестров, О.І. Зелінська, І.О. Соколова, І.О. Лисичкіна, Т.М. Лівшиц, О.Є. Ткачук-Мірошніченко, О. І. Бугайова та інші.

Розмежовуючи поняття дискурс і текст, К. Серажим зауважує: «Основна відмінність дискурсу від тексту полягає у властивих йому ідеях розвитку та зумовленості екстралінгвальними чинниками, а відмінність між дискурсом і мовленням – у чітко виявленій соціальній орієнтації першого й індивідуальному

характері другого» [10, с. 76]. Підтримуємо запропоноване І. Колегаєвою визначення тексту як комунікативної одиниці, письмового повідомлення, що має смисловою і структурну цілісність, інтенційну завершеність, функційно-стильову та жанрову оформленість, а також уведений в науковий обіг дослідницею такі терміни, як мікротекст, макротекст, мегатекст, гіпертекст, полікодовий текст [11],

Рекламний текст належить до текстів масового впливу, що розв'язують комунікативно-прагматичну задачу, спрямовану на забезпечення тривалості та ефективності комунікації. Рекламне звернення презентує комунікатора його цільовій аудиторії, потенційним покупцям. Саме в рекламному тексті фокусується більшість елементів рекламної комунікації: ідея комунікації та використані коди, що допомагають сприйняттю ідеї одержувачем звернення. Рекламне повідомлення можна розглядати як головний інструмент досягнення мети рекламної діяльності.

О.В. Медведєва пропонує таке визначення рекламного тексту – це різновид масової комунікації, в якій створюються і розповсюджуються інформативно-образні, експресивно-сугестивні тексти односпрямованого та безособового характеру, які є оплачені рекламодавцем і адресовані ним групам людей з метою схилити їх до потрібних рекламодавцю вибору чи дії [6].

Рекламний текст як елемент дискурсу виявляється здатним виконувати свої прямі функції за допомогою різних засобів, чий індивідуальні особливості повинні бути ретельно осмислені при спробі пов'язати їх в якусь спільність для успіху рекламної кампанії в цілому. Так, одиницями рекламного тексту є слоган, заголовок, основний текст, луна-фраза, реквізити, основний текст, луна-фрази, елементи креолізованого тексту, логотип [6].

Надалі для нашого дослідження буде цікаво простежити, як всі ці елементи рекламного повідомлення і, відповідно, рекламного дискурсу в цілому, реалізуються в поле інтернет-реклами.

Вважаємо за доцільне, перш ніж давати безпосередньо теоретичне обґрунтування і аналіз інтернет-дискурсу, представити основні види інтернет-реклами, оскільки саме вони є джерелом дискурсу і полем, в якому рекламний інтернет-дискурс реалізується.

1. Медійна реклама – аналог реклами в друкованих ЗМІ з наявністю гіперпосилань та інших способів невербального оформлення для залучення уваги, що розміщується паралельно з власним контентом ресурсу;

2. Контекстна реклама – реклама на тематичних майданчиках, розміщення якої визначається алгоритмом рекламного сервісу

3. Пошукова реклама – підвид контекстної реклами, що виникає в пошукових системах поряд з результатом пошуку споживача. Просуває, як правило, аналогічний запитуваній товар і має вигляд текстової реклами з гіперпосиланням на сайт виробника.

Сьогодні комунікативні процеси в соціумі переживають якісно новий етап, коли самостійну цінність набуває інформація, особливо важливими виявляються всі дії по її передачі, збереженню, перетворенню. Спільнота людей стала інформаційним суспільством – це означає необхідність для різних наукових напрямків постійно звертатися до виникнення нових джерел засобів комунікації. Відзначимо, в якому стані знаходиться поле сучасних засобів масової комунікації (ЗМК). Це, перш за все, ускладнення семіотичних характеристик творів, створених на основі інтертекстуальної взаємодії кодів різної семіотичної приналежності. Саме такі властивості мають і твори радіо, телебачення, і реклама, і нове, особливо популярний ЗМК, – Інтернет. Сучасне суспільство стало носієм особливого типу культури – візуальної, коли в передачі інформації активніше, ніж раніше, беруть участь візуальні засоби. Реципієнт, користувач таких дискурсів, виробляє звичку до сприйняття інформації, не як лінійного твору, а як «клаптеве» читання. При аналізі таких творів не можна не враховувати смислове навантаження їх невербальних частин. Відмінна ознака дискурсу масових комунікацій сьогодні – його складний, складовий характер.

Завдяки величезній кількості користувачів соціальних мереж неабиякім попитом користується реклама через такі майданчики як Інстаграм та TikTok, що збирають багатомільйонні аудиторії з трафіком, що постійно зростає. Дослідницький центр Pew Research Center наводить порівняльну статистику, згідно з якою у 2005 році лише 5% американського населення могли користуватися мобільними програмами. У 2022 році майже 72% створили обліковий запис хоча б в одній соціальній мережі. Аудиторія TikTok в Україні на сьогодні складає приблизно 9,5 млн. користувачів.

Відеооголошення та додавання віртуальної реальності до перегляду відео – це два рекламних тренди 2022 року. Майже 90% людей стверджують, що відео допомагають їм приймати остаточне рішення про покупку. З використанням відеокампанії Google є можливість охопити широку аудиторію, яка дивиться відео на YouTube або на будь-якій іншій платформі, яка є партнером Google. Подібні рекламні оголошення відтворюються на початку, під час ролика або після відео. З погляду візуалу такий формат виглядає набагато привабливішим, ніж текстові оголошення. При цьому вони генерують більше кліків та

взаємодій з боку користувачів. Вважаю, що на сьогодні саме медійна реклама являється найефективнішим методом впливу на аудиторію. Як зазначає Л. Макарук, візуальний компонент повідомлення забезпечує ефективність спілкування, створює естетичне оформлення самого повідомлення, увиразнює виклад, акцентує увагу на основній ідеї, пришвидшує процеси сприйняття та обробки даних [12].

Текстовий компонент рекламного продукту включає в себе короткий рекламний слоган та розгорнутий текст, присвячений актуальним проблемам сучасного життя і тематично пов'язаний з продуктом, що рекламується. Наприклад, Інтернет-реклама дезодорантів та шампунів АХЕ містить посилання на текст про перші побачення, реклама зубної пасти – текст про співбесіду при прийомі на роботу, реклама автомобілі джип – про проблеми на дорогах, пов'язані з поганою погодою. Такий засіб непрямой реклами базується на психо-лінгвістичній моделі концептуальних полів і стимулює когнітивні процеси сприйняття реклами. Лінгвістичний аналіз рекламних текстових повідомлень з сторінок Інтернету свідчить про широкий вибір мовних засобів впливу, притаманних більшості рекламних текстів. Серед них найбільш частотними є різного роду повтори (як на поверхневому, так і на глибинному, текстовому рівнях), використанні наказового способу, оцінна лексика. Реклама бренду Vichy використовує наказовий спосіб, спонукаючи майбутнього користувача: *“Discover the origin of life-changing dermatology”*, натикаючи що саме використання цього бренду здатне змінити життя. Також розглянемо рекламу бренду Chanel: *“Discover exclusive fragrance and beauty must-haves you won't find anywhere else.”*. Самаріна у своїй роботі зазначає, що ефект ошуканого очікування спостерігається в обіцянках рекламодавця вирішити якесь важке, суперечливе завдання, що є “примним сюрпризом” для споживача. В первинній рекламі даний ефект може проявлятися в тому, що замість очікуваних подробиць пропонованих послуг у текст вводиться їх образний смисл [9]. Особливостями Інтернет середовища є те, що практична відсутність просторових обмежень надає можливості презентації додаткової інформації, а саме думки експертів, інформації про відзнаки та нагороди, статистику продажів, тощо. Ця актуальна інформація збільшує інформативний потенціал рекламного тексту, стимулюючи процес сприйняття.

Твори, дискурси, розміщені в Інтернеті, наука описує як гіпертексти. Цей об'єкт, сучасний за своєю суттю, слід аналізувати з використанням тих думок, які зробив Р. Барт щодо тексту і політекстуальності. Звернемося до виявлення властивостей Інтернет-реклами. При описі таких ЗМК отримує нове тлумачення теорія тексту, створена Р. Бартом. Його міркування про текст екстраполюються на дослідження Інтернет-дискурсів.

Барт в своїх розробках ґрунтувався на філософії множинності. «В основі філософії множинності лежить уявлення про непереборну амбівалентність будь-якого об'єкта, предмета або поняття – амбівалентності. У 1970 році Р. Барт у книзі «Б / І» дав розгорнутий опис «тексту» як «торжествуючої множинності»: «Такий ідеальний текст пронизаний мережею незліченних, переплетених між собою внутрішніх ходів, які не мають друг над другом влади; він являє собою галактику значущих; у нього немає початку, він необоротний; в нього можна вступити через безліч ходів, жоден з яких не можна напевно визнати головним; низка мобілізуємих їм кодів втрачається десь в нескінченній дали, їх не можна розв'язати», (їх зміст не підпорядкований принципу можливості розв'язання, так що будь-яке рішення буде випадковим, як при кидку гральних кісток); цим суто множинним текстом здатні заволодіти різні смислові системи, однак їх коло не замкнуто, бо міра таких систем – нескінченність самої мови» [2, с. 10]. З цього приводу Г. К. Косиков зауважує: «Наведений опис передбачає численні визначення гіпертексту, запропоновані теоретиками Інтернету (починаючи з Теодора Нельсона) в 1980-і роки».

Слідом за Р. Бартом, ми пропонуємо розрізняти два види об'єктів, що існують в Інтернеті для передачі інформації, – Текст і Твір. «Текст – це втілення тієї самої смислової «бездонності». Занурення в Текст обіцяє «набуття усього світу». «Твір – пряма протилежність тексту. Це – смислова монада, завершена семантична структура» [8, с. 28-29]. Передача багатошарової інформації в одному творі неминуче тягне за собою зростання ролі інтертекстуальних зв'язків. Зазначений характер сучасних ЗМК призводить до зростання ролі зорового сприйняття. Сучасна людина звикла сприймати одночасно не один текст (не одна головна думка, тема, а декілька, в сприйнятті входить і процес вибору, відбору інформації). Відбувається видозміна, ускладнення процесу сприйняття твору, розвивається звичка до «клаптикового читання».

Ми розуміємо рекламу як дискурс [4]. Цей термін означає сукупність дискурсивних практик, що реалізуються в Інтернет-рекламі, формуючі цю рекламу як частину рекламного дискурсу в цілому. Справа в тому, що сучасна реклама в даному ЗМК будується як комплексна текстова – дискурсивна система, що складається з багатьох компонентів, виражених різними кодами.

Рекламний дискурс, який існує в Інтернеті, «існує» за власними правилами [4]. За час його існування виробилися інваріантні властивості внутрішньої структури реклами цього типу, що визначають способи

сполучення текстуальних утворень. Дискурс має глибинну тривимірну структуру, де складові частини реклами входять одна в іншу, співіснують, немов витягуються з глибини цілого дискурсу.

Назвемо такий принцип тексто-дискурсивного утворення принципом матрьошки. Цей термін означає наявність тривимірного простору рекламного дискурсу, що охоплює значну кількість сайтів, які передають різноманітну інформацію. Реклама в Інтернеті будується як комплекс співзалежних творів, як інтертекстуальна система.

Опис сутнісних властивостей рекламних дискурсів, що існують в Інтернеті, представляється можливим саме на основі вчення про інтертекстуальність. Дана теорія широко використовується в різних сферах сучасної філології, лінгвістики та літературознавства, стосовно до дослідження художніх творів, текстів ЗМІ. Згідно з дослідженнями М. М. Бахтіна і Ю. М. Лотмана, будь-який текст виступає як інтертекст, і в основі кожного окремого твору лежить не тільки сукупність усіх попередніх текстів, а й сума загальних кодів і систем, тобто безмежний і нескінченний текст. Сама інтертекстуальність, згідно за Ю. М. Лотманом, постає як проблема «тексту в тексті». Інтертекстуальність розуміється нами саме в традиціях школи Ю. М. Лотмана – як взаємодія окремих творів: текст у тексті, текст на тексті, текст до тексту, текст за текстом [4].

Саме ця теорія виявилася вдалою і при побудові типології Інтернет-реклами. До нашого розуміння інтертекстуальності близька теорія Н. Пьєге-Гро [8], яка в своїй книзі виділяє, в якості одного з типів інтертекстуальних відносин, відносини соприсутності. Саме на таких відносинах заснована побудова Інтернет-рекламного дискурсу.

Таким чином, основу реалізації прагматичної мети дискурсу Інтернет-реклами складають детальний аналіз цільової аудиторії, створення мотиваційних аспектів сприйняття тексту, а також реалізація прямого та непрямого впливу на свідомість реципієнтів різноманітними лінгвістичними та екстралінгвістичними засобами. В умовах Інтернету це досягається шляхом використання іміджу (графічної інформації та звуку), панелі дисплея (спеціального програмного забезпечення для здійснення навігації), та текстової інформації. Текстова інформація несе найбільше навантаження у процесі реалізації прагматичної настанови тексту Інтернет-реклами. Такі лінгвістичні засоби як лексичні повтори, провокаційні питання, наказовий спосіб, використання особового займенника *you* та оцінної лексики націлені на прямий вплив на реципієнта, створюють мотивацію для сприйняття рекламного тексту, забезпечуючи, таким чином, реалізацію прагматичної мети Інтернет-реклами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002. 477 с.
2. Косиков Г. К. Идеология. Коннотация. Текст. Эдиториал УРСС, 2001. 10 с.
3. Лазарева Е.А. Реклама в Интернете как проявление интертекстуальности. Вестник Южно-Уральского государственного университета, 2009. № 8. С. 19-23.
4. Лазарева Э.А. Рекламный дискурс: стратегии и тактики. Екатеринбург, 2003. С. 82–120.
5. Лотман Ю. М. Семіотика культури й поняття тексту // Лотман Ю. М. Вибрані статті : у 3 т. Т. 1: Статті з семіотики і топології культури. Таллін : Олександра, 1992. С. 129–132.
6. Медведева Е.В. Рекламная коммуникация. М., 2003, 280 с.
7. Модель AIDA, згідно американському рекламисту Елмеру Левісу. URL: <https://in-scale.ru/blog/formula-ili-model-aida-pravila-sozdaniya-reklamy/> (дата звернення: 10.10.2022).
8. Пьєге-Гро Наталі. Введение в теорию интертекстуальности. М.: Издательство ЛКИ, 2008. С. 28-29
9. Самарина В.В. Имя собственное в тексте рекламы / В.В. Самарина // Нова філологія : збірник наукових праць. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. № 30. С. 268–271.
10. Серажим К.С. Текстознавство : підруч. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 527 с.
11. Колегаєва І.М. Текстовая парадигма : микро-, макро-, мега-, гипер- и просто текст. URL: <http://kolegaeva.onu.edu.ua/12-statti/18-tekstovaya-paradyhma/> (дата звернення: 10.10.2022).
12. Макарук Л.Л. Лінгвопрагматика піктограм та ідеограм в англomовному масмедійному дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2013. 20 с.
13. Бугайова О.І. Соціальна реклама: лексика, граматика, стилістика : автореф. дис...канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Луцьк, 2019. 20 с.

M. Polishchuk. Internet advertising as a type of advertising discourse. – Article.

Summary. The article presents the results of Internet discourse research. It is determined that Internet advertising is a special type of discourse that functions in a certain environment and is characterized by certain features. The Internet environment provides unique opportunities for the functioning of advertising discourse, providing the recipient with a wide range of means for perceiving and understanding information.

Key words: Internet advertising, language means of influence.

Розділ 4

Стоматологія та фармація. Медицина та громадське здоров'я

І. М. Гнідою
кандидат медичних наук,
доцент кафедри внутрішньої медицини
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна

ПОКАЗНИКИ КЛІТИННОЇ ЛАНКИ ІМУНІТЕТУ В ДІТЕЙ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ СВИНЦЮ В КРОВІ

Анотація. Метою роботи було дослідження показників клітинної ланки імунітету в дітей при дії свинцю на їх організм екологічно обумовленими дозами. Обстежено 50 дітей віком від 7 до 15 років. Вміст свинцю у венозній крові виявляли методом атомно-абсорбційної спектрометрії з електротермічною атомізацією. Показники імунітету визначали загальноприйнятною методикою. Встановлено достовірне зниження відносної кількості Т-лімфоцитів та активних Т-лімфоцитів у групах дітей з концентрацією свинцю в крові в межах 100-149мкг/л і 150мкг/л та більше порівняно з аналогічними показниками в групі дітей з рівнем свинцю до 69мкг/л. Знижувалась і кількість Т-хелперів. При цьому відносна кількість «нульових» лімфоцитів підвищувалась. Встановлено також достовірне зниження фагоцитарного індексу нейтрофілів у тих же групах дітей. Зроблено висновок про пригнічення показників клітинної ланки імунітету в дітей, рівень свинцю в крові яких перевищує значення 100мкг/л, порівняно з показниками, які були одержані в разі більш низьких концентрацій свинцю в крові.

Ключові слова: екологія, свинець, громадське здоров'я, діти, імунітет.

Однією з 10 хімічних речовин, які викликають основну занепокоєність з точки зору здоров'я населення, ВОЗ назвала свинець [1]. Відомо, що імунна система як найбільш чутлива в першу чергу реагує на вплив різних несприятливих факторів. Солі важких металів, зокрема свинець, у великих дозах викликають атипівність її функціонування й імунну недостатність [2]. Дані стосовно дії свинцю відносно невисокими дозами на імунний статус суперечливі. Недостатньо вивчений вплив свинцю на імунну систему дитячого організму, що розвивається.

Тому метою даної роботи стало дослідження показників клітинної ланки імунітету в дітей при дії свинцю на їх організм екологічно обумовленими дозами.

Обстежено 50 дітей випадкової вибірки віком від 7 до 15 років. Визначення свинцю проводилося в гепаринізованій венозній крові методом атомно-абсорбційної спектрометрії з електротермічною атомізацією. Показники клітинної ланки імунітету визначали в капілярній крові згідно [3]. Враховуючи досить сильний вплив на імунологічні показники циркадних ритмів, прийомів їжі і фізичного навантаження, кров забирали в певних стандартних умовах: в один і той же час доби (вранці), натще, до фізичного навантаження, в один і той же день тижня. Визначали показники Т- і В-клітинної й нейтрофільної ланок імунітету. Т-клітинну ланку імунітету оцінювали за загальним вмістом Т-лімфоцитів ($T_{\text{заг.}}$) у реакції спонтанного розеткоутворення з еритроцитами барана, за вмістом активних Т-лімфоцитів ($T_{\text{акт.}}$) у реакції активного розеткоутворення з еритроцитами барана, а також за вмістом теофілінчутливих (Т-супресори, T_s) і теофілінрезистентних (Т-хелпери, T_h) субпопуляцій і їх співвідношенням T_h / T_s (імунорегуляторний індекс, ІРІ). Вміст В-лімфоцитів визначали в реакції спонтанного розеткоутворення з еритроцитами миші (B_m -клітини). Лімфоцити, які не відносились ні до Т-, ні до В-клітин, розцінювались як недиференційовані, «нульові» клітини. Стан нейтрофільної ланки клітинного захисту організму оцінювали за вмістом нейтрофільних розеткоутворюючих клітин у реакції спонтанного (Е-РУН) та активного (Е-РУН_{акт.}) розеткоутворення, за показниками фагоцитарної активності (ФА) та фагоцитарного індексу (ФІ) нейтрофілів. Індекс навантаження вираховували за співвідношенням $T_{\text{акт.}}$ і Е-РУН_{акт.} лейкоцитів у серії навантажувальних тестів. Використовували найбільші значення даних показників. Оскільки абсолютний вміст імунокомпетентних клітин більше зазнає фізіологічних коливань (аж до 2-4-кратних), ніж відносний [3], використовували дані тільки відносного вмісту різних популяцій і субпопуляцій імунокомпетентних клітин та їх співвідношень як більш інформативні.

Статистичну обробку отриманих даних проводили методами варіаційної статистики з використанням Т-критерію Стюдента-Фішера.

Для встановлення залежності показників клітинного імунітету від рівня свинцю в крові, дітей було поділено на 4 групи: 1) група із вмістом свинцю до 69 мкг/л включно; 2) група з рівнем свинцю в межах 70-99 мкг/л; 3) група з рівнем у межах 100-149 мкг/л; 4) група з рівнем 150 мкг/л і вище.

Враховуючи, що на досліджувані показники може впливати не тільки рівень свинцю в крові, але й, у першу чергу, вік, наявність тих чи інших захворювань, то для встановлення однорідності за даними факторами виділених груп дітей вираховували критерій хі-квадрат (χ^2). Даний метод, який називається також «аналіз часток та пропорцій», дозволяє довести статистично рівномірність чи нерівномірність розподілу певних ознак у групах. Оцінка обчислень χ^2 показала, що за віком, наявністю тих чи інших захворювань групи були однорідними, тому відмінності в показниках імунограми можна було пояснювати в даному випадку тільки різним рівнем свинцю в крові.

Результати вивчення стану клітинної ланки імунітету в обстежених дітей різних груп представлені в табл. 1.

Аналіз показників імунограми в дітей різних груп дозволив виявити певні відмінності залежно від діапазону концентрацій свинцю в крові. Відносний вміст Т-лімфоцитів, які виявлялись у реакції спонтанного розеткоутворення, був достовірно зниженим у дітей третьої та четвертої груп, тобто за рівня свинцю в крові понад 100 мкг/л, порівняно з показником першої групи, де рівень свинцю був найнижчим. У цих же групах дітей зниженим був і вміст активних Т-лімфоцитів. Виявлено також достовірне зменшення відносного вмісту Т-хелперів у другій та третій групах дітей.

Таблиця 1

Показники клітинної ланки імунітету в дітей різних груп, М±m

Показники	Група дітей залежно від рівня свинцю в крові			
	≤ 69 мкг/л	70–99 мкг/л	100–149 мкг/л	≥ 150 мкг/л
T _{заг.} , %	56,500±2,045	49,636±3,304	49,545±1,928*	46,167±3,092*
T _{акт.} , %	39,500±2,306	38,091±2,549	30,000±2,583*	29,333±1,498*
T _h , %	42,227±1,765	35,909±1,750*	36,273±1,369*	34,500±1,586
T _s , %	14,409±0,758	13,636±1,830	13,091±1,443	11,667±1,726
PI	3,114±0,217	2,991±0,353	3,245±0,461	3,133±0,273
V _м -клітини, %	12,909±1,113	13,273±1,869	13,000±0,874	17,000±2,422
«0» лімфоцити, %	30,818±1,629	37,091±3,415	37,455±1,586*	36,833±4,020
E-рун, %	39,227±1,883	40,909±3,944	35,091±4,499	31,833±6,405
E-рун _{акт.} , %	28,955±1,840	29,182±2,392	25,545±4,062	24,167±4,020
ФА, %	57,682±3,255	60,273±4,659	53,909±4,235	58,167±6,660
ФІ, %	2,323±0,056	2,291±0,184	2,000±0,101*	1,900±0,045*
ІН, %	1,500±0,175	1,364±0,104	1,864±0,451	1,450±0,270

Примітка. * – Відмінність достовірна ($p < 0,05$) з показником першої групи.

Відносний вміст «нульових» лімфоцитів у третій групі дітей, навпаки, достовірно підвищувався порівняно з показником першої групи, а в другій групі проявляв виражену тенденцію до підвищення ($p < 0,1$). Збільшення відносної кількості «нульових» лімфоцитів визначається в основному зниженням рівня Т-лімфоцитів [3], тому таке зрушення є закономірним для вказаних груп дітей.

Певний вплив здійснює свинець і на стан нейтрофільної ланки клітинного захисту організму. Фагоцитарний індекс нейтрофілів був достовірно зниженим у третій та четвертій групах дітей порівняно з першою групою.

Вказані зміни свідчать про послаблення клітинної ланки імунітету при збільшенні накопичення свинцю в організмі дітей, що може призвести до розвитку різноманітної неспецифічної патології. Це узгоджується з сучасними даними щодо імуноотоксичності навіть відносно низьких доз свинцю [1]. Сучасні реалії, пов'язані з пандемією Covid-19, вимагають, щоб рівень не тільки специфічного, а й неспецифічного імунного захисту в населення був достатнім. У той же час саме пандемія спричиняє зниження кількості обстежених дітей на вміст свинцю в крові [4], що в свою чергу не сприяє вчасним превентивним заходам щодо зниження імуноотоксичного впливу цього важкого металу. В Україні ситуація ще більше погіршується активними бойовими діями, котрі, як фактор стресу, теж негативно впливають на стан імунітету, особливо в дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. WHO: Lead poisoning. 31 August 2022. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/lead-poisoning-and-health>
2. Трахтенберг І.М. Свинець – небезпечний поллютант. Проблема стара і нова/ І.М. Трахтенберг, Н.М. Дмитруха, І.С. Чекман, В.О. Купрій, А.М. Дорошенко // *Сучасні проблеми токсикології, харчової та хімічної безпеки*. 2015. № 3 (71). С. 13-24. URL: <http://protox.medved.kiev.ua/index.php/ru/issues/2015/3/item/450-lead-is-a-dangerous-pollutant-the-old-and-new-problem>
3. Лебедев К.А., Понякина И.Д. Иммунограмма в клинической практике. М.: Наука, 1990. 224 с.
4. Courtney JG, Chuke SO, Dyke K, Credle K, Lecours C, Egan KB, Leonard M. Decreases in Young Children Who Received Blood Lead Level Testing During COVID-19 – 34 Jurisdictions, January–May 2020. *MMWR*. 2021; 70(5):155-161. URL: https://www.cdc.gov/mmwr/volumes/70/wr/mm7005a2.htm?s_cid=mm7005a2_w

I. Hnidoi. Indicators of the cell section of immunity in children with different levels of lead in the blood. – Article.

Summary. *The purpose of this research was to study the condition of cell section of immunity in children affected by lead in environmentally determined doses. 50 children of age 7 – 15 were inspected. The definition of venous blood lead concentration was by atomic-absorption spectrometry with electrothermic atomization. The cell immunity data were defined according to generally accepted methods. It was obtained the verified decreasing of relative number of T-lymphocytes and active T-lymphocytes in the children with blood lead concentration 100–149 and 150µg/l and more, as compared with this index in the group of children with lead level up to 69µg/l. The number of T-helpers also decreased. With it the relative number of “zero” cells was increased reliably in these groups. It was shown also the verified decreasing of neutrophile phagocytosis index in the same groups. The conclusion about a depression of cell immunity have been made for children with blood lead concentration more than 100µg/l as compared with lower levels.*

Key words: *ecology, lead, public health, children, immunity.*

УДК 616.089.197.7: 611.018.21

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/16>

С. Є. Коротнян

*студентка другого курсу факультету медицини та громадського здоров'я
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

В. О. Малиновський

*кандидат біологічних наук,
доцент кафедри загальної та клінічної фармакології
факультету стоматології та фармації
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ТРАНСПЛАНТАЦІЯ АУТОЛОГІЧНИХ ФІБРОБЛАСТІВ У КОСМЕТОЛОГІЇ

Анотація. *Розглянуто тему трансплантації аутологічних фібробластів у косметології. Особливу увагу приділено прикладним аспектам. Наведено протоколи для омолодження та елімінації постакневих рубців. Подано статистичні дані, що доводять ефективність запропонованих методик в естетичній медицині.*

Ключові слова: *шкіра, аутологічне фібробласти, трансплантація, зморшки, носогубні складки, шрами.*

Лікування дефектів шкіри з використанням культивованих *in vitro* клітин отримало широке визнання у всьому світі як безпечний та ефективний метод [1; 2]. Серед безлічі типів клітин, здатних надавати клінічний ефект, особливий інтерес викликають дермальні фібробласти (ДФ), які є гетерогенною

популяцією клітин мезенхімного ряду і відіграють ключову роль у процесах регуляції клітинних взаємодій і підтримці гомеостазу шкіри. Фібробласти не тільки формують оптимальні умови для функціонування та проліферації інших типів клітин (епітеліальних, ендотеліальних, клітин волосяних фолікулів), але й відповідають за координацію їх функцій відповідно до розташування на тілі. Здатність фібробластів формувати міжклітинний матрикс, синтезувати цитокіни, викликати міграцію та проліферацію різних типів клітин при ушкодженнях шкіри робить їх перспективними для широкого клінічного застосування [3].

Імплантація фібробластів дозволяє впливати на формування позаклітинного матриксу та репарацію старіючої та пошкодженої шкіри, стимулювати зростання кератиноцитів та судин. Відповідно до свого розташування в тканинах і виконуваними функціями фібробласти здатні продукувати проколаген, фібронектин, глікозаміноглікани, проеластин, нідоген (ентактин), ламінін, хондроїтин-4-сульфат, тенасцин. Колаген та еластин формують волокнистий каркас тканин, глікозаміноглікани та фібронектин складають аморфний (основний) компонент міжклітинного матриксу, фібронектин відповідає за адгезію, рухливість, диференціювання та взаємну орієнтацію клітин. Участь фібробластів в ангиогенезі внаслідок продукції проангіогенних факторів сприяє міграції ендотеліальних клітин та утворенню судин *de novo*. ДФ беруть участь у процесах нейроендокринної регуляції шкіри: синтезують біологічно активні пептиди – гормони, біогенні аміни, нейропептиди та нейротрансмітери, ідентичні таким у центральній нервовій та ендокринній системах, пролактин, ідентичний гіпоталамічному, гормон росту, 17β -естрадіол, за допомогою яких здійснюється вплив цих гормонів на шкіру людини. Таким чином, ДФ не тільки підтримують гомеостаз міжклітинного матриксу дерми, забезпечуючи його ремоделювання та оновлення, але також відіграють значну роль у підтримці фізіологічного стану інших шарів шкіри [4].

У процесі старіння організму популяція фібробластів шкіри істотно змінюється, що проявляється у зменшенні товщини шкіри, зниженні її пружності та еластичності і, як наслідок, призводить до утворення зморшок. Особливе місце в цьому процесі займає фрагментація колагену в результаті дії специфічних ферментів (матриксних металопротеїназ, ММП), що порушує структурну цілісність дерми. При цьому фібробласти, які в нормі синтезують та організують колагенову матрицю, не можуть прикріплюватися до фрагментованого колагену та колабують. Вони втрачають розтяжку прикріпленими до інтегрину волокнами і переходять у стан синесценсу. В результаті в старіючій шкірі зруйновані і округлені фібробласти синтезують низькі рівні колагену, зате високі рівні матриксних металопротеїназ, що руйнують колаген. Цей дисбаланс прискорює старіння [5].

У зв'язку з цим стає очевидним, що саме ДФ є основним ефектором і точкою застосування терапевтичного впливу при корекції вікових змін шкіри. В даний час для корекції вікових змін шкіри використовують низку методів, основною метою яких є стимуляція функціональної активності ДФ. Особливе місце в цьому ряду займає метод регенеративної медицини, заснований на використанні культивованих аутологічних ДФ (аутоДФ). Його особливість полягає в тому, що він дозволяє заповнити популяцію фібробластів, що зменшилася з віком, привнесенням в шкіру спеціалізованих функціонально активних ДФ самого пацієнта. У 1994 р. американські вчені встановили, що введення в шкіру аутоДФ сприяє ефективній корекції зморшок. Американські та вітчизняні вчені провели низку клінічних досліджень, результати яких підтвердили ефективність та безпеку застосування аутоДФ в естетичній медицині, завдяки чому в даний час ця технологія отримала світове визнання [6].

Клітини, вирощені *in vitro*, здатні при культивуванні у відповідних умовах зберігати свої фізіологічні функції та можуть використовуватися при заміщенні, відновленні, коригуванні функцій пошкоджених тканин або в косметичних цілях для омолодження або покращення стану шкіри.

Найбільш близьким за технічною сутністю та досяжним результатом є спосіб омолодження шкіри, що включає терапію аутологічними недиференційованими мезенхімальними клітинами, кераціноцитами та фібробластами. У такий спосіб проблемну шкіру пацієнта вводять власну культуру фібробластів. Позитивний косметичний та клінічний ефект досягається внаслідок тканиносумісності культивованих клітин, оптимізації методик їх вирощування, особливостей техніки ін'єкції проліферативноактивного матеріалу та подальшого посттрансплантаційного ведення пацієнтів [7].

Нижче наведено два приклади використання аутологічних фібробластів в естетичній медицині.

Приклад 1. Аутологічна культура фібробластів у відновленні шкіри, що старіє.

Було відібрано вісім некурців у віці від 45 до 65 років з в'ялою періорбітальною шкірою та зморшками. Біопсія проводилася у пацієнтів в основній групі в межах 1 см³ шкіри в паху. Лідокаїн без судинозвужувального засобу вводили перед забором зразка тканини. Відразу після біопсії зразок тканини

промивали фосфатно-сольовим буфером (PBS) з додаванням 1% пеніциліну та стрептоміцину. Потім зразок транспортували до камери культуральної лабораторії в пробірці, що містить Дульбекко PBS, етилендіамін-тетраоцтову кислоту (ЕДТО) і ферментний розчин, в якому він залишався протягом 3-4 годин при 37°C. Далі дерма механічно відокремлювалася від епідермісу та волосяних фолікулів, подрібнювалася та її фрагменти переносилися в культуральні флакони площею 25 см² та інкубувалися протягом 30 хвилин при 37°C в атмосфері з 5% вуглекислим газом (CO₂). Для отримання аутологічної сироватки зразок крові по 45 мл відбирався у кожного пацієнта у суху пробірку, що містить сироватковий сепаратор-гель з активатором згортання. Сироватки відділяли центрифугуванням при 2000 г/хв протягом 10 хвилин. Після цієї процедури 5 мл культурального середовища, що містить L-амінокислоти, солі Ерла, бікарбонат натрію і доповненої 10% сироваткою крові, були перенесені в культуральні флакони з фрагментами шкірних тканин. Культура клітин проліферувала при температурі 37°C з 5% CO₂ у зволоженому повітрі. Поживне середовище змінювали кожні 2 дні до утворення повного моношару клітин та кожні 4 дні після цього. Три пасажі гарантували відсутність генетичних змін у клітинах. Після того, як первинна культура досягла 70% злиття, клітини обробляли 0,25% розчином трипсину, тричі відмивали PBS і центрифугували при 1500 г/хв протягом 5 хвилин. Осад клітин ресуспендували в 2 мл PBS і ділили на дві аліквоти: 1 мл для відновного росту культури та 1 мл для ін'єкцій. Аліквоти для розмноження культивували у 75 мл флаконах, що містять 10 мл середовища M199 та 20% людської сироватки, що становило перший клітинний пасаж. Поживне середовище, що містить клітини, що розмножуються, змінювали кожні 4 дні, і коли контактне злиття досягло 70%, клітини при першому подвоєнні популяції знову піддавали процесу трипсинізації, 50% клітин використовували для ін'єкцій, а залишок – для зростання до завершення другого подвоєння культури. Цей процес повторювали до четвертого подвоєння популяції, і тоді для ін'єкцій використовувався весь вміст клітини. Популяція клітин збільшувалася повільно, із середнім значенням 0,16×10⁶ клітин/мл у першому подвоєнні, 0,70×10⁶ клітин/мл у другому, 1,70×10⁶ клітин/мл у третьому та 3,85×10⁶ клітин/мл у четвертому подвоєнні популяції.

Перед трансплантацією аутологічних фібробластів періорбітальна область пацієнта оброблялася 70% спиртом і за 30 хвилин до введення фібробластів – анестезуючим кремом, що містить 4% лідокаїну. Використовували 1 мл шприц із тонкими голками. Ін'єкції в поверхневий шар дерми виконували з використанням технології ретроградного лінійного різьблення Ніке. Уколи робили в шкіру чола, в зморшки навколо рота, носогубні складки, підборіддя та періорбітальну шкіру чотирма сеансами кожні 15 днів після першого, другого, третього та четвертого подвоєння аутологічної популяції клітин. Два лікарі та самі пацієнти проводили оцінку вирівнювання поверхневих шкірних ліній, складок та згладжування глибоких зморшок. Через шістьдесят днів після завершення чотирьох внутрішньошкірних ін'єкцій значне поліпшення відмічено в періорбітальному тонусі у двох пацієнтів з невеликим поліпшенням поверхневих ліній в одному випадку і без змін у зоні глибоких зморшок. У контрольній групі покращення тонусу, поверхневих та глибоких зморшок не спостерігалось. Через шість місяців після завершення лікування подальших змін не було виявлено. Безпосередніми побічними ефектами в клінічній та контрольній групі були відчуття болю в момент ін'єкцій та короткочасні набряки пропорційні обсягу рідини, що вводиться, які спалали через 24-48 годин. Жоден із пацієнтів, яким вводили культивовані аутологічні фібробласти, не зазнавали будь-яких подальших ускладнень [8].

Приклад 2. Ін'єкція аутологічних культивованих фібробластів для корекції контуру особи.

У цьому дослідженні взяли участь 158 пацієнтів, з яких 151 лікувалися у 10 центрах США. Більшість складалася з пацієнтів з контурною деформацією обличчя, включаючи шрами від висипу вугрів, носогубні складки, міжбрівні лінії, лобові зморшки та інші дефекти. Ін'єкції живих фібробластів у кількості 20 мільйонів клітин на 1 мл або 1 мл плацебо (середовище без живих клітин) без анестетиків вводили у вигляді трьох доз з одно-двох тижневими інтервалами. Ці інтервали були випадковими. Оцінки ефективності проводилися через 1, 2, 4, 6, 9 та 12 місяців після першої ін'єкції. Хорошим результатом вважалося зрушення на 2 бали як мінімум в одній з областей, що обробляється, за участю спостерігача, встановленого в ході живого огляду пацієнта через 4 місяці після початку лікування. Пацієнти, які досягли цього зсуву, вважалися чуйними на процедуру. Тим, кому вводили живі аутологічні фібробласти, повернулися для оцінки через 9 та 12 місяців. Пацієнтам, які отримували плацебо, пізніше було надано можливість переходу на активне лікування. Всі проліковані пацієнти, у тому числі перехресного лікування, спостерігалися повних 12 місяців після першої ін'єкції. Були отримані такі результати. З 151 пролікованого пацієнта 6 були виключені з кількох причин: додаткові косметичні процедури, процедури під час дослідження чи добровільний вихід із програми. Зі 145 пацієнтів, які піддавалися оцінці, 106

отримали ін'єкції живих фібробластів та 39 плацебо. Було 89,7% жінок та 10,3% чоловіків. Середній вік під час першої ін'єкції – 46 років. Європейці становили 92,4% учасників дослідження, 4,8% пацієнтів були азіатського походження, 1,4% були латиноамериканцями, а 1,4% афроамериканцями. Частка людей з видимими результатами була вищою там, де вводили фібробласти, ніж у тих, хто отримав плацебо. При наступному спостереженні через 1 міс показник задоволення серед пацієнтів, які отримували фібробласти, був 54,4% проти 30,8% у групі з плацебо, який збільшився до 77,3% через 2 місяці, тоді як частота плацебо залишалася відносно незмінною – 34,3%. Через 4 місяці показники були 75,5% проти 34,3%, а через 6 місяців – 81,0% проти 36,4%. Різниця між застосуванням живих фібробластів та плацебо досягли статистичної достовірності. При наступному спостереженні через 9 та 12 місяців пацієнти, які отримували лікування ДФ, продовжували демонструвати користь від лікування з коефіцієнтом відповіді 75,0 (за 100 бальною шкалою) та 81,6% відповідно. Клінічний ефект від ін'єкції фібробластів був особливо виражений серед пацієнтів, які лікувалися від рубців. У цій підгрупі частота позитивних відповідей через 6 місяців спостереження становила 48,4% проти 7,7% для плацебо. При 4-місячному спостереженні у 87 пацієнтів з носогубними складками та через 6 місяців у 84 аналогічних пацієнтів було відзначено видиме покращення [9].

На закінчення слід зазначити, що трансплантація аутологічних фібробластів займає особливе становище з огляду на те, що цей підхід дозволяє регенеративним шляхом власних культивованих фібробластів коригувати не тільки естетичні дефекти в косметології, а й відновлювати функціональну активність шкіри після опіків, акне, трофічних, діабетичних, променевиких ран, що довго не гояться, виразкової гангренозної піодермії, бульозної склеродермії, виразковому саркоїдозі та інших шкірних хвороб. Це безумовно дуже перспективна область косметології та медицини, що швидко розвивається [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Boss W.K.Jr., Usal H., Chernoff G. et al. Autologous cultured fibroblasts as cellular therapy in plastic surgery. *Clinics in Plastic Surgery*. 2000. V. 27. № 4. P. 613-626.
2. Oram Y., Turgut G. Autologous Dermal Filler Derived from Cultured Dermal Fibroblasts and Plasma Gel (Fibrogel): One-year Follow-up of a Case. *Journal of Cutaneous and Aesthetic Surgery*. 2019. V. 12. № 4. P. 237–239.
3. Mine S., Fortunel N.O., Pigeon H. et al. Aging alters functionally human dermal papillary fibroblasts but not reticular fibroblasts: a new view of skin morphogenesis and aging. *PLoS ONE*. 2008. V. 3. № 12. e4066. P. 1-13.
4. Зорин В.Л., Зорина А.И., Петракова О.С. и др. Дермальные фибробласты для лечения дефектов кожи. *Гены & Клетки*. 2009. Том IV. № 4. С. 26-40.
5. Fisher G.J., Varani J., Voorhees J.J. Looking older: Fibroblast Collapse and Therapeutic Implications. *Archives of Dermatology*. 2008. V. 144. № 5. P. 666–672.
6. Зорина А.И., Зорин В.Л., Черкасов В.Р. и др. Метод коррекции возрастных изменений кожи с применением аутологичных дермальных фибробластов. *Клиническая дерматология и венерология*. 2013. № 3. С. 30-37.
7. Парфенова Е.В., Ткачук В.А., Калинина Н.И. и др. Способ культивирования фибробластов для заместительной терапии. *Федеральная служба по интеллектуальной собственности и товарным знакам РФ*. 2008. Бюллетень № 9. Патент RU 2 320 720 C2. С. 1-13.
8. Eca L.P., Pinto D.G., de Pinho A.M.S. et al. Autologous Fibroblast Culture in the Repair of Aging Skin. *Dermatologic Surgery*. 2012. V. 38. № 2. P. 180–184.
9. Weiss R.A., Weiss M.A., Beasley K.L. et al. Autologous Cultured Fibroblast Injection for Facial Contour Deformities: A Prospective, Placebo-Controlled, Phase III Clinical Trial. *Dermatologic Surgery*. 2007. V. 33. № 3. P. 263-268.

S. Korotnyan, V. Malinovskii. Transplantation of autologous fibroblasts in cosmetology – Article.

Summary. The topic of transplantation of autologous fibroblasts in cosmetology is considered. Particular attention is paid to applied aspects. Protocols for rejuvenation and elimination of post-acne scars are given. Statistical data are presented that prove the effectiveness of the proposed methods in aesthetic medicine.

Key words: skin, autologous fibroblasts, transplantation, wrinkles, nasolabial folds, scars.

В. А. Пахлеванадзе

здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії

*3 курсу денної форми навчання спеціальності 221 – Стоматологія
кафедри загальної стоматології факультету стоматології та фармації*

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІКУВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПРИ ГІПЕРЕСТЕЗІЇ ЗУБІВ, ЩО РОЗВИНУЛАСЯ ПІСЛЯ ЇХ ВИБІЛЮВАННЯ

***Анотація.** Представлені результати власних досліджень, що стосуються обґрунтування застосування лікувального комплексу при гіперестезії зубів після їх вибілювання. Встановлено, що в результаті застосування комплексу, що включає десенсітайзер Saturool D, ремінералізуючу зубну пасту AraCare®, яка містить медичний гідроксиапатит; а також Biotene Oralblance, стимулюючий слиновиділення, і лак, що містить фтор, показники чутливості зубів знизилися по відношенню до початкового рівня на 81%-90%; рівень салівації збільшився на 45,8%.*

***Ключові слова:** вибілювання зубів, гіперестезія зубів, ефективність застосування лікувально-профілактичного комплексу.*

Нині патогенез розвитку гіперестезії зубів розглядається, в першу чергу, у зв'язку з демінералізацією твердих тканин, що призводить до зміни структури емалі і дентину [1, с. 21-28].

Як відомо, твердість зубної емалі забезпечується змістом в ній неорганічних речовин. Головним чином, це гідроксиапатит, що складається з атомів кальцію і фосфатів. Міцності емалі додає і фтор, що захищає її від згубної дії кислот і мікробів.

Під демінералізацією розуміють втрату емаллю мінералів. При такому процесі зуби стають тьмяними і крихкими. Емаль стоншується і стає чутливою. Розвивається гіперестезія – підвищена чутливість зубів до гарячої, холодної або кислої їжі. Крім того, втрата мінералів збільшує ризик розвитку карієсу у зв'язку з високою проникністю емалі зуба. Це сприяє швидкому проникненню мікрофлори, що викликає карієс.

Демінералізація зубів може настати з різних причин. Однієї з найбільш рараспространених причин розвитку гіперчутливості зубів являється їх вибілювання [2, с. 28-30; 3, с. 79-82].

Як відомо, основою відбілювальних систем є карбомід пероксид, негативна дія якого на тверді тканини зуба цілком доведена. Вибілювання зубів з його застосуванням, особливо нефахове, сприяє виходу з емалі макро- і мікроелементів, що збільшує проникність зубної емалі і дентину. З'являється доступ подразників до відкритих дентинних каналців, в яких знаходяться нервові закінчення і, як наслідок, виникає больова реакція [3, с. 79-82; 4, с. 49-52; 5, с. 62-63, 6, 77 с; 7, с. 80-83].

При цьому, якщо понижена функціональна активність слинових залоз, природної ремінералізації зубів не відбувається із-за недостатнього вступу в порожнину рота кальцію і фосфатів – головних складових твердих тканин зуба [8, с. 6-10].

У теж час, цілком доведеною є ефективність застосування терапії, сприяючої ремінералізації зубів після проведення професійного вибілювання зубів для відновлення мінерального балансу твердих тканин зуба [9, с. 14-16; 10, с. 2311-2317; 11, с. 35-38].

Метод ґрунтований на припиненні роздратування нервових закінчень, що знаходяться в дентинних каналцях або пульпі зуба. Найбільш адекватним і фізіологічним методом слід вважати закупорювання тріщин емалі (ламель) і відкритих трубочок (дентинних каналців) мінералами – фізіологічна або штучна мінералізація. Останню ще називають фізичною блокадою, оскільки штучне втирання мінеральних компонентів в дефектні емаль і дентин дозволяє блокувати переміщення рідини в каналцях [12, р. 220; 13, с. 85 – 88].

Мета справжнього дослідження полягала в розробці лікувального комплексу, сприяючого зниженню больової чутливості зубів після вибілювання і що чинить мінералізуючу дію, а також вивчення його клінічної ефективності.

Матеріали і методи дослідження. Всього в дослідженнях взяли участь 42 людини у віці від 18 до 27 років, яким проводили професійне (офісне) вибілювання зубів. Для вибілювання застосовували відбілюючий гель на основі перекису карбаміду з вмістом фтору: гель Opalescence PF 35% Regular.

У 24 з них (18 жінок і 6 чоловіків) після проведення офісного вибілювання зубів із застосуванням карбомуна пероксиду з'явилися скарги на підвищену чутливість зубів на різні подразники, які періодично повторюються. При цьому перші симптоми гіперестезії зубів проявилися в діапазоні 2 тижні – 1 місяць після проведення процедури вибілювання.

У зв'язку з тим, що демінералізація зубів може настати і з інших причин (надмірне вживання цукру, порушення в роботі системи травлення, захворювання ендокринної системи, цукровий діабет, недостатня гігієна порожнини рота, запалення ясен) було проведено вивчення наявності цих чинників у пацієнтів для оцінки можливості їх додаткового впливу на зуби. При цьому, особлива увага приділялася оцінці гігієнічного стану порожнини рота, і наявності стоматологічної патології [14, р. 1189; 15, р. 4].

Дослідження показали, що з усіх вивчених чинників ризику, найбільш суттєвий вплив на демінералізацію зубів могли зробити часте вживання цукровмісної їжі і погана гігієна порожнини рота [табл. 1].

Тому при розробці лікувально-профілактичного комплексу, що знижує чутливість зубів, був врахований цей чинник: пацієнтам було запропоновано обмежити вживання цукровмісних продуктів і поліпшити гігієнічний стан порожнини рота.

Усім пацієнтам із скаргами на підвищену чутливість зубів був запропонований лікувальний комплекс, спрямований на зниження гіперестезії.

При призначенні лікувального комплексу виходили їх 2-х позицій: зниження чутливості зубів за рахунок призначення препаратів, сприяючих швидкої закупорки дентинних каналців, а також застосування засобів, стимулюючих салацію з метою збільшення змісту в слині кальцію і фосфатів, що беруть участь в ремінералізації зубів.

Таблиця 1

Результати вивчення чинників ризику, сприяючих демінералізації зубів (n=24)

Чинники, сприяючі демінералізації зубів	кількість осіб	% до загальної кількості обстежених
Часте вживання цукровмісної їжі (простих вуглеводів)	11	45%
Захворювання шлунково-кишкового тракту	2	8 %
Ендокринна патологія	1	4%
Цукровий діабет	0	0
Погана гігієна порожнини рота (згідно з індексом Грин-Вермільона) [18]	12	50%
Гінгівіт, пародонтит (РМА) [18]	8	33 %
Наявність відкритих каріозних порожнин	2	8%
Без наявності вищезгаданих чинників	9	37,5%
Вибілювання зубів	24	100%

Лікування трьохетапне. На першому етапі (2-3 дні) призначалися десенсітайзери для зниження інтенсивності гострого болю, зокрема, Saturool D (виробник Україна).

На другому етапі були призначені: ремінералізуюча зубна паста AraCare® яка містить медичний гідроксиапатит, який виконуючи функцію рідкої емалі ремінералізує і відновлює тверді тканини зуба щодня. В унікальній формулі пасти гідроксиапатит додатково поєднаний з іонами фтору; а також Biotene Oralblance (GlaxoSmithKline), стимулюючий слиновиділення. До складу останнього включені лізоцим, лактоферин, глюкоза і оксидаза. На 3-му етапі на зуби наносили лак, що містить фтор.

Застосування лікувального комплексу здійснювалося впродовж 1 місяця.

Для оцінки отриманих результатів проводили оцінку чутливості зубів по 2 – методам: методу Шиффа (Schiff) і тактильному через 2 тижні і 1 місяць після вибілювання.

Метод Шиффа [16, р. 234-240]. Згідно з цим методом, проводиться дія на зуб холодним повітрям за допомогою стандартного стоматологічного повітряного пістолета впродовж 1-ої секунди з відстані 1 см. За наявності чутливості зуба пацієнт реагує, вказуючи на різну міру больових відчуттів. Реакцію пацієнта підраховували, використовуючи шкалу чутливості зубів до холодного повітря: 0»- Реакція на подразник відсутня; «1»- Реагує, але можна продовжити; «2»- Реагує і відстороняється і просить припинити;»3» – Виражена больова реакція на подразник, прохання припинити.

Тактильний тест на чутливість зубів [17, с. 49-51]. Для цього з легким натиском прикладали гладилку до чутливої ділянки зуба. Інтерпретація отриманих результатів наступна: 3 бали – больове реагування у відповідь на легкий дотик – висока чутливість; 2 – бали – больова реакція у відповідь на легке постукування по зубу з інтервалом 2 сек – середня чутливість; 1 – бал – больова реакція у відповідь на інтенсивне постукування по зубу з інтервалом 0,5 – 1 сек. – слабка чутливість; 0 – балів – відсутність реакції при дотику і постукуванні – відсутність чутливості (негативний результат).

Результати дослідження. З 42 чоловік, яким проводили вибілювання зубів, у 24 (57%) з них з'явилася гіперчутливість зубів. Холод, гарячіше, солодке, кисле викликало больову реакцію. При цьому більшість пацієнтів пред'являли скарги на холод (13 чоловік, 54 %) і кисле (7 чоловік, 29 %). Реакція на солодке була зафіксована у 1 людини (4 %), а на кисле – у 3-х чоловік (12,5 %). Оцінка результатів міри чутливості зубів проведена з використанням 2-х способів: «Шиффа» і «Тактильного» (см. табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка чутливості зубів після вибілювання до і після застосування лікувального комплексу (n=24)

Спосіб оцінки чутливості зубів	Час дослідження		
	до застосування лікувального комплексу (n=24)	через 2 тижні після застосування лікувального комплексу (n=24)	через 1 місяць після застосування лікувального комплексу (n=22)
За шкалою Шиффа (у балах)	2,2±0,3	1,2 ±0,18 P<0,05	0,4 ±0,05 P <0,001
Тактильний тест (у балах)	2,1 ±0,2	1,4±0,2 P<0,05	1,3 ±0,3 P<0,05

Примітка: достовірність відмінностей -P-рахована по відношенню до початкового рівня (до призначення лікувального комплексу)

Як видно з результатів досліджень, представлених в таблиці, на момент першого обстеження (до застосування комплексу) отримані результати обох тестів вказували на високу міру гіперестезії зубів. Через 2 тижні після застосування лікувального комплексу середньо-групові показники тестів свідчили про зниження чутливості зубів (відмітні дані достовірні), проте у 8 пацієнтів все ще спостерігалася гіперчутливість зубів. Через 1 місяць після застосування лікувального комплексу показники чутливості знизилися по відношенню до початкового рівня на 81% і 90% – відповідно з високою мірою достовірності (P<0,001) – за шкалою Шифа (P<0,001) і тактильному тесту (P<0,05)

При вивченні швидкості саливації було встановлено, що у більшості пацієнтів зафіксовано зменшення саливації. Як відомо, в нормі рівень слиновиділення складає 0,5 мл/мін і вище. При цьому середньостатистичні показники не перевищували 0,42 мл/мін, а індивідуальні відхилення були від 0,3 до 0,7 мл /хв. Після застосування лікувального комплексу кількість осіб з мінімальними показниками саливації зменшилося майже в 3 рази (таблиця.3)

Таблиця 3

Рівень саливації у пацієнтів до і після застосування лікувального комплексу (n=24)

Середньостатистичні показники рівня саливації	Кількість осіб з мінімальними показниками саливації (0,3-0,4 мл/хв.)	Кількість осіб з максимальними показниками саливації (0,5-0,7 мл/хв.)
До застосування лікувального комплексу		
0,42 мл/хв. ± 0,01мл/мин	17 (70,8%)	7 (29,2%)
Після застосування лікувального комплексу		
0,48 мл/хв. ± 0,01мл/мин P<0,002	6 (25,0%)	18 (75,0%)

Примітка: достовірність відмінностей -P-рахована по відношенню до початкового рівня (до призначення лікувального комплексу)

Таким чином, за результатами досліджень зроблені наступні висновки:

1. У 57 % пацієнтів, які проводили вибілювання зубів з'явилася гіперчутливість зубів. Вибілювання зубів сприяло виходу з емалі макро- і мікроелементів, що збільшило проникність зубної емалі і дентину.
2. У 70,8 % спостерігався низький рівень саливації, що свідчить про недостатній вступ мінералів в емаль зуба природним чином.

3. Через 1 місяць після застосування лікувального комплексу : показники чутливості зубів знизилися по відношенню до початкового рівня на 81%- 90%; рівень саливації збільшився на 45,8 %.

Усе вказане свідчить про те, що запропонований лікувально-профілактичний комплекс сприяв підвищенню мінералізації зубів, і, як наслідок, зниженню проникності твердих тканин зубів для больових подразників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Морфологическое строение твердых тканей зубов у взрослых людей разных возрастных групп с чувствительным дентином/иорданишвили А.К., Орлов А.К., Сафронов С.В., Смольнякова А.В. // Курский научно-практический вестник: Человек и его здоровье. 2020. № 1. С. 21-28.
2. Успенская О.А. Выраженность гиперестезии зубов при проведении профессионального и домашнего отбеливания зубов / О.А. Успенская, О.В. Трефилова // Клиническая стоматология. 2019. № 3. с. 28-30.
3. Critical Review of Modern Concepts for Teeth Whitening. Matthias Eppe, Frederic Meyer, Joachim Enax Dent J (Basel) 2019 Sep; 7(3): 79.
4. Пивень О.В. Влияние отбеливания зубов с применением системы, включающей пероксид карбамида, на резистентность эмали/О.В. Пивень, Т.П. Терешина//Вестник стоматологии. 2012. № 3. С. 49-52.
5. Изменение чувствительности твердых тканей зубов после проведения процедуры офисного отбеливания зубов/Магсумова О.А., Рыскина Е.А., Постников М.А [и др.] // Институт стоматологии. 2020. № 3. С. 62-63.
6. Флейшер Г. М. Отбеливание зубов.Руководство для врачей / Г. М. Флейшер. 2019: издательство СистемаRidero. 77 с.
7. Оценка уровня минерализации твердых тканей зубов после отбеливания / Богатырева Ю.А., Чиркова Н.В., Вечеркина Ж.В., Семенин К.Е.//Медицинский вестник Башкортостана. 2019. № 4. С. 80-83.
8. Метелица К.И. Ксеростомия и ее осложнения в полости рта / К.И. Метелица, Т.Н. Манак // Современная стоматология. 2021. № 2. С. 6-10.
9. Терешина Т.П. Изучение эффективности применения реминерализующего комплекса после отбеливания зубов / Т. П. Терешина, О.В. Пивень //Инновации в стоматологии. -2014. -№1. -С.14-16
10. Efficacy of desensitizing products containing 8% arginine and calcium carbonate for hypersensitivity relief in MHN-affected molars: an 8-week clinical study/Katrin Bekes, Karolin Heinzelmann, Stefan Lettner, Hans-Günter Schaller // Clin Oral Investig. 2017; 21(7): 2311–2317.
11. Сравнительный анализ эффективности проведения реминерализующей терапии после проведения профессионального отбеливания зубов / Чиркова Н.В., Богатырева Ю.А., Щербинин А.С., Каверина Е.Ю // Медико-фармацевтический журнал пульс. 2018. № 3. С. 35-38.
12. Pathogenesis, diagnosis and management of dentin hypersensitivity: an evidence-based overview for dental practitioners/ Xiu-Xin Liu, Howard C. Tenenbaum, Rebecca S. Wilder [et al.] // BMC Oral Health. 2020; 20: 220. Published online 2020 Aug 6. doi: 10.1186/s12903-020-01199-
13. Коваленко И.П. Эффективность лечения гиперестезии твердых тканей зубов методом реминерализации/ И.П. Коваленко// Современная стоматология. – 2013. – № 2. -С. 85 – 88
14. Evaluation of a Hypersensitivity Inhibitor Containing a Novel Monomer That Induces Remineralization—A Case Series in Pediatric Patients/Manami Tadano, Aya Yamada, Yuriko Maruya [et al.]//Children (Basel) 2021 Dec; 8(12): 1189. Published online 2021 Dec 16. doi: 10.3390/children8121189
15. Home use of interdental cleaning devices, in addition to toothbrushing, for preventing and controlling periodontal diseases and dental caries/Helen V Worthington, Laura MacDonald, Tina Poklepovic Pericic [et al.] Cochrane Oral Health Group/ Cochrane Database Syst Rev. 2019; 2019(4): CD012018. Published online 2019 Apr 10. doi: 10.1002/14651858.CD012018.pub2
16. The efficacy of a newly designed toothbrush to decrease tooth sensitivity / Schiff T., Wachs G.N., Petrone D.M. [et al.] // Compend. Contin. Educ. Dent. – 2009. – Vol. 30, № 4. -p.234-240
17. Орехова Л.Ю. Определение чувствительности зубов/Л.Ю. Орехова, С.Б. Улитовский // Пародонтология. 2008. № 4. С. 49-51.
18. Иванов В.С. Заболевания пародонта/ В.С. Иванов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Мед. информ. агентство, 1998. 296 с.

V. Pakhlevanzade. Justification of the use of the medicinal complex for hyperaesthesia of teeth that developed after their bleaching. – Article.

Summary. The results of own research are presented, which relate to the justification of the use of a medical complex for hyperesthesia of teeth after their whitening. It was established that as a result of the use of the complex, which includes the desensitizer Saturool D, remineralizing toothpaste ApaCare®, which contains medical hydroxyapatite, as well as Biotene Oralblance, which stimulates salivation, and varnish containing fluorine, the indicators of tooth sensitivity decreased in relation to the initial level by 81%-90%; the level of salivation increased by 45.8%.

Key words: teeth whitening, hyperesthesia of teeth, effectiveness of treatment-prophylactic complex.

В. Й. Тещук

*кандидат медичних наук, доцент,
Заслужений лікар України,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру
Південного регіону України,
полковник медичної служби
м. Одеса, Україна*

Н. В. Тещук

*лікар-невролог
Центр медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна*

О. О. Руських

*лікар-інтерн невролог
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

Є. І. Москаленко

*підполковник медичної служби
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ВЕРТЕБРАЛЬНОЇ АРТЕРІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Анотація. Синдром вертебральної артерії (СВА) – одна з важливих проблем сучасної неврології. Дуже часто СВА зустрічається серед військовослужбовців ЗС України. Виділені основні клінічні гурти пацієнтів з СВА. Встановлено, що ефективність лікування СВА нерозривно пов'язана з якісною і своєчасною діагностикою даної патології.

Ключові слова: синдром вертебральної артерії, ультразвукова доплерографія судин ший, транскраніальна доплерографія, магнітно-резонансна томографія, магістральні артерії голови.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну значно зріс віковий ценз серед військовослужбовців ЗС України (до 60 років). Враховуючи, що багатьом військовослужбовцям не проводились медичні огляди на призовних дільницях районних (міських) територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП), або ж проводились лікарями, які залучалися з місцевих лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ) рішенням керівників місцевих державних військово-цивільних адміністрацій ЗС України поповнилися не досконало обстеженими громадянами України. В зв'язку з цим значно збільшилась кількість військовослужбовців з цереброваскулярними захворюваннями (ЦВЗ). Це в свою чергу визначає актуальність розробки ранніх діагностичних критеріїв, та своєчасної діагностики ЦВЗ в цілому, та синдрому вертебральної артерії (СВА) зокрема. Військовослужбовці в умовах військового часу, при відсутності певних навиків, одягнули бронежилети та змушені були стрибати в обладунках з військової техніки та в окопи. Це в свою чергу призвело до значного зростання кількості пацієнтів з ЦВЗ та вертеброгенними захворюваннями (ВЗ).

Метою нашої роботи було встановлення клініко-діагностичних критеріїв для встановлення діагнозу СВА у військовослужбовців ЗС України в умовах військового шпиталю (ВШ).

Матеріали та методи

Нами в умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону (ПР) проведено аналіз медичної документації 112 пацієнтів, котрі поступали на стаціонарне лікування з березня по липень 2022 року в діагнозі, яких звучав СВА. Серед них було 110 чоловіків (98,2%) та 2 жінок (1,8%), віком від 18 до 62 років (середній вік $46 \pm 5,9$ років). Проводилось клініко-інструментальне обстеження [1-6].

Результати та їх обговорення

Діагностика СВА в умовах військового стану достатньо складна, в зв'язку з поліморфізмом скарг та клінічної симптоматики. В клінічній практиці ми часто зіштовхувались, як з гіпердіагностикою СВА так і з гіподіагностикою. Гіпердіагностика СВА частіше всього пов'язана з елементарним недообстеженням пацієнтів, відсутністю діагностичної бази в умовах військового стану (ВС). Частіше всього це відбувається за наявності у пацієнтів вестибуло-атактичного або кохлеарного синдрому, коли військовому лікарю не вдається розпізнати, або запідозрити патологію лабіринту [6]. Не дивлячись на багатогранність скарг, котрі висуваються пацієнтами з СВА (головні болі, запаморочення, хиткість при ходьбі, шум та дзвін у вухах, фотопсії, пароксизми втрати свідомості, транзиторні порушення зору, минаючі порушення мозкового кровообігу, тощо) військовому лікарю необхідно виділити основний клінічний синдром та зіставити його з описом клінічних проявів СВА [6]. В подальшому необхідно встановити наявність екстравазальних компресій або деформацій вертебральних артерій (ВА). Однак не завжди отримані результати рентгенологічних методів обстеження корелюють з клінічною симптоматикою. Тому для уточнення характеру процесу необхідно встановити факт компресійного впливу на ВА, що досягається при використанні ультразвукової доплерографії (УЗДГ) судин шиї та транскраніальної доплерографії (ТКДГ) [1-4;6]. Оцінюючи медичну документацію ми виділили ряд гуртів(клінічних варіантів) СВА. До першого гурту віднесли пацієнтів з транзиторними ішемічними атаками (ТІА) – 4 (3,6%). Ішемічна стадія СВА проявлялася у вигляді минаючих порушень мозкового кровообігу (ПМК) у вертебрально- базилярному басейні (ВББ). Найбільш частими клінічними симптомами були: минаючі рухові та сенсорні порушення, повна або часткова втрата зору, гомонімна геміанопсія; атаксія не пов'язана з головокружінням, нападаподібні запаморочення, котрі супроводжувалися нудотою, блювотою, дисфагією, дизартрією, диплопією. До другого гурту були віднесені 36 (32,1%) пацієнтів з вестибуло-атактичним синдромом (ВАТ) на фоні хронічної недостатності мозкового кровообігу (ХНМК). В них переважали суб'єктивні симптоми: головокружіння, відчуття нестійкості тіла, потемніння в очах; порушення рівноваги, котрі супроводжувалися нудотою та блювотою; серцево-судинні порушення. Симптоми посилювалися під час рухів головою та при вимушеному положенні голови.

Третій гурт складала 29 (25,9%) пацієнтів у котрих на фоні ХНМК виникали дроп-атаки (напади миттєвого падіння пов'язані з ішемізацією каудальних відділів стовбура головного мозку (ГМ) та мозочку, котрі проявлялися виникненням тетрапарезу за різкого закидання голови з швидким послідовним відновленням рухової функції). Значну частину складала хворі з синдромом вегетативних розладів (СВР) на фоні ХНМК – 13 (11,6%). Цей синдром виникав в період загострення СВА, не був ізольованим, та проявлявся вегетативними проявами, такими, як відчуття жару, озноб, похолодання кінцівок, гіпергідроз, змінами дермографізму, пароксизмальними порушеннями сну та бадьорості.

В окремий гурт ми виділили 8 (7,1%) пацієнтів з синдромом Барре – Льеу (задньо-шийним симпатичним синдромом – ЗШСС). Клінічно це проявлялося в них головним болем (ГБ) в шийно-потиличній ділянці з іррадіацією в передні відділи голови (по типу «знімання шолома»). ГБ пульсуючого або стріляючого характеру, починався в шийно-потиличній ділянці та розповсюджувався на тім'яну, скроневу та лобну ділянки. Як правило, ГБ був постійним, особливо зранку, після сну на незручній подушці, посилювався при ходьбі, при рухах в шийному відділі хребта (ШВХ). ГБ, як правило, супроводжувався вегетативними порушеннями, кохлеовестибулярними та зоровими розладами [5]. До особливого гурту ми віднесли пацієнтів з так званою базилярною мігренню – 3 (2,7%). Як правило, мігреноподібний напад у хворих даного гурту починався двобічними зоровими порушеннями, котрі супроводжувалися запамороченнями, атактичними проявами, шумом у вухах, дизартрією. На висоті нападу інколи виникав цефалгічний синдром (переважно в потиличній ділянці), котрий супроводжувався нудотою та в ряді випадків пароксизмом втрати свідомості. Базилярна мігрень не є наслідком компресії безпосередньо ВА, в її основі лежить звуження основної артерії (ОА), або її гілок. Даний синдромокомплекс слід розглядати в контексті клінічних проявів СВА.

Окрім цього, заслуговують уваги 14 (12,5%) хворих з кохлео-вестибулярним синдромом (КВС). Кохлеарні порушення проявлялися шумом та дзвоном у вухах та потилиці, парестезіями, приглухуватістю, зниженням сприйняття шепітної мови, а відтак змінами на аудіограмі. Вищеписані порушення, як правило, поєднувалися з пароксизмальними несистемними запамороченнями (відчуття нестійкості, похитування), або системним головокружінням. Шум та дзвін у вухах характеризувався стійкістю та тривалістю проявів, за характером змінювався в залежності від положення голови. У 5 (4,5%) пацієнтів діагностували офтальмічний синдром (ОС). У них зорові порушення характеризувалися минаючою фотопсією, миготливою скотоною, стомлюваністю та зниженням гостроти зору при читанні та інших зорових навантаженнях. Практично у всіх хворих даного гурту відмічалися явища кон'юнктивіту: пекучі больові відчуття, відчуття «піску» в очах, почервоніння кон'юнктиви, слезотеча. Також спостерігалися епізоди нападоподібного випадіння полів зору або їх сегментів, частіше всього вони були пов'язані із змінами положення голови. У трьох пацієнтів (2,7%) ми спостерігали синдром Унтерхарншайдта (синкопальний вертебральний синдром- СВС). Синкопальний напад Унтерхарншайдта проявлявся ГПМК в ретикулярній формації стовбура головного мозку (ГМ), та характеризувався короткочасним виключенням свідомості при різких рухах головою, або при тривалому вимушеному положенні голови.

Для встановлення діагнозу вертеброгенного СВА необхідна була наявність трьох характерних клініко-діагностичних критеріїв [6].

ВИСНОВОК

Таким чином, ефективність лікування СВА нерозривно пов'язана з якісною і своєчасною діагностикою даної патології. Масштабна розповсюдженість вертебральних порушень та пов'язаних з ними церебральних вазопатій серед військовослужбовців Збройних Сил України передбачає проведення комплексного обстеження даної категорії громадян України в ЛПЗ України **безкоштовно та першочергово**. Стратегія профілактики заключається перш за все в динамічному спостереженні за пацієнтами даного гурту з широким застосуванням ультразвукових методів діагностики, зокрема УЗДГ+ТКДГ. Необхідно також ввести в амбулаторну неврологічну практику стандарти комплексного променевого обстеження (функціональна рентгенографія, УЗДГ+ ТКДГ, МРТ та спіральна КТ) всіх пацієнтів з вертебральними скаргами та клінічними проявами. Дотримання даних принципів сприятиме розширенню діагностичних можливостей та адекватній профілактиці СВА у захисників України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Дунай О.А., Тещук В.В., Медвідь Н.А., Воронова Ю.В. Роль ультразвукової доплерографії та транскраніальної доплерографії в діагностиці гострих порушень мозкового кровообігу // Актуальні проблеми транспортної медицини. 2011. № 3(25). С. 138-142.
2. Тещук В.Й., Тещук В.В., Дунай О.А. Діагностична цінність потовщення комплексу інтима-медіа // Радіологічний вісник. № 1-2 (62-63). 2017. С. 100-101.
3. Тещук В.Й., Дунай О.А. Актуальність оцінки цереброваскулярних захворювань методами ультразвукової діагностики // «Гуманітарний та інноваційний ракурс професійної майстерності: пошуки молодих вчених». Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – О.: «Фенікс». 2016. С. 238-239.
4. Тещук В.И., Тещук Н.В., Дунай Е.А. Медотилин в системе реабилитации пациентов с острыми нарушениями мозгового кровообращения // NEUROLOGY and NEUROSURGERY/ EASTERN EUROPE. 2018. volume 8. № 1. P. 135-141.
5. Стоянов О.М., Тещук В.Й., Тещук Н.В., Стоянов А.О., Колесник О.О. ПАТЕНТ НА ВИНАХІД № 116422 «СПОСІБ ЛІКУВАННЯ ДИСФУНКЦІЇ ВЕГЕТАТИВНОГО ВІДДІЛУ НЕРВОВОЇ СИСТЕМИ»- Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на винаходи 12.03.2018 р. – Київ. – 2018. – 8с.
6. Тещук В.Й., Тещук Н.В., Руських О.О., Аврамов П.С. Синдром вертебральної артерії в практиці військового лікаря // Південноукраїнський медичний науковий журнал. – ГО «Південна фундація медицини». Одеса. 2022. № 31. С. 74-76.

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Ruskykh, Y. Moskalenko. Peculiarities of the vertebral artery syndrome in the conditions of martial law. – Article.

Summary. Vertebral artery syndrome (VAS) is one of the important problems of modern neurology. Very often, SVA is found among the military personnel of the Armed Forces of Ukraine. The main clinical groups of patients with SVA are highlighted. It has been established that the effectiveness of SVA treatment is inextricably linked to high-quality and timely diagnosis of this pathology.

Key words: vertebral artery syndrome, ultrasound dopplerography of neck vessels, transcranial dopplerography, magnetic resonance imaging, main arteries of the head.

В. Й. Тещук

*кандидат медичних наук, доцент,
Заслужений лікар України,
начальник ангіоневрологічного відділення
Клініка нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру
Південного регіону України,
полковник медичної служби
м. Одеса, Україна*

Н. В. Тещук

*лікар-невролог
Центр медичної реабілітації та санаторного лікування «Одеський»
м. Одеса, Україна*

О. О. Руських

*лікар-інтерн невролог
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

Є. І. Москаленко

*підполковник медичної служби
Військово-медичний клінічний центр Південного регіону України
м. Одеса, Україна*

ПОСТКОВІДНИЙ СИНДРОМ В АНГІОНЕВРОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Світова пандемія продовжує залишатися однією з найсерйозніших проблем людства. Безліч пацієнтів після перенесеної коронавірусної інфекції (КВІ) потрапляють в неврологічні стаціонари лікувально-профілактичних закладів (ЛПЗ) України. В роботі представлено клінічний аналіз 137 історій хвороб пацієнтів, котрі перенесли коронавірусну інфекцію, за 2021 рік. Важливим напрямком успішного повернення до нормального життя пацієнтів, які перенесли COVID-19, вважається лікування неврологічних наслідків КВІ та реабілітація. Якщо патологічний стан після перенесеного захворювання зберігається, але збудник не виявляється, то йдеться про наслідки захворювання, котрі мають право називатися постковідним синдромом (ПКС).

Ключові слова: коронавірусна інфекція, постковідний синдром, постковідні ускладнення, COVID-19.

В умовах ангіоневрологічного відділення (АНВ) клініки нейрохірургії і неврології Військово-медичного клінічного центру (ВМКЦ) Південного регіону (ПР) пройшло стаціонарне лікування за 2021 рік 137 пацієнтів (22,8%), котрі офіційно перенесли COVID-19 [1-4]. Ця категорія ангіоневрологічних хворих знаходиться лише на початку до шляху одужання. Не дивлячись на величезну кількість наукових публікацій, чітка картина неврологічних наслідків COVID-19 залишається нез'ясованою. Оцінити постковідні ускладнення (ПКУ) ми можемо за результатами річного звіту.

Матеріали і методи дослідження.

Проведено комплексне клініко-неврологічне обстеження 137 пацієнтів, котрі знаходились на стаціонарному лікуванні в АНВ ВМКЦ ПР в 2021р. Середній вік хворих становив $56,9 \pm 7,2$ років, з них 109 чоловіків (79,6%) та 28 жінок (20,4%). Програма обстеження включала: КТГМ (для ідентифікації, верифікації і локалізації розміру, характеру осередка) нашим пацієнтам ми проводили на 64-зрізовому комп'ютерному томографі «SOMATOM go.Up (64-slice Configuration)», Siemens Healthcare GmbH (2020р. в.; Німеччина) та МРТ ГМ (для верифікації та локалізації розміру, характеру осередка) на МР

томографі з напруженістю магнітного поля 1,5 Тл «MAGNETOM Espree», Siemens, Німеччина, 2011 р.в. в центрі медичної діагностики «Магні-тайм» (м. Одеса). Окрім, вищевказаних досліджень, нашим пацієнтам проводили УЗДГ+ТКДГ (аналіз ЦГД з використанням ультразвукового діагностичного апарату типу «ACUSON S2000», Siemens Healthcare GmbH (2020р.в.; Німеччина). Визначалась лінійна систолична швидкість кровоплину (ЛШК) та об'ємна швидкість кровоплину (ОШК) в загальній сонній артерії (ЗСА), внутрішній сонній артерії (ВСА), середній мозковій артерії (СМА), передній мозковій артерії (ПМА), вертебральній артерії (ВА), базиллярній артерії (БА)). В умовах ВМКЦ ПР проводили ЕЕГ (вивчення частотно-амплітудних показників БАГМ здійснювалось з допомогою ЕЕГ комп'ютерного комплексу «BRAINTEST», Україна, 2014 р.в.). Визначення стану ПЕД за допомогою геронтологічної шкали депресивності. Дослідження пам'яті за допомогою теста на запам'ятовування 10-ти слів. Для аналітичної оцінки отриманих результатів використані програми «Microsoft® Excel 2006», «Statistica® for Windows 6,0».

Результати та їх обговорення.

У багатьох пацієнтів був зафіксований виразний астенічний синдром, що значно погіршував їхню якість життя та суттєво знижував працездатність. В таких пацієнтів відмічалось зниження припливу крові до ГМ та автоімунне ушкодження головного мозку, або поєднання цих аномалій. Найчастіше постковідний астенічний синдром проявлявся психічними розладами та загальним виснаженням пацієнта. Найпоширенішими проявами астенії при ПКС були:

- швидка втомлюваність у 117 (85,4%) хворих;
- дратівлива слабкість (підвищена збудливість, яка швидко змінювалася виснаженістю) у 84 (61,3%) пацієнтів;
- афективна лабільність із рисами примхливості та невдоволення у 81 (59,1%) обстежуваних;
- плаксивість у 72 (52,6%) хворих;
- розлади пам'яті у 65 (47,4%) пацієнтів.

Серед можливих причин розвитку астенії при ПКС називають:

- масивне медикаментозне навантаження під час терапії COVID-19 (зокрема, призначення дексаметазону, що має катаболічну спрямованість дії у 79 (57,7%) обстежуваних;
- тривалий і виснажливий перебіг захворювання з дихальною недостатністю та водно-електролітними розладами у 67 (48,9%) хворих;
- супутні тяжкі та/або некомпенсовані системні захворювання, такі, як цукровий діабет (ЦД) у 43 (31,4%) пацієнтів.

Основними напрямками лікування при ПКС були:

- оптимізація медикаментозного лікування та раннє скасування медикаментозних засобів із катаболічною спрямованістю дії (дексаметазон);
- організація оптимального за кількістю та збалансованого за складом харчування;
- психологічна підтримка в родині та на роботі;
- виявлення та контроль водно-електролітних і метаболічних порушень;
- моніторинг і корекція порушень за наявності супутніх захворювань (цукровий діабет, артеріальна гіпертензія);
- профілактика метаболічних розладів (кетозидозу голодування та діабетичного кетозидозу);
- покриття внутрішньоклітинного енергодефіциту;
- ліквідація «тліючого» системного запалення.

Можливими напрямками лікування «тліючого» системного запалення є зменшення рівня цитокінів і медіаторів, проникності ГЕБ; корекція порушення ендотеліальної функції; підвищення ефективності власних антиоксидантних систем організму. Варто враховувати, що COVID-19 може спричиняти й серйозніші неврологічні порушення. На сьогодні отримано свідчення, що SARS-CoV-2 може бути залучений у розвиток енцефалопатії у 76 (55,5%) хворих; судомних нападів у 8 (5,8%) пацієнтів; гострих порушень мозкового кровообігу (ГПМК) у 4 (2,9%) обстежуваних; нейром'язових розладів (синдрому Гійєна-Барре, полінейропатії, парезів, атаксії) у 5 (3,6%) хворих. Частими неврологічними симптомами, котрі супроводжували COVID-19, також є запаморочення, головний біль, порушення свідомості у 99 (72,3%) пацієнтів.

Висновок.

Таким чином, проходження гострої фази COVID-19 зовсім не означає повного одужання. КВІ вражає в першу чергу клітини нервової системи, що в подальшому визначає вид і тяжкість ПКУ. Саме тому

після перенесених гострих симптомів COVID-19 потрібен обов'язковий моніторинг стану нервової системи та психічних функцій, а також синдромо-патогенетичний підхід до реабілітації пацієнтів, котрі будуть складати переважну частку в неврологічних стаціонарах. Для максимального одужання пацієнтам з помірними та тяжкими постковідними синдромами рекомендується мультидисциплінарне лікування та реабілітація в умовах стаціонару. Оскільки ми все ще переживаємо пандемію та її наслідки, описувати повну клінічну картину ПКС занадто рано. Проте опубліковані дані вже переконливо довели зростання кількості неврологічних порушень після перенесеної COVID-19, що зумовлює необхідність постійного неврологічного та когнітивного/афективного моніторингу всіх випадків COVID-19 (незалежно від ступеня тяжкості) та післявакцинальних ускладнень. Особливу увагу варто приділяти маркерам запалення в периферичній крові (співвідношення нейтрофілів і лімфоцитів, С-реактивний білок, D-димер, сироватковий феритин). Глобальні клінічні реєстри з ретельним системним підходом до оцінки, ведення та звітності про пацієнтів, які перенесли COVID-19, та отримали ускладнення після вакцинації, допоможуть з'ясувати ключові клінічні особливості виникнення неврологічних ускладнень, а також визначити ефективність потенційних терапевтичних втручань найближчим часом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тещук В.Й., Тещук В.В., Руських О.О. До питання лікування гострих порушень мозкового кровообігу після перенесеної коронавірусної хвороби – Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету: [збірник]. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 34. С. 120-123.
2. Тещук В.Й., Тещук Н.В., Руських О.О. Досвід лікування неврологічних ускладнень після перенесеної коронавірусної хвороби. The 2-nd International scientific and practical conference – Achievements and prospects of modern scientific research // (January 11-13, 2021) Editorial EDULCP, Buenos Aires, Argentina. 2021. P. 103-107.
3. Тещук В.Й., Тещук Н.В., Руських О.О. До питання лікування неврологічних ускладнень після перенесеної коронавірусної хвороби // The 6-th International scientific and practical conference “Actual trends of modern scientific research” (January 17-19, 2021) MDPC Publishing, Munich, Germany. 2021. P. 75-78.
4. Тещук В.Й., Тещук Н.В., Руських О.О. та інші. Застосування ксаврону при лікуванні пацієнтів з гострими порушеннями мозкового кровообігу // Південноукраїнський медичний науковий журнал. 2021. № 1. С. 65-68.

V. Teshchuk, N. Teshchuk, O. Ruskykh, Y. Moskalenko. Post-covid syndrome in angioneurological practice. – Article.

Summary. *The global pandemic continues to be one of humanity's most serious problems. Many patients after suffering a coronavirus infection (CVI) end up in neurological hospitals of medical institutions (MI) in Ukraine. The work presents a clinical analysis of 137 case histories of patients who suffered a coronavirus infection for the year 2021. Treatment of the neurological consequences of CVI and rehabilitation is considered an important direction for the successful return to normal life of patients who have undergone COVID-19. If the pathological condition persists after the disease, but the causative agent is not detected, then we are talking about the consequences of the disease, which have the right to be called post-covid syndrome (PCS).*

Key words: *coronavirus infection, post-covid syndrome, post-covid complications, COVID-19.*

Розділ 5

*Гуманітарні та соціальні науки.
Педагогіка та психологія.
Культура і мистецтво*

О. П. Аксьонова

*кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри реабілітаційної педагогіки та здорового способу життя
Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»
Запорізької обласної ради
м. Запоріжжя, Україна*

ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ТА ПІДПРИЄМЛИВОСТІ УЧНІВ І УЧЕНИЦЬ ДЕСЯТИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ З ВОЛЕЙБОЛУ

***Анотація.** Уперше автором статті подана технологія формування ініціативності та підприємливості учнів і учениць десятих класів на уроках з волейболу. До структури технології включено такі складові: алгоритм проєктування уроку фізичної культури; календарно-тематичний план проведення уроків за темою «Волейбол» в десятих класах; матриця уроку фізичної культури в десятому класі; навігатор виконання компетентнісно орієнтованих рухових завдань, схема аналізу уроку фізичної культури.*

***Ключові слова:** технологія, ключові компетентності, ініціативність і підприємливість, фізична культура, волейбол, урок фізичної культури.*

Виклики сучасного світу спричиняють модифікацію усіх сфер життя. Постійних змін зазнають і вимоги, які пред'являє соціум до випускників школи. За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі тощо. Саме тому одним із основних напрямків реформування визначено формування життєвих компетентностей здобувача освіти, потрібних для його успішної самореалізації у житті, навчанні та праці [1]. Система загальної середньої освіти функціонує з метою забезпечення формування в учнів компетентностей, визначених Законом України «Про освіту» [2].

Навчальна програма з фізичної культури для учнів 10-11 класів спрямовує педагогічну увагу вчителя на формування десяти ключових компетентностей [3, с. 2-4]. Технологічним інструментом, який забезпечить їх формування в освітньому процесі, мають виступати компетентнісно орієнтовані рухові завдання (далі – КОРЗ). На сьогодні відсутня методика формування компетентностей учнів на уроках фізичної культури. Тому виокремлено низку проблем: дефіцит компетентнісно орієнтованих рухових завдань для використання на уроках фізичної культури; недостатня розробленість технології конструювання таких завдань; недостатній рівень методичної підготовки вчителів щодо конструювання та використання КОРЗ в освітньому процесі.

Сучасні юнаки та дівчата зростають та розвиваються в інформаційному просторі. Означене потребує від освітян рентабельних, ефективних підходів до навчання та виховання. Тому науково-методичні дослідження вчених України спрямовані на активний пошук шляхів модернізації методики фізичного виховання (Табл. 1).

Була розроблена технологія формування ініціативності та підприємливості учнів десятих класів на уроках з волейболу. Ключова компетентність «Ініціативність та підприємливість. Уміння: боротися, здобувати чесну перемогу та з гідністю приймати поразку, контролювати свої емоції, організувати свій час і мобілізувати ресурси, оцінювати власні можливості в процесі рухової діяльності, реалізовувати різні ролі в ігрових ситуаціях, відповідати за власні рішення, користати з власних переваг і визнавати недоліки у тактичних діях у різних видах спорту, планувати та реалізовувати спортивні проєкти (турніри, змагання тощо). Ставлення: ініціативність, активність у фізкультурній діяльності, відповідальність, відвага, усвідомлення важливості співпраці під час ігрових ситуацій» [3, с. 3].

Спиралися на авторське визначення дефініції Школи компетентностей: це інноваційний напрямок у методиці фізичного виховання; соціальне поєднання учнів, їхніх педагогів для збагачення власного досвіду щодо ефективного існування в оточуючому світі через раціональне використання засобів фізичного виховання і спорту [4, с. 2].

Групування досліджень у контексті модернізації методики фізичного виховання

ЗАГАЛЬНО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ	МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ
Кумулятивний ефект форм фізичного виховання (4 в 1): фізіологічний + функціональний + естетичний + виховний (О. Вілігорський, 2010)	Використання інтерактивних засобів і рефлексивних механізмів фізичного виховання (І. Іваній, 2007)
Два напрямки оновлення методики фізичного виховання: 1 – відхід (відмова) від авторитарного стилю, регламентованого навчання «за підручником», заборон, примусів; 2 – функціонування нерепресивної педагогіки (О. Аксьонова, 2012)	Багатоваріантність методик, уміння організувати навчання на різних рівнях складності (С. Гуменюк, 2010; Я. Кравчук, 2013)
Інтегральний підхід до проєктування, конструювання, впровадження інноваційних уроків, проєктної форми навчання, відповідного ефективного дидактичного наповнення. В основі – встановлення мотивів, усвідомлення цілей і завдань навчання; знання способів досягнення поставлених цілей (О. Отравенко, 2013; О. Бабич, 2014; І. Петренко, В. Гончар, 2015)	Арсенал засобів фізичного виховання, стиль взаємовідносин учнів і вчителя, обсяг самостійності щодо вдосконалення власного і оточуючого середовища мають програмуватися і змінюватися відповідно до життєвого досвіду учня, індивідуальних планів тощо (Ю. Костюк, 2013)
Реалізація ідеї розвивально-оздоровчого навчання в умовах диференційованого підходу (О. Аксьонова, 2005; В. Ареф'єв, Н. Михайлова, 2016)	Принципи педагогіки співпраці, довіра учням, їхня самостійність та ініціатива, гнучкі методи та засоби навчання, творчий пошук (С. Сичов, 2015)

Важливо для подальшої роботи було визначити характерні риси традиційного рухового завдання (ТРЗ) та КОРЗ (Табл. 2).

Таблиця 2

Характерні риси ТРЗ і КОРЗ

ТРЗ: педагог регламентує, обумовлює	КОРЗ: педагог створює, пропонує
Структуру вправи, дії	Інтригу, недомовленість
Місце, інвентар, обладнання, партнерів, склад команд	Вибір інвентарю, місця, партнерів по команді
Кількість разів, темп, амплітуду тощо	Тривалість серії (сету)
Речі, які заборонено робити	Скласти свої правила, за якими ефективно працювати
Оцінка: правильно / не правильно	Оцінка: раціонально / не раціонально
Жорсткий регламент	Гнучкий регламент

У навчальній програмі з фізичної культури сформульовані педагогічні завдання навчального, оздоровчого та виховного типів, подана структура ключових компетентностей, які, в свою чергу, виступають індикаторами – результатами навчальних досягнень учнів, отже – показником ефективності педагогічних дій на уроці. Також виокремлені вимоги до сучасного уроку фізичної культури [3, с. 2, 5-6].

Упорядкувати процес проєктування уроків у контексті з вищезазначеними позиціями навчальної програми вдалося через розроблення відповідного алгоритму (Табл. 3).

Таблиця 3

Алгоритм проєктування уроку фізичної культури

№№	ПЕРЕЛІК ДІЙ	ЩО ДОСЯГНУТО
1.	Виокремити педагогічне завдання.	Акцентовано педагогічну увагу на циклічне вирішення конкретних програмних завдань
2.	Підібрати під кожне педагогічне завдання конкретний показник ключової компетентності та відповідний програмний компонент.	Сконцентровано процес планування уроків на організацію компетентісно орієнтованого навчання учнів.
3.	Включити компетентісно орієнтовані завдання учням в певні частини уроку, залежно від рівня фізичного навантаження.	Виконання чинних вимог до сучасного уроку фізичної культури.

Був розроблений календарно-тематичний план проведення уроків за темою «Волейбол» в десятих класах (Табл. 4).

**Календарно-тематичний план проведення уроків за темою «Волейбол»
в десятих класах (фрагмент)**

Термін проведення уроку	Педагогічне завдання	Показник компетентності	Програмний матеріал
Перший тиждень листопада; № 26	Формування загальних уявлень про фізичну культуру, її значення в житті людини, збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку	контролювати свої емоції	Багаторазові передачі м'яча в стіну зі зміною висоти передачі та відстані до стіни. Подача в ліву та праву половину майданчика
Перший тиждень листопада; № 27	Формування практичних навичок для самостійних занять фізичними вправами та проведення активного відпочинку	організувати свій час і мобілізувати ресурси	
Перший тиждень листопада; № 28	Розширення функціональних можливостей організму дитини через цілеспрямований розвиток основних фізичних якостей і природних здібностей	оцінювати власні можливості в процесі рухової діяльності	Багаторазова передача м'яча в стіну зі зміною висоти передачі та відстані до стіни; завислі передачі в ближню зону: 2-3, 3-2; передача м'яча через зону: 2-4, 4-2
Другий тиждень листопада; № 29	Розширення рухового досвіду, вдосконалення навичок життєво необхідних рухових дій, використання їх у повсякденній та ігровій діяльності	реалізувати різні ролі в ігрових ситуаціях	
Другий тиждень листопада; № 30	Розширення рухового досвіду, вдосконалення навичок життєво необхідних рухових дій, використання їх у повсякденній та ігровій діяльності	реалізувати різні ролі в ігрових ситуаціях	Верхня бокова подача. Вибіркове виконання подачі: на гравця, слабшого у прийомі м'яча, на гравця що вийшов після заміни.
Другий тиждень листопада; № 31	Формування загальних уявлень про фізичну культуру, її значення в житті людини, збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку	відповідати за власні рішення	Прямий нападаючий удар за ходом, сильнішою рукою з високих та середніх передач із зон 2 та 4; нападаючі удари з короткої передачі; нападаючий удар з першої передачі.

Наступним кроком була розробка матриці уроку фізичної культури в десятому класі (Рис. 1).

Рис. 1. Матриця уроку фізичної культури в експериментальному класі

Розроблений навігатор виконання КОРЗ. Це свого роду рубрикатор навчальних завдань учням і ученицям на уроці. Картки, на яких зазначені види діяльності учнів, що заплановано виконати під час КОРЗ, розташовуються в місцях відповідних зон активності. Юнаки та дівчата мають можливість ознайомитися зі змістом карток, шукаючи їх за черговістю нумерування або кольором. Різнокольорові картки – різнорівневі завдання для диференційованої роботи учнів і учениць різних типологічних груп.

Для відпрацювання КОРЗ на уроках з волейболу в десятому класі було укладено сім дидактичних ліній. Назви дидактичних ліній зіставлено з виокремленими дескрипторами із зазначеного у Програмі вкладу предмета у формування ключової компетентності «Ініціативність і підприємливість». Зокрема: «Мої емоції»; «Мої ресурси»; «Мої можливості»; «Моя місія в гри»; «Моя відповідальність»; «Моя тактика гри»; «Мої перемоги».

В структурі кожної дидактичної лінії такі складові: календар проведення уроку; педагогічне завдання на урок; показник ключової компетентності «ініціативність і підприємливість»; програмний матеріал модуля «Волейбол»; частина уроку, на якій планується використовувати КОРЗ; опис організації та проведення КОРЗ; програмна вимога до сучасного уроку.

Таким чином було розроблено дидактичне наповнення кожної частини уроку за модулем «Волейбол»: до першої частини «Крута розминка» – дві дидактичні лінії; до другої частини «Сенсомоторне тренування» – чотири дидактичні лінії; до третьої частини «Кардіо-тренування» – дві дидактичні лінії; до четвертої частини «Мотивація» – чотири дидактичні лінії (на зразок – Табл. 5).

Таблиця 5

Дидактична лінія 1 «Мої емоції»

Термін проведення уроку	Педагогічне завдання	Показник компетентності	Програмний матеріал
Перший тиждень листопада; № 26	Формування загальних уявлень про фізичну культуру, її значення в житті людини, збереження та зміцнення здоров'я, фізичного розвитку	контролювати свої емоції	Багаторазові передачі м'яча в стіну зі зміною висоти передачі та відстані до стіни. Подача в ліву та праву половину майданчика
Перша частина уроку «Крута розминка»	Опис. «Слухай і влучай». На стінах у різних місцях на висоті волейбольної сітки і вище розташовані мітки різного кольору, різного розміру та конфігурації. Учасники – в мікро-групах по 4 особи. Спочатку педагог вроздріб промовляє команди: чітко в фігуру, над/під фігурою; ліворуч/праворуч фігури. Учасники реагують на команди відповідними прийомами. Потім команди на свій розсуд замовляє один із учасників в кожній мікро-групі, його товариші виконують їх. Відбувається ротация функцій в мікро-групах. Після цього педагог обумовлює певний руховий алгоритм. На кшталт: два над + три ліворуч + чотири точно + 1 праворуч. Всі по черзі відтворюють зазначений алгоритм.		Вимога до сучасного уроку: використання вчителем різноманітних організаційних форм, засобів, методів і прийомів навчання

Подальша робота була присвячена практичному впровадженню інноваційних розробок в урочну діяльність учнів експериментального десятого класу та визначення їхнього ефекту.

Після кожного уроку за модулем «Волейбол» в експериментальному класі здійснювався самоаналіз. Для цього використовувалася така схема аналізу (Табл. 6).

Таблиця 6

Схема аналізу уроку фізичної культури

Клас учнів	
Дата проведення уроку	
Тема уроку	
Педагогічне завдання	
Кількість ТРЗ на уроці	
Кількість КОРЗ на уроці	
Назва КОРЗ	
Назва ключової компетентності	
Показники, на які спрямоване КОРЗ	

Такий моніторинг посилював педагогічну увагу саме на організацію та проведення під час наступних уроків КОРЗ. Поступово співвідношення ТРЗ і КОРЗ змінювалося в бік останніх завдань. Крім того, використання різноманітних організаційних форм, засобів, методів і прийомів навчання збільшило ефективність формування в учнів і учениць умінь і навичок самостійно займатися фізичними вправами. Забезпечення диференційованого підходу до організації навчального процесу до навчальних завдань сприяло досягненню оптимальної рухової активності всіх учнів і учениць протягом кожного уроку з урахуванням стану їхнього здоров'я та самопочуття.

Про ефективність інноваційних розробок засвідчила також позитивна динаміка в рівні сформованості компетентності «ініціативність і підприємливість» учнів і учениць експериментального класу. Порівняльний аналіз даних надав такої інформації: за показником «боротися, здобувати чесну перемогу та з гідністю приймати поразку» із 56 максимальних балів результат становить 52,42 % відносно еталонного показника; за показником «контролювати свої емоції» – 35,71 %; за показником «організувати свій час і мобілізувати ресурси» – 46,42 %; за показником «оцінювати власні можливості в процесі рухової діяльності» – 52,42 %; за показником «реалізувати різні ролі в ігрових ситуаціях» – 35,71 %; за показником «відповідати за власні рішення» – 32,71 %; за показником «користати з власних переваг і визнавати недоліки у тактичних діях у різних видах спорту» – 38,91 %; за показником «планувати та реалізувати спортивні проекти» – 30,35 %.

Таким чином за всіма показниками, крім останнього, визначено позитивну динаміку. Причина відсутності динаміки за показником «планувати та реалізувати спортивні проекти» постає у відсутності зазначеного виду роботи з учнями під час уроків за модулем «волейбол». Позитивна динаміка рівня сформованості ключової компетентності «ініціативність і підприємливість» за виокремленими показниками засвідчила ефективність інноваційних розробок в структурі технології.

Усі інноваційні розробки пройшли експериментальну апробацію та впровадження в Запорізькому технічному ліцеї Запорізької міської ради Запорізької області (учитель-методист – Резніченко Назіра Донайорівна).

ЛІТЕРАТУРА

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи [Електронний ресурс]. URL: <http://mon.gov.ua/%D0%9D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8%202016/12/05/konczepczyia.pdf>
2. Закон України «Про повну загальну середню освіту» [Електронний ресурс] // Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>
3. Навчальна програма з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів. 10 – 11 класи. Рівень стандарту // Робоча група, яка здійснила розроблення навчальної програми відповідно до наказу № 451 Міністерства освіти і науки України від 22.03.2017 р.: М.В. Тимчик, Є.Ю. Алексейчук, В.В. Деревянко, В.М. Єрмолова, В.О. Сілкова.
4. Аксьонова О. П., Ганчева В. В. Нова фізкультура для малят: методика компетентнісно орієнтованих рухових завдань // YI Міжнародна науково-практична конференція «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи», 12-18.05.2020 / URL: https://drive.google.com/file/d/1ccjQs_34NGlgYXFjm-ls6xnRXiM17lLj/view

O. Aksyonova. Technology for forming the initiative and entrepreneurial spirit of tenth grade students at volleyball lessons. – Article.

Summary. For the first time, the author of the article has presented the technology of forming initiative and entrepreneurial spirit of tenth-grade students at volleyball lessons. The following components are included in the structure of the technology: an algorithm for designing a physical education lesson; a calendar-thematic plan for organization of lessons on the topic «Volleyball» in the tenth grades; the matrix of a physical education lesson in the tenth grade; a navigator for performance of competence-oriented motor tasks, an analysis scheme of a physical education lesson.

Key words: technology, key competencies, initiative and entrepreneurial spirit, physical education, volleyball, physical education lesson.

В. Л. Бабюк

доцент кафедри юриспруденції

Чернівецький інститут

Міжнародного гуманітарного університету

м. Чернівці, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ У КІСЦЕРАЛЬНІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена аналізу одного з модусів мультимодальної аргументації М. Гілберта, а саме кісцеральній аргументації. Основна увага зосереджена, по-перше, на змісті поняття кісцеральної аргументації, по-друге, на особливостях оцінювання такої аргументації. Зокрема, було проведено порівняння критеріїв RSA-моделі з критеріями, запропонованими М. Гілбертом. Результатом дослідження стало виявлення суперечливого характеру заміни критеріїв оцінювання у зв'язку з, по-перше, усуненням релевантності як критерію, що забезпечував логічність аргументації. По-друге, заміною критерію прийнятності правдоподібністю та її орієнтованістю виключно на інтуїцію аудиторії.

Ключові слова: оцінювання аргументації, RSA-модель, мультимодальна аргументація, кісцеральна аргументація.

Постановка проблеми. Сучасна неформальна логіка ставить своїм предметом аналіз та оцінювання аргументацій, що мають місце у реальному житті та є висловленими природною мовою. Фундатори неформальної логіки, Р. Джонсон та Е. Блейр, у праці «Логічний самозахист» пропонують модель оцінювання аргументації, що отримала назву **RSA-модель**, відповідно до перших літер назв критеріїв, що у ній застосовуються. До таких критеріїв належать **релевантність** засновків до висновку, а також **прийнятність** та **достатність** засновків. Хоч RSA-модель оцінювання аргументації за декілька десятиліть довела свою практичну придатність, проте досі продовжуються інтелектуальні дискусії з приводу природи її критеріїв.

Окрім цього, останні дослідження представників канадської школи неформальної логіки змушують замислитися над можливістю оцінювання аргументацій, що виражені невербально, зокрема, актуальним постає питання оцінювання візуальної аргументації.

З появою у площині логічних дискусій теорії мультимодальних аргументацій М. Гільберта питання меж застосовності RSA-моделі набуло нового значення. У цій статті розглядаємо особливості найбільш дискусійного та складного для логічного аналізу типу аргументації – **кісцеральної** [kisceral argumentation].

Метою статті є з'ясування підстав трансформації критеріїв оцінювання аргументації, а саме від RSA-моделі до критеріїв оцінювання кісцеральної аргументації М. Гілберта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання логічного оцінювання аргументації представлене у сучасній літературі працями представників канадської школи неформальної логіки, зокрема Е. Блера, Д. Волтона, Т. Гов'є, Р. Джонсона, К. Тіндейла, А. Фішера, Дж. Фрімана, Д. Хічкока та ін. Поняття мультимодальної аргументації та коло проблем, що виникає у зв'язку з його формулюванням, представлене доробками М. Гільберта, Л. Грорке, М. Новака, К. Тіндейла, та ін. Проблематика теорії аргументації та неформальної логіки активно розробляється у працях українських дослідників аргументації І. В. Хоменко[9] та О. Ю. Щербини.

Дослідження виконане у рамках **методологічного** підходу неформальної логіки.

Виклад основного матеріалу.

1. RSA-модель оцінювання аргументативних міркувань. Універсальні логічні критерії оцінювання аргументативних міркувань вперше були сформульовані 1977 року у праці Р. Джонсона та Е. Блера «Логічний самозахист». До таких критеріїв фундатори неформальної логіки віднесли релевантність (Relevance), прийнятність (Acceptability) та достатність (Sufficiency), та об'єднали їх у єдину модель оцінювання аргументативних міркувань: RSA-модель [2, с. 15]. В той час, як останні два її критерії стосуються виключно внутрішніх характеристик засновків, перший має справу зі зв'язком засновків та висновку.

Варто зауважити, що неформально-логічний аналіз аргументації передбачає увагу до аргументацій, що виникають у реальній міжособистісній комунікації. Таку аргументацію А. Фішер назвав «реальною аргументацією» [3, с. 36].

Критерій релевантності видається найбільш важливим з точки зору наявності відношення слідування між засновками і висновком. До його структури належать три типи релевантності: логічна, діалектична та риторична [1, с. 157]. Саме логічна релевантність стосується забезпечення специфічного типу слідування, вона ж описана і в праці «Логічний самозахист». Проте, інші два типи – діалектична і риторична релевантність – є не менш значливими для ефективності аргументативного міркування. Зокрема, діалектична релевантність передбачає доречне застосування аргументативного міркування у комунікативному процесі. Риторична релевантність забезпечує переконливість аргументації для аудиторії, якій вона адресована [11, с. 178].

З одного боку, вказані критерії є загальноприйнятими у сучасній неформальній логіці, з іншого – до сьогодні виникають інтелектуальні дискусії з приводу природи цих критеріїв – логічної та епістемологічної – та внутрішньої структури кожного з них.

Проте, концепція мультимодальної аргументації М. Гілберта, сформульована у 1994 році в праці «Мультимодальна аргументація», кинула виклик усталеним критеріям RSA-моделі. Зокрема, виведений автором модус «кісцеральної аргументації» поставив вимогу повного перегляду критеріїв оцінювання [5, с. 160].

2. Сутнісні характеристики «кісцеральної аргументації».

Однак, чи дійсно «кісцеральна аргументація» є аргументацією? На це питання спробуємо відповідати далі.

З цією метою необхідно, по-перше, з'ясувати характерні риси вказаного модусу аргументації. По-друге, виявити особливості критеріїв RSA-моделі та критеріїв, запропонованих М. Гілбертом для оцінювання кісцеральної аргументації.

М. Гілберт виводить назву кісцеральної аргументації від японського слова «кі», що в перекладі означає «енергія», а також «життєва сила», «наявність зв'язку». Автор представляє новий термін для позначення загальної групи комунікативних явищ, які мають у своїй основі дещо інтуїтивне, уявне, релігійне, духовне та містичне [4, с. 164].

Розглянемо один з прикладів кісцеральної аргументації, запропонований М. Гілбертом:

«Мудрий»

1. «Я не розумію» – сказав служитель. «Звідки ми знаємо, що тріадизм є справжнім способом бачення Всесвіту?»

2. «Вам потрібно лише зазирнути в глибину своєї душі, щоб знайти відповідь».

3. «Але я шукав, о, Мудрий, і не знайшов».

4. Мудрий з розумінням посміхнувся: «Значить, ти зазирнув недостатньо глибоко» [4, с. 95].

Цей приклад видається таким, що репрезентує модифікацію аргументацій, до висновку та внутрішньої структури яких не можна добратися жодного протиріччя. Адже кожне наступне подібне питання отримує таку ж відповідь [13, с. 615].

Необхідно зауважити, що *кісцеральна аргументація* є лише одним з можливих модусів аргументації у теорії М. Гілберта, в якості структурних елементів якого залучені різноманітні види інтуїції. К. Тіндейл, зауважує, що аналіз кісцеральної аргументації передбачає залучення особливого – інтуїтивного – типу раціональності, який є ширшим, ніж логічна. Це зумовлює деяку складність її аналізу та оцінювання [10, с. 624].

Інтуїтивний тип раціональності не є логічним у строгому значенні. Більше цього, він обходить логічні ланцюжки умовиводів, що стає підставою порівняння такої моделі аргументації з містичним (зокрема, релігійним) досвідом.

У зв'язку з цим, важливими у контексті розгляду кісцеральної аргументації є поняття «передчуття» та «почуття». Ці поняття описують досвід, який повсякчасно зустрічається у повсякденності, проте їх роль у формуванні людських переконань неможливо експлікувати у звичайних термінах теорії аргументації [6, с. 168]. Отже, категорія кісцеральності вочевидь вміщує у собі дещо значно більш містичне, ніж його здатна обробити свідомість [13, с. 606].

Містичний досвід прийнято вважати «парадоксальним»: люди описують те, що вони переживають, як те, що неможливо описати. Однак тут важливо визнати, що так званий парадокс полягає не в самому містичному досвіді, а в процесі його передачі «раціональній» свідомості. Більше того, «парадокс» – це

поняття критично-логічного способу міркування. Це його інструмент, який використовується для виявлення проблем, коли наявне зіткнення протилежних висновків. Відповідно, аспекти містичного досвіду (як опис того, що неможливо описати) вважаються парадоксальними [13, с. 608].

Отже, кісцеральна аргументація не є аргументацією у загальноприйнятому сенсі в неформальній логіці. Вона, вочевидь, не може мати засновко-висновкової структури. Саме це стає підставою заміни критерію релевантності в оцінюванні аргументації М. Гілбертом.

Однак, маємо зауважити значну практичну застосовність кісцеральної аргументації, адже вона має місце не лише у практиці відкриття релігійних істин. Наприклад, М. Новак зазначає, що у юридичній сфері, де інтуїтивне мислення спрямоване на факти веденої справи або ж джерела права у розгляді конкретної ситуації, юрист (наприклад, адвокат) знаходить швидке рішення у вирішенні справи, базуючись на «надшвидкому силогізмі», у якому засновки підводяться до сотень можливих основних засновків юридичних норм, зупиняючи свою увагу лише на одному або декількох з них. М. Новак стверджує, що таке інтуїтивне мислення базується на впізнаванні потрібних норм завдяки «почуттю права» (sense of the law) [10, с. 624]. Отож, юридичному типу мислення притаманна особлива інтуїтивна аргументація, яка базується на настільки швидкому аналізі даних юридичних норм та фактів справи, що швидкість прийняття первинних рішень виявляється значно більшою, аніж можна помислити за допомогою логічної раціональності, застосовуючи ланцюжки силогізмів.

Отже, М. Новак доводить практичне застосування певних інтуїтивних споглядань, які здатні привести до висновку значно швидше, аніж це можливо за допомогою логічного обґрунтування (тут маємо на увазі широке трактування «логічного» – у сенсі неформально-логічного).

3. До питання про заміну М. Гілбертом критеріїв оцінювання кісцеральної аргументації.

У зв'язку з вищевказаним, виникає питання можливості логічного оцінювання кісцеральних аргументацій. Як зазначає М. Гілберт, «питання не у тому, чи кісцеральні аргументації використовуються, а радше, як відрізнити хорошу аргументацію від поганої» [6, с. 169]

Логік формулює критерії оцінювання кісцеральної аргументації, що принципово відмінні від критеріїв RSA-моделі, запропонованих Р. Джонсоном та Е. Блером. А саме: **«відкритість для досліджень, правдоподібність, корисність (утилітарність) та здатність встояти перед запитами (to withstand inquiry)»** [4, с. 170].

Варто зауважити, М. Гілберт свого часу повністю підтримує RSA-модель Р. Джонсона та Е. Блера, вказуючи на визначеність критеріїв релевантності, достатності та прийнятності не їхніми внутрішніми характеристиками, а способом їх використання. Іншими словами, кожна з модальностей аргументації може бути визначена як релевантна, достатня та прийнятна.

З огляду на трансформацію поглядів М. Гілберта на критерії оцінювання у контексті кісцеральної аргументації, слід пригадати особливість критерію релевантності в RSA-моделі, адже це може пояснити підстави зміни критеріїв оцінювання М. Гілбертом.

Серед трьох критеріїв саме релевантність виявляє сутність неформального слідування в аргументації, яке приходить на зміну логічному слідуванню формальної логіки. Д. Хічкок називає слідування, що забезпечується властивістю релевантності **«контрфактичною підтримкою передачі істинності»** [7, с. 98; 8, с. 255].

Отже, саме релевантність є тим, що забезпечує логічний (хоч і неформальний) зв'язок між засновками та висновками. Саме тому в аргументації, позбавленій засновко-висновкової структури з огляду на її інтровертивно-містичний та емоційний характер – якою є кісцеральна аргументація, – саме релевантність є зайвою в якості критерію оцінювання.

Прийнятність та достатність, щоправда, у більшій мірі підтримуються М. Гілбертом навіть до встановлення ним нових критеріїв оцінювання [2, с. 615]. Проте, особливість релевантності як властивості та критерію оцінювання дозволяє нам з'ясувати причини подальшої повної заміни критеріїв. Доволі репрезентуючим є також твердження М. Гілберта, що кожен модус аргументації може визначити критерії для самого себе. Отож, можемо стверджувати про неуніверсальність запропонованих М. Гілбертом критеріїв.

Після розгляду релевантності, звернімося до критерію прийнятності. К. Тіндейл запитує: що робить інтуїтивну очевидність прийнятною? А також «для кого вона є прийнятною»? [13, с. 616] Прийнятність виступає неформальною альтернативою строгому формально-логічному критерію істинності.

Епістемічна природа критерію прийнятності тісно пов'язує його з поняттям істини. Проте, оцінювання аргументативного міркування як прийнятного означає зняття питання про його істинність. Неформальна

логіка визнає, що розмаїття ситуацій природної комунікації вимагає використання менш строгого критерію, як істина [7, с. 101]. Якщо ж мова йде про кісцеральну аргументацію, відношення її елементів до істини встановити неможливо взагалі, адже досягнення істини не є метою такої аргументації. Її мета радше пов'язана з міжособистісною комунікацією, а не епістемічною істиною [6, с. 65].

Особливим типом кісцеральної аргументації є релігійний досвід. Знання, отримане інтуїтивно – безпосереднє та персональне. Яскравим прикладом такого знання є істина, що досягається у релігійному досвіді. Релігійна істина – це певний тип когерентності, що забезпечується чуттєвим досвідом. Якщо залучити у цей контекст поняття аудиторії К. Тіндейла, можна зауважити, що аудиторія у кісцеральній аргументації, в результаті якої отримується релігійна істина, – вузько обмежена учасниками релігійного (містичного) досвіду [13, с. 607]. Отже, риторичний вимір аргументації, який ставить за вимогу переконання співрозмовника у певній тезі, у кісцеральній аргументації виконується. Проте, у ній не виконується логічний вимір, який забезпечується у раціональній аргументації неформальним логічним слідуванням, що підтримується властивістю релевантності.

Риторичний підхід до аргументації вказує на важливість аудиторії для ефективної аргументації. Аудиторія, у свою чергу, тісно пов'язана з критерієм прийнятності. Проте, цей критерій автор мультимодальної теорії аргументації також відкидає у аспекті кісцеральної аргументації. У теорії мультимодальної аргументації в якості критерію, який замінює не лише формально-логічну істинність, але й епістемічні істину та прийнятність, виступає правдоподібність. *Правдоподібність*, за М. Гілбертом, сама по собі є результатом комунікативної рамки, у якій діють люди [6, с. 175].

Важливо зауважити про аргументи, що виникають у К. Тіндейла, представника риторичного підходу до аргументації, автора поняття «релевантності до аудиторії» та палкого прихильника прагматичної теорії релевантності. По-перше, таке визначення правдоподібності свідчить про значну роль *аудиторій* для аргументації. По-друге, наявна значно більш загальна підстава для того, як оцінювати правдоподібність інтуїції [13, с. 617]. Для того, щоб з'ясувати цю підставу, необхідно визначити роль інтуїції у процесі переконання.

Аргументація адресується особистості в цілому, а не одній з її психологічних властивостей, таких як інтуїція. У такому контексті варто зауважити, аудиторія, як ключове поняття у концепції «релевантності до аудиторії» К. Тіндейла, постає комплексним конструктом, у зв'язку з яким формується прагматичний вимір аргументації.

Висновки. Отже, заміна у теорії мультимодальної аргументації критеріїв релевантності, прийнятності та достатності залишається суперечливою, адже по-перше, усуває з аргументації логічну складову разом з критерієм релевантності.

По-друге, критерій прийнятності замінюється критерієм правдоподібності, який, у свою чергу, виявляється недосконалим, якщо розглядати аргументацію з риторичного підходу, де значна роль відводиться аудиторії. Заміна прийнятності на правдоподібність виявляється недосконалою не лише у зв'язку з епістемологічним аспектом питання, а й через «мисленнєве розчленування» аудиторії, що виявляється у зверненні виключно до інтуїції, нівелюючи раціональну складову сприймача. Аргументація завжди спрямована до цілісної постаті співрозмовника/учасника аудиторії: його емоційних реакцій, сукупності наявних переконань, раціональних структур розуміння.

По-третє, у теорії мультимодальної аргументації не може мати місця критерій достатності, адже він передбачає чітке приписування змісту кожному засновку та висновку, а також є залежним від критерію релевантності.

Перспективою дослідження є детальний аналіз інших типів аргументацій, які не є раціоналізованими та вербалізованими таким чином, що можуть бути оцінені згідно з RSA-моделлю оцінювання аргументативних міркувань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабюк В.Л. Поняття релевантності у неформальних дослідженнях аргументації: дис. ... канд. філос. наук. 09.02.21. Київ, 2020, 197 с.
2. Blair A., Johnson R. Logical self-defense. New York: McGraw-hill, inc.: 1994. 312 p.
3. Fisher A. The logic of real arguments. Cambridge: Cambridge University Press: 1988. 224 p.
4. Gilbert M. A. Coalescent argumentation. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 1997. 235 p.
5. Gilbert M. A. Multi-modal argumentation // Philosophy of the Social Sciences. 1994. № 24(2). С. 159-77.
6. Gilbert M. A. The kisceral: Reason and intuition in argumentation // Argumentation. 2011. № 25. С. 163-170.

7. Hitchcock D. Non-logical consequence // On Reasoning and Argument. Essays in Informal Logic and on Critical Thinking. New York: Springer International Publishing AG. 2017. С. 97-114
8. Hitchcock D. Relevance // Argumentation. 1992. № 6. 251–270 p.
9. Khomenko I. A Look at Informal Logic// Future Human Image. 2018. № 9. P. 52-62.
10. Novak M. Kisceral Argumentation in Law: Past and Present, Here and There// Informal Logic. 2022. № 42 (3). 623–652 p.
11. Tindale C. Audiences, relevance, and cognitive environments // Argumentation. 1992. № 6. 177-188 p.
12. Tindale C. The Philosophy Of Argument and Audience Reception. Cambridge: Cambridge University Press. 2015. 244 p.
13. Tindale C. On the Kisceral Mode of Argumentation// Informal Logic. 2022. № 42(3). 603–621 p.

V. Babiuk. The evaluation criteria's transformation in the kisceral argument. – Article.

Summary. The article is devoted to the M. Guilbert's multi-modal argument issue, especially to the kisceral argument. Our primary focus is, firstly, the meaning of the "kisceral argument" term, and secondly, the specific of its evaluation. Particularly, I compare RSA-model criteria with Guilbert's ones. The result of the research is discovering of the criteria' transformation controversial character because of avoiding relevance and acceptability criteria.

Key words: argument evaluation, RSA-model, multi-modal argument, kisceral argument.

УДК [356.35:378.6] (043.3)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/22>

О. П. Буданов

*аспірант кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Навчально-наукового інституту педагогіки,
психології, менеджменту та освіти
Українська інженерно-педагогічна академія
м. Харків, Україна*

М. П. Буданов

*аспірант кафедри педагогіки, методики та менеджменту освіти
Навчально-наукового інституту педагогіки,
психології, менеджменту та освіти
Українська інженерно-педагогічна академія
м. Харків, Україна*

ВІЙСЬКОВЕ СТАЖУВАННЯ ТА ВІЙСЬКОВА ПРАКТИКА ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ

Анотація. Показано, що в освітньому процесі, на військово-юридичних факультетах закладів вищої освіти України, серйозною проблемою є недостатня увага до підвищення умінь та навичок при виконанні функціональних обов'язків майбутніми військовими юристами в умовах військового стану, а саме при вирішенні юридичних та правових завдань, у польових умовах без інформаційних комунікацій, а також у зоні бойових дій. Запропоновано, для підвищення рівня умінь та навичок майбутніх військових юристів до провадження військово-юридичної діяльності в умовах військового стану, розглянути та вдосконалити підходи проведення та організації військового стажування та військової практики, як практичного засобу підвищення якості професійної підготовки курсантів-юристів в освітньому процесі на військово-юридичних факультетах закладів вищої освіти України. Розроблено основні завдання та обов'язки курсантів-юристів, характерних для умов військового стану, під час проходження військового стажування та військової практики.

Ключові слова: військово-юридична діяльність, військове стажування, військова практика, курсанти-юристи, майбутні військові юристи.

Правнича професія – це професія підвищеної суспільної довіри, яка вимагає належної підготовки майбутніх юристів, формування якісних знань, практичних умінь та навичок [1, 2].

Реформа військової освіти, що проводиться, у військових закладах вищої освіти (ЗВО) України, у значному обсязі торкнулася системи військово-юридичної освіти, яка має бути орієнтована на підготовку висококласних фахівців у сфері військової юстиції та військового права, які відповідають вимогам державних освітніх стандартів [3].

Водночас у системі професійної підготовки майбутніх військових юристів, існують проблеми, які необхідно цілеспрямовано вирішувати. За результатами аналізу та анкетування випускників військово-юридичних факультетів (інститутів) ЗВО України, можна констатувати, що вони мають слабкі вміння та навички у роботі із законодавчими та нормативно-правовими документами, а також мають труднощі в юридичній та судовій практиці.

У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває проблема підготовки майбутніх військових юристів, підвищення якості військово-юридичної освіти та ефективності професійного становлення військового юриста, а також розробки необхідних для цього педагогічних засобів.

Одним з основних напрямів підвищення професійної підготовки курсантів-юристів військово-юридичних факультетів ЗВО України, є якісне проведення військового стажування та військова практика, які дозволяють підвищити рівень умінь та навичок майбутніх військових юристів у військово-юридичній діяльності у підрозділах та формуваннях силових структур при виконанні поставлених (бойових) задач у екстремальних умовах. Саме в процесі військового стажування (військової практики), відбувається орієнтування курсанта-юриста, на практичну діяльність з прямого посадового призначення – юрисконсульта (помічника командира частини з правових питань).

У процесі військового стажування (військової практики), відбувається професійне становлення, курсант-юрист набуває початкового досвіду професійної військово-юридичної діяльності на офіцерській посаді.

Як показав аналіз, в умовах реформування військової освіти, обсяг навчальних годин, що виділяються для проведення військового стажування, потребує коригування, крім того, досить часто військове стажування (військової практики) курсантів-юристів, проводиться в місцях постійної дислокації військово-юридичних факультетів ЗВО, без виїзду до військових частин; у низці військових частин, не в повній мірі забезпечується самостійність курсантів-юристів, вони лише епізодично включені у систему життєдіяльності військової частини, часом спостерігається неузгодженість дій організаторів військового стажування та інших проблем.

Тому дослідження підвищення якості проведення військового стажування (військової практики) курсантів-юристів, є актуальною проблемою для вирішення якої, необхідно вдосконалити педагогічні засоби та умови, які сприятимуть ефективній організації військового стажування (військової практики), як основи педагогічних умов у професійному становленні майбутніх військових юристів у військово-юридичній діяльності у підрозділах та формуваннях силових структур при виконанні поставлених (бойових) завдань в екстремальних умовах воєнного часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням професійного становлення курсантів-юристів військово-юридичних факультетів ЗВО України, приділяється значна увага в дослідженнях: І. Амінова, М. Ануфрієва, Н. Аргани, О. Бандурки, В. Васильєва, В. Вдовюка, О. В'юшина, О. Губаревої, С. Гусарева, В. Єнгаличова, М. Єнікєєва, В. Журавського, Л. Карамушки, В. Клименка, В. Костенка, М. Костицького, В. Моляко, В. Опришка, О. Ратінова, В. Романова, О. Скакун, В. Смірнова, О. Столяренко, В. Чуфаровського, Філонова, Ю. Швалба, Ю. Шемшученка.

Екстремальність умов військово-юридичної діяльності досліджувалось у роботах К. Радченко [4], О. Федоренко [5]. Однак у вищезгаданих дослідженнях, недостатньо розроблено практичні аспекти, зокрема, питання, пов'язані з організацією військового стажування, яке є одним з основних елементів професійної підготовки курсантів-юристів на військово-юридичних факультетах (інститутах) ЗВО України, для майбутньої військово-юридичної діяльності у підрозділах та формуваннях силових структур, при виконанні ними поставлених бойових завдань в екстремальних умовах [6].

Метою цієї статті є розробка підходів до організації та проведення військового стажування (військової практики) з курсантами-юристами військово-юридичних факультетів (інститутів) ЗВО України, для підвищення рівня умінь та навичок майбутніх військових юристів у військово-юридичній діяльності у підрозділах та формуваннях силових структур під час виконання ними поставлених (бойових) завдань у екстремальних умовах воєнного часу.

Військове стажування та військова практика майбутніх військових юристів, проводиться згідно з інструкцією [7] про порядок організації та проведення військового стажування та інших видів практики курсантів (слухачів, студентів) військових навчальних закладів вищої освіти, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів вищої освіти (ЗВО). Ця Інструкція визначає порядок організації та проведення військового стажування та військової практики курсантів-юристів (слухачів, студентів) військових навчальних ЗВО та військових навчальних підрозділів ЗВО, а також студентів ЗВО, які навчаються за програмами підготовки осіб офіцерського складу для проходження військової служби за контрактом на посадах офіцерів [7].

Військове стажування та військова практика курсантів – юристів (слухачів, студентів), є складовою практичної підготовки майбутніх військових юристів – військових фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів для Збройних Сил України, інших міністерств та центральних органів виконавчої влади України, які мають у своєму підпорядкуванні військові формування.

Військове стажування та військова практика, проводиться з метою набуття та вдосконалення курсантами-юристами (слухачами, студентами) практичних навичок у виконанні обов'язків за посадовим призначенням у військових частинах (установах, закладах) Збройних Сил України або військових формуваннях, які підпорядковані іншим центральним органам виконавчої влади України.

Військове стажування та військова практика, проводиться з метою набуття курсантами-юристами (слухачами, студентами) умінь та практичних навичок у виконанні та реалізації службових завдань військово-юридичної професійної діяльності за профілем майбутньої спеціальності – військового юриста.

Форми, тривалість і терміни проведення військового стажування та військової практики, визначаються в навчальних планах. Зміст і послідовність військового стажування та військової практики, визначаються програмою, яка розробляється кафедрою військово-юридичного факультету, згідно з навчальним планом.

Військова практика, організовується на молодших курсах військово-юридичного факультету і проводиться в навчальних центрах, навчальних підрозділах забезпечення навчального процесу ЗВО.

Військове стажування, організовуються для курсантів-юристів (слухачів, студентів) старших курсів військово-юридичного факультету та проводяться у військових частинах (установах, закладах), навчальних центрах, підрозділах забезпечення навчального процесу ЗВО, а також на державних підприємствах, що належать до сфери управління Міністерства оборони України, на військово-юридичних посадах, що відповідають профілю підготовки курсантів-юристів.

Військове стажування курсантів-юристів (слухачів, студентів) військово-юридичного факультету ЗВО, проводиться у військових частинах (установах, закладах) на посадах, на яких у подальшому, передбачається проходження ними військово-юридичної служби, після закінчення військово-юридичного факультету.

Основними завданнями військового стажування курсантів-юристів є:

- набуття умінь і навичок у виконанні військово-юридичних обов'язків у військових частинах (установах, закладах) на відповідних військово-юридичних посадах;
- удосконалення практичних навичок у організації та проведення занять з правової підготовки, ведення юридично-правової роботи;
- набуття навичок з організації юридично-правового забезпечення дій підрозділів, виконання службово-бойових завдань і проведення юридично-правової роботи з особовим складом у військових частинах (підрозділах);
- поглиблення та закріплення теоретичних знань з навчальних дисциплін навчального плану, добір фактичного матеріалу для виконання дипломних (кваліфікаційних) проектів (робіт, завдань);
- виховання потреби систематичного поновлення своїх правових знань та творчого їх застосування у практичній військово-юридичній діяльності.

Основними завданнями військової практики курсантів-юристів є:

- набуття навичок у вирішенні правових та юридичних завдань;
- вивчення обов'язків військового юриста та практичне оволодіння вміннями у вирішенні правових завдань та проблем.

Під час військового стажування, курсант-юрист зобов'язаний:

- оволодіти навичками виконання функціональних обов'язків за посадою стажування – військового юрисконсульта, визначити для себе, напрямки підвищення освітньо-професійної підготовки, розвитку особистісних і професійних якостей;

- зразково виконувати обов'язки за посадою стажера – військового юрисконсульта, добиватися повного виконання індивідуального завдання та особистого плану роботи;
- вивчати нові форми роботи військового юрисконсульта;
- вести Журнал військового стажування (Журнал військової практики).

Військове стажування курсантів-юристів (слухачів, студентів) військово-юридичного факультету ЗВО, проводиться в період інтенсивної бойової підготовки військ (сил) та, як правило, перед виконанням дипломних (кваліфікаційних) проектів (робіт, завдань) одночасно для всіх курсантів-юристів (слухачів, студентів) цього ЗВО. Тривалість і терміни військового стажування та військової практики, визначаються освітньо-професійними програмами та навчальними планами військово-юридичних факультетів ЗВО.

Військове стажування та військова практика, є завершальним етапом у професійному самовизначенні курсантів-юристів, включення у професійну військово-юридичну діяльність, тобто самостійного виконання обов'язків військового юриста та вирішення правових завдань, характерних для певної військово-юридичної первинної офіцерської посади. Це заключний період навчання курсантів-юристів на військово-юридичному факультеті (інституті) ЗВО, він характеризується цілеспрямованою підготовкою випускника до професійної військово-юридичної діяльності, яка полягає у здобутті досвіду самостійного виконання посадових обов'язків військового юриста. Внаслідок цього, завершується формування особистості майбутнього військового юриста, визначаються його пріоритети у професійній військово-юридичній діяльності.

Професійна практична військово-юридична діяльність, реалізується під час військового стажування та військової практики, де курсант-юрист значною мірою визначається у професії військового юриста. Військове стажування та військова практика, що відбувається на цьому етапі, забезпечує можливість самостійної професійної діяльності курсантів-юристів і є одним із найважливіших факторів їхнього професійного становлення.

Незважаючи на те, що нині, на військово-юридичних факультетах (інститутах) ЗВО України, загалом склався позитивний досвід проведення військового стажування та військової практики з курсантами-юристами, водночас рівень її організації, вже не відповідає тим завданням, які необхідно вирішувати військовим юристам у підрозділах та формуваннях силових структур при виконанні поставлених бойових завдань в екстремальних умовах воєнного часу.

Таким чином, аналіз проблеми організації військового стажування та військової практики, як фактора професійного становлення курсантів-юристів військово-юридичних факультетів ЗВО України, дозволяє виділити та визначити об'єктивно існуючі протиріччя:

- між сучасними вимогами до професійної військово-юридичної діяльності майбутніх військових юристів та низьким рівнем їхньої підготовленості, відсутністю навичок та досвіду військово-юридичної діяльності у підрозділах та формуваннях силових структур при виконанні поставлених бойових завдань;
- між великим потенціалом та можливостями військового стажування та військової практики, як засобу професійного становлення курсанта-юриста військово-юридичного факультету (інституту) ЗВО України та відсутністю логічно послідовної, науково обґрунтованої системи організації та проведення військового стажування;
- між необхідністю вдосконалення професійного становлення курсантів-юристів у процесі військового стажування (військової практики) та недостатньою розробленістю системи педагогічних засобів, що застосовуються у процесі організації військового стажування у підрозділах та формуваннях силових структур при виконанні поставлених бойових завдань.

Тому дослідження підвищення якості проведення військового стажування та військової практики курсантів-юристів, є актуальною проблемою, для вирішення якої, необхідно вдосконалити педагогічні засоби та умови, які сприятимуть ефективній організації військового стажування, як основи педагогічних умов у професійному становленні майбутніх військових юристів.

Для цього необхідно:

- посилити орієнтацію освітнього процесу на прагматично певний результат, що знаходить своє вираження в описі конкретних професійних компетенцій випускника військово-юридичного факультету – майбутнього військового юриста;
- посилити значення самостійності та активності курсантів-юристів у процесі отримання ним знань та визначення свого юридичного освітнього рівня;
- підвищити ефективність професійної підготовки курсанта-юриста, через інтеграцію окремих складових процесу підготовки майбутніх військових юристів.

В ході аналізу існуючого досвіду військового стажування та військової практики на військово-юридичних факультетах (інститутах) ЗВО України, було виявлено низку недоліків та проблем при її організації та проведенні:

- відсутність самостійності під час виконання функціональних обов'язків на первинній військово-юридичній посаді – юрисконсульта (помічника командира частини з правових питань);
- труднощі у плануванні та виконанні військово-юридичної діяльності у польових умовах, коли відсутні інформаційно-комп'ютерні засоби комунікації;
- відсутність досвіду з вироблення та прийняття нестандартних (нештатних) правових рішень в екстремальних умовах;
- низький рівень знань, умінь та навичок при вирішенні правових завдань на окупованій території та у зоні бойових дій підрозділів та формувань силових структур.

Тому, для підвищення якості проведення військового стажування та військової практики курсантів-юристів, на основі осмислення наявного досвіду організації військового стажування (військової практики), аналізу існуючих проблем при її організації, відповідності практики організації військового стажування сучасним освітнім підходам, необхідно для організації військового стажування та військової практики курсантів-юристів, важливо включити всі види діяльності, передбачити процес організації всіх дій, пов'язаних з виконанням обов'язків майбутнього військового юриста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мудрук С. О. Стан юридичної освіти в Україні. Аналітичне дослідження за результатами освітніх вимірювань. К.: Ваіте, 2018. – 168 с.
2. Проект Концепції розвитку юридичної освіти. URL: http://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75465.html (дата звернення 27.11.2020).
3. Про затвердження Положення про особливості організації освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах Міністерства оборони України та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів України : наказ М-ва оборони України від 20.07.2015 № 346. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1126-15>
4. Радченко К.А. Спрямованість освітнього процесу на набуття досвіду практичної діяльності як умова формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 2017. № 12 (67). С. 44-47.
5. Федоренко О. І, Радченко К. А. Формування досвіду практичної діяльності у майбутніх військових юристів на засадах компетентностного підходу. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2021, 22(3), 213-226.
6. Буданов М. П. Професійна підготовка майбутніх військових юристів для діяльності в екстремальних умовах. Інноваційна педагогіка. 2022. № 44. С. 98-104.
7. Інструкція про порядок організації і проведення військового стажування та інших видів практики курсантів (слухачів, студентів) вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів у 2006-2011 роках Наказ Міністра оборони України 09.03.2006 N 137. Офіційний вісник України від 12.04.2006 – 2006 р., № 13, стор. 312, стаття 923, код акта 35704/2006. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0306-06/print/sp:max50:nav7:font2>

O. Budanov, M. Budanov. Military internship and military practice during the training of future military lawyer. – Article.

Summary. It is shown that in the educational process, at the military law faculties of higher education institutions of Ukraine, a serious problem is insufficient attention to the improvement of skills and abilities in the performance of functional duties by future military lawyers under martial law, namely in solving legal and legal issues tasks, in field conditions without information communications, as well as in the combat zone. It is proposed, in order to increase the level of skills and abilities of future military lawyers to conduct military legal activities under martial law, to consider and improve the approaches of conducting and organizing military internships and military practice, as a practical means of improving the quality of professional training of legal cadets in the educational process for military – law faculties of higher education institutions of Ukraine. The main tasks and duties of legal cadets, characteristic of military conditions, during military training and military practice have been developed.

Key words: military legal activity, military internship, military practice, cadet lawyers, future military lawyers.

О. В. Гасцаб

асистент, аспірант кафедри психології

Гуманітарно-педагогічного факультету

Національний університет біоресурсів і природокористування України

м. Київ, Україна

ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У ПСИХОЛОГІЇ

***Анотація.** Виникнення феномену корпоративної культури, в першу чергу, пов'язане із необхідністю розвитку культури організації. В даний період це особливо актуальне, оскільки ми спостерігаємо стрімкий розвиток суспільства, який сприяє загальнонаціональному розвитку.*

У статті детально досліджено підходи до визначення поняття корпоративної культури. Розглянуто поняття корпоративної соціальної відповідальності та особливості її реалізації в Україні та за кордоном.

***Ключові слова:** корпоративна культура, корпоративна соціальна відповідальність, персонал, організація, управління, лідерство, мотивація.*

Актуальність поняття корпоративної культури набуває все більшої значущості в системі функціонування організації в сучасному економічному середовищі, якому притаманні нестабільність, динамічність, стихійність, і, як наслідок, криза. Перехід організацій до функціонування на засадах ринкової економіки потребує розвитку внутрішньокорпоративних відносин і корпоративного управління, основою складовою яких є саме корпоративна культура. Вона є одним з найбільш вагомих важелів управління трудовим потенціалом організації. Розвинена корпоративна культура організації створює основу для реалізації трудового потенціалу персоналу організації та є умовою його ефективного використання. Фундаментальну роль у цьому відіграє загальний перехід до економіки знань, для якої характерне домінування інформаційного ресурсу, інтелектуального капіталу, нематеріальних активів, з урахуванням феномену управління та лідерства.

Об'єктом нашого дисертаційного дослідження виступає феномен корпоративної культури організації інженерної сфери. Логіка дослідження вимагає, в першу чергу, з'ясування сутності та змісту цього феномена. Поняття корпоративної культури відноситься до нової галузі знань управлінських наук, психологію управління зокрема. Вона виділилась також з відносно нової галузі знань – організаційної поведінки, яка вивчає загальні підходи, принципи, закони та закономірності в наступних напрямках: особистість в організації, групова поведінка в організації, поведінка керівника в організації, адаптація організації до внутрішнього і зовнішнього середовища, підвищення організаційної ефективності в діяльності організації, особливостей взаємовідносин організація – персонал, організація – клієнти, організація – партнери.

Організаційна культура відноситься до глибинної структури організації, яка ґрунтується на цінностях, нормах та установках, які властиві членам організації. Тобто, організаційна культура має справу із абстракціями. Згадані вище цінності, норми та установки можуть бути не визначеними, тобто вони не обговорюються в організації, але вони існують негласно. При цьому всі члени організації дотримуються їх у взаємодії між собою, в першу чергу, по-друге, при взаємодії із партнерами та клієнтами. Можемо зробити висновок, що організаційна культура впливає на поведінку людей в організації, а, інколи, на цінності та установки, які співробітник приймає в організації, переносить їх у своє життя – інтеріоризує.

Варто зазначити, що у науковій літературі поняття корпоративної культури не має єдиного тлумачення. Для розуміння поняття корпоративної культури використовують терміни «організаційна культура», «культура підприємства», «культура організації». Нижче наведемо деякі із визначень поняття корпоративної культури, які ми вважаємо найбільш відповідними:

– Організаційна культура – це унікальна система норм, цінностей, переконань та способів поведінки, яка характеризує те, як люди та групи людей об'єднуються для того, щоб щось зробити. Це визначення було запропоновано Елдріджем Д. та Кромбі А. у 1974 році;

– Організаційна культура – це система неофіційних правил, що пояснює особливості поведінки співробітників. Дане визначення запропонували Діл П. та Кеннеді Д.С. у 1982 році;

– Організаційна культура – це широко підтримувані переконання, установки та цінності, які існують у будь-якій організації. Говорячи простіше, – це спосіб, яким ми взаємодіємо. Так корпоративну культуру розуміли Фенхам А. та Гюнтер Б. у 1993 році;

– Організаційна культура – це сформована впродовж всієї історії організації сукупність прийомів та правил адаптації організації до зовнішнього середовища і формування внутрішніх відносин між групами працівників. Дане визначення запропонував Смирнов Б.А. у 2007 році.

Більш сучасні визначення поняття організаційної культури:

– Організаційна культура включає організаційні принципи, бачення, норми, системи, символи, припущення, вірування, звички і мову, – визначення запропоноване Нідлом К. у 2004 році;

– Організаційна культура – це спосіб розуміння особливостей внутрішніх взаємовідносин у компанії. Ще одне визначення поняття корпоративної культури, запропоноване Ділом П. та Кеннеді Д.С. у 2004 році;

– Організаційна культура – це спосіб ідентифікації працівника зі своєю організацією, – таке розуміння корпоративної культури пропонує Шротт П. [4].

Базово виділяють 4 основні шляхи формування організаційної культури:

– по-перше, культуру формують лідери даної організації, особливо ті, хто робив це у минулому. Згідно із Шейном Е., працівники звряють свої вчинки із вчинками та думками уявних лідерів – як вони себе поведуть та чого вони очікують. Вони звертають увагу на те, що важливо для таких лідерів, і розглядають їх як рольові моделі.

– По-друге, як також відзначав Шейн Е., культура формується навколо важливих подій, з яких виносяться уроки про бажану та небажану поведінку.

– По-третє, як припустили Фенхам А. та Гюнтер Б., культура створюється на основі потреби підтримувати ефективні робочі стосунки серед членів організації, і це формує цінності та очікування.

– В-четвертому, на культуру впливає зовнішнє оточення організації. Зовнішнє оточення може бути відносно динамічним і сталим.

Культура пізнається протягом певного періоду часу. Шейн Е. допускає, що існують два шляхи сприйняття культури. В першу чергу, це шокова модель, згідно якій члени організації вчатьс я долати певні загрози, мобілізуючи механізми захисту. По-друге, модель позитивного закріплення – процеси, які, як здається, спрацьовують, запам'ятовуютьс я та вкорінюютьс я. Навчання відбуваєтьс я, коли люди адаптуютьс я до зовнішнього тиску, справляютьс я із ним, і по мірі того, як вони виробляють успішні підходи та механізми для вирішення складних завдань та управління процесами всередині організації. Там, де культура вироблялась протягом тривалого часу і міцно закріпилась, її складно, скоріше навіть неможливо, швидко змінити, якщо не відбудетьс я якоїсь травмуючої, форс-мажорної події [1].

Можемо зробити висновок, що організаційна культура є глибинним феноменом структури організації, який виникає в результаті діяльності організації, вертикальних та горизонтальних взаємовідносин працівників організації і є відображенням цінностей та принципів, які існують в певній організації. Крім того, особливість корпоративної культури полягає і в тому, що корпоративні цінності переносятьс я членами організації у своє приватне життя.

В більшості національних компаній їх діяльність обмежуєтьс я лише досягненням бізнес-показників. Говорячи про корпоративну соціальну відповідальність в Україні, можемо зазначити, що вона знаходиться на стадії становлення. Зародження корпоративної соціальної відповідальності в Україні пов'язують із відкриттям представництв іноземними компаніями, які почали з'являтися десь із середини 90-х років.

Корпоративна соціальна відповідальність поширена у країнах Європи. Частіше всього вона інтегрована у громадську політику, наприклад як у Данії, Франції, Фінляндії, Швеції. Також корпоративна соціальна відповідальність в ряді країн Європи, наприклад, Греція, Ірландія, Нідерланди є виключно прерогативою суто корпорацій. В рамках політики Європейського Союзу основна роль корпоративної соціальної відповідальності полягає у підтримці сталого розвитку компаній, який закладений у корпоративну культуру кожної окремої компанії, що, в свою чергу, призводить до покращення ситуації на ринку праці, а також якості продуктів та послуг, що надаютьс я компаніями. У Комюніке Європейської Комісії 2006 року зазначено, що Європейський Союз сприятиме реформам управління та проводитиме оцінку прогресу сталого розвитку щодо управління, а також надає можливість на отримання додаткового фінансування.

Одні з найцікавіших визначень поняття корпоративної соціальної відповідальності, які максимально відображають головну ідею корпоративної соціальної відповідальності:

– це відповідальне ставлення компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем;

– це концепція управління, в рамках якої компанії інтегрують соціальні та екологічні проблеми у свої бізнес-операції і взаємодіють зі своїми зацікавленими сторонами.

– це корпоративно-соціальна відповідальність компанії, позитивний вплив бренду на все, що відбувається навколо його діяльності.

– за визначенням Міжнародного керівництва соціальної відповідальності, ISO 26000 – це відповідальність підприємства за вплив його рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки;

– це концепція, згідно з якою компанії інтегрують у свою діяльність соціальні та екологічні питання.

Варто звернути увагу на підхід вітчизняних та національних компаній до визначення поняття корпоративної соціальної відповідальності:

– це відповідальність підприємства за прямий та опосередкований вплив на економічну, екологічну та соціальні системи, в які воно вбудоване;

– активна соціальна позиція підприємства, що полягає в гармонійному співіснуванні стейкхолдерів, постійному діалозі з суспільством, участі бізнесу у вирішенні гострих соціальних питань;

– це добровільна інтеграція соціальних та екологічних аспектів у виробничо-економічну діяльність підприємства та їх реалізація у взаємодії із зацікавленими сторонами [2].

Треба зазначити, що поняття корпоративної соціальної відповідальності є новим для українського бізнесу, звісно, це пов'язано з особливостями та історією розвитку українського бізнесу. Але, за рахунок згаданих вище іноземних компаній, які почали активно відкривати свої представництва на території України із середини 90-х років, корпоративна соціальна відповідальність стала активно розвиватися за рахунок великих компаній та їх корпоративної культури.

Корпоративну соціальну відповідальність в Україні можемо розглядати з трьох сторін: як співробітник компанії-носія та інтегратора корпоративної соціальної відповідальності, як споживач продуктів та послуг, які реалізує компанія, і як елемент соціуму.

Цікавим на даному етапі є саме досвід співробітника компанії-носія корпоративної соціальної відповідальності, оскільки дві інші грані корпоративної соціальної відповідальності представлені в Україні не на стільки широко. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні, частіше всього, є прерогативою компаній, що перегукується із одним із напрямків реалізації корпоративної соціальної відповідальності в Європейському Союзі[5]. Варто зазначити, що корпоративна соціальна відповідальність є елементом організаційної культури в її загальній реалізації. У своїх дослідженнях ми надавали перевагу саме такому визначенню поняття організаційної культури: це сформована впродовж всієї історії організації сукупність прийомів та правил її адаптації до вимог зовнішнього середовища і формування внутрішніх відносин між групами працівників [1]. Дане визначення говорить про те, що компанія несе відповідальність перед працівниками, клієнтами та партнерами, і суспільством загалом. Корпоративна соціальна відповідальність, яка інтегрована у організаційну культуру компанії, працює у дві сторони: по-перше, корпоративна соціальна відповідальність є елементом турботи компаній про оточуюче середовище і суспільство в цілому, тобто компанія не чинить шкоди екології та суспільству, це, найнижчий рівень очікувань від компанії в рамках корпоративної соціальної відповідальності, якщо компанія, навпаки, дбає про навколишнє середовище і шукає варіанти як зменшити негативний вплив виробництва і зменшити вже існуючу шкоду; по-друге, корпоративна культура безпосередньо впливає на цінності, поведінку та звички персоналу[4]. Наприклад, компанія, яка працює у сфері електронної комерції, із штатом працівників п'ятсот «плюс», запровадила соціальну ініціативу: кожен із відділів компанії бере під свою відповідальність один із дитячих будинків у сусідніх із столичною, областях. Відповідно, колектив один раз в місяць навідується до даного закладу, привозить продукти харчування, одяг, подарунки і певні заходи для дітей (перукарі, жонглери, вистави і т.п.). Працівники компанії, отримуючи позитивний відгук від вихованців дитячого будинку, по-перше, по-друге, реалізуючи безумовну потребу у турботі, по-третє, відчуваючи свою значимість та необхідність, починають дану тенденцію інтегрувати у своє приватне життя. Тобто, в результаті ми маємо, що працівники у своїх неформальних колективах, або найближчим колом спілкування починають збиратися і реалізовувати певну соціальну ініціативу, зокрема, у випадку досліджуваної компанії: автоклуб, який допомагав дитячим будинкам одного із районів Житомирської області, ініціативна група, яка один раз в тиждень у своєму районі столиці безкоштовно годувала гарячим

обідом усіх бажаючих, традиція два рази в місяць частину коштів переказувати у фонд «Таблеточки» та «Життєлюб», один із працівник організував із сусідами по під'їзді збір одягу – хороший одяг віддають малозабезпеченим, а гірший – на переробку.

Таких прикладів є багато, які виникли в рамках якоїсь певної компанії і зусиллями працівників дані ініціативи мають сильний соціальний посил. Окрім того, реалізація корпоративної соціальної відповідальності, на нашу думку, є, з одного боку, мотиватором для працівника, а, з іншого, способом реалізації та самореалізації, що в свою чергу збільшує лояльність працівника до компанії [3]. Тому для себе ми відмічаємо позитивний взаємозв'язок між корпоративною культурою організації та корпоративною соціальною відповідальністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Захарчин Г. М. Корпоративна культура: Навч. посібник / Г.М. Захарчин, та ін.; ред.: Г. М. Захарчин. Львів: Новий світ-2000, 2011. 344 с.
2. Ігнат'єва, І.А. Корпоративне управління : Підручник для студ. вищих навч. закладів / І. А. Ігнат'єва, О. І. Гарфонова. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 600 с.
3. Корпоративна культура : навчальний посібник / за заг. ред. Г.Л. Хага. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 403 с.
4. Лепейко Т. І. Організаційна поведінка : навчальний посібник. Харків: Вид. ХНЕУ, 2013. 156 с.
5. Юрченко, В.В. Корпоративна культура організації : Навч.посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2014. 144 с.

O. Gassab. The concept of corporate culture in psychology. – Article.

Summary. *The emergence of the phenomenon of corporate culture is primarily connected with the need to develop the culture of the organization. In the current period, this is especially relevant, since we are observing the rapid development of society, which contributes to national development.*

The article examines in detail the approaches to defining the concept of corporate culture. The concept of corporate social responsibility and the peculiarities of its implementation in Ukraine and abroad are considered.

Key words: *corporate culture, corporate social responsibility, stuff, organization, management, leadership, motivation.*

УДК 159.922.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/24>

С. П. Дерев'яно

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної, вікової та соціальної психології

Національний університет

«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

м. Чернігів, Україна

РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ РІЗНИХ КРАЇН

Анотація. *У статті презентовано результати дослідження особливостей резилієнтності та емоційного інтелекту дітей під час війни на основі аналізу робіт вчених різних країн світу (США, Велика Британія, Ізраїль, Канада, Німеччина, Україна).*

Ключові слова: *резилієнтність, емоційний інтелект, діти, психотравмуючий вплив війни.*

Проблема резилієнтності дітей набуває особливої актуальності під час війни у зв'язку з прагненням вчених знайти ефективні засоби психологічного відновлення неповнолітніх від стресових подій у повсякденний період. Вивчення цього питання може слугувати теоретико-методологічним базисом для розробки

різноманітних психологічних технік та тренінгових програм антикризового спрямування. Оскільки проблема небезпеки війни для існування людини є визнаною у всьому світі, питання резиліентності дітей під час війни та стресозахисних резервів психіки (зокрема емоційного інтелекту) досліджуються вченими різних країн.

Аналіз даних, отриманих на основі застосування найбільш відомих та авторитетних наукометричних систем (Scopus, Web Of Science) показав, що в останні п'ять років вивчення вказаної вище проблематики є досить поширеним. Зокрема за даними міжнародної наукометричної бази Web Of Science такі дослідження відображено у 188 джерелах за 2018 р., у 172 джерелах за 2019 р., у 204 джерелах за 2020 р., у 213 джерелах за 2021 р. та у 109 джерелах за перше півріччя 2022 р. (інформація наведена станом на початок серпня 2022 р.). Найбільш велика кількість наукових досліджень зі вказаної теми за останні п'ять років проведена в США (298 публікацій), Великій Британії (135 публікацій), Ізраїлі (69 публікацій), Канаді (55 публікацій), Німеччині (53 публікації), Італії (46 публікацій).

У зв'язку з вищезазначеним, *мета* нашої роботи полягає у визначенні особливостей резиліентності та емоційного інтелекту дітей під час війни на основі аналізу робіт вчених різних країн світу.

США. У дослідженнях американських вчених особлива увага приділяється розробці програм розвитку адаптаційних здібностей дітей та їх резиліентності [1-4]. Зокрема Н. Баум з колегами методологічно обґрунтували ефективність програми BRI (Building Resilience Intervention). Ця розробка містить вправи на емоційну регуляцію та орієнтована на вихователів, які мали б здійснювати доречну емоційну підтримку дітей, постраждалих від війни [1]. М. Весселс вважає, що розробка програм розвитку резиліентності дітей повинна ґрунтуватися на теорії диференційного впливу, яку презентує в своїй роботі [2].

У роботах Р. Дехнела з однодумцями також наводяться методичні рекомендації щодо розвитку резиліентності дітей, які зазнали військової агресії – ключовим аспектом автори вважають здійснення впливу на емоційний стан дітей через соціальну підтримку найближчого оточення [3].

Р. Леклерк та Б. Маккарті запропонували проект розвитку резиліентності дітей, травмованих війною, через спеціально підібрані іграшки та ігрові завдання. Для створення іграшок передбачається залучення команди фахівців: дизайнерів, художників, ігрових психотерапевтів та психологів [4].

Резиліентність дітей, які зазнали воєнної агресії, характеризується американськими дослідниками здебільшого як адаптаційний ресурс, що допомагає вижити в екстремальних умовах життя [5; 6]. Поряд із тим, М. Келіфа з колегами відзначають несприятливий вплив дитячої травми на суб'єктивне відчуття благополуччя особистості в подальшому житті. Вчені провели масштабне лонгitudне дослідження (вбірка складалася з близько 500 осіб) та виявили переконливі дані, що несприятливі події дитинства негативно пов'язані з резиліентністю у дорослому віці [6].

Загалом, необхідно відзначити, що наукові публікації американських вчених ґрунтуються на дослідженнях сімей біженців, переважно з Сирії [3; 7] та Шрі-Ланка [5].

Велика Британія. Дослідження британських вчених містять змістовну інформацію щодо соціального компоненту резиліентності – стосовно впливу сім'ї на формування життєстійкості дитини, батьківської підтримки як важливого чинника резиліентності дитини під час війни та забезпечення її емоційної безпеки [8; 9].

У дослідженні Б. Ель-Ходарі та М. Самарі було показано, що стійкість дітей до впливу травматичних подій війни обумовлена розвинутими здібностями їх емоційного інтелекту та психологічним захистом, забезпеченим батьками. Емоційні здібності та емоційна підтримка батьків значно зменшували симптоми депресії та посттравматичного стресового розладу у більшості опитаних дітей [8].

Е. Аль-Хані з однодумцями розробили коротку 5-тижневу програму психологічного втручання для біженців (для батьків та їх дітей), яка має на меті навчити осіб, постраждалих у війні, методам психологічного відновлення [9].

Ізраїль. У роботах ізраїльських дослідників психологічна тематика війни активно обговорюється, тим більше, що ізраїльському населенню також прийшлося відчути на собі всі прикросці війни, пов'язані з Ізраїльсько-Палестинським конфліктом в останні роки.

М. Слоун та А. Пер аналізують проблематику емоційного реагування дітей на війну [10]; М. Зайднер, С. Камплер характеризують зв'язок між спогадами про терористичні атаки у дитинстві та психологічною стійкістю у дорослому віці [11]; М. Аль-Ягон, Л. Гарбі, Й. Річ підкреслюють взаємозв'язок між резиліентністю дітей та психологічними ресурсами їх батьків (зокрема копінг-поведінкою батька) [12]; Г. Розенберг з колегами визначають позитивні аспекти емоційної підтримки у діаді «дитина – вихователь» (турбота, заспокоєння, обмін емоційними переживаннями, відволікання) [13].

Канада. Канадські дослідники зосередили свою увагу переважно на теоретичних аспектах резилієнтності – М. Шевелл та М. Денов запропонували багатомірну модель резилієнтності [14]; Н. Джафарі з колегами означили детермінанти резилієнтності дітей [15]; М. Денов, М. Феннінг та багато інших канадських дослідників охарактеризували адаптаційні здібності сімей сирійських біженців, зокрема виділили адаптивні реакції дітей на нові умови життя, засоби забезпечення їх емоційної безпеки [16].

Б. Акессон та К. Соуза проаналізували результати інтерв'ю з представниками 46 сімей сирійських біженців (n=351) за трьома вимірами: життя перед переселенням в іншу країну, первинне переселення у табір біженців в іншій країні, надії на переселення в іншу країну на постійне місце проживання з прийнятними умовами для життя [17]. На основі зібраних даних дослідники розробили програму підтримки захисту дітей під час війни.

С. Пантер-Брік з однодумцями апробували арабську версію методики, спрямованої на вивчення резилієнтності (CYRM) та з'ясували, що показники резилієнтності обернено пов'язані з такими симптомами емоційного нездоров'я як тривога та депресивність [18].

Німеччина. Спектр уваги німецьких вчених охоплює методологічні аспекти проблеми формування резилієнтності у дітей. Д. Губер та Е. Вьорц впевнені, що резилієнтність виявляється здебільшого у здатності адаптуватися до кризових умов життя, при цьому джерелами резилієнтності дослідники означили довіру до інших людей, креативне сприймання реальності [19].

С. Хігген з групою інших дослідників визначили сім основних ресурсів резилієнтності: доступ до матеріальних благ, взаємодія з найближчим оточенням, ідентичність, контроль, культурна приналежність, дисципліна, згуртованість [20]. Вчені розробили систему психологічних утручань для дітей шкільного віку, які зазнали психотравмуючого впливу війни, шляхом посилення потенціалу одного з ресурсів резилієнтності.

Д. Бургін з групою однодумців виказали глибоку схвильованість цьогорічними безневими подіями в Україні, пов'язаними з розгортанням широкомасштабної війни, та констатували неминучість травми для дітей, які зазнали впливу воєнної агресії. Дослідники вважають, що резилієнтність дітей може бути посилена шляхом психосоціальних утручань та підтримки їх батьків перш за все в забезпеченні їх безпеки та гідних матеріальних умов життя [21].

Україна. Для нашої країни у теперішній час проблема резилієнтності особливо є актуальною – наразі вітчизняні вчені розглядають загальні аспекти формування резилієнтності [22; 23], особливості резилієнтності дітей [24; 25]. Поряд із тим, замало публікацій, які присвячені проблемам, пов'язаним з формуванням резилієнтності дітей в умовах війни, наукові пошуки у цьому напрямку ще тривають.

Проведене дослідження показало, що в іноземній літературі резилієнтність дітей презентується як низка адаптаційних здібностей, пов'язаних з емоційним інтелектом – здатністю дитини до швидкого переключення з негативних переживань до позитивних емоцій, здатністю до позитивного емоційного налаштування на подальше життя. Американські, англійські, ізраїльські, канадські, німецькі вчені запропонували систему психологічних утручань для дітей, які зазнали психотравмуючого впливу війни, шляхом посилення потенціалу одного з ресурсів їх резилієнтності, а також засобом соціальної підтримки їх батьків. Українські вчені також активно використовують ресурсний підхід щодо вивчення резилієнтності дітей у своїх дослідженнях.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямку можуть полягати у більш детальному вивченні чинників, які сприяють посиленню резилієнтності дитини (складових емоційного інтелекту, стресостійкості).

ЛІТЕРАТУРА

1. Baum N. L; Stokar Y. N., Brom D. Building Resilience Intervention (BRI) with teachers in Bedouin communities: From evidence informed to evidence based. *Children And Youth Services Review*. 2018. Vol. 87. P. 186 – 191.
2. Wessells M. G. Supporting resilience in war-affected children: How differential impact theory is useful in humanitarian practice. *Child Abuse & Neglect*. 2018. Vol. 78. P. 13 – 18.
3. Dehnel R, Dalky H., Al-Delaimy W. K. Resilience and Mental Health Among Syrian Refugee Children in Jordan. *Journal of Immigrant and Minority Health*. 2021. Vol. 24. 420 – 429.
4. Leclerc R., McCarty B. War, toys, play to heal: priming designers to create playthings promoting resilience in children in war zones, *International Journal of Play*. 2022. Vol. 11. P. 58 – 76.
5. Purgato, M., Tedeschi F., Barbui C. Trajectories of psychological symptoms and resilience in conflict-affected children in low- and middle-income countries. *Clinical Psychology Review*. 2020. Vol. 82.

6. Kelifa M. O., Yang, Wang P.G. Adverse Childhood Experiences Relate to Subjective Wellbeing in College Students: The Role of Resilience and Depression. *Journal of Happiness studies*. 2022. Vol. 11. P. 2103 – 2123.
7. Arenliu A., Bertelsen N., Weine S. War and Displacement Stressors and Coping Mechanisms of Syrian Urban Refugee Families Living in Istanbul. *Journal of Family Psychology*. 2020. Vol. 34. P. 392 – 401.
8. El-Khodary B., Samara M. The mediating role of trait emotional intelligence, prosocial behaviour, parental support and parental psychological control on the relationship between war trauma, and PTSD and depression. *Journal of Research in Personality*. 2019. Vol. 81. P. 246 – 256.
9. El-Khani A., Cartwright K., Calam R. Testing the Feasibility of Delivering and Evaluating a Child Mental Health Recovery Program Enhanced With Additional Parenting Sessions for Families Displaced by the Syrian Conflict: A Pilot Study. *Peace and Conflict-Journal of Peace Psychology*. 2018. Vol. 24. P. 188 – 200.
10. Slone M., Peer A. Children's Reactions to War, Armed Conflict and Displacement: Resilience in a Social Climate of Support. *Current Psychiatry Reports*. 2021. Vol. 23. P. 188 – 200.
11. Zeidner M., Kampler S. Memory traces of childhood exposure to terror attack and resilience and post-traumatic growth in adulthood. *Personality and Individual Differences*. 2020. Vol. 1. P. 155.
12. Al-Yagon M., Garbi L., Rich Y. Children's Resilience to Ongoing Border Attacks. *Child Psychiatry & Human Development*. 2022.
13. Rosenberg H., Ophir Y., Asterhan C. A virtual safe zone: Teachers supporting teenage student resilience through social media in times of war. *Teaching and Teacher Education*. 2018. Vol. 73. P. 35 – 42.
14. Shevell M. C. A multidimensional model of resilience: Family, community, national. 2021. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0145213421001083?via%3Dihub>
15. Jafari H., Kassin A., Climie E. A. Resilience in Refugee Children and Youth: A Critical Literature Review. *Canadian Psychology Psychologie Canadienne*. 2022. URL: <https://psycnet.apa.org/doiLanding?doi=10.1037%2Fcap0000320>
16. Denov M., Fennig M., Shevell M. C. Intergenerational resilience in families affected by war, displacement, and migration: "It runs in the family". *Journal of Family Social Work*. 2022. Vol. 22 (1). P. 17 – 45.
17. Akesson B., Sousa C. Parental Suffering and Resilience Among Recently Displaced Syrian Refugees in Lebanon. *Journal of Child And Family Studies*. 2019. Vol. 29. P. 1264 – 1273.
18. Panter-Brick C., Hadfield K., Ungar M. Resilience in Context: A Brief and Culturally Grounded Measure for Syrian Refugee and Jordanian Host-Community Adolescents. *Child of Development*. 2018. Vol. 89. P. 1803 – 1820.
19. Huber D., Woertz E. Resilience, conflict and areas of limited statehood in Iraq, Lebanon and Syria. *Democratization*. 2021. Vol. 28. P. 1261 – 1279.
20. Higgen S., Mueller J. T., Mosko M. Review: Universal mental health interventions for young students in adverse environments – a systematic review of evaluated interventions. *Child and Adolescent Mental Health*. 2021. URL: <https://acamh.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/camh.12493>
21. Burgin D., Anagnostopoulos D., Fegert J. M. Impact of war and forced displacement on children's mental health-multilevel, needs-oriented, and trauma-informed approaches. *Child and Adolescent Mental Health*. 2022. Vol. 31. P. 845 – 853.
22. Гупаловська В. Підтримка резиліентності у роботі зі стресом в період війни за допомогою прийомів травма-терапії. URL: <https://cutt.ly/kC1pvDI>
23. Їжа М. Проблеми розвитку громад і територій в умовах війни та після воєнного відродження в координатах стійкості та сталості. URL: <https://cutt.ly/dC1pfNV>
24. Ющенко І. М. Резилієнтність дитини в парадигмі ресурсного підходу. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2015. Вип. 128. С. 302 – 306.
25. Литвин Л. В. Засоби соціальної адаптації дитини у сучасному світі: досвід Німеччини. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19667437.pdf>

S. Derevyanko. Resilience and emotional intelligence of children during the war: a review of research from. – Article.

Summary. The article presents the results of research into the characteristics of children's resilience and emotional intelligence during the war, based on the analysis of the works of scientists from different countries around the world (USA, Great Britain, Israel, Canada, Germany, Ukraine).

Key words: resilience, emotional intelligence, children, psychotraumatic impact of war.

В. В. Докучаєва

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
м. Полтава, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ЯКІСНИХ ЗМІН У ГАЛУЗІ ОСВІТИ

Анотація. Автор статті, на підставі з'ясування сутності феномена міждисциплінарності, обґрунтовує доцільність застосування її інструментів для якісних змін у теорії та практиці сучасної освіти.

Ключові слова: міждисциплінарність, якісні зміни, соціально нове, інновація, освітній тренд, крос-культурна комунікація, міждисциплінарний синтез, трансдисциплінарність.

Останнім часом можна спостерігати розмаїття змін, що відбуваються в широкому освітньому просторі. До найбільш очевидних, напевно, слід віднести диверсифікацію, цифровізацію, онлайн-навчання. Крім того, можна говорити про низку напрямів, що домінують у ставленнях до цього питання практиків-освітян, а отже, дозволяють визначити спектр їх професійних інтересів та відповідних траєкторій саморозвитку. Співвідносячись із джерелами, до таких напрямів віднесемо, зокрема, візуалізацію освіти, мікронавчання, едьютейнмент (розважальна форма), імерсивне навчання тощо [12, с. 21 – 22].

Визначаючи мегатренди впливу вищої освіти впродовж найближчих десяти років, фахівці Міжнародної платформи Studyporals наголошують, що окремі з них створюють загрозу для системи освіти (цифровізація, глобалізація, старіння нації), тоді як інші відкривають додаткові можливості. На цьому тлі виокремлено, як успішні, такі інституційні архетипи вищої освіти майбутнього: нішевий дослідницький інститут; елітний, загальноосвітній університет «клуб вищої освіти»; масштабований цифровий університет; інститут професійного навчання [12, с. 29 – 30].

Погоджуючись, у цілому, з думкою фахівців, зазначимо, що різноманітність трендів, які є наявними зараз в освітньому просторі, переважно стосується формального (формотворчого – В. Д.) аспекту освітньої діяльності, тоді як *якісні зміни в галузі освіти* потребують, на нашу думку, зміщення акценту з формального (зовнішнього) – на змістовий (внутрішній) аспект освітнього процесу. У цьому сенсі, усебічно підтримуємо виокремлення міждисциплінарності як «світового тренду майбутнього» [Там само, с. 30] – саме з огляду на зміни в змісті освітніх програм найближчими роками.

Мета статті: через з'ясування сутності феномена міждисциплінарності, обґрунтувати доцільність застосування її інструментів для якісних змін у теорії та практиці сучасної освіти. Як підґрунтя поняття «якісні зміни» розглядаємо категорію філософського дискурсу «зміна», яка характеризує стан, що є альтернативним стабільності, перехід з одного стану до іншого [7, с. 102 – 105].

У нашому дослідженні [5], у межах обґрунтування поняття «інновація», з'ясовано зв'язок категорії «зміна» з категоріями «розвиток» (як постійна зміна) та «рух» (стан, альтернативний спокою, інерції). На прикладі останнього (рух як зміна), через аналіз різновидів руху, подається відмінність *якісних змін* від руху як змін у просторі (motus transitus, motus localis, latio), і натомість – наближення до поняття руху як «зміни – mutatio» і «перетворення» (alteratio) [Там само, с. 14]. Крім того, категорію якісних змін зіставлено зі змінами в часі («тривалість», А. Бергсон; «світловий конус», теорія відносності, А. Ейнштейн; «виникнення», Г. Єлфімов тощо). Утім, як спільну для згаданих феноменів ми подаємо категорію «нове». Соціально нове ми визначаємо як «суспільно значущий продукт соціально-творчої діяльності людей в умовах розвитку певної соціальної системи, який характеризується іншою якісною визначеністю стосовно попередніх її станів, та є чинником суспільного розвитку» [4, с. 42]. Тобто, у цьому контексті стає зрозумілим, що міждисциплінарність є цікавою для нас, насамперед – як інструмент здобуття нового знання.

Розглядаючи міждисциплінарність в аспекті взаємодії інституцій «вища освіта – наука – практика», ми, як підсистему, що формує запит на міждисциплінарність, визначаємо інститут вищої освіти, що,

фактично, є посередником на шляху просування теоретичних міждисциплінарних здобутків у практику освіти. Погоджуємося з О. Садиковою – у тому, що «на сучасному етапі розвитку освіти у вищій школі формується міждисциплінарна інтеграційна парадигма, спрямована на формування універсальних компетенцій випускника...» [11, с. 254]. При цьому, міждисциплінарна інтеграційна парадигма розуміється як модель, що сприяє виробленню не лише згаданих універсальних компетенцій, а й, поряд з ними, таких якостей особистості випускника, як соціальна включеність, здатність до самоорганізації, самостійної пізнавальної діяльності тощо [Там само].

Набуття наукою статусу міждисциплінарності вимагає її переорієнтації у парадигмальних вимірах. У цьому сенсі погоджуємося з А. Колотом, який, спираючись на «неупереджений аналіз», стверджує, що «... подолання кризи, у якій перебуває ... наука, неможливе без зміни формату, збагачення методології досліджень, наповнення її інструментарієм міждисциплінарного характеру» [6, с. 18]. Автор визначає міждисциплінарність як педагогічну новацію, що породжує здатність побачити, розпізнати, сприйняти те, що є недосяжним у межах окремо взятої науки – з її специфічними, вузькоорієнтованими об'єктом, предметом, методами дослідження. У широкому (функціональному) розумінні міждисциплінарність, за А. Колотом, становить собою синергію багатьох наук, що веде до розвитку інтеграційних процесів, зростання взаємодії наукових методів та інструментів – з метою отримання нового знання [Там само].

Розуміючи синергію як синтез, як доречне розглядаємо питання щодо вивчення й застосування можливостей міждисциплінарного синтезу. На думку А. Орехова, стосовно соціально-гуманітарних наук, міждисциплінарний синтез – це з'єднання, злиття різних типів дисциплінарного знання, головною метою якого є досягнення «ефективного наукового результату» [8, с. 92]. Як правило, зазначає він, ідеться про взаємодію двох соціально-гуманітарних наук. Якщо «між собою взаємодіють три й більше соціально-гуманітарні науки, такий випадок слід позначати, як полідисциплінарний синтез» [Там само]. При цьому, за А. Ореховим, полідисциплінарний, мультидисциплінарний, крос-дисциплінарний і трансдисциплінарний синтез подаються як окремі випадки міждисциплінарного синтезу [Там само].

Крос-дисциплінарний синтез як різновид міждисциплінарної взаємодії, набуває реалізації через дослідницькі процедури, що здійснюються в міждисциплінарній парадигмі. Окремим її випадком постає дослідження крос-культурних комунікацій. Його логіка й методологія надають уявлення про генезис формування суспільного запиту на розвідки такого типу. Зокрема, О. Поршнева зазначає, що актуальність вивчення крос-культурних комунікацій зумовлена «інтенсифікацією процесів глобалізації, розвитком інтернаціональної співпраці й міжнародного бізнесу...», з огляду на що крос-культурні комунікації почали розглядатися як «галузь соціальної реальності, змістом якої є процес взаємодії культур» [9, с. 247].

Як припустимо, вважаємо, що останній тип взаємодії, упродовж подальшого розвитку, мав набути рис міждисциплінарної взаємодії. У цілому, можемо говорити, що саме на прикладі досліджень крос-культурних комунікацій стає можливим відтворення процесу становлення феномена міждисциплінарної кооперації.

Зокрема, такий напрям досліджень, як крос-культурний менеджмент, формувався на перетині низки наук, що належать, за О. Поршневою, до суміжних галузей знань, а саме: управлінська соціологія, організаційна антропологія, міжнародний менеджмент.

Як підсумок – теорія міжкультурних комунікацій, крос-культурний менеджмент отримали у своїй *структурі* методи низки наук, міждисциплінарний методологічний та методичний інструментарій [9, с. 248]. На визначній ролі структури, як сукупності відносин у межах функціонування соціальних і культурних систем, базується методологія *структуралізму*, орієнтованого на «виявлення єдиних структурних закономірностей певної множини об'єктів» та здатного визначити «систематичне ціле трансформацій, що саморегулюються» [Там само, с. 249].

Отже, завдяки поширенню структуралізму як методу, на гуманітарні галузі, останні збагатилися такими точними методами, як структурний аналіз, моделювання, формалізація, математизація. У результаті заміни структуралістського підходу на парадигму постструктуралізму (кінець ХХ ст.) відбулося зміщення акцентів на здобутки соціальних і гуманітарних наук і, таким чином, було окреслено нові перспективи міждисциплінарного синтезу, що насамперед ураховували новітні тенденції розвитку гуманітарного знання.

Утім, визнаючи переваги міждисциплінарного синтезу, зазначимо, що є низка дослідницьких завдань, які не отримують розв'язання виключно на його основі. Тому, поділяючи думку А. Орехова стосовно того, що трансдисциплінарний синтез є «дещо більш складне, ніж ультрадисциплінарний, мультидисциплінарний та крос-дисциплінарний синтез», погодимося й далі з науковцем – у тому, що «... ідея трансдисциплінарного синтезу багато в чому повторює все, що було нам відомо стосовно інших типів

синтезу, але робить це ... на новому якісному рівні, тобто ... на новому витку спіралі» [8, с. 94]. Як головний пункт трансдисциплінарності подається «реконструкція, трансформація, перетворення... базисних, основоположних матриць» кожної окремої науки, тобто – відбувається «розпредмечування» предмету кожної з них [Там само].

Р. Браславський як трансдисциплінарні системи знань розглядає теорію систем, теорію самоорганізації, теорію катастроф, теорію інформації. При цьому він стверджує, що ці теорії «принципово ігнорують міждисциплінарні межі» й, таким чином, «претендують на цілковиту універсальність онтології й методів, що втратили дисциплінарну визначеність» [1, с. 21].

В. Розін виокремлює такі основні стратегії трансдисциплінарності: системно-синергетичну, феноменологічну, постструктуралістську, комунікаційну й методологічну [10]. Щодо феноменологічної стратегії Г. Гутнер висловлює думку, що під час «прориву до трансдисциплінарності» власне «ідея науки... втрачає визначеність. Зникають не лише межі між дисциплінами, але й межі між наукою та іншими типами діяльності» [8, с. 95]. Це слід розуміти таким чином, що трансдисциплінарність отримує прояв під час виконання проєктів, коли відбувається «вихід наукової дисципліни за власні межі» й, одночасно, її «зустріч з іншими дисциплінами» [13].

У цілому, сьогодні актуальною є думка, що, у контексті розгляду трансдисциплінарності як однієї з версій міждисциплінарного синтезу, слід говорити не про синтез між науками, а про «синтез науки й життєвого світу» («здорового глузду» тощо)» [8, с. 95].

При цьому зазначимо, що фахівці Міжнародної платформи Studyportals, формулюючи мегатренди впливу вищої освіти майбутнього, підкреслюють, що «з точки зору змісту освітніх програм світовим трендом майбутнього буде їх *міждисциплінарність*» [12, с. 30]. Це, на їх думку, має надати фаховим освітянам можливості «всебічно, цілісно, більш глибоко досліджувати об'єкт, розвивати навички критичного мислення», що, у свою чергу, має забезпечити свободу й відповідальність студента у формуванні індивідуальної освітньої траєкторії [Там само].

З огляду на викладене вище, зі свого боку, маємо засвідчити доцільність виокремлення, як складника міждисциплінарної парадигми, її інжинірингового напрямку. Це стає можливим на підставі цілеспрямованих досліджень у межах *інжинірингової парадигми* [2; 3], яка *грунтується на стратегії і технології проєктування інноваційних педагогічних систем* [5], визначених і задекларованих у відповідній концепції як *міждисциплінарні конструкти*, та що отримує реалізацію у низці навчальних курсів у освітньому просторі університету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Браславский Р. Г. Трансформация методологического самоопределения социологии в контекстах дисциплинарного развития социальных наук. *Вторые Давыдовские чтения*. Москва : Ин-т социологии, 2014. С. 19–41.
2. Докучаева В. В. Инжиниринг як інструмент дослідження в галузі освіти. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 – 21 трав. 2022 р.). Харків, 2022. С. 23–27.
3. Докучаева В. В. Когнітивістика як трансдисциплінарна основа освітнього інжинірингу. *Інновації педагогічної освіти в умовах викликів сьогодення* / за ред. С. Я. Харченка. Старобільськ, 2019. С. 29–52.
4. Докучаева В. В. Проєктування інноваційних педагогічних систем у сучасному освітньому просторі : монографія. Луганськ : Альма-матер, 2005. 304 с.
5. Докучаева В. В. Теоретико-методологічні засади проєктування інноваційних педагогічних систем : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Луганськ, 2007. 481 с.
6. Колот А. Міждисциплінарний підхід як передумова розвитку економічної науки та освіти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 5 (158). С. 18–22.
7. Мохоря Е. П. О соотношении категорий «движение» и «изменение». *Филос. науки*. 1989. № 10. С. 102–105.
8. Орехов А. М. Междисциплинарный синтез и социально-гуманитарные науки: к вопросу о прояснении некоторых концептов и векторов исследования. *Социум и власть*. 2018. № 3 (71). С. 91–97.
9. Поршнева О. С. Междисциплинарная парадигма исследований кросскультурных коммуникаций в сервисе. *Культурологические чтения – 2018. Межкультурный плюрализм в поликультурном и полиязычном мире* : сборник материалов международной научно-практической конференции (Екатеринбург, 14 – 15 марта 2018 г.). Екатеринбург : УрФУ, 2018. 246–253.
10. Розин В. М. Обсуждение феномена трансдисциплинарности – событие новой научной революции. *Вопросы философии*. 2016. № 5. С. 106–116.
11. Садыкова О. И. Междисциплинарная парадигма как основа формирования универсальных компетенций студентов транспортного вуза. *Проблемы современного педагогического образования*. 2021. № 72-1. С. 254–256.

12. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення: 12.10.2022).
13. Трансдисциплінарність в філософії и науке. Подходы. Проблемы. Перспективы. Москва : Навигатор, 2015. 564 с.

V. Dokuchaieva. Interdisciplinarity as a sign of qualitative changes in the field of education. – Article.

Summary. The author of the article, based on the clarification of the essence of the phenomenon of interdisciplinarity, substantiates the feasibility of using its tools for qualitative changes in the theory and practice of modern education.

Key words: interdisciplinarity, qualitative changes, socially new, innovation, educational trend, cross-cultural communication, interdisciplinary synthesis, transdisciplinarity.

УДК 159.953.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/26>

О. В. Завгородня

*провідний науковий співробітник лабораторії методології і теорії психології
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

ВИКЛИКИ РІЗНОМАНІТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Анотація. Окреслено кризу універсалізму в сучасній психології та охарактеризовано виклики різноманітності. Розкрито зміст конструкту «WEIRD проблема».

Ключові слова: WEIRD проблема, індигенна психологія, емік-підхід, універсалізм, репрезентативність.

Рух за глобальні реформи в психології стимулює заклики до досконаліших методів, метатеорії, відкритої науки та співробітництва. Багато з цих реформ вимагають широкого поділу праці та наукових досліджень у великих групах [4]. Чимало дослідників висловлюють занепокоєння методологічною ситуацією, що склалася в психології. Це такі питання як використання швидких і некоректних підходів при перевірці інструментів вимірювання тих чи інших психологічних характеристик (напр. використання тільки однієї вибірки), помилки «джингл-дженгл» тощо, а також великі проблеми – криза покладання на позитивістську методологію, проблема відтворюваності та репрезентативності, фрагментованість психологічного знання, криза універсалізму [3; 10].

Ретроспективний погляд на історію психології наводить численні свідчення постійного переосмислення пізнавального поля психології та його меж. Діапазон визначень предмета дослідження коливається від вкрай суб'єктивістських, проблемних щодо верифікації, до вкрай об'єктивістських, що ведуть до редукації і втрати специфіки психології. З різноманітністю визначень предмета психології тісно пов'язана методологічні проблеми.

Як один з провідних викликів можна розглядати кризу універсалізму. Психологія критикується за те, що висновки досліджень, отриманих на вибірках переважно білих гетеросексуальних осіб сучасного WEIRD (західного, освіченого, промислово розвинутого, багатого та демократичного) світу, поширюються на все людське населення без врахування відмінностей історичних, етнічних, культуральних, поколінневих, гендерних. В цьому контексті постає низка проблем – відмінності психології людей різних історичних епох (відмінності в культурно-історичному вимірі), психології різних меншин (зокрема, за гендерною ознакою) і найбільш гостра – WEIRD проблема.

мета статті – окреслити кризу універсалізму на прикладі WEIRD проблеми в сучасній психології. Психологічна наука претендує на формування знань про людську психологію в широкому розумінні, але психологія, мабуть, значно відрізняється у різних груп людей в різних країнах світу. Психологічна

наука також передбачає ефективну практику, використання своїх знань для розв'язання людських проблем, проте конкретні проблеми, з якими стикаються люди, суттєво різняться залежно від економічних, соціальних, історичних та політичних обставин в конкретному регіоні. Психологічна наука, яка приймає такий виклик, має визнати усі аспекти різноманітності та варіативності.

З початку наукового виокремлення психологічної науки (1879) минуло понад 140 років. Однак наукове і практичне функціонування психології значно відрізняється у різних географічних областях. Психологія зазнає критики щодо того, що науковці та їхні досліджувані переважно білі та північноамериканці [2; 9]. Оскільки людство є різноманітним у багатьох сферах, психологічні спостереження, теорії, методи, результати емпіричних досліджень, базовані на досвіді обмеженої частини людства, є обмежено репрезентативними мають недостатній зв'язок з усім різноманітним людством. Не WEIRD-групи населення недостатньо представлені в психологічній науці, хоча немає підстав вважати, що вони почуваються, думають та поведуться так само, як люди в WEIRD-культурах, і що тотожні психологічні втручання будуть ефективні в різних контекстах. Психологія має бути спрямована на досягнення адекватної репрезентативності, на краще розуміння психології різноманітного людства, недостатність представництва серед вчених і серед досліджуваних обмежує психологію та викривлює її розвиток.

Окреслена проблема пов'язана з сумнівною культуральною адекватністю провідних психологічних понять, теорій та методів дослідження, з важливістю і необхідністю визнання позицій, поглядів, світобачення та внеску людей за межами WEIRD-спільнот.

Оскільки суспільство стає все більш різноманітним у багатьох галузях, наші спостереження, побудови, інструменти та інші продукти наших досліджень, які значною мірою залежать від даних, отриманих на нерепрезентативних вибірках, ставатимуть все більш обмеженими або навіть неактуальними. Відсутність репрезентативності призводить до проблемності достовірності психологічного дослідження.

Криза універсалізму та репрезентативності виявляється зокрема, в утвердженні індигенної психології та емік-підходів. В багатьох країнах світу посилюються тенденції індигенізації, тобто пошуку власних соціокультурних основ концептуалізації провідних психологічних конструктів та вибудовування стратегій психологічної інтервенції, а також поширюються емік-підходи (тобто, бачення з інсайдерської позиції, зсередини, властиве особі, інтегрованої в конкретний культурно-історичний контекст).

Розуміння здобутків індигенної психології, перевірка, аналіз концепцій та емпіричних матеріалів індигенної психології, їх поширення через авторитетні академічні журнали залишається складним завданням. Це, у свою чергу, перешкоджає розвитку різноманітності, яка справді має бути в цій сфері. Відсутність фінансування для проведення досліджень є ще однією серйозною проблемою у багатьох країнах. Доступність технологій, інструментів та методів для досліджень дуже асиметрична по всьому світу.

Частина проблем пов'язана з домінуванням WEIRD країн, особливо США, а також англійської мови у психологічній науці. Важливо і те, як історія та спадщина колоніалізму впливають на психологічну науку в країнах, що розвиваються. У міжнародних журналах з психології, що широко цитуються, перевага надається авторам з дуже вузького кола WEIRD населення. Досліджувані особи – зазвичай студенти, що проживають в Сполучених Штатах. Майже третина редакторів журналів зі США; у багатьох організаціях домінують вихідці із США, наприклад, у Товаристві вдосконалення психологічних наук, організації, яка активно працює над покращенням географічного розмаїття свого членства, більше половини членів – із США [1].

Домінуванню США (і, меншою мірою, Європи) у психології спричинює те, що вони здатні інвестувати у дослідження більше, ніж інші країни. Більша доступність ресурсів сприяє формуванню та реалізації великих дослідницьких проєктів та може приваблювати талановитих дослідників для переїзду до Сполучених Штатів з інших країн.

Домінування англійської виявляється в тому, що наукові статті також зазвичай публікуються англійською мовою, тому публікація для носіїв англійської мови, ймовірно, потребує менше часу, видатків та зусиль. Англійська виступає як нинішня мова наукового дискурсу, надає можливості для міжнародного наукового спілкування, що, звичайно, добре. Водночас вона також створює відмінності у конкурентних можливостях для англо- і неангломовних психологів. Автори із неангломовних країн, які прагнуть публікуватися у міжнародних журналах, отримують часто негативні коментарі щодо якості мови у рецензіях. Мають бути освітні програми як один із способів допомогти зрівняти можливості з позиції мови.

Домінування WEIRD країн шкодить спробам створити узагальнювальні психологічні теорії [6]. Наприклад, одна з важливих теорій у психології, теорія прихильності, передбачає первинні взаємини між матір'ю і дитиною, що розвивається, модель, яка багато в чому заснована на досвіді нуклеарної

родини. Така родина передбачає структуру, поширену у WEIRD країнах: батьки живуть зі своїми дітьми в будинку окремо від своєї розширеної родини. Проте в багатьох культурних контекстах теорія прихильності може мати обмежене застосування, або потребувати певної трансформації. Розглянемо, зокрема, відмінності у практиці виховання дітей: наприклад, на півдні Мадагаскару немовлята взаємодіють майже виключно із сестрами-братами зі старших дітей, і ці старші діти, таким чином, є основними опікунами немовлят [8].

Теорії в психології навантажуються припущеннями, що вкорінені переважно в сучасній американській культурі, яка характеризується сильно вираженими індивідуалістичними тенденціями. Базовані на цій культурі психологічні теорії акцентують індивідуально-психологічні чинники зміна схильні приділяти багато уваги поясненням психологічних проблем на індивідуальному рівні; менше значення надається соціокультурним контекстним чинникам. Інтервенції, базовані на такому підході, можуть бути малоефективні в не WEIRD контекстах, де важливо приділяти увагу локальній культурі, соціальному оточенню, своєрідності особистих кордонів в контексті колективістичних цінностей, враховувати економічний пресінг, бідність тощо [11].

Психологія критикується за те, що висновки із WEIRD контексту поширюються на все людське населення. Психологія позиціонує себе як універсально застосовна, проте вона часто не об'єктивна, а культурно упереджена і буває директивною у визначенні того, як треба розуміти різні психологічні переживання, стани/рисип/способи поведінки [5].

Індигенна психологія пропонує спосіб переосмислення того, як проводити дослідження, використовуючи мультикультуральний підхід «знизу догори», який замінює або доповнює крос-культурний підхід «згори донизу», типовий у цій галузі.

Поширені інструменти вимірювань (наприклад, шкали ментального здоров'я) не є інваріантними в різних культурах [12]. Виникають проблеми не тільки з виміром цих конструктів, але також в тому, як конструкт розглядається/переживається/визначається. На відміну від індивідуалістичних культур, представники колективістських культур схильні розглядати благополуччя та психічне здоров'я як функцію соціального контексту (наприклад, родини, благополуччя спільноти тощо).

Постають такі питання:

- децентралізації звичних за умовчанням європейсько-американських способів пізнання та прийняття рішень щодо спрямування та розвитку психології;
- усунення нерівності у психологічному науковому співтоваристві з погляду раси/етнічної приналежності, статі, гендеру, а також соціально-економічних відмінностей;
- розробки методів та інструментів, що розширюють міжкультурне співробітництво;
- створення мереж міжнаціонального партнерства, обміну інформацією та інформування дослідників про можливості співробітництва;
- включення вчених з числа корінних народів, здатних вдосконалити, розширити, або трансформувати домінуючі теорії, методи та дані, які створені під впливом ідеалів, цінностей та вірувань WEIRD-груп;
- розширення представництва у редакційних колегіях та більш справедливої практики оцінки досліджень вчених з різних країн та їх та публікації, визнання позицій, точки зору та внеску людей за межами WEIRD суспільств;
- розробки особливих культурно релевантних психологічних інтервенцій.

Розв'язання цих питань передбачає програми фінансування, щоб допомогти вченим зібрати різноманітні глобальні зразки, забезпечити широкий діапазон досліджуваних; активну участь психологів, які є представниками корінних народів; публікацію міжкультурних та крос-культурних досліджень. Конкурентоздатність науки, власне, майбутнє психології залежить від того, чи зможе вона привабити для свого розвитку обдаровану перспективну молодь, зокрема, з не WEIRD країн.

Отже, орієнтовані на WEIRD країни теорії, діагностичні методи, оцінки та психологічні втручання можуть бути незастосовні в інших контекстах. Подолання криза універсалізму та репрезентативності пов'язана з необхідністю визнання позицій, поглядів, світобачення та внеску людей за межами сучасних WEIRD-спільнот. Індигенна психологія, базуючись на ціннісних орієнтаціях, емоційному досвіді та мисленні корінних народів, пропонує спосіб переосмислення того, як проводити мультикультурні дослідження, використовуючи підхід «знизу догори», який замінює або доповнює крос-культурний підхід «згори донизу», типовий у цій галузі. Здобутки індигенної психології є ресурсом в забезпеченні обґрунтованих програм мультикультурних та крос-індигенних досліджень, а також аналізу в зазначеному контексті відомих психологічних підходів, концепцій та методів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Altman, M., & Cohen, P. N. (2021). *Openness and diversity in journal editorial boards*. SocArXiv. <https://doi.org/10.31235/osf.io/4nq97>
2. Arnett, J. J. (2009). The neglected 95%, a challenge to psychology's philosophy of science. *American Psychologist*, 64(6), 571–574. <https://doi.org/10.1037/a0016723>
3. Efendic, E., and Van Zyl, L. E. (2019). On reproducibility and replicability: Arguing for open science practices and methodological improvements. *SA J. Ind. Psychol.* 45, a1607. doi: 10.4102/sajip.v45i0.1607
4. Forscher, P. S., Wagenmakers, E., Coles, N. A., Silan, M. A., Dutra, N. B., Basnight-Brown, D., & IJzerman, H. (2020). *The benefits, barriers, and risks of big team science*.
5. Hendriks, T., Warren, M. A., Schotanus-Dijkstra, M., Hassankhan, A., Graafsma, T., Bohlmeijer, E., & de Jong, J. (2019). How WEIRD are positive psychology interventions? A bibliometric analysis of randomized controlled trials on the science of well-being. *The Journal of Positive Psychology*, 14(4), 489-501. <https://doi.org/10.1080/17439760.2018.1484941>
6. IJzerman, H., Lewis, N. A., Przybylski, A. K., Weinstein, N., DeBruine, L., Ritchie, S. J., Vazire, S., Forscher, P. S., Morey, R. D., Ivory, J. D., & Anvari, F. (2020). Use caution when applying behavioural science to policy. *Nature Human Behaviour*, 4(11), 1092–1094. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-00990-w>
7. Rabeyron T. Why Most Research Findings About Psi Are False: The Replicability Crisis, the Psi Paradox and the Myth of Sisyphus. *Front Psychol.* 2020 Sep 18;11:562992. doi: 10.3389/fpsyg.2020.562992.
8. Scheidecker, G. (2017). *Kindheit, Kultur und moralische Emotionen: zur Sozialisation von Furcht und Wut im ländlichen Madagaskar* (Vol. 1) [*Childhood, Culture, and Moral Emotions: The Socialization of Fear and Anger in Rural Madagascar* (Vol. 1)]. Transcript Verlag.
9. Thalmayer, A. G., Toscanelli, C., & Arnett, J. J. (2021). What American psychology needs most is the majority world: Reply to Webster et al. (2021). *American Psychologist*, 76(5), 806. <https://doi.org/10.1037/amp0000795>
10. Toomela, A. (2020). Psychology today: still in denial, still outdated. *Integr. Psychol. Behav. Sci.* 54, 563–571. doi: 10.1007/s12124-020-09534-3
11. Van Zyl, L. E., and Rothmann, S. (2020). *Positive Organizational Interventions: Contemporary Theories, Approaches and Applications*. Lausanne: Frontiers Media. doi: 10.3389/978-2-88966-345-3
12. van Zyl, L. E., & ten Klooster, P. M. (2022). Exploratory Structural Equation Modeling: Practical Guidelines and Tutorial With a Convenient Online Tool for Mplus. *Frontiers in Psychiatry*, 12, 795672. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.795672>.

O. Zavhorodnia. Challenges of diversity in modern psychology. – Article.

Summary. *The crisis of universalism in modern psychology is outlined. The challenges of diversity are characterized. The content of the «WEIRD problem» construct is revealed.*

Key words: *WEIRD problem, indigenous psychology, emic approach, universalism, representativeness.*

Т. М. Картель

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Одеська державна академія будівництва та архітектури
м. Одеса, Україна

Г. В. Сивокін

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Одеська державна академія будівництва та архітектури
м. Одеса, Україна

СТИМУЛЮВАННЯ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-БУДІВЕЛЬНИКІВ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Анотація. Статтю присвячено сновним проблемам в навчанні іноземної мови студентів інженерно-технічних університетів та будівельних академій, як й інших немовних вишів. На думку педагогів вищої школи, є недостатня мотивація навчання, нерівномірний рівень сформованості комунікативної компетенції першокурсників, а також надзвичайна обмеженість курсу за обсягом годин. Нагальна потреба сучасного суспільства у спеціалістах, які вільно володіють іноземною мовою в професійній діяльності, вимагає, перш за все, формування у студентів немовних вишів позитивної мотивації до вивчення іноземних мов.

Встановлено, що усвідомлення цілей навчання іноземної мови, не завжди є достатньо сильним мотивуючим засобом, здатним підтримати пізнавальну активність студентів-будівельників на відповідному рівні. Ця активність може бути підтримана функціонуванням процесуальних, актуально діючих мотивів (що спираються на пізнавальні інтереси студентів до мови, що вивчається), які ґрунтуються на трьох видах спонукань, що мотивують процес навчання іноземної мови студентів-будівельників. З одного боку, це потреби, що виокремлюються з психологічної моделі самої особистості (цілі, запити, перспективи), з іншого боку, це – пізнавальні інтереси, що виокремлюються з внутрішньої моделі навчальної діяльності, та функціонування соціальної мотивації студентів-будівельників, заснованої на потребі їх іншомовного спілкування із зарубіжними партнерами та фахівцями.

Конкретизовано, що оволодіння іноземною мовою є активною формою володіння умінням використовувати іноземну мову в реальних умовах у ситуації професійного спілкування студентів-будівельників, тоді як вивчення іноземних мов – це частіше всього засвоєння ними мовних форм – лексики, граматики тощо, і, як правило, невміння користуватися мовою в ситуації іншомовного спілкування.

Ключові слова: навчання іноземної мови, мотивація, оптимальна мотивація, формування оптимальної мотивації до оволодіння іноземною мовою, студент-будівельник.

Постановка проблеми. Держави всіх континентів тією чи іншою мірою вступають у міжнародні економічні відносини, пов'язані із обміном продукцією сільського господарства, залучають іноземні інвестиції та застосовують іноземні технології виробництва. Внаслідок цього, іноземна мова все більшою мірою стає одним з найважливіших засобів міжнародного професійного спілкування молодих фахівців-будівельників. Саме тому в Україні останнім часом все більше уваги приділяється проблемі викладання іноземних мов в інженерно-технічних університетах та будівельних академіях з урахуванням потреб майбутніх фахівців щодо набуття належного рівня іншомовної комунікативної компетентності.

Основними проблемами в навчанні іноземної мови студентів інженерно-технічних університетів та будівельних академій, як й інших немовних вишів, на думку педагогів вищої школи, є недостатня мотивація навчання, нерівномірний рівень сформованості комунікативної компетенції першокурсників, а також надзвичайна обмеженість курсу за обсягом годин. Нагальна потреба сучасного суспільства у спеціалістах, які вільно володіють іноземною мовою в професійній діяльності, вимагає, перш за все, формування у студентів немовних вишів позитивної мотивації до вивчення іноземних мов.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема мотивації навчальної діяльності досить широко висвітлювались у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях. Визначальною позицією є розуміння мотивації як системи спонукань (В. Асєєв, А. Маркова, Е. Шорохова, П. Якобсон); як детермінації поведінки в цілому (С. Рубінштейн); як рушійної сили процесу розвитку особистості, її пізнавальних потреб (Л. Божович, В. Ільїн, В. Сонін).

Натомість впродовж організації процесу формування оптимальної мотивації до оволодіння іноземними мовами студентами будівельних спеціальностей слід враховувати наявність певних суперечностей:

– між усвідомленням майбутніми фахівцями-будівельниками потреби оволодіння іноземною мовою професійного спрямування і недостатнім рівнем сформованості їх іншомовних комунікативних умінь і навичок;

– між фундаментальною теоретичною освітою майбутніх фахівців-будівельників і недостатнім рівнем їх підготовки до іншомовної взаємодії з іноземними учасниками професійного спілкування.

Метою даної статті є висвітлення провідних концептуальних і методичних засад, що сприяють вдосконаленню процесу формування оптимальної мотивації до оволодіння іноземною мовою професійного спрямування студентами будівельних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. Ставлення студентів будівельних спеціальностей до процесу засвоєння знань визначає специфіку їх мотивації до оволодіння іноземною мовою у зв'язку із специфікою самого предмету «Іноземна мова професійного спрямування». Оскільки специфіка іноземних мов полягає у її «безпредметності», то викладач означеного навчального курсу повинен конкретизувати «предмет», наповнити іноземну мову змістом відповідно до запитів та професійних інтересів студентів-будівельників. Ця риса іноземних мов пов'язана з іншою, а саме: «безмежністю» іноземних мов як предмету вивчення. Особливістю іноземних мов є і те, що ніякі уривчасті знання їх окремих аспектів не мають самостійної цінності (на відміну від фахових дисциплін), лише цілісне володіння іноземною мовою дає усвідомлення її корисності [1].

Навчання іноземної мови передбачає осмислення культурної динаміки розвитку людства як поліфонії ціннісно-значущих норм буття людської спільноти, способів її життя, смислів і структури картин світу, принципів поведінки людей, які складаються в реальному історичному просторі та часі й відображають неповторний соціально-культурний досвід існування спільноти. Через це, навчання іноземної мови – це передусім передача іншомовної культури. Під іншомовною культурою розуміється все, що здатний принести тим, хто навчається, процес оволодіння іноземною мовою в навчальних, пізнавальних, розвивальних і виховних аспектах. Елементами змісту іншомовної культури виступають знання, навички, уміння, мотивація, які співвіднесені з такими аспектами навчання, як учіння, пізнання, розвиток, виховання. У такому розумінні компоненти іншомовної культури можна визначити як цілі навчання [1]. Оволодіння іноземною мовою розширює світогляд студентів, через нього вони одержують інформацію про країну, мова якої вивчається, про звичаї, культуру народів інших країн, більше дізнаються про свою рідну мову шляхом порівняння різних мовних явищ, форм, тим самим розширяється і їх загальнокультурний світогляд.

При навчанні іноземної мови студентів-будівельників необхідно враховувати умови, в яких відбувається організація їх пізнавальної та іншомовної мовленнєвої діяльності. З різноманітних чинників, що впливають на оволодіння іноземною мовою, можна назвати такі, як соціальний контекст, особистість студента-будівельника, мовне оточення й умови навчання іноземної мови. Саме умови навчання легше за все змінити і пристосувати до соціального й мовного середовища й особливостей кожного студента. При цьому дуже важливе значення має мотивація до оволодіння іноземною мовою, яка повинна бути об'єктом пильної уваги викладача іноземної мови в процесі її навчання, яка діагностується як: інтерес до іноземних мов; особиста зацікавленість у навчальному предметі; ставлення до професії; усвідомлення значущості іноземних мов для майбутньої професійної діяльності; академічна успішність; наявність допитливості й «пізнавального психологічного клімату в групі» [1].

Ми дотримуємося структурного підходу до дослідження мотивації, обґрунтованого у роботах І. Іменітової, Н. Симонової, Д. Хасанбаєва, у яких структура мотивації при засвоєнні іноземних мов у виші представлена таким чином, як-от:

– у вигляді чотирьох мотиваційних орієнтацій: орієнтація на процес навчальної діяльності, орієнтація на результат навчальної діяльності, орієнтація на оцінку викладача й орієнтація на «уникнення неприємностей». Серед даних мотиваційних орієнтацій найзначущими компонентами виявилися внутрішні: процесуальний і результативний, з деяким переважанням процесуального (Н. Симонова);

– як дві групи: об'єктивні, пов'язані з умовами перебігу навчальної діяльності (зміст, організація, методи, цілі й задачі навчання), і суб'єктивні, пов'язані з самим суб'єктом навчання іноземної мови, його індивідуально-особистісними особливостями, досвідом тощо (початкове ставлення особистості до іноземних мов як предмету навчання і процесу його засвоєння; «особистісне значення» засвоєння іноземних мов; успішність навчальної діяльності);

– як проблеми когнітивних механізмів формування мотивації мовних дій і механізми навчання професійному спілкуванню іноземною мовою (Д. Хасанбаєв), доцільність побудови занять за однією і тією ж схемою (однотипність мовних зразків і регулярність їх надходження; зв'язність, єдність і послідовність подання матеріалу), щоб сформувати у студентів заучену модель ситуації з алгоритмом дій. У якості когнітивних механізмів, що мотивують і формують мовні дії, названо наступні психічні явища: когнітивно-цільові чинники, комунікативні засоби, перцептивні засоби, мнемічні процеси, когнітивна продуктивність.

Загалом, у процесі вивчення іноземних мов в немовному виші мотивація навчальної діяльності студентів не зазнає істотних змін у порівнянні з початковим рівнем. Більш того, у переважній більшості студентів відсутні мотиви, пов'язані з процесом вивчення іноземних мов, з самим предметом вивчення. Не з'являються ці мотиви і у більшій частині студентів під час навчання у вищому навчальному закладі. В основному мотивами вивчення іноземних мов в немовному виші є: мотиви широкого соціального характеру, пов'язані з необхідністю використання іноземних мов в майбутній професійній діяльності і для широкої освіти, тобто в цьому випадку можна швидше говорити про мотиви, що «розуміються», ніж реально діючі.

У той же час важливість і необхідність вивчення іноземних мов в немовному вищому навчальному закладі підкреслюється багатьма авторами [2]. Зокрема, функції іноземної мови як певного навчального предмету в немовному виші визначено в якості засобу формування професійної спрямованості студентів-будівельників; їх соціокультурного виховання й вдосконалення фахової підготовки [3]. Провідними завданнями навчання іноземної мови виділяються такі:

- формування, розвиток, виховання соціально-активної особистості;
- систематичне підвищення і поглиблення професійної компетентності студентів із застосуванням засобів іноземної мови;
- підвищення загальної культури, вдосконалення іншомовної комунікативної поведінки та іншомовного спілкування студентів.

Специфікою іноземної мови як навчального предмету в будівельній академії є те, що його вивчення не пов'язане безпосередньо з життєвими планами студентів і вони не завжди усвідомлюють доцільності її вивчення. Крім того, до сьогодні немає чіткої обґрунтованості цілей та набору вмінь, якими повинен володіти фахівець-будівельник відповідно до кваліфікаційної характеристики, через що в студентів переважає сформоване ще в середній школі негативне ставлення до іноземних мов як предмету дуже важкому, практично невіддатному до якісного освоєння.

Ураховуючи все вищесказане, постає питання про формування оптимальної мотивації до оволодіння іноземною мовою з метою підвищення ефективності навчальної діяльності з цією дисципліни і поліпшення професійної підготовки майбутніх будівельників в цілому. Термін «оптимальний» означає «якнайкращий для даних умов з погляду певних критеріїв» [3, с. 34]. Основними вимогами щодо організації процесу формування оптимальної мотивації студентів-будівельників до оволодіння іноземною мовою є такі: стимулювання їх пізнавально-комунікативної потреби; впровадження дидактично виваженого змісту навчального матеріалу професійної спрямованості, що має для студента виховне, розвивальне й загальноосвітнє значення; здійснення особистісно-зорієнтованого підходу.

Перша вимога припускає, що іноземна мова, як і рідна, – це засіб спілкування. Для спілкування необхідний мотив, потреба, яку і треба формувати. Друге – коли ця потреба буде сформована, треба запропонувати студенту відповідний наочно-смысловий зміст, який задовольняв би дану потребу. І третє означає, що саме студент з усіма його індивідуально-психологічними особливостями перебуває в центрі навчання, через що саме з позицій студента визначається мета заняття, рівноправні відносини між викладачем і групою, викладачем і студентом як партнерами спілкування.

Ставлення студентів-будівельників до предмету «Іноземна мова» як навчального предмету складається з двох компонентів: інтересу до нього й усвідомлення його значущості. Як правило, оволодіння іноземною мовою не забарвлене особистісним значенням, різко знижує його значущість та інтерес до нього, оскільки внутрішня мотивація студентів виявляється через три види: комунікативну (забезпечує

мовний намір і ситуативний інтерес), операційно-інструментальну (забезпечує процесуальний інтерес) і пізнавальну (забезпечує пізнавальний інтерес до предмету). До зовнішньої мотивації відноситься соціально-зумовлений (пов'язаний з громадянськими мотивами усвідомлення студентами соціальної необхідності, тобто значення навчання) й особистісно-зумовлений (такий, що забезпечує усвідомлення необхідності знання іноземних мов для майбутньої роботи, навчання) види. Всі мотиви вивчення іноземних мов правомірно об'єднати в чотири групи: мотиви, в основі яких лежить суспільна й особиста значущість предмету, що вивчається; мотиви, пов'язані з певним видом іншомовно-мовної діяльності; соціально-детерміновані мотиви; мотиви, в основі яких лежить усвідомлена необхідність вивчення іноземних мов поза зв'язком з особистими спонуканнями іншого порядку.

Усвідомлення цілей навчання іноземної мови, як засвідчує наш власний досвід, не завжди є достатньо сильним мотивуючим засобом, здатним підтримати пізнавальну активність студентів-будівельників на відповідному рівні. Ця активність може бути підтримана функціонуванням процесуальних, актуально діючих мотивів (що спираються на пізнавальні інтереси студентів до мови, що вивчається), які ґрунтуються на трьох видах спонук, що мотивують процес навчання іноземної мови студентів-будівельників. З одного боку, це потреби, що виокремлюються з психологічної моделі самої особистості (цілі, запити, перспективи), з іншого боку, це – пізнавальні інтереси, що виокремлюються з внутрішньої моделі навчальної діяльності, та функціонування соціальної мотивації студентів-будівельників, заснованої на потребі їх іншомовного спілкування із зарубіжними партнерами та фахівцями.

Висновки. Для формування оптимальної мотивації учіння студентів-будівельників іноземної мови сучасному викладачу слід чітко визначити поняття «оволодіння іноземною мовою» і «вивчення іноземних мов», який повинен виходити не з умов засвоєння мови, а з якості цього засвоєння. Оволодіння іноземною мовою, в нашому розумінні, є активною формою володіння, умінням використовувати іноземну мову в реальних умовах у ситуації професійного спілкування студентів-будівельників, тоді як вивчення іноземних мов – це частіше всього засвоєння мовних форм – лексики, граматики тощо, і, як правило, невміння користуватися мовою в ситуації іншомовного спілкування.

При розмежуванні означених термінів ми схильні тлумачити термін «оволодіння» іноземною мовою як здатність студентів-будівельників адекватно формувати і формулювати той або інший уявний зміст за допомогою мови, а вивчення або засвоєння – як будь-яку форму активності суб'єкта з оволодіння іноземною мовою як засобом і способом висловлення думки.

Таким чином, незважаючи на достатньо велику кількість робіт із проблеми мотивації до оволодіння іноземною мовою студентів-будівельників, багато питань ще не знайшли ґрунтового розкриття. Відсутній системний підхід при аналізі чинників, що сприяють оптимізації означеного процесу. Конструктивні результати широкої наявності досліджень такого плану не реалізовано у створенні такої структури мотивації, де чинники, що оптимізують мотивацію студентів-будівельників, мали б своє системне віддзеркалення.

Перспективи подальших розробок вбачаємо в створенні моделі формування оптимальної мотивації студентів-будівельників до оволодіння іноземною мовою з урахуванням специфіки їх фаху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. Ирина Алексеевна Зимняя. М. : Московский психолого-социальный ин-т ; Воронеж : Изд-во НПО „Модек”, 2001. 432 с.
2. Актуальні проблеми та перспективи вдосконалення підготовки конкурентоздатних фахівців: Матер. наук.-метод. конф. 3-4 грудня 2001 року. К., 2001.
3. Рідель Т.М. Професійна мотивація та її роль у формуванні мотивації до вивчення іноземних мов в аграрному вузі. Т.М. Рідель. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : зб. наук. пр. Ч. 2. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2010. С. 356-361.
4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя / А.К. Маркова, Т.А. Матис, А.Б. Орлов. М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Леонтьев А.Н. Психологические механизмы мотивации учебной деятельности. Алексей Николаевич Леонтьев. – Новосибирск : НГПИ, 1987.–92 с.

T. Kartel, H. Syvokin. Stimulation of future civil engineers motivation to learn a foreign language in the professional direction. – Article.

Summary. According to the higher school teachers the main challenges in a foreign language learning the students of engineering universities and building academies as well as other non-language high schools are lack of motivation training, irregular level of development of the communicative competence of freshmen as well as extremely limited terms of

the course hours. Urgent need of modern society for specialists who are fluent in a foreign language in their professional activity requires first of all the formation of positive motivation to learn foreign languages among the students.

It was determined that awareness of the purposes of learning a foreign language is not always strong enough motivating tool that is able to support a cognitive activity of future civil-engineers at the appropriate level. This activity can be supported by the functioning of the motives (based on the educational interests of the students to the target language), which are based on three kinds of impulses that motivate the process of a foreign language learning. These are needs marked out from the psychological model of the personality (objectives, questions, prospects. On the other hand, these are cognitive interests that marked out from the internal model of learning activities and the functioning of the social motivation of the future civil-engineers based on the need of their foreign language communication with foreign partners and specialists.

The ability to speak foreign language is the active form of the ability to use a foreign language in real situations in professional communication of the student-future builds while learning a foreign language is often a form of assimilation of language, vocabulary, grammar, etc. And as a rule it is the disability to use language in the situation of foreign language communication.

Key words: learning a foreign language, motivation, optimal motivation, formation of optimal motivation for mastering foreign language, student – civil-engineer.

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/28>

Ю. Б. Коваленко

кандидат мистецтвознавства, доцент,
доцент кафедри телерепортерської майстерності
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна

Т. О. Логінова

заслужений працівник культури України
завідувач кафедри телерепортерської майстерності
Харківська державна академія культури
м. Харків, Україна

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В АУДІОВІЗУАЛЬНІЙ ОСВІТІ

Анотація. Здійснено спробу систематизувати перспективні тенденції освітнього процесу в сфері аудіовізуального мистецтва та виробництва. Дослідження інноваційних методів та форм сучасної педагогічної діяльності доводить потребу трансформації традиційного підходу в кіноосвіті в бік залучення новітніх цифрових технологій з метою розширення секторів реалізації фахівців аудіовізуальної галузі.

Ключові слова: компетентнісний підхід, аудіовізуальні технології, інноваційні методи, інтеграція знань, синергетика.

Трансформації сучасного суспільства, обумовлені глобальними викликами сьогодення, призводять до вироблення нових цінностей та підходів у будь-якій діяльності. Не випадково дослідники визначають зміну картини світу й системи соціальних прагнень. Не оминає цей процес й галузь освіти, яка перебуває у перманентному відновленні та реформуванні. Характеризуючи сучасне середовище й колективну картину світу, В. Кремень висуває поняття “когнітивного суспільства”, у якому виділяє зосередження на творчій складовій мислення та прагненні до знань. Дослідник актуалізує також значення медіареальності як віддзеркалення світової моделі, де розвиток “нових цифрових технологій, інформаційного світу і медіарефлексії ідуть поруч” [4, с. 12]. Висування на перший план медіасередовища, яке зумовлює та впливає на комунікаційні процеси та доленосні рішення суспільних систем країн та континентів,

свідчить про велике значення аудіовізуальних каналів соціальної взаємодії та викликає необхідність перегляду принципів відповідного напрямку в освіті.

Сучасний освітній процес в аудіовізуальному секторі охоплений новачками інформаційних технологій, які вимагають залучення інноваційних принципів навчання фахівців та нових методологій викладання дисциплін. Змінюються пріоритети у суспільстві, людське споживання переорієнтовується з матеріальних до пізнавальних та творчих потреб. Відповідно до цього, навчання спрямовується до задоволення цих вимог й набуває характеру одночасного засвоєння знань та створення нового. Т. Медведовська вбачає інноваційність як “зорієнтованість освіти на формування інноваційних властивостей особистості” [6, с. 29]. В такому освітньому процесі важливим є партнерський характер відносин між викладачем та студентом, який дослідниця називає “педагогікою толерантності” [6, с. 30]. Іншими словами, змінюється характер спілкування між суб’єктами навчання, у пошуках нового викладач та студент стають рівноправними партнерами, які вчать один в одного, обмінюються інформацією, працюють над спільними проектами. Цей підхід особливо актуальний для командного типу творчості, властивого до синтетичних мистецтв, як то театр, кіно та аудіовізуальні медіа.

Зосередження на саморозвитку особистості під час професійного становлення вимагає уваги до індивідуальних здібностей та уподобань кожного окремого здобувача. Місія педагога трансформується від транслявання знань до створення умов для індивідуального розвитку, тобто замість носія інформації ми бачимо в ньому менеджера, організатора самовдосконалення та особистісного зростання студента. Подібний підхід в інноваційній освіті дослідники позначають як компетентісний. Зауважуючи на необхідності постійного саморозвитку, розкриття духовного потенціалу фахівця, О. Олексюк підкреслює важливість компетентісного підходу саме у мистецькій освіті, адже “реалізація компетентісного підходу сприяє формуванню готовності до більш ефективного розв’язання професійних, соціальних, особистісних проблем, до управління гнучкими, міждисциплінарними проектами” [7, с. 192].

Спираючись на основні пріоритети подібного інноваційного навчання на мистецькій ниві, О. Робуль виділяє три основні групи компетенцій: “емоційно-ціннісна, когнітивно-пізнавальна, діяльнісно-творча” [7, с. 193]. Відповідно, кожна з них виробляється через синтез теоретичного та практичного навчання. Інноваційність у данному випадку вбачається у практикоорієнтованості, тобто негайному засвоєнню отриманих теоретичних знань на практиці. В аудіовізуальній освіті це реалізується у виробленні навичок аналізу екранного твору з точки зору професійних прийомів та засобів виразності, інструментів втілення звукозорового образу. Отримані від переглядів знання сприяють інноваційності власної творчої роботи над проектами.

Діяльнісно-творчі компетенції в аудіовізуальній освіті, як у будь-якому мистецькому навчанні, втілюються через проєктну діяльність, коли здобувач працює над власними творами. С. Соболева зауважує на творчому підході як основі інноваційного викладання, коли “головною дійовою особою виступає здобувач освіти” [10, с. 17]. Серед інноваційних технологій дослідниця виділяє проєктний метод навчання, заснований на спільній проєктній діяльності викладача та студента однією командою. Враховуючи велику частину самостійної роботи в сучасній системі вищої освіти, цей метод є особливо прийнятним, оскільки надає можливості отримувати певні результати від пізнавально-творчої діяльності. В аудіовізуальному секторі це може бути спільна робота над твором для мистецького фестивалю або конкурсу, позааудиторна робота над створенням аудіовізуального медіа, мультимедійна творчість з виконання індивідуальних завдань.

Інноваційне навчання повертає процес від ретранслявання знань та вмінь у бік розвитку та прояву “здібностей до творчості, різноманітних форм мислення, а також здатності до співробітництва з іншими людьми” [9, с. 74]. Орієнтація на індивідуальні схильності кожного здобувача сприяє виробленню “інтелектуального, відповідального ставлення кожного до самого себе, оточуючих людей і природи...” [2, с. 232]. Серед інноваційних технологій Ю. Бистрова виділяє “особистісно-орієнтовані, інтеграційні, колективної дії, інформаційні, дистанційні, творчо-креативні, модульно-розвивальні...” [1, с. 28].

Інтегративні знання вкрай необхідні універсальній професії телерепортера, аби він впевнено себе почував у різних професійних виробничих середовищах, виходячи з переліку функцій, які він виконує в процесі діяльності.

В межах інноваційного підходу у процесі розкриття індивідуальних здібностей кожного здобувача освіти важливим є прагнення “життєвого, особистісного й професійного самовизначення людини” [3, с. 19] що сприяє емансипації її внутрішнього інноваційного потенціалу. У зв’язку з інноваційністю А. Лісневська підіймає питання вироблення у студентів “професійного мислення”, під яким автор

розуміє власне трансформацію набутих академічних знань у практику. І в цьому сенсі викладач має “не тільки дати обсяг навчальної інформації, але й забезпечити певний рівень її розуміння” [5, с. 13].

У процесі здійснення інновацій аудіовізуальної освіти важливим є створення умов для вільного прояву творчого потенціалу без обмеження у виборі теми та засобів її втілення в екранному творі. За відсутністю будь-якої цензури у повноправному демократичному суспільстві викладач не має права диктувати певні обмеження, які руйнуватимуть рівноправність віносин між суб'єктами навчання. Тому кураторська функція викладача не настільки відповідає інноваційним освітнім принципам, як партнерство й співтворчість. Лише за таких умов творча діяльність буде плідною, евристичною, тобто спрямованою на створення нового.

Практикоорієнтованість аудіовізуального навчання бажано співвідносити з реальним виробничим процесом та відтворювати в освітньому процесі ті події й активності, з якими здобувач зіткнеться у подальшій професійній діяльності. Такі заходи, як фестиваль, конкурс, грантова й проектна діяльність, пітчінгування проєктів, мають бути складовими практичних занять, аби набуті навички здобувач міг реалізувати на виробництві. Практика сприяє поєднанню й інтеграції здобутих на теоретичних заняттях знань у навички творчої інноваційної роботи, корегуванню отриманої інформації відповідно до новітніх цифрових технологій. Подібні форми можуть поєднати аудиторне навчання з позааудиторною роботою та заощадити зусилля здобувача з виконання завдань на користь якості його творчих робіт.

Інноваційність освітнього процесу робить певні виклики не тільки викладачеві, а й вимагає перегляду ставлення до навчання з боку здобувача. Враховуючи спрямування на практичне засвоєння професії й зростання обсягу самостійного засвоєння знань, підвищується роль самоосвіти та самовиховання, зростає відповідальність за розвиток у собі особистісних якостей, власне регулювання змісту своєї освіти. Це супроводжується виходом за межі навчального закладу у напрямку інших можливостей для професійного становлення, а саме тренінгів, майстер-класів, воркшопів та інших форм взаємодії з фахівцями-практиками. Така модель активізує позицію здобувача й сприяє інтенсивності розвитку його особистих креативних якостей, здатності приймати нестандартні рішення, продукувати нові ідеї, робити винаходи.

Репродуктивний характер освітнього процесу трансформується від слухачько-ретрансляційного, репродуктивно-виконавського на творчо-виробничий, продуктивно-винахідницький. Натомість функція викладача змінюється на організаторську й мотиваційну, на створення сприятливих умов для самостійного розвитку студента відповідно до його індивідуальних можливостей. На зміну авторитарній моделі спілкування між суб'єктами навчання приходять демократична партнерська модель, при якій відбувається взаємозбагачення ідеями та новою інформацією, стимулюється інноваційність у спільній роботі над проєктами та у методології й процесі навчання.

У відповідності до сьогодення та сучасних умов освітньої діяльності збільшується роль дистанційного навчання із залученням відповідно нових, незнайомих традиційній освіті форматів. Проте ці нові методи й форми для аудіовізуального сектора є особливо природними, оскільки аудіовізуальне мистецтво інтегрується в інформаційні технології та використовує екран в якості місця взаємодії.

Цифрове суспільство відзначене великими обсягами інформації, яка транслюється паралельно за різними напрямками та каналами. Відтак, змінюється характер мислення у бік нелінійності сприйняття, відходячи від класичної картини світу. Багатошаровість знань сприяє не просто співіснуванню різних культур та наукових галузей, а їхній прямій взаємодії. Окреслюючи сучасну науку як поєднання різногалузевих знань, О. Робуль подовжує цей принцип на освіту, вбачаючи інноваційність, зокрема, й у синергетичній методології, що “оперує універсальними максимумами, які своєрідно транслюються у нарізні предметні галузі наукового знання і поширюються на усі об'єкти наукового дослідження” [8, с. 36]. Дослідниця виділяє три рівні “синергетичного полірівневого звернення до особистості людини” в процесі навчання, з позицій яких відбувається формування здобувача як “суб'єкта саморозвитку”, “суб'єкта професійного становлення” й “суб'єкта цивілізації” [8, с. 37]. Такий комплексний підхід у навчанні співзвучний синергії аудіовізуального мистецтва й виробництва, де синтетичність мови відображено у командній взаємодії. А з іншого боку, у визначених дослідницею рівнях професійного становлення закладено покликання й обов'язки митця перед суспільством.

Таким чином, інноваційні підходи в сучасній аудіовізуальній освіті відповідають вимогам часу та віддзеркалюють зміни у суспільстві й картині світу. Нові форми комунікативної взаємодії стають природною складовою аудіовізуальної творчості, а практика підказує пріоритети в знаннях та моделі співтворчості між суб'єктами навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрова Ю. В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1. С. 27-33. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pric_2015_1_5
2. Гарашук О. В., Куценко В. І. Інноваційний підхід до підготовки кадрів у контексті забезпечення їх конкурентоздатності. *Міжнародний науковий вісник. Ужгород: ДВНЗ «УжНУ»*, 2015. Спецвип. 1 (10), С. 228-244.
3. Ковальчук В. І. Тенденції інноваційного розвитку вітчизняної системи мистецької освіти. *Мистецька освіта: зміст, технології, менеджмент*. Київ: Тонар, 2015. С. 17-33.
4. Кремень Василь. Інноваційна людина як мета сучасної освіти. *Філософія освіти*, 2013. (1). С. 7-22.
5. Лісневська А. Журналістська освіта: теоретичні підходи до формування професійного мислення телевізійних репортерів. *Неперервна професійна освіта: Теорія і практика (Серія: Педагогічні науки)*. Випуск 1-2 (46-47). 2016. С. 12-16. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NPO_2016_1-2_4
6. Медведовська Т. П. Впровадження інноваційно-орієнтованого підходу у професійну підготовку фахівців. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*. 2014. Вип. 22. С. 29-31. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2014_22_8
7. Олексюк О. М. Компетентісна мистецька освіта: пошук інноваційної моделі. *Міжнародний Кримський педагогічний конгрес «Інновації в освіті»*. Ялта, 27-29 вересня 2010 року. С. 191-194.
8. Робуль Оксана. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти. *Філософія освіти*, 2006. (1 (3)). С. 35-42.
9. Снісаренко О., Ануфрієва О. Інноваційний підхід у підготовці здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії. *Післядипломна освіта*. Київ: УМО, 2018. № 2. С. 74-85.
10. Соболева С. В. Використання інноваційних технологій навчання при підготовці кваліфікованих робітників аграрного сектору. *Інноваційні технології при підготовці фахівців аграрного сектору: електронний зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. інтернет-конференції*, м. Біла Церква, 30 жовтня 2019 р. С. 15-22.

Yu. Kovalenko, T. Loginova. Innovative approaches in audiovisual education. – Article.

Summary: The study attempts to systematize prospective trends of the educational process in the field of audiovisual art and production. The study of innovative methods and forms of modern pedagogical activity proves the need to transform the traditional approach in film education towards the involvement of the latest digital technologies in order to expand the sectors of implementation of specialists in the audiovisual industry.

Key words: competence approach, audiovisual technologies, innovative methods, integration of knowledge, synergy.

УДК 1 (130.2)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/29>

Я. І. Крамаренко

старший викладач кафедри суспільних дисциплін та методики їх викладання
Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені К. Д. Ушинського
м. Чернігів, Україна

КУЛЬТУРНИЙ ФРОНТ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ У ПЕРФОРМАНСІ «КОЛИСКОВА» ДАР'І КОЛЬЦОВОЇ

Анотація. У статті визначено одну з важливих ролей українського мистецтва під час російсько-української війни, а також його ефективний вплив на боротьбу з російською терористичною політикою на міжнародному рівні, доказом чого є проведений у травні 2022 року в Давосі в рамках Всесвітнього економічного форуму перформанс української художниці Д. Кольцової.

На основі наведених науково-публіцистичних праць, інтерв'ю, статей проаналізовано необхідність внутрішніх якісних змін у різних сферах нашого життя, в тому числі за допомогою деколонізації суспільної свідомості. Досліджено, що сучасний акціонізм, зокрема перформанс – один із ефективних способів у відстоюванні нашого культурного фронту під час війни.

Ключові слова: деколонізація, українська культура, повномасштабне вторгнення, імперіалістична політика Росії, культурна дипломатія, український перформанс, сучасне мистецтво.

Упродовж століть українцям довелося протистояти московській експансії, покликаної не тільки загарбати українські землі, а й повністю асимілювати українців, щоб і сліду українського не залишилося на земній кулі. Багатостолітнє протистояння агресії північно-східного сусіда далось українському світові нелегко. Гірку чашу бездержавності та московської тиранії Україні судилося випити до дна. Нелюдський голодомор-геноцид, страшні репресії, нищення мови, культури, повальна русифікація, сучасна російсько-українська війна – наочне тому підтвердження. Але попри все українство встояло, продемонструвавши подиву гідну здатність виживати в найкритичніших ситуаціях, і тепер, на початку XXI століття, веде війну за справжню незалежність. І в період цієї боротьби з'являється нова культура, національна, сучасна. І після нашої перемоги, сподіваюся, українські митці матимуть можливість продовжити творити ексклюзивну, модерну, новітню та цікаву світові культуру.

Представники української культури: музиканти, режисери, художники, сценаристи і актори, театральні й громадські діячі, волонтери, письменники, критики та науковці, журналісти і фотографи – всі, хто з початком російсько-української війни, а саме з 2014 року, не полишають спроб своїми мистецькими проєктами закликати світ про невідкладну допомогу нашому народові, військовим, голосно заявляли, про важливість активних реальних дій і міжнародного політичного тиску на російську імперіалістичну машину. Та як стверджує Оксана Забужко в інтерв'ю «The Ukrainians»: «...Захід прогледів російський фашизм» [7]. 24 лютого 2022 року росія почала говорити повномасштабною мовою їхньої зброї, столітньої ненависті і заздросів. Цьому свідчать написи в розтрощених квартирах міст Ірпеня, Гостемеля і Бучі «кто разрешил вам так жить?». Відкрилось обличчя вже не прихованого імперського голоду – захоплення чужих територій, крадіжки, примусова депортація, звалтування українських громадян і знищення національної культурної спадщини.

У своїх творах українські майстри слова, зокрема Леся Українка, наголошувала на необхідності використовувати «лицарську зброю – (адже) це не лише меч, а й слово, означуване в нашій бароковій традиції мечем духовним» [1, с. 125]. У свою чергу, сучасні митці/мисткині мають за настановою Лесі Українки продовжувати нести свій «меч», відкриваючи світові неймовірно глибоку, автентичну, українську культуру. І тут важливо не лише показувати справжнє, неприкрите шаром малоросійської (тут в значенні знеціненої) «культурки», а ще й не обмежувати європейського споживача українською мазанкою, штучним рушничком, тинком чи глиняним горщиком. Адже всі ці та багато інших атрибутів так званої «шароварщини» були створені спеціально і насильно «приклеєні» за допомогою репресій, голодоморів та заборон до історичної пам'яті українця.

У цьому вся складність такої просвітницької місії через насильницьку імперіалістичну політику Російської імперії, згодом СРСР, а ще пізніше самої Росії, яка глибоко ув'язла в Україну, навіть вже за часів незалежності. Ми є носіями її постколоніальної діяльності. Це добре простежується й досі в невіршеному мовному питанні, в державній політиці щодо освітніх програм, перейменування вулиць, скверів, культурних установ і т.д., у політиці медіа та інших важливих питаннях. Під цей вплив підпадають також закордонні діячі.

Культурним борцям просто терміново потрібно проводити деколонізацію як всередині України, так і за її межами. Нарешті відмовитися від згубного для нас північного вектора, а направити вектор на захід. Адже, як пише українська поетеса з Луганщини Любов Якимчук, «ніхто не хоче підтримувати лузера, і всі хочуть бути поряд із переможцями. Ми маємо виглядати переможцями і в культурній сфері також» [4]. Російсько-українські стосунки є згубними, їм «властива духовна і фізична смерть України». Саме ці слова Юрія Андруховича стали епіграфом до книги «Прощання з імперією» польської дослідниці, професорки Варшавського університету Олі Гнатюк, в якій авторка аналізує дебати українських інтелектуалів навколо національної та культурної ідентичності на зламі XX і XXI ст. Вона наголошує, що не змінилося відношення до побудови цих зв'язків, а, навпаки, ще з більшою силою продовжилося насадження і позиціонування «колонія-метрополія», все одно вектор скеровувався на Москву, а ми лишалися «меншим братом», мова і культура якого в жодному разі не мала дозволу на існування [2].

Із початком повномасштабної російсько-української війни наша культура нарешті отримала можливість бути почутою і звучить вже не тихим відлунням серед європейських культур, а представляє собою рушійну силу, яка впливає на свідомість іноземців, закликає до постійної допомоги і підтримки українського народу. Українська культура отримала шанс відкрити світові свою автентичну, справжню історію і цінності, а не нав'язані штучно росією псевдокультуру і мантру про «адіннарод».

Одна з тих, хто відстоює український культурний фронт за кордоном, є Дар'я Кольцова – мисткиня, перформерка, авторка інсталяцій і медіа-проєктів, чії роботи апелюють до найбільючіших та

найуразливіших аспектів людського буття. Її твори демонструвались у США, Франції та Польщі. Дар'я курує чисельні виставки та фестивалі, зокрема ГОГОЛЬFEST, вона володарка гран-прі конкурсу молодих українських художників МУХі і номінантка Премії Пінчук Арт Центр (2015 р.) з проектом «Архів випадкового слухача» [6]. І саме її перформансу «Колискова» присвячена ця стаття.

Якщо поглянути на сенс мистецтва, то це не просто вмиле виконання художником своєї роботи, це завжди глибина, пізнання, роздуми і головне – почуття та ідеї, які він закладає у концепцію творів. «Мистецтво – це набагато більше, ніж «прекрасне». Та й набагато ширше, ніж те, що має на увазі під словом «мистецтво» більшість. У нас не прийнято витратити стільки часу на естетику, роздуми і споглядання. Сучасне мистецтво вимагає більш підготовленого, начитаного, «активного» глядача, цікавого і готового не тільки дивитися, але більше розмірковувати, відчувати, усвідомлювати свої емоції, ловити свої думки, аналізувати», – пояснює Дар'я. Художниця стверджує, що за кожним твором мистецтва – величезна кількість рішень. «Чим більше в творі «витонченої простоти», тим більше за ним стоїть роботи. Але всі ці сумніви, питання, «труднощі» – частина процесу», – говорить вона [6].

Цього року в Давосі в рамках Всесвітнього економічного форуму Дар'я показала свій перформанс «Колискова». Першого дня його провела у публічному просторі міста, наступного – в Українському домі. «Я вірю, що мистецтво – це зброя і дієвий інструмент культурної дипломатії. Я ніколи не думаю про це, коли створюю мистецтво, але розумію, коли отримую зворотній зв'язок від людей, які його бачать» [6]. Мисткиня звертається до публіки роботою-ритуалом, щоб вшанувати кожне втрачене маленьке життя, яке відібрала Росія. Вона матеріалізує статистику реальних втрат українських дітей за перші три місяці війни. Ночами впродовж цих місяців Дар'я ліпила керамічні маленькі голови – символ загиблих дітей, і тепер вона збрала їх, щоб «заспівати» останню колискову і відпустити життя кожної [3]. «У підвалах по всій моїй країні від бомбардувань росії ховаються люди, вони відзначають дні та померлих ризиками на стінах. Стіни перетворюються у метричні книги смертей. Біль розриває мене. Колись я втратила дитину, а сьогодні Україна втрачає дітей кожного дня», – зазначає Дар'я у своєму дописі в Інстаграм [5].

Цей проєкт перформанса не завершує, адже війна продовжується, і діти, на жаль, помирають майже щодня, ця болюча цифра зростає. «Я почала цей перформанс для того, щоб пройти крізь біль. Я буду продовжувати його до кінця війни, як мій ритуал вшанування життів. Люди використовують його, щоб проживати біль та говорити про смерть. Часто люди починають плакати, тоді і в мене також починають текти сльози. І в цьому сила мистецтва, воно створює можливість проживання, єднання і зцілення...» [3].

Як бачимо, український акціонізм, зокрема перформанс, сформував собою сильну мистецьку ком'юніті, що дає можливість показати та передати весь той жах і біль, який відчуває наш народ з початку війни, а також нагадує європейцям, що війна у ХХІ століття – це неприпустимо для цивілізованого світу. Це стало більшим, ніж просто протест, перформанс переродився, як і кожен із нас, його змінила війна. Перформативне мистецтво тепер не лише епатаж і зухвалість, він несе в собі парадоксальні, несумісні, здавалося б, речі: людські втрати межують із збереженням духовних цінностей, людяністю та взаємопідтримкою. Українці продовжують розбирати завали зруйнованих будинків, збирати одяг і закуповувати необхідні продукти, товари першої необхідності, збирають кошти на військову техніку, на притулки для тварин; і це все для абсолютно незнайомих людей. Дар'я у своєму перформансі об'єднала те, що страшно уявити будь-кому, – дитячі смерті і материнську колискову, трагічні долі безневинно вбитих та замордованих Росією. Художниця показала, що це не просто статистика однієї із воюючих країн світу, а це ціна боротьби за незалежність і свободу всього європейського континенту. Силу мистецького перформансу неможливо переоцінити, її потрібно засвідчувати, бо кожне сказане слово, дія, заклик наближає нашу перемогу над ворогом.

В умовах глобалізації та інформатизації сучасного світу, динамічних змін у всіх сферах життя українського суспільства, його демократизації та модернізації зростає роль культури як інтелектуального та духовного фундаменту державної політики, системи моральних норм і цінностей. Відбувається адаптація культури до інформаційно-комунікаційних викликів, формується принципово нове культурне середовище, а з огляду на збройну агресію Росії пріоритетним завданням стає опір російському культурному монополізму, збереження культурної самобутності українського народу, збагачення його культурно-духовних надбань, створення сприятливих умов для доступу до них.

«Культура – це комплекс ідей, які є важливими для певної спільноти. Культура не існує окремо від суспільства, в якому вона твориться, вона дзеркалить його», – написала у своєму Інстаграм журналістка The Ukrainians, культурна менеджерка Б. Неборак [9]. А ще культура не існує «поза політикою» – це неправда й утопія.

Сьогоднішня російсько-українська війна відкрила справжнє жорстоке нутро імперського режиму Росії, його наміри знищити не лише нашу історію, культуру, мову, а й самих українців. І нині багато хто це зрозумів, на жаль, саме через збройну навалу ворога, зруйновані ним наші населені пункти та великі втрати серед цивільного населення. Ця війна, що розпочалася в лютому 2014 року, є втіленням постійних агресивних планів Росії щодо України. Сьогодні всі говорять про окупацію. Та ця окупація відбулася не 8 років тому, а щонайменше п'ять століть тому, і несла за собою не лише загарбання українських земель, а й колонізацію народу, насадження поневоленням своєї мови, культури, віри.

Нещодавно прочитала інтерв'ю з українським художником Олексою Манном, яке ще б кілька років тому особливо не зачепило мене. Під час розмови він сказав: «Маємо показати Україну такою, якою її виборюємо: з цінностями демократії, свободи, прав людини. З протилежного боку стоїть тоталітарна свідомість, помножена на тоталітарні практики та культуру бідності. Ця війна – не за політичні чи економічні свободи, а за власну ідентичність. За те, ким ти себе вважаєш, ким себе усвідомлюєш, ким себе називаєш. Етнічна компонента тут точно не основна і не відіграє ролі. Саме тому росіяни, усвідомлюючи це, чинять геноцид проти українців. Люди на Заході також це розуміють і починають цікавитись Україною, зокрема її мистецтвом» [8]. Беручи до уваги сказане художником, ми маємо зрозуміти, що біль від війни, який ми відчуваємо і який емоційно переживаємо кожен по-своєму, зобов'язані акумулювати в добрі справи, наприклад, волонтерство, постійні донати на ЗСУ або на інші збори, бо фізична допомога і навіть, за потреби, психологічна підтримка – це все пришвидшить нашу перемогу і вкотре продемонструє світові нашу єдність, збереження національних традицій і цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеева В. За лаштунками імперії. Есеї про українсько-російські культурні відносини: монографія. Київ: Віхола, 2021. С. 111-130.
2. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність: монографія. Київ: Критика, 2005. 519 с.
3. «Колискова» Дар'ї Кольцової у Давосі. URL: <http://www.artcult.org.ua/ru/news/126> (дата звернення 1 червня 2022).
4. Любов Якимчук: «Росії дуже вигідно, коли ми відмовляємося від своїх авторів». URL: <https://theukrainians.org/liubov-iakymchuk/> (дата звернення: 21 липня 2022)
5. Lullaby performance. URL: <https://www.instagram.com/p/CdV5HoyNT4o/?igshid=YmMyMTA2M2Y%3D> (дата звернення: 9 травня 2022).
6. Мисткиня Дар'я Кольцова: надзвичайні ідеї приходять до мене на самоті та у душі. URL: <https://lifepravda.com.ua/projects/roby-nadzvichayne/59bb848c45ce3/> (дата звернення: 25 вересня 2017).
7. Оксана Забужко: «Я розповідаю історію того, як Захід прогледів російський фашизм». URL: <https://theukrainians.org/oksana-zabuzhko/> (дата звернення: 2 серпня 2022).
8. Олекса Манн: «Кожна війна потребує культурної експансії». URL: <https://theukrainians.org/oleksa-mann/> (дата звернення: 13 жовтня 2022).
9. Розбитий ковчег великої російської культури або що там нового із скасуванням Росії? URL: <https://www.instagram.com/p/ChHrf10sEMu/> (дата звернення: 11 серпня 2022).

Ya. Kramarenko. Field of culture during the war: philosophical and aesthetic issues in the «Lullaby» performance from Daria Koltsova. – Article.

Summary. The article defines one of the major roles of the art during the Russian-Ukrainian war, as well as its effective influence on the fight against the global Russian terrorist policy, evidenced by the performance art event of the Ukrainian artist Daria Koltsova that was held in May 2022 in Davos as part of the World Economic Forum.

Based on the discussed scientific and journalistic works, interviews, and articles, the need for internal qualitative changes in various spheres of our life was analyzed, including the means of the decolonization of social consciousness engaged. It was studied that modern actionism, and performance in particular, is one of the effective ways of defending the field of our culture during the war.

Key words: decolonization, Ukrainian culture, full-scale invasion, imperialist policy of Russia, cultural diplomacy, Ukrainian performance, contemporary art.

О. М. Лефтерова

*доцент кафедри загального мовознавства,
класичної філології та неоелліністики
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

О. В. Лефтеров

*науковий співробітник
Інститут кібернетики імені В. М. Глушкова
Національної академії наук України
м. Київ, Україна*

ІТ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ПОСТІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті розглядаються тенденції, які впливають на зміну основ мислення сучасної людини крізь призму творення новітнього формату освіти з урахуванням факторів, що визначаються використання новітніх ІТ при проектуванні і розробці освітніх платформ; обґрунтовується необхідність зміни освітніх інформаційних технологій в системі освіти і переходу від «монолітних» освітніх технологій до гнучких ІТ, реалізованих в мікросервісній архітектурі.

Ключові слова: тип мислення, темпоральне мислення, освіта, постінформаційне суспільство, освітні інформаційні технології.

Хто правильно мислить, той успішно вирішує свої життєві завдання. І як показують дослідження останніх десятиліть в сучасному суспільстві формується такий тип мислення, який характеризується певним «темпоральним замісом» (М. Хайдеггер) і спрямовується у майбутнє через створення інформаційного поля культури за допомогою вироблення пріоритетних соціальних потреб, створюючи колективно-просторову горизонталь та культурно-часову вертикаль.

Колективно-просторова горизонталь розгортається в полі об'єктивних соціальних природних та культурних маркерів через їх прояв і в зовнішньому, і метазовнішньому (глобальному) просторі. Така діалектика культурно-просторових відносин реалізується як через гомоцентричний тип мислення [7, 138-153], який фокусується на задоволенні потреб людини відповідно до модерністського трактування суспільного прогресу, що базується на новітніх технологіях й засновується на зростаючій експлуатації енергетичних ресурсів планети, так і через темпоральний тип мислення [11, 37-43], у центрі якого стоять індивідуальний та колективний інтелект, що формують енергію людської культури (В. І. Вернадський), відповідно до постмодерністського трактування суспільного прогресу як інтелектуально-технологічного конструювання соціуму. Такий спосіб мислення обґрунтовує потребу у нових формах освітнього процесу, вибору його траєкторій та контролю за ними. Саме у такій єдності колективно просторової горизонталі та індивідуально-часової вертикалі криється «секрет» постмодерністського переходу від гомоцентричного до темпорального типу мислення, який стає домінантним типом мислення сучасного суспільства.

Темпоральний тип мислення виокремлює особливості та різноманіття форм буття, що обумовлюється насамперед фактором своєрідності, який проявляється особливим чином в різних культурах і різних світах. Тому вибір між темпосвітами – це найважливіший вибір для індивідуума постмодерного суспільстві. І саме цей вибір визначає діалектику сучасної освіти, яка, завдяки використанню новітніх технологій, закликає створити нову платформу для індивідуального підходу до навчання з урахуванням всіх потреб особистості постмодерної доби. Використання новітніх технологій закладає базис для особливого виду творчої діяльності по створенню нового типу освіти [2, 62-66].

Мета даної розвідки – проаналізувати тенденції, які впливають на зміну основ мислення сучасної людини крізь призму творення новітнього формату освіти з урахуванням факторів, що визначаються використання новітніх ІТ при проектуванні і розробці освітніх платформ.

Проблеми взаємоз'язку темпорального типу мислення та освіти на новому етапі розвитку людського суспільства розглядалась групою дослідників під керівництвом професора С. Пейперта (лабораторія Массачусетського технологічного інституту), а також в низці статей, присвячених даній проблематиці. Зокрема, у роботі «How does information technology shape thinking?» [5, 130-145] піднімається питання про вплив ІТ на стратегію мислення вищого порядку і характер розвитку творчих здібностей особистості, які можуть бути запропоновані в процесі її формування в умовах постінформаційного суспільства. В подальших дослідженнях було продовжено аналіз не тільки впливу новітніх технологій на характер формування темпорального мислення [6,23-25;10, 26-57] й формату використання цифрових платформ у сучасній системі освіти [8]. В роботі Maree A. "Skillen Using Information Technology to Promote Thinking" [9] досліджується вплив різних цифрових медіа та веб-рішень на розвиток розумових навичок в процесі отримання освіти та особливості їх впровадження в освітнє середовище.

Проте, незважаючи на численну кількість наукових робіт, питання співвіднесення нових освітніх тактик та стратегій з огляду на потреби індивідууму постінформаційного суспільства, залишається не розкритим й потребує подальших досліджень.

Як відомо, в індустріальну добу основним освітнім каналом був текст та його інтерпретації викладачами. Великі обсяги текстової інформації опрацьовувалися вдумливо і під впливом викладачів здобувачі освіти формували свої погляди на ту чи іншу проблему. Тобто існувала лінійна залежність обсягів обробленого тексту, інтелектуального рівня суспільства та його критичного ставлення до реальних процесів життя. Обсяги існуючої і генерованої діяльністю людини інформації не перевищували можливості її аналізу та обробки. Крім того, сам процес навчання та використання знань був теж лінійним: школа – загальна освіта, професійна і вища освіта (технікум або ВНЗ) та позадипломна освіта або курси підвищення кваліфікації.

Постінформаційне суспільство XXI ст. поставило людство перед проблемою обробки тера-байтів інформації та необхідністю, окрім текстів, опановувати інформацію з інших джерел, які утворили ще одним тип ресурсу, а саме інформаційний [1].

У сучасному світі інформаційний ресурс „матеріалізується” у вигляді розподілених і централізованих баз і банків даних, та баз знань, які використовуються для зберігання даних і є основою інформаційних середовищ. Розроблені комунікаційні «off» і «on-line» мережеві засоби колективного і індивідуального доступу до цих середовищ дозволили поширити можливість циркуляції інформаційного ресурсу та підвищити ефективність експлуатації його в суспільстві. Зокрема, в освітній галузі з'явилась можливість реального створення індивідуального науково-орієнтованого безперервного навчання (БН), з позицій якого освіта є процесом побудови маршрутів у інформаційному просторі. Навігація цими маршрутами є основою формування взаємодії учасників навчального і навчально-методичного процесів у відповідності до індивідуальних преференцій, рівня мислення та цілеспрямованості особистості.

У функціональному плані освітні технології безперервного навчання базуються на інформаційних технологіях (ІТ) таких класів, як інтелектуальні, інформаційні, педагогічні і управлінські, що містять в собі складні програмні та організаційні комплекси (методи, алгоритми, механізми, регламенти, методики), які спрямовані на підтримку роботи навчального закладу або освітніх маршрутів і траєкторій кожного конкретного індивідууму.

Використання сучасних ІТ для навчання «off» і «on-line» поширює можливість самостійно для всіх бажаючих (без будь-якого коучингу в найширшому значення цього слова) підвищувати професійний рівень або одержувати другу освіту. При цьому найбільш привабливим для слухача є індивідуальний підхід до процесу подання курсів навчальних дисциплін та орієнтація навчального процесу на зручний для здобувача освіти час.

Але все, що є привабливим при навчанні з залученням інформаційних технологій, висуває додаткові вимоги до процесу формування як спеціалізованої інформаційної технології, так і середовища БН в питаннях створення архітектури і функціональних можливостей. При цьому створення інтерфейсів (робочих місць) і інструментарію користувача та організації, мережевої взаємодії та системних компонент між собою і базою даних повинно враховувати циклічність і послідовність здійснення навчального і навчально-методичних процесів.

Специфіка реалізації цих технологій та їх висока вартість змушують розробників систем і інформаційно-програмних та технічних комплексів, призначених для розвитку і використання різних форми навчання, спрямувати зусилля на окремі напрямки, зокрема:

- створення систем різнорівневої доставки знань;

- створення засобів різнорівневого контролю знань;
- створення інструментарію та засобів для формування навчального і навчально-методичного матеріалу;
- створення засобів комунікаційно-технічної підтримки навчального і навчально-методичного процесів;
- розробка систем управління навчальним закладом;
- створення бібліотек, архівів і сховищ навчального та навчально-методичного матеріалів.

В межах цих напрямків виділяють такі рівні реалізації:

- *програмний* – окремі програмні засоби або пакет програм для виконання розрахунків або декількох функцій. Наприклад, формування навчального плану факультету або розподіл навчального навантаження на кафедрі, тощо;
- *системний* – апаратно-програмний комплекс або програмно-інформаційний комплекс для призначений для автоматизації діяльності особо або підрозділів навчального закладу. Наприклад система електронного документообігу, або автоматизована система формування і модифікації розкладу занять, тощо;
- *технологічний* – інтелектуальні, програмні, інформаційні, технічні, комунікаційні засоби призначені для підтримки функціонування і управління засобами і ресурсами що залучаються до освітнього процесу.

Оскільки новітні ІТ та інформаційні середовища можуть підтримувати на достатньому рівні багатоплановість потреб сучасної освіти, це призводить до фетишизації процесу здобування освіти. Причиною таких явищ є часто-густо поверхневе розуміння розробниками навчальних платформ специфіки використання ІТ для сфери освіти, не достатня продуманість механізмів автоматизації окремих освітніх процесів, відсутність комплексного системного погляду на архітектуру створених освітніх середовищ, а також брак коштів та часу в процесі розробки ІТ, що підтверджує неможливість створення ефективних освітніх платформ без залучення нових інноваційних підходів.

Оскільки потреби сьогоденного суспільства вимагають формування багатогранної особистості, яка здатна реалізовуватися в різних сферах своєї практичної діяльності, на перший план висувається формування когнітивних навичок особистості, здатність ставити проблему й ефективно її вирішувати. Крім того, необхідне володіння високим емоційним інтелектом і, так званим, *soft skills*, – комплексом компетенцій, які не відносяться до професійних знань і не залежать від специфіки роботи, але важливі при реалізації кар'єрної складової. Таким чином, формування темпорального типу мислення з урахуванням усіх особливостей сучасного освітнього процесу є першочерговим питанням при створенні сучасних освітніх платформ із залученням новітніх ІТ технологій.

Боротьба з кризою навчання та недостатній розвиток *hard* і *soft skills* вимагає виявлення проблемних зон в підготовці освітніх платформ та усунення виявлених недоліків при створенні спеціалізованої ІТ.

Розробнику ІТ, в свою чергу, необхідно враховувати в її складових масштаб проекту, характер обробки даних (розподілений/централізований), ієрархічність інформаційних потоків, прийняту в галузі технологію обробки, зберігання та використання кожного з типів ресурсів та можливість ІТ налаштуватися на роботу як з індивідуальним користувачем, так із груповим, тобто йдеться не тільки про масштабування, але й можливість підтримки специфічних суб'єктно-орієнтованих режимів роботи у навчальному і навчально-методичному процесах та управлінні навчальним закладом. При цьому необхідно вирішити такі основні задачі: перехід від “паперової” до “електронної” технології підтримки навчального, навчально-методичного процесу і процесу управління навчальним закладом; створення єдиної спеціалізованої технології БН; підвищення якості навчання і управлінських рішень за рахунок автоматизації окремих некогнітивних процесів в діяльності навчального закладу; забезпечення фахівцям навчального закладу оперативного доступу до централізованих та розподілених баз даних корпоративних освітніх мереж; використання соціальних і фахових Internet-мереж з метою взаємодії з міжнародними освітянськими спільнотами; поширення спектру технологічних можливостей і процедур, доступних тільки при використанні інформаційної технології (безперервний моніторинг за навчальним і навчально-методичним процесами, електронна пошта, колективне створення і узгодження документів, тощо); забезпечення й нарощування функціональної потужності ІТ, що використовується за рахунок комутації і підключення нових сервісів без перепрограмування ядра ІТ.

Варто зазначити, що роботи по створенню фрагментів такої новітньої технології було розпочато у 2019 році. Першим кроком стало створення у 2020 році діючого прототипу ядра ІТ [4, 190-199]

На цьому етапі розробки головна увага приділялась створенню програмного забезпечення для управлінського і технологічного ланцюжка.

Функціонування прототипу ІТ базується на окремих фрагментах наступних освітніх технологій, а саме: управління навчальним і навчально-методичним процесами; підтримки процесу вибудови та реалізації індивідуальних освітньо-кар'єрних траєкторій людини, як основи для перманентного набуття освіти (навчального процесу); візуалізація освітніх траєкторій на географічній мапі (як складової навчально-методичного процесу); створення електронного документообігу; адміністрування і сервісне обслуговування програмно-інформаційної основи ІТ.

Розробку було продовжено у 2021 році і оформлено окремим пакетом у вигляді онлайн мапи по координаті освітніх програм для музейної педагогіки. До мапи підключено навігаційний сервіс з пошуку інформації та підбору об'єктів локалізації: за місцем проведення (об'єктом локалізації); за тематикою і категоріальними ознаками; за назвою об'єкту (по ключових словах); за географічними ознаками (за назвою районів Києва або координатами об'єктів пошуку). На жаль, відсутність відповідного фінансування не дозволило розгорнути роботи в повному обсязі, але фрагментарна реалізація елементів нової освітньої технології продовжується. Зокрема, у 2022 році продовжені роботи по створенню інструментарію щодо оцінювання освітніх траєкторій [3].

Таким чином, аналіз тенденцій, які впливають на формування процесів мислення в постінформаційному суспільстві, показує необхідність зміни освітніх інформаційних технологій в системі освіти і переходу від «монолітних» освітніх технологій до гнучких ІТ, реалізованих в мікросервісній архітектурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики. М.: Наука, 1982. 552 с.
2. Євтушевський В., Шаповалова Л. Становлення і розвиток інновацій у вищій школі. *Вища освіта України*. 2006. № 2. С. 62-66.
3. Лефтеров О.В., Лефтерова О.М., Федосєєв О.І. Матриця компетенцій – основа оцінювання освітньої траєкторії. *Conference Proceedings of the 2nd International Scientific Online Conference Topical Issues of Society Development in the Turbulence Conditions* (May 25, 2021, Bratislava, Slovak Republic). The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2021; ISBN 978-80-89654-77-2; pp. 260.
4. Лефтеров О.В., Лефтерова О.М., Федосєєв О.І. Підсистема управління індивідуальною освітою. / *Contemporary technologies in the educational process*, Edited by Magdalena Wierzbik-Strońska, Gałyna Buchkivska, Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts Katowice School of Technology, Monograph 40, Publishing House of Katowice School of Technology, 2020, – 190-199 pp.
5. Barzilai Sarit ; Zohar Anat «How does information technology shape thinking?» *Thinking Skills and Creativity* Volume 1, Issue 2, November 2006, 130-145 pp.
6. Coulter, B., *Technology for learning: how does technology support inquiry?*. *Technology for Learning*. Synergy Learning, March-April, Volume 13(4), March-April 2000, 23 – 25pp.
7. Easterling H. J. *Homocentric Spheres in "De Caelo"*. *Phronesis*. Vol. 6, No. 2 1961, 138-153 pp.
8. Krause, K., Bochner, S., Duchesne, S.: *Educational psychology for learning and teaching*. Thomson, Victoria, 2003.
9. Maree A. *Skillen Using Information Technology to Promote Thinking* Maree A. Skillen\ *Conference: Information Technology and Managing Quality Education – 9th IFIP WG 3.7 Conference on Information Technology in Educational Management*, ITEM 2010, Kasane, Botswana, July 26-30, 2010.
10. John Williams, Nhung Nguyen Jenny Mangan, *Using technology to support science inquiry learning*. *Journal of Technology and Science Education*, 7(1) 2017, 26-57 pp.
11. Shipp A.J. Aeon B. *Temporal focus: Thinking about the past, present, and future* \ *Current Opinion in Psychology* Volume 26, April 2019, Pages 37-43.

O. Lefterova, O. Lefterov. IT in the education system of post-information society. – Article.

Summary. *The article deals with the trends that affect the change in the foundations of thinking of modern man through the prism of creating a new format of education, taking into account the factors that determine the use of the latest IT in the design and development of educational platforms; the necessity of changing educational information technologies in the education system and the transition from "monolithic" educational technologies to flexible IT implemented in microservice architecture is substantiated.*

Key words: *type of thinking, temporal thinking, education, post-information society, educational information technologies.*

Ю. В. Літинська

викладач кафедри телерепортерської майстерності

Харківська державна академія культури

Науковий керівник: Ю. Б. Коваленко

кандидат мистецтвознавства,

доцент кафедри телерепортерської майстерності

Харківська державна академія культури

м. Харків, Україна

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ РЕГІОНУ АУДІОВІЗУАЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

***Анотація.** Розглянуто роль та ресурси аудіовізуальних засобів масової інформації у формуванні концепції іміджу регіону. Проаналізовано сучасні тенденції в аудіовізуальному просторі щодо презентаційних методів районів та областей. Визначено найбільш ефективні формати аудіовізуальних творів на екрані для популяризації позитивного іміджу регіону з урахуванням уподобань глядацької аудиторії.*

***Ключові слова:** імідж регіону, аудіовізуальні засоби масової інформації, органи місцевого самоврядування.*

Сьогодні регіони все активніше опікуються питаннями власного позитивного іміджу. І роль засобів масової інформації в цьому сегменті величезна, адже від правильної презентації району, області, держави залежить розвиток інвестиційної діяльності та туристичної привабливості громад, районів, областей.

Поняття іміджу території сучасною наукою вивчене недостатньо. Очевидно, що виникнення й використання поняття «імідж території» обумовлено такими економічними передумовами, як посилення конкурентної боротьби регіонів за інтерес центру (що виражається в одержанні економічних і політичних переваг, розподілі бюджету на користь регіону тощо) і інвесторів (матеріальні та інтелектуальні вкладення в економіку регіону); підвищення уваги до розвитку внутрішнього туризму; розвиток і поширення національних і транснаціональних компаній, що призводить до появи нових робочих місць; конкурентна боротьба регіонів за кваліфікованих фахівців і некваліфіковану робочу силу [4].

Самопрезентація не обмежується областями, в результаті правильно побудованої роботи формується імідж всієї держави.

Е.В. Волотко у статті «Роль засобів масової інформації у формуванні позитивного іміджу держави» говорить про наступне: «Імідж держави – це також процес створення і розповсюдження за допомогою власних і міжнародних ЗМІ таких характеристик держави, як економіка, наука, ресурси, природа, історія, культура, життєвий уклад, психологічні якості населення тощо. Саме ефективна цілеспрямована робота ЗМІ допомагає сформулювати думку про державу. Значимість конструювання іміджу країни полягає в тому, що він функціонує далі у всій системі взаємин держав в різних сферах» [5].

З кожним роком засоби масової інформації відіграють все більшу роль у формуванні іміджу регіону. Залежно від поданих на широкий загал журналістських матеріалів формується суспільна думка щодо областей та країни в цілому. Характер взаємодії між органами влади та ЗМІ впливає на сприйняття, як регіону так і окремих його лідерів.

Задача формування позитивного іміджу регіону аудіовізуальними засобами масової інформації у значній мірі залежить від органів місцевого самоврядування, обласних державних адміністрацій, міських рад та редакційної політики локальних теле- радіоканалів, електронних засобів масової інформації.

Такий важливий аспект, як імідж регіону не може бути ніким не керованим процесом. Серед основних стратегій роботи обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування є формування позитивного іміджу регіону. Одна з ключових функцій у реалізації цієї задачі відводиться аудіовізуальним засобам масової інформації.

Формування позитивного іміджу регіону не може окремо існувати без стратегії регіонального розвитку. Програми культурної та соціальної розбудови, щороку плануються і реалізуються в різних регіонах України. Проте, задля ефективнішої роботи про завдання і цілі кожної з таких ініціатив має знати

населення областей. На цьому етапі важливе вибудовування чіткої та ефективної моделі комунікації з цільовою аудиторією.

Правильним буде розподілення функцій в реалізації цієї задачі між пресслужбами органів місцевого самоврядування та незалежними ЗМІ, які ситуативно висвітлюють певні події в межах регіонального розвитку.

Робота пресслужби.

Співробітники пресслужб розробляють, організують і курирують увесь процес тактики самопрезентації регіону.

Планування. Задля розуміння напрямків розвитку регіону журналістами збираються та вивчаються звіти, статистичні дані, листи, звернення громадян та інша доступна інформація, з метою актуалізації напрямку, в якому має будуватись стратегія розвитку регіону у найближчому році. Адже всі ініціативи мають бути потрібними населенню кожної місцевої громади, відповідати їх вимогам та очікуванням.

Узгодження. Етап узгодження необхідний для того аби задачі регіонального розвитку, як частина іміджевої політики регіону, співпадали з планами місцевих влад в регіонах.

Реалізація. Журналісти при пресслужбах органів місцевого самоврядування організують процес висвітлення всіх іміджевих заходів, визначних подій, відкриттів нових об'єктів та іншого, від виникнення ідеї до фінальної презентації.

На прикладі Харківської обласної ради можемо бачити, як вибудовуються взаємини із засобами масової інформації, послуговуючись на міжнародні демократичні норми та практики. По-перше, йдеться про мотивацію ЗМІ до висвітлення актуальних питань та кращих практик територіальних громад.

Аудіовізуальні засоби масової інформації.

Аудіовізуальні засоби масової інформації, не залежно від форми власності, рідко роблять сюжети та дають інформацію про наміри органів місцевого самоврядування в тій чи іншій області, навіть іміджевого характеру. Адже це суперечить журналістській етиці. Виключенням може стати особливо важливий проект, до реалізації якого треба залучити велику аудиторію. Тоді за допомогою аудіовізуальних засобів масової інформації така новина «розганяється» по телебаченню, радіо на інтернет платформах та за допомогою інших ресурсів. У більшості випадків матеріали з'являються в засобах масової інформації після презентації того чи іншого проекту. Саме від того, яким буде матеріал, на скільки всебічно буде розкрита та чи інша тема залежить і імідж кожного окремого регіону.

Формування позитивного іміджу прямо пропорційно залежить від якості поширюваної інформації. Аудіовізуальні засоби масової інформації відіграють ключову роль у реалізації цієї задачі.

Є різні методи виробництва аудіовізуальної продукції для сприйняття аудиторією. Важливим методом в побудові іміджевої політики регіону є вивчення цільової аудиторії. Спектр параметрів, за якими проводяться соціологічні дослідження найрізноманітніший. Проте, частіше виокремлюють: вік, стать, професію, зайнятість, рівень доходів. В аудіовізуальних засобах масової інформації такі дані використовують для побудови редакційної концепції. Для дітей та молоді інформацію подають у легкій, невимушеній формі із застосуванням інтерактиву, іноді, у вигляді конкурсів ініціатив, спрямованих на покращення життєдіяльності району. Для аудиторії «40+» інформація подається з аналітикою, розкриваючи всі перспективи впровадження тих чи інших нововведень, для аудиторії «60+» з обов'язковим елементом соціальності, корисного застосування у майбутньому запропонованих ініціатив. Таким чином аудіовізуальні засоби масової інформації можуть самі формувати те чи інше ставлення громадськості до певних питань. Від їх майстерності, ресурсів, редакційної політики залежить напрямок формування іміджу регіону.

Місцеві засоби масової інформації – найкращий ресурс для провадження локальної політики формування іміджу. Щодня локальні ЗМІ подають різнопланову інформацію з життєдіяльності регіону.

Треба сказати, що місцеві органи влади постійно стимулюють представників аудіовізуальних засобів масової інформації до активної співпраці. Наприклад, у Харківській області з 2016 року обласна рада проводить конкурс журналістських робіт «Історії успіху громад». Це була перша ініціатива в Україні. Конкурс проводиться серед журналістських робіт, представників регіональних та місцевих ЗМІ усіх типів та форм власності. Мета Конкурсу – забезпечити підвищення поінформованості та обізнаності населення Харківської області стосовно реалізації реформи місцевого самоврядування і децентралізації влади, конкретних прикладів розвитку громад та кращих практик, сприяти активізації громад. Саме ця ініціатива додає стимулу для підготовки аудіовізуальними засобами масової інформації різнопланових матеріалів, для прикладу, про впровадження новітніх технологій, старт ІТ-кластерів, відкриття туристичних об'єктів, виставкову діяльність, розвиток дитячої творчості, відкриття в освіті та медицині.

Мабуть найефективнішим способом реалізації задачі створення позитивного іміджу регіону є використання формату міжпрограмного мовлення. Різні телеканали вміло використовують саме цей засіб, від

якого «виграють» і телеканали і регіони. За одну-дві хвилини журналісти встигають розповісти глядачеві про історичні пам'ятки, культурні об'єкти, надбання, маловідомі сторінки історії, персони минулого і сучасності, навіть, про походження картин в музеях, на яких зображено саме впізнавані місцеві об'єкти чи вулиці. Також, це можуть бути події та люди, імена яких прославили Україну, ключові моменти історії, що впливали на епохи. Так, один з найуспішніших зразків такого методу було реалізовано на колишньому телеканалі ОТБ (Харків, 2015 рік). Було запроваджено одразу серію міжпрограмних різнопланових і різнотематичних роликів, спрямованих на підвищення іміджу регіону. Така концентрована творчість якнайкраще здатна подати глядачам певну, як правило малознайому, інформацію. Кожен ролик тривав до 30 секунд. Тобто глядач не встигав переключитись на інший канал, тим більше сучасна форма подачі, зйомок, монтажу з елементами анімації, одразу привертала увагу.

Міжпрограмне мовлення каналу – один з дієвих аспектів у формуванні іміджу регіону. В такий ненав'язливий спосіб можна довести до глядача інформацію культурного, освітнього, соціального або історичного спрямування.

Величезне значення на формування іміджу регіонів мають як раз місцеві телеканали, радіо та інтернет-видання. Адже їх редакційна політика побудована саме з метою віддзеркалення різних сфер життєдіяльності людей в кожному окремому регіоні. Зрозуміло, що національні телеканали фізично не в змозі віддзеркалити повну картину того, що відбувається в усій країні. На локальному рівні у громадян є свої актуальні теми, які у своїй масі і впливають на формування іміджевої картини регіону.

Треба сказати, що років 7-10 тому тематична палітра була більш різнобічною. В кожному регіоні було широко представлено культуру, мистецтво, спорт, наукові винаходи, національні меншини, історичні проекти, готувались програми для дітей та інше. Але є й інший бік, подекуди страждала якість цих програм. Оскільки більшість з них треба було робити за чітко прописаним планом. В нинішніх реаліях, проекти, які не знаходять фінансової підтримки або сторонніх донорів зникають з ефіру, адже їх виготовлення є економічно не вигідним для медіа структур.

Наразі набули популярності іміджеві відеопрезентації в різних секторах життєдіяльності регіонів. Висококласні аудіовізуальні твори готують самі пресслужби відповідних установ та організацій, або замовляють у сторонніх продакшн-студіях.

Також, в цьому процесі привертає увагу звернення засобів масової інформації до лідерів думок, в кожному окремому регіоні. Відомі люди, які користуються повагою, до думки яких прислухаються, або ті, які є експертами в тому чи іншому секторі, залучаються до іміджевих проектів і найкращим чином впливають на ступінь довіри та репутацію аудіовізуальної реалізації.

В час все більшої дигіталізації суспільства роль аудіовізуальних засобів масової інформації набуває колосального значення. Саме вони формують думки та ставлення до певних процесів. Аудіовізуальні засоби масової інформації є прекрасним засобом для реалізації планів регіонів у формуванні позитивного іміджу. Але для успішності результату підхід має бути зваженим, комплексним і чітко прорахованим. Важливий аспект якості матеріалу, який йде до споживача. Адже зіпсувати сприйняття тієї чи іншої події можна як раз через цей чинник. Сьогоднішня аудиторія дуже вибаглива, глядачі, читачі не будуть дивитись сюжет чи читати лонгрід поганої якості. Донести смисл того чи іншого іміджевого повідомлення можна тільки професійним аудіовізуальним твором і успішною його презентацією на екрані.

ЛІТЕРАТУРА

1. Харківська обласна рада URL: <http://www.oblrada.kharkov.ua/> (дата звернення: 20.02.2022).
2. Харківська міська рада: <https://www.city.kharkov.ua/> (дата звернення: 20.02.2022).
3. Качинська Н.О. Комунікативні тактики формування привабливого міжнародного іміджу держави. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. Київ : ВІР УАН, 2010. Випуск 36. с. 318–329.
4. Макаренко М.В. Імідж регіона як головний фактор його конкурентоспроможності. / Актуальні проблеми економіки № 2(128), 2012.
5. Волотко Е.В. Роль засобів масової інформації у формуванні позитивного іміджу держави. / Державне управління, 2019 р., № 4 (68).

Yu. Litynska. Formation of a positive image of the region by means of audiovisual media. – Article.

***Summary.** The role and resources of audiovisual mass media in forming the concept of the image of the region are considered. Current trends in audiovisual space regarding presentation methods of districts and regions are analyzed. The most effective formats of audiovisual works on the screen for popularizing the positive image of the region, taking into account the preferences of the viewing audience, have been determined.*

***Key words:** image of the region, audiovisual mass media, local self-government bodies.*

А. Г. Обухівська

*завідувачка лабораторії психологічного супроводу
дітей з особливими освітніми потребами
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної роботи
м. Київ, Україна*

Т. Д. Ілляшенко

*провідна наукова співробітниця
Український науково-методичний центр
практичної психології і соціальної роботи
м. Київ, Україна*

З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ ПРАКТИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ

***Анотація.** У статті висвітлюються питання фахової готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах їх інклюзивного навчання, а також застосування рівнів підтримки дітей з ООП в інклюзивному освітньому процесі, адаптація дітей цієї категорії в класному колективі тощо.*

***Ключові слова:** інклюзивне навчання, діти з особливими освітніми потребами (ООП), інклюзивно-ресурсний центр (ІРЦ), категорії освітніх труднощів, рівень підтримки, фахова підготовка педагогів, адаптація.*

Впровадження в Україні інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами (ООП) для вітчизняної педагогічної практики є новим досвідом, який вимагає подолання усталених стереотипів або переосмислення їх та узгодження з привнесеним новим. На цьому шляху неминучі помилки, уникнення чи виправлення яких можливе тільки через перевірку практикою. Тимчасом, незважаючи на чималу кількість критичних зауважень, які супроводжують інклюзію [4; 5; 6], досі не достатньо досліджень, спрямованих на вивчення результатів її практичного впровадження. Саме тому ми спробували зробити розвідку з цього питання, результати якої далі будуть викладені.

Нашим завданням було:

- з'ясувати, наскільки підготовлені педагоги до роботи з дітьми з ООП в інклюзивних умовах та яку підготовку вони отримали;
- опосередковано через бачення педагогів з'ясувати деякі організаційно-методичні проблеми сьогодення впровадження інклюзивного навчання, зокрема:
  - наповнюваність інклюзивних класів;
  - кількість дітей з ООП у класі, їхні освітні труднощі та потреби у підтримці у процесі навчання;
  - достатність та ефективність використання годин індивідуальної роботи відповідно визначеному рівню підтримки дитини;
  - успішність навчання дітей з ООП в інклюзивних умовах (виконання Індивідуальної програми розвитку (ІПР) та Індивідуального навчального плану (ІНП) та місце у цьому процесі уроку і додаткових індивідуальних занять);
  - стан адаптації дітей з ООП у середовищі однокласників з нормативним розвитком.

Збір названих вище відомостей здійснювався шляхом анонімного заповнення опитувальника. Було опитано понад двісті педагогів переважно початкових класів з різних регіонів України.

Отримані матеріали опитування принесли деяке розчарування, оскільки містили значно менше інформації, ніж ми сподівалися. Виявилася тенденція до короткої (часто одним словом «так», «ні») констатації і безоцінних суджень. Імовірно, що за такими відповідями стоїть, насамперед, не недостатнє володіння предметом і бажання не сказати чогось, що може компрометувати самого педагога, школу, а може

й інклюзивну освіту. Разом з тим частина відповідей педагогів, у яких виразно видне їхнє ставлення до обговорюваного питання, дозволила виявити деякі успіхи та проблеми упровадження інклюзивного навчання в Україні.

Спочатку зупинимося на тих питаннях, які не потребували оцінних суджень, а обмежувалися констатацією. Таким було, насамперед, повідомлення про досвід підготовки до роботи в системі інклюзивного навчання. Серед відповідей на це запитання було виокремлено три категорії: 1) не було ніякої підготовки; 2) був певний практичний досвід; 3) була теоретична підготовка (курси, читання спеціальної літератури тощо).

Серед опитаних педагогів виявлено 20 % таких, що не мали ніякого попереднього досвіду і навіть теоретичної підготовки до роботи з дітьми з ООП в системі інклюзивного навчання. Переважна більшість – понад 70 % обмежувалися теоретичною підготовкою. І тільки біля 10% педагогів називали епізодичне спілкування з дитиною з ООП, серед них три педагоги вважали свою підготовку достатньою, оскільки раніше працювали у психолого-медико-педагогічній консультації (ПМПК).

Брак знань щодо специфіки роботи з цією категорією дітей відчують і самі педагоги, які наголошують на *«великій нестачі саме корекційних педагогів, зокрема логопедів, дефектологів, вузьких спеціалістів у закладах освіти»*.

Як бачимо, перехід дітей з ООП від спеціальної освіти до інклюзивної водночас є і переходом від фахівців з ґрунтовною освітою зі спеціальної педагогіки і психології до фахівців загальної педагогічної практики, які зазвичай не достатньо обізнані зі специфікою цього контингенту та особливостями педагогічної роботи з ним.

Щоб розв'язувати цю проблему у нас є чимало зарубіжних зразків для наслідування, проте вони пов'язані зі значними витратами і їх запровадження великою мірою визначатиметься нашими економічними спроможностями особливо в умовах війни та післявоєнної відбудови.

Наступним питанням була наповнюваність інклюзивних класів, яка за відсутності встановлених меж, очевидно, залежить від місцевих умов. Здебільшого педагоги називали менше, ніж двадцять дітей у класі, а часто навіть десять-п'ятнадцять. Проте у містах, де щільність дитячого населення вища, кількість дітей у класі сягала тридцяти і навіть тридцяти двох, що зумовлювало скарги педагогів: *«Коли 2 дитини з ООП і 29 учнів у класі, працювати дуже складно»*. Така нерівномірність наповнення інклюзивних класів ставить їх у нерівні умови, тому необхідне встановлення верхньої межі.

Значно складніші проблеми виявились у відповідях педагогів щодо представленості у класі учнів з ООП. Зазвичай називалась 1-2 дитини, в окремих випадках – 3. Проте багато педагогів не знають, з якими порушеннями розвитку у них учні. Для цього є об'єктивна причина: в системі інклюзивної освіти відмовилися від нозологічних визначень, які розглядаються як дискримінаційні [2].

Утім сьогодні неофіційно педагоги поки що використовують такі поняття, як «затримка психічного розвитку», «порушення інтелектуального розвитку», «розлади спектру аутизму», навіть «синдром Дауна» та інші. Усе це, хоч і досить приблизно, дозволило з'ясувати, які порушення розвитку переважають у дітей, що навчаються інклюзивно. Імовірно, що тут можуть бути певні регіональні відмінності, які залежать і від дійсної кількості у регіоні дітей з тим чи іншим порушенням, так і від звернень до інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ), зокрема, від змісту його взаємодії з батьківською та педагогічною громадськістю. Таке припущення виникло у зв'язку з тим, що, наприклад, у Вінницькій області серед дітей, охоплених інклюзивним навчанням, виявилось 45 % з розладами спектру аутизму. Звичайно, тут може проявитися сучасна схильність до гіпердіагностики цього стану, коли визначальними стають певні аутистичні прояви, які іноді бувають властивими дітям з порушенням інтелектуального розвитку (розумовою відсталістю). В усякому разі, розлад спектру аутизму є комплексним порушенням, яке часто включає й порушення інтелектуального розвитку. Саме порушення інтелектуального розвитку різного ступеня і затримку психічного розвитку (ЗПР) найчастіше називають педагоги серед своїх учнів з ООП.

Часто педагоги називають дітей з порушеннями мовлення, значно рідше – з порушеннями зору і слуху та опорно-рухового апарату.

Діагнози, які називають педагоги, є неофіційними і тому не пов'язані з тими офіційними відомостями, які надходять з ІРЦ і з якими їм доводиться працювати. На наш погляд, це має скоріше негативне значення, ніж позитивне.

Сьогодні ІРЦ заповнює бланк висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи, у якому фіксується багато різних особливостей фізичного, когнітивного, мовленнєвого, емоційно-вольового, соціоадаптаційного розвитку дитини [3]. Проте ці численні, не пов'язані між собою

особливості, не дають цілісного уявлення про неї. Цілісне уявлення про дитину дає ієрархічний зв'язок і взаємозумовленість усіх психологічних особливостей у межах певного діагнозу. Діагноз дає уявлення про певний тип. Тільки через знання типових особливостей набувають повноти свого значення індивідуальні.

Позбавлення педагога знань про той чи інший діагноз позбавляє його і впорядкування та диференціації знань про дітей з ООП, а разом з тим і цілісного уявлення про конкретну дитину. Незнання діагнозу не дозволить педагогові навіть орієнтуватися у літературі, бо, виходячи з переліку розрізнених особливостей конкретної дитини, він не зможе знайти, де про неї написано. Так виявилось, що недосвідчені педагоги не диференціюють ЗПР і порушення інтелектуального розвитку легкого ступеня і навіть помірною, бо для них усі ці діти мають когнітивні труднощі.

Важливе місце у нашому опитуванні педагогів займали відомості про виконання індивідуальної програми розвитку (ІПР) й індивідуального навчального плану (ІНП) та достатність для цього годин надання психолого-педагогічних та корекційно-розвиткових послуг відповідно до встановленого рівня підтримки.

Об'єктивно складання ІПР та ІНП та послідовна їх реалізація є найскладнішим і головним методичним завданням, яке потребує знання типових й індивідуальних психологічних особливостей дитини, щоб побудувати саме таку програму педагогічної роботи з нею, яка є оптимальною для її навчання і розвитку.

У переважній більшості випадків педагоги стверджували, що ІПР та ІНП виконуються. Проте виявляється не достатнє розуміння місця ІПР і ІНП та їх взаємозв'язок у процесі навчання і розвитку дитини. Програму розвитку часто не пов'язують з програмою навчання і розуміють її як адаптацію у шкільному середовищі, поліпшення поведінки тощо, про що свідчить така відповідь: *«Розвиток дитини з ООП краще забезпечується серед дітей з нормативним розвитком, проте освітні навички краще формуються під час індивідуальних занять»*.

Щодо достатності годин для індивідуальної підтримки дітей, то відповіді педагогів розподілилися майже порівну між тими, що вважають кількість годин достатньою, і тими, які вважають, що їх мало. При цьому судження про достатність годин зазвичай не обґрунтовуються, а обмежуються констатацією. Тимчасом твердження про недостатність годин для індивідуальної підтримки дитини обґрунтовуються тим, що навчання і розвиток дитини з ООП краще забезпечують індивідуальні заняття. Такі твердження непоодинокі і їх обґрунтування є досить переконливі: *«Дитина з ООП отримувала 4 години корекційно-розвиткових занять: дві з психологом і дві з логопедом. На мою думку, до цих занять варто ще додати індивідуальні заняття з вчителем, що буде сприяти кращому засвоєнню навчального матеріалу»*.

Справді, на заповнення прогалин у засвоєнні програми навчання, часу не залишається. Тимчасом потреба в індивідуальних заняттях такого змісту виникає, бо на уроці у середовищі дітей з нормативним розвитком засвоєння навчального матеріалу дитиною з ООП ускладнене навіть за наявності асистента педагога. Тому й виникають у педагогів такі уже зовсім категоричні твердження: *«Освіту та розвиток дитини потрібно забезпечувати додатковими індивідуальними заняттями»*.

Звернемо увагу, що найчастіше про брак годин для індивідуальних занять говорять педагоги, які працюють з дітьми із ЗПР. Саме ці педагоги на запитання, чи вдасться їм виконувати ІПР і ІНП дитини заявляють: *«Ні, не вдасться. У нас другий рівень підтримки, ЗПР. Потрібні додаткові години»*.

Виявилось, що діти із ЗПР опинилися у найгіршому становищі серед інших дітей з ООП, часто маючи у процесі інклюзивного навчання всього другий рівень підтримки – 2 години на тиждень. Порушення ж розвитку у цих дітей є системним і торкається багатьох взаємопов'язаних функцій. Воно може оцінюватися як легке тільки у порівнянні зі ще тяжчими і, безумовно, засвоєння цими дітьми програми навчання не може обмежитися уроком разом з дітьми з нормативним розвитком. Потрібно взяти до уваги і те, що в систему інклюзивного навчання з індивідуальною підтримкою у дві години на тиждень, очевидно, включаються діти з вираженою ЗПР, а діти з легшими її варіантами, віднесені до першого рівня підтримки, не мають і цього. Зауважимо, що спеціальне навчання, де увесь навчальний процес підпорядкований особливостям цих дітей, передбачало години для заповнення прогалин у засвоєнні ними програмового матеріалу. Отже, потрібно визнати, що дітям із ЗПР у процесі інклюзивного навчання справді бракує індивідуальної підтримки. Тимчасом турбота про розвиток і соціально-трудову адаптацію цієї категорії дітей має неабияке суспільне значення, оскільки, по-перше, ці діти є численною групою не тільки серед охоплених інклюзивним навчанням, але й у дитячій популяції в цілому; по-друге, за умови адекватної психолого-педагогічної допомоги вони здатні успішно інтегруватися у систему соціально-трудових відносин, здобути різні професії і скласти значний резерв на ринку праці.

Педагоги скаржаться і на брак годин для дітей з тяжкими мовленнєвими порушеннями, які мають рівень підтримки навіть третього і четвертого рівня, коли мовлення і сприймання вербальної інформації дуже утруднені і зумовлюють вторинні когнітивні труднощі. При цьому одні вказують на потребу збільшення годин для логопедичних занять, інші вважають, що не достатньо додаткових занять освітнього спрямування.

Заслуговує окремої уваги зміст освіти та рівень індивідуальної підтримки у процесі інклюзивного навчання дітей з тяжкими і найтяжчими порушеннями розвитку (переважно когнітивні порушення та пов'язані з ними численні інші порушення). Такі діти отримують здебільшого шість годин на тиждень індивідуальної підтримки. Навчальна програма і розклад занять у класі для них передбачає модифікацію. Важливе значення для них мають заняття із соціально-побутового орієнтування. Робота над модифікацією програми починається в ІРЦ, де у висновку про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку особи визначаються основні завдання з реалізації її освітніх потреб у процесі її інклюзивної освіти.

Зрозуміло, що робота з цими дітьми потребує від педагогів чималих знань зі спеціальної педагогіки і психології. Брак таких знань зумовлює те, що діти відвідують усі уроки в класі та індивідуальні заняття залежно від прийнятності їхньої поведінки. Недостатня модифікація навчальної програми часто не передбачає соціально-побутового орієнтування, натомість з дітьми безуспішно працюють над засвоєнням не доступних для них знань.

Нарешті, зупинимося на адаптації дітей з ООП у середовищі однокласників. Здатність встановити дружні стосунки у класі є важливим показником ефективності інклюзивного навчання для освіти і розвитку дитини. Неможливість таких контактів з ровесниками виступає як одне із застережень, коли інклюзивне навчання може стати протипоказаним [1, с. 272].

Наше опитування педагогів з цього питання виявило їхню обережність в оцінках успішності включення дітей з ООП в класний колектив. Відповіді поділилися на позитивні і негативні майже порівну.

Насамперед, привертає увагу ставлення педагогів до проблеми взаємин дітей як однобічної – позитивного ставлення дітей з нормативним розвитком до дітей з ООП. Типові відповіді: *«У класі дуже гарні стосунки між дітьми, однокласники з розумінням ставляться до дітей з ООП, готові допомагати, де можуть. Атмосферу доброзичливості створює вчитель».*

Найбільший інтерес становлять відповіді педагогів, де розкриваються особливості дітей з ООП, які створюють труднощі контактів однокласників з ними і, відповідно, ускладнюють роботу педагогів. Серед таких особливостей найбільше називаються порушення поведінки (здебільшого через порушення інтелектуального розвитку, розлади спектру аутизму, емоційно-вольової сфери). Переконливі висловлювання педагогів з цього питання заслуговують того, щоб навести кілька з них: 1) *«Основна проблема полягає в тому, що дитина з ООП не відчуває соціальні межі інших здобувачів освіти: може торкатися, обіймати чи розглядати речі без дозволу, не розрізняє емоції інших людей»;* 2) *«Проблеми виникають під час уроків, коли асистент допомагає учневі, тим самим заважає іншим учням класу. Буває, що дитина з порушенням кричить, кидається стільцями, стукає об парту. Відповідно зривається увесь урок»;* 3) *«Є діти, які повинні навчатися в спеціальних закладах. Батьки керують процесом і тому ці діти в звичайних класах. Вчителям важко проводити уроки і асистент не може допомогти».*

Часто називаються проблеми налагодження спілкування дітей з тяжкими порушеннями розвитку мовлення, висловлювання яких не розуміють однокласники, хоч в цілому ставляться до них позитивно: 1) *«Проблема в тому, що у дітей, які перебувають на інклюзивному навчанні, часто відсутнє мовлення або загальний недорозвиток мовлення: спілкуються переважно окремими словами, примітивними реченнями, мовлення емоційно невиразне, монотонне. Це і є проблема для дитини у спілкуванні з однолітками, бо вони не можуть висловити те, що вони хочуть».*

Отже, судячи з висловлювань педагогів, успішного розв'язання проблеми адаптації дітей з ООП в середовищі однокласників не завжди вдається досягнути. При цьому виокремлюється дві сторони цієї проблеми: 1) труднощі адаптації дитини з ООП в середовищі однокласників, які негативно позначаються на її розвитку і соціалізації; 2) труднощі адаптації дітей цієї категорії, які негативно позначаються на педагогічному процесі в цілому і перешкоджають освіті і соціалізації дітей з нормативним розвитком.

Висновки. Зроблені висновки з проведеного дослідження не претендують на вичерпність, проте дозволяють окреслити ряд важливих для подальшого впровадження інклюзивного навчання питань, які поки що виступають як застереження і потребують ґрунтовнішого вивчення.

1. Виявлене пасивне ставлення педагогів до ряду важливих питань організації інклюзивного педагогічного процесу, імовірно, свідчить про не достатню компетентність і пов'язаний з нею знижений інтерес до предмету їхньої безпосередньої діяльності.

2. Пом'якшення впливу неминучого зниження рівня кваліфікованої педагогічної допомоги дітям з ООП у процесі переходу від спеціального навчання до інклюзивного потребує ретельної підготовки педагогів та включення в їхній колектив фахівця зі спеціальної педагогіки і психології.

3. На готовності педагогів до роботи з дітьми з ООП негативно позначається вживання переліку труднощів у навчанні (симптомів) замість окреслення взаємопов'язаних типових особливостей розвитку дитини, які відображаються у психолого-педагогічному і нозологічному діагнозі. Це часто не дозволяє диференціювати суттєво відмінні особливості дітей та відповідні підходи у процесі педагогічної роботи з ними.

4. Потребують удосконалення визначення категорій освітніх труднощів і рівнів підтримки дітей з ООП в освітньому процесі. Зокрема, сьогоднішній другий рівень підтримки з відведеними для нього двома годинами індивідуальної допомоги на тиждень є недостатнім для їхньої освіти і розвитку. Часто не відповідає методичним засадам практика надання освітніх послуг дітям, освітні труднощі яких мають тяжкі і найтяжчі ступені прояву. Для компетентного розроблення ІПР та ІНП та адаптації розкладу уроків для таких дітей необхідна участь фахівця-дефектолога і опора на відповідні навчальні програми спеціальних закладів освіти.

5. Потребує перегляду беззастережне включення в інклюзивні умови навчання дітей зі складними порушеннями поведінки, які унеможливають роботу з класом на уроці та ставлять під питання право на якісну освіту дітей з нормативним розвитком.

6. Наступним кроком у вивченні ефективності інклюзивного навчання повинен стати моніторинг розвитку і компетентності дітей з ООП – порівняльні результати в умовах інклюзії і спеціального навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиглер Е., Ходапп Р. Тлумачення розумової відсталості / пер. з англ. О. Г. Карагодіна. Київ : Сфера, 2008. 344 с.
2. Методичні рекомендації для інклюзивно-ресурсних центрів щодо визначення категорій (типології) освітніх труднощів у осіб з ООП та рівнів підтримки в освітньому процесі / укладачі: Прохоренко Л. І., Ярмола Н. А., Набоченко О. О., Данілавичюте Е. А. та ін. 2021. 200 с.
3. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 року № 545. Дата оновлення: 30.08.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.10.2022).
4. Продіус О. І. Особливості моделей інклюзивної освіти в країнах Європи відповідно до вимог сучасного суспільства. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 4 (2). С. 86–93.
5. Садова І. І. Інклюзивна освіта в країнах Європи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 69. Т. 1. С. 188–192.
6. Снісаренко О. І. Стратегія диференціації навчання інклюзивних учнів із затримкою психічного розвитку в умовах загальноосвітнього закладу. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2017. Вип. 10. С. 327–341.

A. Obukhivska, T. Ilyashenko. From the experience of studying the practice of implementation of inclusive education of children with special educational needs in Ukraine. – Article.

Summary. The article highlights the issues related to a professional readiness of teachers to work with children with special educational needs (SEN) in the conditions of their inclusive education, as well as the application of levels of support for children with SEN in the inclusive educational process, the adaptation of children of this category in the children's group in the classroom, etc.

Key words: inclusive education, children with special educational needs (SEN), inclusive resource center (IRC), categories of educational difficulties, level of support, professional training of teachers, adaptation.

Г. А. Сердюк

аспірантка

*Інститут професійної освіти Національної академії педагогічних наук України
м. Київ, Україна*

ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ЛІЦЕЇ

Анотація. У статті дано визначення поняття «дослідницька діяльність учителя української мови і літератури», зазначені функції та напрямки дослідницької діяльності вчителя в освітніх закладах, що забезпечують здобуття профільної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу.

Ключові слова: дослідницька діяльність учителя української мови і літератури, функції дослідницької діяльності.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Українська мова і література займають сьогодні особливе місце в освітньому процесі, оскільки рідна мова стала потужним засобом консолідації суспільства, національної самоідентичності. На вчителя покладена відповідальність за підготовку громадян, здатних захищати національні інтереси. Ми розглядаємо професійну діяльність учителя української мови і літератури в контексті інноваційності. Ідеться про інтеграцію фундаментальної науки, освітнього процесу та практики, а відповідна компетентність учителя виявляється в здатності «організовувати наукові методи пізнання в освітньому процесі», «використовувати інновації в професійній діяльності» [5]. Переконані, що інновації в освіті – основа для формування дослідницької компетентності вчителя. Її розвиток у процесі професійної діяльності обумовлений потребою пошуку нових шляхів удосконалення освітнього процесу. Згодні з думкою, що «педагог-дослідник, педагог-новатор має сформовані ціннісні орієнтації, інноваційне мислення, високий рівень рефлексії, готовність до сприйняття нового та вдосконалення своєї професійної діяльності. Творчий учитель здатний до науково обґрунтованої та прогностично спрямованої організації освітнього процесу» [2, с. 47]. У процесі здобуття філологічної освіти здійснюється формування дослідницької компетентності майбутнього фахівця, адже виконання дослідницької діяльності вимагає особливої професійної підготовки вчителів, результатом якої має бути сформована та актуалізована дослідницька компетентність. Відстоюючи думку про вчителя-новатора, дослідника, який здатний до інтеграції знань, наукового пошуку, творчості, зазначимо, що дослідницька діяльність, яку здійснює в освітньому закладі вчитель-словесник, сприяє професійній самореалізації та саморозвитку. Важливо розуміти основні функції, які властиві дослідницькій діяльності вчителя української мови і літератури, та напрямки її реалізації в ліцеї – закладі профільної середньої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науці вже є ґрунтовний досвід з проблеми розвитку професійної, філологічної компетентностей учителів-словесників (В. Коваль, О. Семенов, Г. Токмань, І. Соколова та ін.). Досліджувалися також питання розвитку професійної компетентності вчителів філологічних спеціальностей у закладах післядипломної освіти (К. Везетій, Л. Лузан, Л. Решетняк, В. Сидоренко, Н. Химера, А. Череп, К. Поселецька, Т. Розумна, Т. Дрозд, В. Коваль). Проблему оновлення змісту післядипломної педагогічної освіти та створення збагаченого освітнього середовища розглядала Н. Тягло.

У теорії та педагогічній практиці проблема підготовки майбутнього вчителя до дослідницької діяльності розроблена частково, оскільки немає єдиного підходу щодо сутності дослідницької компетентності вчителя української мови і літератури та її компонентів. Дослідницька діяльність розглядалася в контексті питання формування професійної компетентності майбутніх педагогів (О. Земка, О. Кошелєв, О. Семенов, Г. Філь). До підготовки майбутніх філологів у сучасному науковому дискурсі привертала увагу М. Іконнікова. Розроблено навчально-методичні системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (О. Семенов), визначено сутність літературознавчої компетентності вчителя-словесника (Л. Базиль), вивчене питання формування інформаційної культури (А. Певсе), проаналізовано проблему розвитку творчого потенціалу вчителів-філологів у системі післядипломної освіти (С. Сиваш, О. Куцевол).

Проблему підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей до науково-дослідницької діяльності вивчали такі науковці: О. Артеменко, Т. Мішеніна, О. Єгорова, В. Ф. Загороднова, Н Любчак. Наукові засади щодо формування дослідницької компетентності майбутніх викладачів української мови і літератури проаналізувала А. Нікітіна.

Високий рівень виконання дослідницької функції потребує відповідної професійної підготовки, у результаті чого актуалізується дослідницька компетентність учителя. Викладач, який організовує навчальну діяльність на дослідницьких засадах, повинен володіти розвиненими дослідницькими якостями. Педагог повинен бути фундаментально освіченою людиною, багатогранною особистістю, адже освіта нового типу потребує відповідних особистісних якостей та успішної професійної діяльності сучасного вчителя, здатного до інновацій та творчості. Актуальною вважаємо думку Л. Пасічник про «актуальність розробки новітньої концепції підготовки вчителя української мови та літератури, головним завданням якого має стати проголошене у концепції НУШ формування української ідентичності» [3]. Поєднуючи уявлення про вчителя-словесника як фахівця-новатора, науковця, високоінтелектуальної особистості, здатної до глибокого осмислення мовно-літературної галузі знань, педагога, який володіє методологією наукового дослідження та водночас є носієм національних цінностей, вважаємо за необхідне схарактеризувати особливості його дослідницької діяльності.

Тож **метою** нашої публікації стала необхідність розглянути особливості дослідницької діяльності вчителя української мови і літератури, зокрема схарактеризувати основні функції такої діяльності в системі освітнього закладу, що забезпечує здобуття профільної середньої освіти за академічним спрямуванням, та визначити різновиди такої роботи.

Виклад основного матеріалу.

Зазначимо, що «формування різних видів компетентності, і зокрема – дослідницької, а також особистісних якостей майбутнього вчителя відбувається через активну діяльність суб'єкта, яка вимагає виявлення високого рівня креативності, творчості, самостійності» [1, с. 73]. Фахівець, який забезпечує викладання дисциплін мовно-літературного циклу, має володіти навичками організації, проведення дослідницької роботи. Сучасний підхід до розвитку інноваційної особистості вчителя підкреслює важливість його дослідницької діяльності в системі науково-методичної роботи закладу освіти. Зазначимо, що з-поміж основних принципів навчання, що реалізуються в змісті навчального матеріалу з української мови і літератури, навчальних програмах, підручниках, чільне місце займає принцип науковості. Відповідно до цього принципу вчитель не тільки демонструє перспективи розвитку науки, озброює учнів методами науки, але й самовдосконалюється. Обираючи в межах своєї професійної траєкторії дослідницьку діяльність, філолог розвиває дослідницьку компетентність, що можна назвати категорією, спрямованою на пізнання, компонентом професійно-педагогічної компетентності. Ми розуміємо поняття «дослідницька діяльність» як ефективний інструмент підвищення якості освіти, якщо розглядати його щодо впливу на учня. Дослідницька діяльність вчителів передбачає декілька етапів, а саме: визначення наукової проблеми та вивчення досліджень, присвячених цій проблемі, вибір відповідних методик для проведення дослідження, уміння оперувати ними, аналіз, узагальнення самостійно підбраного матеріалу, науковий коментар, висновки. У результаті з'являється інтелектуальний продукт, що має наукову, особистісну цінність та потребує презентації. Визначимо дослідницьку діяльність учителя української мови і літератури як діяльність, що ґрунтується на внутрішній потребі наукового пізнання, пошуку нових знань для виконання освітніх завдань, у процесі якої здійснюється вдосконалення дослідницьких умінь і навичок педагога, розвиток його особистості. Тобто перший вектор дослідницької діяльності пов'язаний з особистістю педагога та спрямований на розвиток його професійної компетентності.

У науково-методичній системі освітнього закладу дослідницька діяльність учителя-словесника здійснюється через систему роботи предметної кафедри вчителів української мови і літератури, методичної комісії предметів гуманітарного циклу, методичної ради, адже потребує відповідного науково-методичного супроводу, що забезпечить якість і рівень наукового доробку вчителя. У цьому контексті варто зазначити, що для успішної реалізації дослідження учитель повинен поставити чітку мету, визначити завдання дослідницької діяльності, володіти засобами наукової комунікації, мати високий рівень професійної підготовки, володіти методологією наукового дослідження, умінням налагоджувати взаємодію всіх учасників освітнього процесу. Звичайно, важливо перебувати в середовищі професійного самовдосконалення та розвитку фахівців, які організують дослідно-орієнтоване навчання в освітньому закладі. Звідси потреба у створенні ефективної науково-методичної системи, що сприяє розвитку дослідницької компетентності вчителя, спонукає до проведення наукових досліджень, організації

науково-дослідницької роботи з учнями, виконання ними навчально-дослідницьких завдань, індивідуальних і групових досліджень. Кожен філолог працює над методичною проблемою, що може стати індивідуальною темою дослідження. Учитель-словесник може підготувати обґрунтування теми свого дослідження, індивідуальні плани інноваційної діяльності; створити портфоліо з методичними матеріалами та розробками з теми дослідження; проводити як відкриті уроки для різних категорій слухачів, так і майстер-класи з української мови і літератури відповідно до теми дослідження; брати участь з виступами на науково-практичних семінарах, конференціях різного рівня; організовувати тижні науки, керувати написанням науково-дослідницьких робіт учнів-членів МАН, долучатися до організації та проведення Дня науки в якості наукового керівника учнівських дослідницьких робіт; готувати матеріали для публікації в різних періодичних та науково-методичних виданнях; працювати над підготовкою учнів для участі в предметних конкурсах, олімпіадах; організовувати роботу наукових гуртків. Зазначимо, що за умов відкритого онлайн-простору з'являється можливість для розвитку дослідницької компетентності вчителя й поза межами освітнього закладу. Ідеться про обмін досвідом на онлайн-платформах, про самоосвіту фахівців з використанням нових можливостей, а саме: український громадський проект масових відкритих онлайн-курсів Prometheus, студія онлайн-освіти EdEra, український освітній онлайн-портал для вчителів «На Урок», спільнота активних освітян Всеосвіта, онлайн-платформа Є-мова, портал безперервного навчання СуХаРі, онлайн-проект видавництва «Ранок», онлайн-курси від закладів вищої освіти EdX. З-поміж заходів, які сприяють професійному розвитку педагогів, вебінари на актуальні освітні теми, загальноосвітні онлайн-курси, інтернет-олімпіади, семінари для вивчення української мови та ін.

Визначимо ще один важливий вектор дослідницької діяльності вчителя. Ідеться про організацію дослідницької роботи учнів, що потребує не тільки глибоких знань учителя, але й творчості. За такого підходу дослідницька діяльність розглядається нами як ефективна форма організації освітнього процесу, основа для формування дослідницького досвіду учнів. Важливо розуміти, що види діяльності, до яких долучаються здобувачі освіти, сприяють особистісному розвитку всіх учасників освітнього процесу та вибору життєвих пріоритетів. Заклад освіти, у якому учні здобувають профільну середню освіту за академічним спрямуванням, має особливу специфіку, обумовлену інтересами учнів до вивчення відповідного профілю. Це потенційно визначає професійний вибір старшокласників. Активне залучення учнів до науково-дослідницької роботи, реалізації дослідницьких проектів, творчої діяльності, у процесі яких здобувачі освіти вчать ся використовувати отримані знання на практиці, вибудовують наукову картину світу, розвивають критичне мислення, універсальні навички, сприяє й особистісному та професійному становленню вчителя. Сукупність практично засвоєних знань, умінь, отриманих у процесі дослідницької діяльності, формує дослідницьку компетентність учнів. Дослідницьке навчання «виступає фактором саморозвитку, самовизначення». Його особливість – активізувати навчальну роботу, надати їй дослідницький, творчий характер, передати ініціативу в організації пізнавальної діяльності [4].

Досліджуючи особливості дослідницької діяльності вчителя-словесника та спираючись на практичний досвід організації такої діяльності в системі ліцею, визначимо її основні функціональні компоненти, а саме: *прогностичний, аналітично-синтетичний, організаційний, методичний, інноваційний, інтегративний, кооперативно-діяльнісний*. Наприклад, прогностична функція полягає у визначенні потенційних перспектив дослідницької діяльності. Організаційна функція забезпечує планування роботи, її структурування. Методичний компонент визначає дії, пов'язані з вибором ефективних методик, які забезпечують якість виконання дослідницьких завдань. Інноваційна функція передбачає використання новітніх підходів, технологій навчання. Інтегративний компонент забезпечує цілісність підходу до проведення дослідження. Кооперативно-діяльнісний елемент дозволяє розглядати взаємодію учасників дослідницької діяльності як процес співпраці. Усі перелічені нами функціональні компоненти пов'язані з відповідними діями педагога в процесі дослідництва.

Вибудовуючи дослідницьку траєкторію, учитель-словесник визначає свої наукові інтереси та знаходить відповідні напрямки для діяльнісної реалізації. Якщо в системі освітнього закладу створюються сприятливі для професійного розвитку вчителя-дослідника умови, потужна науково-методична система, що забезпечує фаховий супровід педагога, то в процесі дослідницької діяльності відбувається розвиток дослідницької компетентності. З огляду на важливе призначення вчителя української мови і літератури в суспільстві робимо висновок про актуальність розробки концепції розвитку дослідницької компетентності вчителя, головним завданням якого має стати професійний розвиток, формування наукового світогляду учнів, розвиток навичок дослідницької діяльності здобувачів освіти та формування української ідентичності засобами мовно-літературної галузі знань.

Висновки і пропозиції.

У підсумку зазначимо, що дослідницька діяльність учителів української мови і літератури дозволяє реалізовувати професійні, наукові, пізнавальні та творчі інтереси; сприяє особистісному розвитку, самовдосконаленню, розвиває професійну культуру. Визначені нами напрямки діяльності вчителя-дослідника реалізуються в науково-методичній системі закладу, у якому здобувачі освіти обирають профіль навчання відповідно до потенційного професійного вибору. Це може стати підґрунтям для мотивації займатися дослідницькою діяльністю. Указані в статті функціональні компоненти дають можливість зрозуміти природу дослідницької діяльності, що розглядається нами з позиції професійного самовдосконалення вчителя та як вища форма освітньої діяльності учня. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні поняття «дослідницька компетентність учителя української мови і літератури» та її структурних компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурчак Л. В., Бурчак С. О. Креативні методи у процесі формування дослідницької компетентності майбутнього вчителя. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. Випуск 183. 2019. С. 73-75.
2. Карпова Л.Г. Теоретико-методичні засади створення освітньо-розвивального середовища в спеціалізованих закладах загальної середньої освіти для обдарованих дітей: дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. 01 – освіта / педагогіка. Харків, 2019. 529 с.
3. Пасічник Л.В. Новітні підходи до визначення ролі вчителя української мови і літератури (Нова українська школа). Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2019 р. № 67. Т. 1. С. 14-17.
4. Попович І. Є. Формування дослідницьких умінь майбутнього вчителя в університетах Великої Британії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти: педагогічні науки. Ужгород, 2018. 187 с.
5. Професійний стандарт за професією «Вчитель закладу загальної середньої освіти» від 24.12.2020. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=22469103-4e36-4d41-b1bf-288338b3c7fa&title=RestrProfesii_nikhStandartiv (дата звернення: 10.10.2022).

H. Serdiuk. Research activity of a teacher of Ukrainian language and literature in a lyceum. – Article.

Summary. The article defines the concept of «research activity of a teacher of Ukrainian language and literature», indicates the functions and directions of the teacher's research activity in educational institutions that ensure the acquisition of specialized secondary education on the basis of the competence approach.

Key words: research activity of a teacher of Ukrainian language and literature, functions of research activity.

К. В. Чернявський

кандидат мистецтвознавства, доцент,

заслужений художник України

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

м. Київ, Україна

Т. В. Чернявська

асистент кафедри скульптури

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

м. Київ, Україна

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ СИМВОЛІЗМ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АКТУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

***Анотація.** У статті досліджено вияви актуальної течії сучасного мистецтва – концептуального символізму. Визначено систему символів, що формують певну візуальну мову між митцем та глядачем. Розглянуто аспекти самовираження митця за принципами використання візуальної символіки, що сприяє акцентуванню та активізації реакції глядача. Проведено аналіз творів сучасних художників та мистецтвознавчих розвідок, що сприяють розвитку модерних поглядів на візуальне мистецтво і розкривають його роль у сьогоденні. Охарактеризовано витоки, проаналізовано процеси формування та розвиток концептуального символізму з урахуванням особливостей використання візуальної символічної мови у творчості митців різних історичних періодів.*

***Ключові слова:** символ, концепція, сучасне мистецтво, ідея, художня течія, реакція.*

Вступ. Мистецтво як форма художньої культури, знаходиться під впливом просторово-часових тенденцій. Стрімкий розвиток сучасного суспільства актуалізує нові запити та виклики до процесу мистецької творчості та її учасників. Важливим чинником створення нових художніх форм в арт-просторі виступає концепція твору, що формує основу та передумову його існування.

Зазначені тенденції набувають свого особливого вияву у течії постмодернізму – концептуалізму, що сформувався у другій половині ХХ ст. Засновником поняття «концептуальне мистецтво» вважається Г. Флінт, який вперше його вживає в 1961 р. Підкреслимо, важливе підґрунтя для розвитку цього мистецького напрямку заклав М. Дюшан, практикуючи принципи та підходи «ready made» до творення мистецьких об'єктів, що значною мірою були контроверсійними до методів у мистецтві того часу. Пізніше Дж. Кошут, спираючись на його досвід, у праці «Мистецтво після філософії» опише зміну традиційних засад мистецтва від емоційного сприйняття до ідейно-інтелектуального. Солл Ле Вітт – американський художник, ключова фігура мінімалізму і концептуалізму, автор теоретичних праць з концептуалізму, написав в 1967 р. статтю «Параграф про концептуальне мистецтво», де формулює засади нового напрямку мистецтва. Варте уваги теоретичне осмислення Л. Ліппарда та Дж. Чендлера «Дематеріалізація мистецтва», а також праця У. Мейера «Концептуальне мистецтво» (1972), що ґрунтовно досліджує сутність та вияви концептуалізму.

Попри існуючі дослідження, концептуальний символізм як один із виявів загального напрямку концептуалізму, залишається поза увагою науковців, що пояснюється доволі незначним часом його існування. Однак, варто зазначити роботу О. Бернат «Концептуальні основи символізму: філософсько-естетичні і лінгвістичні аспекти» (2014), що висвітлює в більшому ступені проблеми літератури, ніж образотворчого мистецтва. Так, концептуальний символізм нова і мало досліджена течія, тому доречним вбачається розглянути її витоки та можливості розвитку в сучасному культурно-мистецькому середовищі. Цей вияв мистецтва під активним впливом запитів суспільства розвивається дуже стрімко. Однак, формуючи вектор дослідження концептуального символізму, загострюється питання про його місце і необхідність в контексті розвитку мистецького простору сучасного суспільства. Наразі більшість художників відчують, що не можуть створювати картини, як в добу класицизму або бароко, хоча техніки старих майстрів

не втрачені. Це відбувається через зміну запитів у сучасній аудиторії, що сьогодні виявляє більшого тяжіння до інтелектуального і філософського контексту мистецького твору ніж до естетичного.

Так, метою статті є висвітлення особливостей розвитку концептуального символізму в контексті нових тенденцій арт-простору, розкриття чинників формування його системи символів, що складається у певну візуальну мову, реагуючи на виклики сучасної культури та спираючись на світоглядні цивілізаційні засади.

Виклад основного матеріалу. Символізм, як літературно-мистецький напрям виникає в кінці XIX ст., однак поняття «символ» було відомі людству на початку формування культури, що виявилось фундаментом для писемності, у якості візуалізації людської думки. Усне спілкування спрощено передає весь спектр інформації, а також не дає змогу зберегти цю інформацію, тому необхідно задіяти більший спектр рецепторів для зчитування та збереження інформації. Надалі мистецтво буде розглядатися як мова візуального спілкування та фіксація інформації.

На відміну від символізму, концептуальний символізм – це зовсім нова течія у мистецтві, що відрізняється пануванням ідеї та концепту над естетичною складовою художнього твору, де думка митця подається як загадкова символіка. Такий формат дає змогу неупередженого трактування роботи, базуючись лише на власному досвіді та розумінні кожного глядача. Тим не менш, кожне суспільство та культура мають прості узнанні знаки, які легко сприймаються на підсвідомому рівні, що використовує художник для налагодження діалогу із глядачем. Концепт окреслює проблематику, а символістичне зображення або предмет спонукає глядача до пошуку та осмислення.

Образами-символами людство звикло користуватись ще з первісних часів. З появою певних соціальних груп і об'єднань людей, було важливим залишати певну візуальну інформацію, що несла за собою особливе значення: попередження, підказку, вказівку, мітку тощо. Чим більш простими вони були, тим менше зусиль потребували для створення та краще зчитувалися на підсвідомому рівні. Гарним прикладом такої символіки є не тільки наскальні розписи, а й орнаменти різних народів, геральдика, воєнна символіка тощо. Знаючи трактування таких нескладних символів, глядач чітко зчитує певну інформацію та посил.

З розвитком мистецтва система символів еволюціонує, стає містифікованою або змішаною, несе в собі більш складні та суперечні посилання. Водночас з тим постійно видозмінювалась асоціативна символіка, яку глядач сприймає також на підсвідомому рівні, але індивідуально, тобто не завжди прогнозовано.

Світоглядні позиції, що існували у суспільстві наприкінці XIX ст., розкривають філософію людського світосприйняття, де певний символ може демонструвати людське несвідоме, роблячи ідею символу більш таємничою, що знаходиться в глибинах навколишнього та потойбічного, в явищах та почуттях. Така символіка вже не мала за мету стисло дати глядачу певне посилання, а навпаки: трактування певних образів, змішаних символів, асоціацій, натяків тощо. Все це підсвідомо впливало і змушувало глядача на більш емоційну та психологічну реакцію. Художник не має за мету передати певну чітку інформацію через зображення, а навпаки, змусити підсвідоме шукати відповіді на свої власні питання, страхи та бажання. Це вже більш індивідуалістичний підхід до творчості. Тим не менш, він базується на примітивній та легко розпізнавальній символіці, але за допомогою їх змішання та ускладнення для певної ідеї, несе зовсім іншу мету як для художника, так і для глядача.

Виходячи з вищезазначеного підкреслимо, людина інстинктивно відшукує символи та активно на них реагує. Починаючи ще з первісного суспільства і дотепер, наш світ наповнений як незмінною символікою так і такою, яка весь час доповнюється і видозмінюється. Особливість сучасного мистецтва полягає у тому, що його треба «читати», а не лише споглядати. Як зазначає Дж. Кошут: «За допомогою самодостатнього готового предмета мистецтво змінило свій фокус з форми мови на те, про що говорилося. Це означає, що при цьому змінилася природа мистецтва: від питання морфології – до питання функції. Ця зміна (від «зовнішності» до «концепції») стала початком «сучасного» мистецтва (модернізму) і початком концептуального мистецтва» [1; с. 548]. Ми погоджуємося з цією думкою, адже наразі спостерігаємо перевагу концепту над технікою, якістю, академічністю та декоративністю. Це пояснюється тим, що у сучасного глядача немає часу на «милування», він прагне до переосмислення і різко фільтрує всю подану інформацію, через її перенасичення.

Б. Тейлор, досліджуючи роботи різних художників, які працювали в період з 1970 р. по 2005 р., зазначає, що вони використовували нові та революційні методи самовираження [2]. Кожен з митців чи арт-угруповань порушують старі канони мистецтва для створення нового, більш виразного та «проблематичного»

мистецтва. Ці роки були відзначені стрімкими змінами у суспільстві. На них не могли не реагувати певні верстви населення, що боролись за свої права чи намагались усвідомити нові засади життя соціуму. Ці стрімкі зміни ми відчуваємо дотепер, саме тому мистецтво сучасності базується на цих прикладах. Саме зміна світосприйняття та ставлення до матеріального та духовного насичення будь-якого арт об'єкту є зараз дуже актуальним питанням в мистецтві, тому концептуальний символізм дозволяє художнику в першу чергу мислити над проблематикою та ідеєю, а потім над чітким та влучним її рефлексом в матеріальному світі. Така відірваність від матеріального дозволяє художнику вільно працювати та експериментувати з будь-якою візуальною подачею мистецтва, зникають звичні для всіх межі художнього твору.

Власну ідею автор оформлює так, щоб не втратити загального змісту і залишити місце для роздумів глядацькій аудиторії. Доречним прикладом слугує творчість сучасного митця – Є. Гегузіна, представника концептуального символізму, який свої ідеї та переживання закладає на досить абстрактних символах, що поєднуються з дуже конкретними та загальновідомими.

Багато факторів вплинули на органічну трансформацію концептуалізму. Найбільш значущим явищем було зростання технологічного прогресу. Мистецтву довелося зіткнутися з цифровою епохою та роботизацією. Через нескінченні потоки реклами та залежність від соціальних мереж, суспільство тепер першочергово звертає увагу на яскраве та вражаюче. Для публіки являється важливою персоналія митця, його зовнішній образ та подача. Це пояснюється необхідністю швидко відслідковувати існуючу інформацію.

Британський художник Г. Перрі дослідив смаки різних класів суспільства, те що вони вважають мистецтвом та як на нього реагують. Дослідження показало, що більшість, тобто середній клас, майже не цікавиться мистецтвом в межах музеїв та галерей. Більшість цікавиться стильним дизайном, різними видами самовираження, як татуювання та дизайн одягу, та вуличними видами мистецтва. Мало хто з досліджуваних прагнули прикрасити свій будинок певним витвором мистецтва, бо вважають це не рентабельним, тобто не потребують цього.

Отже, традиційна форма візуального мистецтва вже не є актуальною для багатьох глядачів, бо не здатна їх зацікавити. Саме цю проблему і намагається вирішити концептуальне мистецтво. Концептуальне мистецтво звертається до багатьох методів самовираження. Концептуальний символізм – є одним з методів ведення діалогу з сучасним глядачем. В час швидких та кардинальних змін, художнику необхідно так само швидко переосмислювати та реагувати на дійсність через призму свого життєвого досвіду та філософії [4]. Саме тому «символ» стає мовою художника, бо від глядача не вимагається милування художнім твором, а вимагається реакція.

Підкреслимо, що реакція – важливий феномен сучасного культурно-мистецького простору. Якщо твір був не поміченим або не справив ніякого враження, отже не виконав своєї функції в тому, щоб зацікавити глядача. Саме це є першочерговим, бо без цього далі робота вже не буде розглядатися аудиторією. Окрім реакції, не менш важливим є вражаюча складова робіт. Проте, якщо мистецький твір звертає на себе увагу, але ідея повністю не розкрита або подана досить стримано, то вона вичерпається в один момент. Таке можливо, коли художник сам не відчув й не продумав концепт, або просто взяв популярну тему, не привносячи в неї нічого нового або самобутнього.

У подачі концепту більше не важлива довговічність і матеріальна складова, зараз існує багато видів візуального мистецтва, які виконують функцію й знищуються, наприклад «перформанси» та «хеппенінги», що лише документуються як ті, що сталися [5]. В контексті виставки чи арт-події все матеріальне може вжитися як мистецтво, але поза контекстом втратити свою мистецьку цінність.

Саме такою проблематикою займається концептуальний символізм. Адже, зчитування певних непрямих натяків, що підсвідомо впливають на глядача, розкриває безмежні можливості для творчості. Також символічні форми як абстрактний натяк, залишають велику долю для власного трактування та аналізу. В такому підсвідомому осмисленні залишається певна доля містики, психологізму та індивідуалізму. Це змушує аудиторію думати про твір, навіть поза межами виставкового простору чи середовища його існування.

Висновки. Таким чином, течія концептуального символізму, яка нещодавно виникла і зараз стрімко розвивається, являється адекватним віддзеркаленням проблем сучасності та дає змогу поглянути на них з різних сторін. Технічний прогрес та перенасичення інформацією, особливо візуальною, не може не впливати на формування особистості. Відчуття швидкоплинності та шалені темпи змушують людину швидко сприймати інформацію по першому враженню. Ці тенденції виносять поняття символізм зовсім на новий рівень. Саме тому дослідження символіки на прикладах у її використанні в різні часи

може показати різницю між підсвідомою системою символів та актуальною, в певному проміжку часу. Система символів не обмежується примітивною інтерпретацією і може виявлятися у різних формах та техніках, де основну роль відіграє підсвідоме трактування і впізнавання певних значень. Цю проблему часто намагаються вирішити художники у своїх творах для їх виразності та смислового наповнення. Актуальне мистецтво завжди буде намагатися вплинути на світогляд глядача, наштовхнути його на власні переживання, адже, символи сприймаються по-різному, що пояснюється відмінними етично-естетичними цінностями, що диктують неоднозначність бачення, залишаючи багато простору для роздумів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kosuth, Joseph. Art after philosophy and after: collected writings, 1966-1990 / Joseph Kosuth : edited with an introduction by Gabriele Guercio.. cm. Includes bibliographical references and index. ISBN 0-262-11157-8 33
2. Contemporary Art: Art Since 1970, 1st edition. Published by Pearson (July 25th 2004) – Copyright © 2005. Brandon Taylor.
3. Кретов П. В., Кретова О. І. СИМВОЛІЗМ МОВЛЕННЯ ТА ДІАЛОГІЧНА ПАРАДИГМА У ФІЛОСОФІЇ. Вісник Черкаського університету. 2018. № 1, с. 66 – 73. ISSN 2076-5894.
4. Les théoriciens de l'art Sous la direction de Carole Talon-Hugon: Hors collection, Presses Universitaires de France, 2017, 776 p.
5. Karen Wilkin et Bruce Guenther, Clement Greenberg: a critic's collection, Portland, OR Princeton, NJ, Portland Art Museum Princeton University Press, 2001, 187 p. (ISBN 0-691-09049-1)

K. Cherniavskiy, T. Cherniavska. Conceptual symbolism in the context of contemporary art development. – Article.

Summary. The article explores the manifestations of the current trends of contemporary conceptual symbolism. It is determined a system of symbols, that formed to form a visual language between the artist and the viewer. The aspects of the artist's self-expression based on the principles of the use of visual symbolism are considered, which promotes accentuation and activation of the viewer's response. The works of contemporary artists and works of art critics are analyzed, which contribute to the development of modern views on art and confirm its importance in the present. The origins, formation and development of conceptual symbolism and peculiarities of the use of visual symbolic language in the works of artists of different historical periods were characterized.

Key words: symbol, concept, contemporary art, idea, artistic direction, reaction.

Розділ 6

Інформаційні технології

М. О. Лановський

*студент IV курсу спеціальності 123 – Комп'ютерна інженерія
факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук*

Міжнародний гуманітарний університет

Науковий керівник: В. І. Гура

кандидат технічних наук, доцент,

завідувач кафедри комп'ютерних наук та інноваційних технологій

факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук

Міжнародний гуманітарний університет

м. Одеса, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЕНЕРГООЩАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БУДІВЛЯХ

***Анотація.** У статті окреслене поняття Інтернету речей, висвітлені структура, переваги та приклади реалізації системи «розумної» будівлі. Проведений аналіз використання технологій Інтернету речей для досягнення енергетичної ефективності та збереження довкілля.*

***Ключові слова:** енергоефективність, енергоменеджмент, цифровізація, автоматизація, Інтернет речей, розумний будинок.*

Актуальність теми. Інтернет речей (Internet of Things або IoT) активно впроваджується в різних галузях: від промисловості та транспортування до охорони здоров'я, агрокомплексів та будівництва «розумних» будинків та міст. Технології IoT можна використовувати для підвищення енергоефективності, збільшення частки відновлюваної енергії та зменшення впливу на довкілля. Споживання енергії та збереження довкілля – це ті галузі, що мають багато відкритих питань, які бурхливо обговорюються у всьому світі [1–3]. Якщо врахувати постійне підвищення цін на енергоносії, то створення енергоефективних споруд та систем в Україні – це не просто модна тенденція чи примха, а необхідність часу. Наша країна робить кроки у вищезгаданому напрямку: 2021 року був прийнятий Закон України «Про енергетичну ефективність», який визначає механізми, цілі та вимоги щодо зменшення споживання енергії будівлями [4].

Згідно зі схваленою Кабінетом Міністрів «Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки» [5], «цифровізація є визнаним механізмом економічного зростання завдяки здатності технологій позитивно впливати на ефективність, результативність, вартість та якість економічної, громадської та особистої діяльності». Тому **метою** даної роботи є аналіз засобів та методів досягнення енергетичної ефективності та збереження довкілля з допомогою цифрових технологій Інтернету речей.

Формулювання завдання. У рамках цієї статті необхідно виконати такі завдання: – окреслити поняття та принципи Інтернету речей; – висвітлити структуру та переваги «розумної» будівлі; – схарактеризувати застосування технологій Інтернету речей на прикладі систем опалення будівлі.

Концепція Інтернету речей – популярна та передова тенденція в розвитку сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, яка здатна серйозно вплинути на розвиток сучасного суспільства, оскільки надає змогу багатьом процесам відбуватися без участі людини [1,6].

Щоби зрозуміти термін «Інтернет речей», потрібно спочатку схарактеризувати складові поняття: «інтернет» та «речі». Інтернет революціонізував комунікації, надаючи змогу різним комп'ютерним мережам у всьому світі об'єднатися для обслуговування мільярдів користувачів, використовуючи стандартний набір протоколів для швидкої, надійної та безпечної передачі інформації. До цієї глобальної мережі почали підключати «речі» – будь-які фізичні об'єкти, які можна розрізнити в реальному світі. Такі об'єкти включають не тільки електронні пристрої, наприклад, смартфони, персональні комп'ютери, але і предмети, які не вважаються електронними – їжа, одяг, меблі, деталі, обладнання та т.ін. [1] До цих предметів додають малогабаритні комп'ютери з телекомунікаційними можливостями, сенсори, що

збирають різноманітні дані, й актуатори для впливу на середовище. Зменшення розміру, споживання енергії та економічних витрат на виготовлення обладнання, зумовлене науково-технічним прогресом за останні десятиліття, дало нагоду виробляти мініатюрні та недорогі цифрові прилади, які активно використовуються в Інтернеті речей [7]. Але концепція IoT являє собою не просто мережевий зв'язок різноманітних датчиків та пристроїв, а щільну інтеграцію реальних речей у віртуальні системи, які здатні вирішувати різноманітні завдання та в яких здійснюється взаємодія людей і приладів. Прикладами таких завдань є підвищення ефективності праці, полегшення повсякденного життя, заощадження енергії, створення цифрової моделі фізичного об'єкта чи процесу («цифрового двійника») і под. [2,3,6].

Міністерство розвитку громад та територій України спільно з Німецьким товариством міжнародного співробітництва у 2018 році створили звіт «Система енергоефективності в Україні», який показує, що наша держава споживає майже 52 млн тонн нафтового еквівалента (тне). Найбільшим споживачем енергії є побутовий сектор – 17,6 млн тне, що складає ~35 % споживання країни [8].

Однією з поширених галузей використання Інтернету речей є «розумна» будівля – будинок, оснащений датчиками та системами керування з можливостями автоматизації, зв'язку й аналітики. Ці системи об'єднуються у єдину інфраструктуру, генерують та опрацьовують великі обсяги даних задля інтелектуального контролю та управління будівлею, підвищення надійності та продуктивності, заощадження енергії та ресурсів і, що більш важливо, забезпечення комфортного, гнучкого та безпечного середовища для мешканців. Тобто, на відміну від «розумного» будинку, у якому об'єднані в мережу окремі житлові приміщення, термін «розумна» будівля означає цифровізацію будівлі (наприклад, навчального закладу, офісу, лікарні, житлового комплексу тощо) загалом [3,9,10].

Згідно з роботою [11], «розумні» будівлі складаються з трьох основних систем інтелектуального контролю та керування: а) інформаційна система. Отримує дані від систем збору даних, агрегує їх, надає інструменти звітності та візуалізації для розуміння тенденцій, що дає змогу робити висновки про продуктивність і приймати цілеспрямовані рішення; б) система аналізу. Виконує подальший аналіз для виявлення конкретних проблем, на які можуть неявно вказувати зібрані дані. У рамках цієї системи зазвичай використовується моделювання для забезпечення можливостей своєчасного виявлення та діагностики несправностей; в) система управління. Підключається та керує в будівлі обладнанням, наприклад, системи опалення, вентиляції та кондиціонування повітря та системи освітлення, використовуючи програмовані розклади й умови для зміни заданих значень та інших параметрів. Складові структури «розумного» будинку зображені на рис. 1.

Рис. 1. Структура «розумної» будівлі

Переваги «розумної» будівлі можуть бути узагальнені в такий спосіб [3,12]: – скорочення витрат: завдяки системам «розумної» будівлі можна суттєво знизити споживання енергії та ресурсів, що також

зменшує викиди CO₂, позитивно впливаючи на довкілля. Це вигідно як для мешканців, так і власників будівель; – безпека: відеоспостереження, виявлення пожежі, витoku газу, використання систем самодіагностики та можливість оповіщення, коли обладнання виходить із ладу або його продуктивність починає знижуватися; – комфорт мешканців: «розумні» будинки вивчають поведінку та вподобання користувачів і прагнуть максимізувати їхній комфорт; – охорона здоров'я: у всіх рішеннях «розумних» будівель здоров'я мешканців має найвищий пріоритет, тому забезпечується підтримання, наприклад, відповідної температури, параметрів стану повітря та інтенсивності освітлення; – економія часу: автоматизація щоденних процедур може значно заощадити час; – надання підтримки: «розумні» будівлі можуть покращити якість життя людей похилого віку та інвалідів, забезпечуючи безпечне та комфортне середовище.

Приклади застосування технологій IoT у будівлях наведені в роботі [3]: – створення інтелектуального шаблону для будівництва енергоефективних будівель із сенсорно-орієнтованою архітектурою; – інтеграція системи моніторингу та управління будівлею (СМУБ), яка збирає дані, контролює та збільшує енергетичну ефективність, що допомагає термомодернізації для відповідності сучасним енергетичним вимогам, та забезпечує дистанційний та безперервний нагляд за всіма технічними системами.

Майже 70 % житла в Україні було збудовано у 1946-1990 рр. з застосуванням низьких стандартів енергоефективності, що призводить до надмірного споживання енергії навіть після модернізації джерел тепла. У такому випадку потрібно виконувати термомодернізацію самої будівлі, оскільки більша частина тепла втрачається саме через стіни та вікна [8].

Зупинимось на СМУБ для вже побудованих будівель. Автори роботи [3] пропонують використовувати «розумні» термостати на базі IoT для запобігання неефективної роботи системи опалення, що призводить до додаткових витрат на енергоносії та викидів забруднювальних речовин у довкілля. Такі термостати можуть впливати на систему ОВК будівлі та контролювати температуру в приміщенні, оскільки вони можуть зображати тепловий стан кожної кімнати. На основі цих даних СМУБ може розробляти теплові моделі відповідно до енергоефективності та комфорту мешканців. Іншим рішенням може бути використання датчиків присутності в кожній кімнаті, щоби зменшити нагрівання незайнятих кімнат, але зберегти задану температуру в потрібних.

Висновки. Проведено аналіз засобів та методів досягнення енергетичної ефективності та збереження довкілля з використанням Інтернету речей. Визначено, що найкраще рішення щодо впровадження IoT для зниження енергоспоживання в будівлях та збереження довкілля не завжди можна знайти. Це пов'язано з тим, що кожне застосування залежить від цілей використання, розташування, застосованих під час будівництва стандартів енергоефективності та характеристик будівлі. Але в будь-якому разі Інтернет речей може стати потужним інструментом для: моніторингу та підвищення ефективності споживання енергії та ресурсів у житлових, комерційних та ін. будівлях, що зменшить викид шкідливих речовин у довкілля; реалізації державної політики щодо енергетичної ефективності для стимуляції формування екологічної відповідальності громадян України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Madakam S., Ramaswamy R., Tripathi S. Internet of Things (IoT): A Literature Review // Journal of Computer and Communications. Scientific Research Publishing, Inc, 2015. Вип. 03, № 05. С. 164–173.
2. Уривський Л.О. et al. Дослідження і розробка рішень Інтернету речей широкого застосування // Sciences of Europe. Global Science Center LP, 2019. Вип. 1, № 36. С. 39–54.
3. Metallidou C.K., Psannis K.E., Egyptiadou E.A. Energy Efficiency in Smart Buildings: IoT Approaches // IEEE Access. Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc., 2020. Вип. 8. С. 63679–63699.
4. Мінрегіон вперше в Україні встановив мінімальні вимоги до енергоефективності будівель – Мінрегіон. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-vpershe-v-ukrayini-vstanovyv-minimalni-vymogy-do-energoefektyvnosti-budivel/> (дата звернення: 05.10.2022).
5. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації | від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
6. Жураковський Б.Ю., Зенів І.О. Технології інтернету речей. Навчальний посібник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 271 с.
7. Fleisch E. What is the Internet of Things? : An Economic Perspective // Economics, Management, and Financial Markets. New York, NY: Addleton Academic Publishers, 2010. Вип. 5, № 2. С. 125–157.
8. Мінрегіон спільно з GIZ підготували звіт «Система енергоефективності в Україні» – Мінрегіон. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/minregion-spilno-z-giz-pidgotuvali-zvit-sistema-energoefektivnosti-v-ukrayini/> (дата звернення: 09.10.2022).

9. King J., Perry C. Smart buildings: Using smart technology to save energy in existing buildings. American Council for an Energy-Efficient Economy Washington, DC, USA, 2017.
10. Karimi R. et al. Smart Built Environment Including Smart Home, Smart Building and Smart City: Definitions and Applied Technologies // Advances and Technologies in Building Construction and Structural Analysis. IntechOpen, 2021.
11. The three types of smart building systems: the way forward for practitioners and vendors | by Joseph Aamidor | Medium. URL: <https://medium.com/@jaamidor/the-three-types-of-smart-building-systems-the-way-forward-for-practitioners-and-vendors-bccdf9d005f4> (дата звернення: 08.10.2022).
12. Batov E.I. The distinctive features of «smart» buildings // Procedia Eng. Elsevier Ltd, 2015. Вип. 111. С. 103–107.

M. Lanovskyi. Implementation of Internet of Things to improve energy-saving technologies in buildings. – Article.

Summary. In this paper, the author defines the concept of the Internet of Things and specifies the structure, benefits, and examples of implementation of the smart building system. The usage of Internet of Things technologies to achieve energy efficiency and environmental protection was analyzed.

Key words: energy efficiency, energy management, digitalization, automation, Internet of Things, smart building.

УДК (004.94+004.67)

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2022/37/36>

Т. Д. Чернова

*студентка IV курсу спеціальності 123 – Комп'ютерна інженерія
факультету кібербезпеки програмної інженерії та комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

Д. І. Власенко

*студент IV курсу спеціальності 123 – Комп'ютерна інженерія
факультету кібербезпеки програмної інженерії та комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет
Науковий керівник: **В. І. Гура**
кандидат технічних наук, доцент,
завідувач кафедри комп'ютерних наук та інноваційних технологій
факультету кібербезпеки, програмної інженерії та комп'ютерних наук
Міжнародний гуманітарний університет
м. Одеса, Україна*

ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДИ ЧОРНИХ ДІР

Анотація. Звернення до проблеми дослідження моделювання природи виникнення чорних дір зумовлене сучасними тенденціями у вивченні космології. Розглядаються питання про фізику чорних дір, а також можливість моделювання з використанням сучасних суперкомп'ютерних технологій. Ставляться завдання аналізувати можливості сучасних суперкомп'ютерів для вирішення завдань для пошуку первинних чорних дір. Увага сконцентрована на можливості отримання реальних фотографій чорних дір.

Ключові слова: чорна діра, горизонт подій, суперкомп'ютери, гравітаційні хвилі, моделювання, симуляція.

Актуальність теми. Для вивчення природи чорних дір слід розібратися в їх структурі і поведінці, а також ознайомитися з моделюванням фізичних процесів, завдяки яким астрономи проводять ретельне моделювання на суперкомп'ютерах, яке допомагає розібратися в багатьох питаннях шляхом проведення симуляції.

Метою даної роботи є розгляд природи поведінки чорних дір, а також використання комп'ютерних технологій для передбачення їх місцезнаходження та фізичних процесів.

Формулювання завдання. Все що ми знаємо і розуміємо про простір та час і гравітацію – описується загальною теорією відносності (ЗТВ) Альберта Ейнштейна, і на відміну від спеціальної теорії відносності (СТВ) застосовується до всіх систем відліку, так само варто згадати, що ЗТВ додає четвертий вимір – час, до трьох просторових.

Ця теорія передбачає деякі ефекти: відхилення світла в гравітаційному полі, уповільнення ходу часу, червоне зміщення та багато іншого. Багато з цих ефектів вченим вдалося виявити експериментальним шляхом у земних умовах і при астрономічних спостереженнях, а також з численними випробуваннями, проведеними колаборацією Event Horizon Telescope. Після всіх проведених випробувань спростувати ЗТВ стало ще складніше, але є одна проблема, ЗТВ математично не сумісна з квантовою механікою, яка дає нам розуміння про субатомний світ.

Одним з важливих наслідків ЗТВ є існування чорних дір – область простору і часу з настільки великим гравітаційним притягненням, що залишити її межі не зможуть навіть об'єкти, що рухаються зі швидкістю світла. Сама чорна діра є результатом колапсу надмасивних зірок, які витратили все своє паливо і під дією гравітації їх ядра стиснулися, і зірка почала поглинати саму себе, перетворюючись на надзвичайно важкий об'єкт з сильним гравітаційним полем.

Усередині чорної діри не діятимуть звичні нам закони фізики. Зовнішня частина чорної діри називається горизонтом подій (ГП), це – сферична межа, за межами якої жоден об'єкт, навіть що володіє світловою швидкістю не зможе залишити межі чорної діри. ГП випромінює промені енергії і завдяки квантовим ефектам, на ньому виникатимуть потоки гарячих частинок, які випромінюватимуться у Всесвіт [1].

Рис. 1. Графічне пояснення радіусу Шварцшильда

$$R = \frac{2GM}{c^2}$$

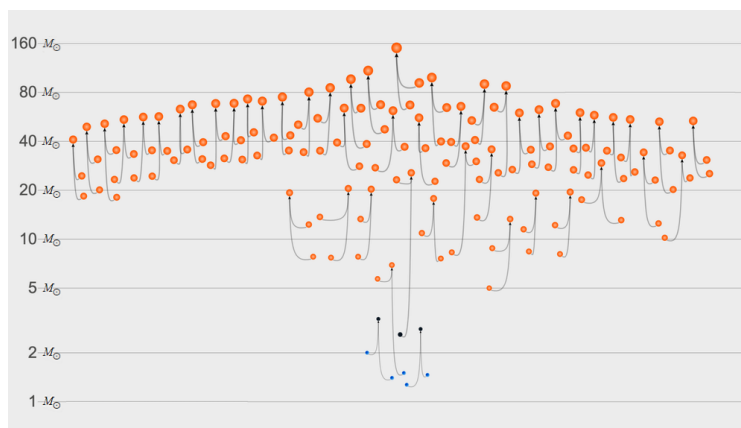
Сам ГП визначається радіусом Шварцшильда, де G – гравітаційна постійна, M – маса тіла, c – швидкість світла [1].

Ще одним з передбачень ЗТВ є гравітаційні хвилі (ГХ), які є обуренням гравітаційного поля, що нагадують «брижі» тканини простору і поширюються зі швидкістю світла. В ЗТВ та інших теоріях гравітації, ГХ виникають від зіткнень чорних дір, нейтронних зірок та інших масивних об'єктів. Вперше ГХ були безпосередньо виявлені у вересні 2015 року двома детекторами обсерваторії LIGO, які змогли зареєструвати ГХ, що виникли найімовірніше від злиття двох чорних дір, з утворенням однієї більш масивної діри, що обертається.

На даний момент вже зареєстровано більше 50 сплесків гравітаційних хвиль, більша частина яких була зафіксована в 2019 детектором LIGO в США і детектором VIRGO в Європі [2].

Група вчених з Національного центру супер комп'ютерних додатків (NCSA) використовує суперкомп'ютери для навчання нейронних мереж для розуміння гравітаційних хвиль за частку обчислювальних витрат, вони провели останні кілька років, використовуючи інноваційні методи для обробки величезної кількості даних, отриманих в результаті кожного з п'ятдесяти з лишком спостережень хвиль LIGO з 2015 року.

На малюнку 2 зображені маси для 50 подій. Помаранчевим вказані більш масивні чорні діри, а блакитним – менш масивні нейтронні зірки, але природа подій відзначених чорним, на даний момент не зрозуміла астрофізикам, в них беруть участь об'єкти з масами в діапазоні від двох до п'яти сонячних. З лівого боку вказана шкала сонячних мас [2].

Рис. 2. Отримані дані детекторів LIGO та VIRGO

Зараз важко уявити якусь галузь людської діяльності без використання комп'ютерних технологій, в астрофізиці комп'ютерні обчислення відіграють велику роль і допомагають вченим передбачати місцезнаходження чорних дір та їхню подальшу долю. Завдяки комп'ютерним розрахункам, моделюванню та наявним математичним даним, вченим вдається створити симуляцію чорної діри, яка допомагає розгадати і передбачити багато загадок їх природи.

Для початку розглянемо першу симуляцію чорної діри, змодельовану за допомогою комп'ютера IBM 7040 в 1978 році, дане зображення отримав астрофізик Жан-П'єр Люміне на підставі математичних розрахунків, завдяки яким можна було побачити змодельоване уявлення контурів чорної діри [4].

На даний момент вчені роблять все можливе для того, щоб підвищити рівень деталізації своїх симуляцій і в цьому їм допомагають найпотужніші суперкомп'ютери світу як: Summit в Національній лабораторії Ок-Рідж в Теннессі, Longhorn в Техаському університеті в Остіні, Poreye Інституту Флетайрон, розташованому в Каліфорнійському університеті в Сан-Дієго, та Frontera у Техаському центрі передових обчислень (ТАСС) при Техаському університеті в Остіні [6-8].

Рис. 3. Перше змодельоване зображення чорної діри

Команда вчених використовувала суперкомп'ютери для створення найбільшої у світі бібліотеки моделювання чорних дір. Порівнюючи ці реалістичні моделі зі спостереженнями, дослідники змогли дослідити фізику цих екстремальних об'єктів більш повно, ніж за допомогою будь-якого з методів окремо.

Суперкомп'ютер Frontera запустив Техаський центр передових обчислень (ТАСС) при Техаському університеті в Остіні, який є самим продуктивним академічним суперкомп'ютером у світі. Створенням суперкомп'ютера займалася компанія Dell EMC за участю Intel, Mellanox, DataDirect Networks, NVIDIA, IBM, CoolIT і Green Revolution Cooling. Кластер Frontera складається з 8008 вузлів, кожен з яких містить по два 28-ядерні процесори Intel Xeon Platinum 8280, що в сумі дає близько півмільйона ядер. Піковий рівень продуктивності системи досягає 38,8 петафлопс, а реальний – 23,5 петафлопс [7].

Розглянемо суперкомп'ютер Summit, його вважають одним із найшвидших у світі. Цей обчислювальний комплекс створювала компанія IBM і лабораторія Oak Ridge National Laboratory (ORNL), що входить до міністерства енергетики США. Продуктивність Summit заявлена на рівні 200 петафлопс – 200 тис. трлн

обчислень в секунду, що значно випереджає китайський суперкомп'ютер SunwayTaihuLight, який до цього вважався одним з найпотужніших у світі, його показник дорівнює близько 93 петафлопс. Summit включає в себе 4608 серверів, кожен з яких використовується по два 22-ядерних процесора IBM Power9, а обсяг оперативної пам'яті досягає 10 Пбайт [5].

Longhorn – суперкомп'ютер TACC, створений у співпраці з IBM для підтримки робочих навантажень з прискоренням на GPU. Сила цієї системи полягає в наявності декількох графічних процесорів на вузлі які призначені для підтримки складних робочих навантажень, що вимагають високої щільності графічних процесорів. Longhorn підтримує робочі навантаження машинного навчання з подвійною точністю та глибокого навчання, які можна прискорити за допомогою фреймворків на базі графічного процесу [8].

Poreue – суперкомп'ютер, який розміщений у San Diego Supercomputer Center (SDSC) для дослідників Інституту Флетайрон. Poreue в даний час має 11 ЦП стійок з 41.472 ядрами Intel, які мають пікову швидкість 3,67 петафлопс/с, стійки для графічних процесорів з 1280 ядрами Intel і 128 ядрами NVIDIA V100, які мають загальну пікову швидкість 1.0 петафлопс /с.

Цей проект зайняв мільйони обчислювальних годин, результатом яких стало моделювання оточення чорної діри з найвищим розширенням з усіх коли-небудь створених, воно в 1000 разів перевищувало всі попередні спроби, що дозволило отримати повніше уявлення про процеси, що відбуваються під час спалаху чорної діри [6,7].

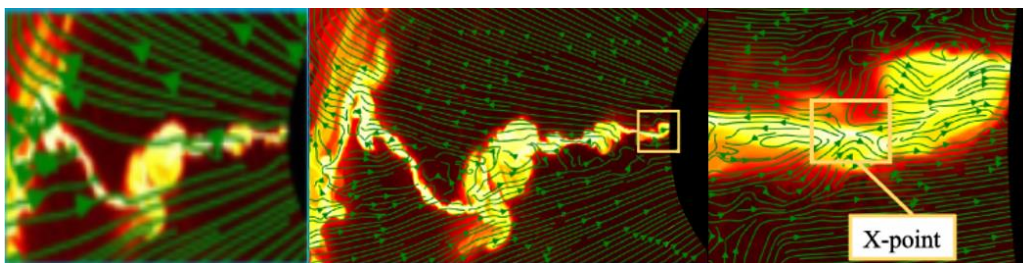

Рис. 4. Діаграма ліній магнітного поля

Знімок однієї із симуляцій чорної діри зроблене за допомогою 3D моделювання General Relativistic Magnetohydrodynamic Simulations (GRMHD). Тут зображені зелені силові лінії магнітного поля, які накладені на карту гарячої плазми. Відразу після ГП чорної діри з'єднання силових ліній магнітного поля спрямовані у протилежних напрямках і утворюють точку X у місці їх перетину. Цей процес возз'єднання запускає одні частинки плазми в чорну діру, а інші – в космос, що є важливим кроком генерації спалахів чорної діри [6].

Висновки. Головна мета даної статті – спробувати доступно пояснити природу чорних дір, гравітаційних хвиль, а також розповісти про користь суперкомп'ютерів та комп'ютерної симуляції, яка допомагає вченим передбачити місцезнаходження, злиття чорних дір та багато іншого.

Завдяки комп'ютерним технологіям і обчислювальній потужності, що стрімко розвиваються, в майбутньому нас можуть очікувати ще більші дивовижні відкриття, які можуть змінити сприйняття світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хокінг С. Короткі відповіді на великі запитання. Litres, 2018. 144 с.
2. Black Holes Studied as a Population. URL: <https://physics.aps.org/articles/v14/67/> (дата звернення: 14.10.2022).
3. Физика изучение черных дыр как популяции. URL: <https://physics.aps.org/articles/v14/67> (дата звернення: 12.10.2022).
4. Первое фото черной дыры Messier-87. URL: <https://kantrskrip.ru/messier-87/> (дата звернення: 13.10.2022).
5. IBM Summit Суперкомпьютер. URL: https://www.tadviser.ru/index.php/Продукт:IBM_Summit_Суперкомпьютер/ (дата звернення: 12.10.2022).
6. Magnetic “Reconnection” Close to the Occasion Horizon – The Times Of Truth. URL: <https://www.thetimesoftruth.com/magnetic-reconnection-close-to-the-occasion-horizon/> (дата звернення: 9.10.2022).
7. В США запущен Frontera – самый мощный академический суперкомпьютер в мире. URL: <https://servernews.ru/993528/> (дата звернення 14.10.2022).
8. First image of the beastly black hole at the heart of our galaxy – Latest News Texas Advanced Computing Center. URL: <https://www.tacc.utexas.edu/-/first-image-of-the-beastly-black-hole-at-the-heart-of-our-galaxy/> (дата звернення 10.10.2022).

T. Chernova, D. Vlasenko. The use of computer technology in the study of the nature of black holes. – Article.

Summary. Appeal to the problem of studying the modeling of the nature of the occurrence of black holes is due to modern trends in the study of cosmology. Questions about the physics of black holes are considered, as well as the possibility of modeling using modern supercomputer technologies. The task is to analyze the capabilities of modern supercomputers to solve problems for the search for primordial black holes. Attention is focused on the possibility of obtaining real photographs of black holes.

Key words: black hole, event horizon, supercomputers, gravitational waves, modeling, simulation.

ЗМІСТ

О. І. Стеценко-Баранова ЗДОБУТКИ ТА ДОСЯГНЕННЯ АСПІРАНТУРИ НАПЕРЕДОДНІ 20 РІЧНОГО ЮВІЛЕЮ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ.....	3
---	---

РОЗДІЛ 1 НАЦІОНАЛЬНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

А. Ю. Бабій ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ЕКСТРЕМІЗМ ТА ЕКСТРЕМІСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ.....	11
А. О. Шевель ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО БЕЛЬГІЇ ВНАСЛІДОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	14

РОЗДІЛ 2 МЕНЕДЖМЕНТ. ЕКОНОМІКА. ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННА СПРАВА ТА ТУРИЗМ

А. Ю. Беженар ЗНОС ТА АМОРТИЗАЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ У БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВАХ.....	20
О. М. Кушніренко ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ЕКОСИСТЕМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	26
М. О. Pyrkh FRAUD PREVENTION TECHNIQUES FOR E-COMMERCE MERCHANTS, USING PAYEMNT TRANSACTION RISK SCORES.....	30
К. Г. Прокопенко ПОСИЛЕННЯ БРЕНДУ АГРОКОМПАНІЙ ШЛЯХОМ ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ...	35
Н. М. Проскуріна, Н. Ю. Марко ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ. ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АКТИ.....	38

РОЗДІЛ 3 ФІЛОЛОГІЯ

Г. А. Бенькевич КАТЕГОРІЯ ДОБРА В ЛАТИНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ.....	45
М. П. Величко, О. М. Братель ВЗАЄМОДІЯ АРАБСЬКОЇ ТА РОМАНО-ІСПАНСЬКОЇ ПОЕТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ В КАСИДАХ ІБН КУЗМАНА.....	48
A. G. Gudmanian, N. I. Tsubera FILMONYMS OF MODERN AMERICAN COMEDIES AND THEIR UKRAINIAN TRANSLATION STRATEGIES.....	53
А. В. Заслонкіна, В. В. Жураковська ТИПОЛОГІЗАЦІЯ НОВОТВОРІВ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЗА ФОРМАНТНИМ КРИТЕРІЄМ.....	56
О. М. Копильна ВІДТВОРЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ ІНТЕРМЕДІАЛЬНИХ АЛЮЗІЙ У ПЕРЕКЛАДІ.....	62
М. О. Кравець ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОБРАЗНОСТІ ОПОВІДАННЯ МОТОДЖІРО КАДЖІІ «ПІД ДЕРЕВАМИ САКУРИ» У ПОСТ-ФУКУШІМСЬКИХ ЕСЕ РЮ МУРАКАМІ Й МІЕКО КАВАКАМІ.....	66

М. І. Поліщук ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМА ЯК ТИП РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСУ.....	69
---	----

РОЗДІЛ 4
СТОМАТОЛОГІЯ ТА ФАРМАЦІЯ.
МЕДИЦИНА ТА ГРОМАДСЬКЕ ЗДОРОВ'Я

І. М. Гнідой ПОКАЗНИКИ КЛІТИННОЇ ЛАНКИ ІМУНІТЕТУ В ДІТЕЙ З РІЗНИМИ РІВНЯМИ СВИНЦЮ В КРОВІ.....	74
С. Є. Коротнян, В. О. Малиновський ТРАНСПЛАНТАЦІЯ АУТОЛОГІЧНИХ ФІБРОБЛАСТІВ У КОСМЕТОЛОГІЇ.....	76
В. А. Пахлеванзаде ОБГРУНТУВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЛІКУВАЛЬНОГО КОМПЛЕКСУ ПРИ ГІПЕРЕСТЕЗІЇ ЗУБІВ, ЩО РОЗВИНУЛАСЯ ПІСЛЯ ЇХ ВИБІЛЮВАННЯ	80
В. Й. Тещук, Н. В. Тещук, О. О. Руських, Є. І. Москаленко ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ВЕРТЕБРАЛЬНОЇ АРТЕРІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ.....	84
В. Й. Тещук, Н. В. Тещук, О. О. Руських, Є. І. Москаленко ПОСТКОВІДНИЙ СИНДРОМ В АНГІОНЕВРОЛОГІЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....	87

РОЗДІЛ 5
ГУМАНІТАРНІ ТА СОЦІАЛЬНІ НАУКИ. ПЕДАГОГІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ.
КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО

О. П. Аксьонова ТЕХНОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ ІНІЦІАТИВНОСТІ ТА ПІДПРИЄМЛИВОСТІ УЧНІВ І УЧЕНИЦЬ ДЕСЯТИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ З ВОЛЕЙБОЛУ.....	91
В. Л. Бабюк ТРАНСФОРМАЦІЯ КРИТЕРІЇВ ОЦІНЮВАННЯ У КІСЦЕРАЛЬНІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ.....	96
О. П. Буданов, М. П. Буданов ВІЙСЬКОВЕ СТАЖУВАННЯ ТА ВІЙСЬКОВА ПРАКТИКА ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЮРИСТІВ.....	100
О. В. Гассаб ПОНЯТТЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У ПСИХОЛОГІЇ.....	105
С. П. Дерев'яно РЕЗИЛІЄНТНІСТЬ ТА ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ ДІТЕЙ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ РІЗНИХ КРАЇН.....	108
В. В. Докучаєва МІЖДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ЯК ОЗНАКА ЯКІСНИХ ЗМІН У ГАЛУЗІ ОСВІТИ.....	112
О. В. Завгородня ВИКЛИКИ РІЗНОМАНІТНОСТІ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ.....	115
Т. М. Картель, Г. В. Сивокінь СТИМУЛЮВАННЯ МОТИВАЦІЇ МАЙБУТНІХ ІНЖЕНЕРІВ-БУДІВЕЛЬНИКІВ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ.....	119
Ю. Б. Коваленко, Т. О. Логінова ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ В АУДІОВІЗУАЛЬНІЙ ОСВІТІ.....	123
Я. І. Крамаренко КУЛЬТУРНИЙ ФРОНТ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ФІЛОСОФСЬКО-ЕСТЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ У ПЕРФОРМАНСІ «КОЛИСКОВА» ДАР'І КОЛЬЦОВОЇ	126

О. М. Лефтерова, О. В. Лефтеров ІТ В СИСТЕМІ ОСВІТИ ПОСТІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	130
Ю. В. Літинська ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ РЕГІОНУ АУДІОВІЗУАЛЬНИМИ ЗАСОБАМИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ.....	134
А. Г. Обухівська, Т. Д. Ілляшенко З ДОСВІДУ ВИВЧЕННЯ ПРАКТИКИ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В УКРАЇНІ.....	137
Г. А. Сердюк ДОСЛІДНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ В ЛІЦЕЇ.....	142
К. В. Чернявський, Т. В. Чернявська КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ СИМВОЛІЗМ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ АКТУАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА.....	146

РОЗДІЛ 6 ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

М. О. Лановський ВПРОВАДЖЕННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЕНЕРГООЩАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У БУДІВЛЯХ.....	151
Т. Д. Чернова, Д. І. Власенко ВИКОРИСТАННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИВЧЕННІ ПРИРОДИ ЧОРНИХ ДІР.....	154

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
МІЖНАРОДНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

ЗБІРНИК

Видається з 2004 року

Випуск 37

Підписано до друку 03.11.2022 р.
Формат 60×84/8. Ум. друк. арк. 19,07.
Тираж 100 прим. Замовлення № 1122/446.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.